

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА

Історико-бібліографічна серія
«Аграрна наука в особах, документах, бібліографії»
Книга 127

І. О. ДЕМУЗ, В. А. ЧАЛАН

**СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ТОВАРИСТВА
НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ
У 1920-Х РР. — ХХІ СТ.**

Монографія

Київ
Талком
2023

УДК 63:061.2:001.89(477)«20»

Д30

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН
(протокол № 6 від 29 червня 2023 р.)

Рецензенти:

Щебетюк Н. Б., доктор історичних наук, старший науковий співробітник, завідувачка сектору наукознавства (Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН);

Куйбіда В. В., доктор історичних наук, професор, професор кафедри біології, методології і методики навчання (Університет Григорія Сковороди у Переяславі);

Пилипчук О. Я., доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри екології та безпеки життєдіяльності (Державний університет інфраструктури та технологій).

І. О. Демуз, В. А. Чалаван

Д30 Сільськогосподарські товариства на теренах України у 1920-х рр. — XXI ст. : моногр. / Демуз І. О., Чалаван В. А. / НААН; ННСГБ; наук. ред. В. А. Вергунов. — К. : Талком, 2023. — 280 с. (Історико-бібліографічна серія «Аграрна наука в особах, документах, бібліографії»; кн. 127).

ISBN 978-617-8016-89-0

Монографія присвячена аналізу діяльності сільськогосподарських товариств у контексті функціонування усього спектру громадсько-наукових об'єднань на теренах України у 1920-х рр. — XXI ст. Розраховано на студентів, аспірантів, краєзнавців та науковців, які цікавляться історією громадських організацій, історією розвитку аграрної науки, а також на галузевий сектор — членів сільськогосподарських асоціацій, наукових об'єднань аграріїв та інших фахівців, дотичних до розвитку АПК України, на мережу НАН і НААН, зокрема ті науково-дослідні інститути, при яких наразі функціонують наукові товариства.

УДК 63:061.2:001.89(477)«20»

Видання підготовлено на виконання науково-дослідної роботи 41.03.00.07.П.

«Сільськогосподарські товариства України як організаційна модель еволюційного розвитку аграрної науки» (№ державної реєстрації 0121U100336).

ISBN 978-617-8016-89-0

© І. О. Демуз, В. А. Чалаван, 2023

© Талком, 2023

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКИ В УКРАЇНІ У 1920–1930-х рр.: ІНСТИТУАЛІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ...	32
Розділ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДСЬКО-НАУКОВИХ ТОВАРИСТВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО СПРЯМУВАННЯ В ПЕРІОД УКРАЇНІЗАЦІЇ	46
Розділ 3. МЕРЕЖА ТВОРЧИХ ОБ'ЄДНАНЬ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ 1920–1930-х рр.	56
3.1. Краєзнавчі товариства (бюро, комісії)	57
3.2. Універсальні наукові товариства при Всеукраїнській академії наук	65
3.3. Самостійно функціонуючі наукові товариства	86
3.4. Вузькоспеціалізовані кооперативні товариства для потреб аграрної сфери	99
Розділ 4. ГАЛУЗЕВІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНІ ТОВАРИСТВА 30–80-х рр. ХХ ст.	105
4.1. Українське науково-технічне товариство сільського господарства	109
4.2. Українське науково-технічне товариство лісової промисловості та лісового господарства	134
4.3. Українське товариство охорони природи та сприяння розвитку природних багатств	143
Розділ 5. НАУКОВІ ТОВАРИСТВА АГРАРНОГО СПРЯМУВАННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ	164
Висновки	191
Джерела та література	201
Додатки	228
Іменний покажчик	253
Покажчик товариств та організацій	262
Історико-бібліографічна серія «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»	267

ВСТУП

Актуальність дослідження. Вивчення фактологічних аспектів розвитку системи академічних і позаакадемічних установ, а також різноманітних соціально-наукових інститутів, у межах яких українські вчені-аграрії вивчали становище сільського господарства і забезпечували галузь науковими розробками, є передумовою об'єктивного висвітлення становлення і трансформації сільськогосподарської дослідної справи на теренах України з моменту її зародження. Реформування інституційних форм науки як постійно присутній фактор розвитку суспільства актуалізує сьогодні студіювання всього спектру структур, у рамках діяльності яких проводилися аграрні дослідження.

Тема діяльності сільськогосподарських (далі будемо розуміти у тому числі й дотичних до галузі) товариств України є актуальною і важливою з науково-теоретичної і прикладної точок зору. Досвід функціонування сільськогосподарських наукових товариств України ефективний і корисний у сучасних умовах як одна з організаційних моделей еволюційного розвитку аграрної науки. Адже вивчення українського наукового руху в умовах тривалої дискусії навколо реформування науки в Україні має як історико-пізнавальний, так і практично-організаційний інтерес, висуваючи на перший план інституціональні аспекти науки. Проблеми розвитку й організаційного становлення вітчизняної науки, зумовлені, головним чином, багаторічною практикою залишкового фінансування гуманітарних і прикладних досліджень, актуалізують невідкладне проведення структурних реформ у цій галузі. В умовах скорочення державного фінансування діяльності наукових інституцій важливого значення набуває функціонування самоврядних громадських організацій, здатних існувати (й, до того ж, плідно працювати) за рахунок самоокупності.

Виникнення і становлення різноманітних комунікативних органів науки — наукових інституцій, що відбувається в ході перетворення наукових досліджень у спеціалізовану суспільну діяльність, — є процесом її інституалізації. Наукові інституції дають змогу дослідникам отримувати суспільні ресурси для проведення своїх робіт, об'єднують різні генерації науковців

спільною метою і практикою дослідницької роботи; вони створюють локальні традиції й різноманітні, у тому числі й альтернативні, наукові школи і напрями. Цим забезпечується спадковість фахової спеціалізації та певний дослідницький консерватизм, який стає на перешкоді інтелектуальному радикалізму, поширенню неперевіраних наукових концепцій, порушень етики вченого й образу науки.

На нашу думку, необхідність розробки запропонованої теми важлива у кількох площинах. По-перше, власне в історичній площині — зумовлена спадковістю функціонування товариств, що вимагає забезпечення актуалізації багаторічного досвіду їхньої діяльності в сучасних умовах. Важливим видається виявлення закономірностей і особливостей функціонування наукових об'єднань учених-аграріїв з ХІХ ст. по сьогоднішній день, відслідковування трансформаційних процесів у діяльності осередків і забезпечення проведення наукових досліджень під впливом суспільно-політичних та ідеологічних змін відповідного періоду.

По-друге, необхідність розробки теми важлива у площині розвитку аграрної науки, адже досвід діяльності товариств є надзвичайно значимим в умовах соціально-економічних відносин у сучасній Україні та соціально-екологічної безпеки у світі. Важливого значення набуває державна підтримка щодо поширення природничо-екологічних знань серед населення, опіка питаннями сільського господарства, промисловості й охорони навколишнього середовища. Нагальною є оцінка здобутків, досягнень і відкриттів учених-аграріїв України, еволюція (диференціація та інтеграція) напрямів досліджень від ХІХ ст. по сьогоднішній день. Актуальним залишається встановлення ступеня внеску даних товариств в інноваційний розвиток галузевих досліджень.

По-третє, необхідність розробки теми важлива у наукознавчій площині, адже товариства попереднього періоду (зокрема, ХІХ — початку ХХ ст.) мали досить високоорганізовану, автономну систему функціонування, яка може стати прикладом для сучасних моделей громадсько-наукових організацій. Дослідження багатогранної діяльності учених та інтелектуальних колективів, виникнення і розвиток наукових осередків привертає увагу істориків науки та наукознавців у зв'язку

з необхідністю вивчення не лише генези ідей, теорій, історії створення окремих наукових напрямів, а й характерних рис образу ученого, закономірностей колективної творчої роботи, пошуку оптимальних форм організації наукових досліджень і механізмів управління наукою як відповідь на виклик часу. Виникає потреба дослідження науки як форми діяльності певних груп. Вивчивши діяльність товариств, їхнє зародження та еволюцію, можна за допомогою розробленого комплексу заходів і рекомендацій досягнути створення сприятливого для наукових співтовариств мікроклімату.

Здійснення порівняльної характеристики сільськогосподарських товариств імперського, радянського і сучасного періодів, відслідковування трансформаційних процесів у функціонуванні даних осередків під впливом різноманітних суспільно-політичних, ідеологічних та соціокультурних чинників ХІХ — початку ХХІ ст., визначення механізмів процесу самоорганізації товариств як відносно автономної підсистеми суспільства, що мають свій «життєвий цикл», пов'язаний з актами суперництва, конкуренції, комунікації, взаємовідносин з іншими співтовариствами, культурою, економікою, державою і суспільством, дасть можливість вибудувати певну структурно-функціональну модель організації аграрної науки у формі громадських об'єднань — сільськогосподарських товариств, які здійснювали наукове забезпечення галузі, і на цій основі розробити рекомендації щодо ефективного функціонування галузевих громадських об'єднань, які можна запропонувати сільськогосподарським асоціаціям, науковим об'єднанням аграріїв та інших фахівців, дотичних до розвитку АПК України, а також мережі НАН і НААН, зокрема тим НДІ, при яких наразі функціонують такі наукові товариства.

На нашу думку, аналіз діяльності громадських об'єднань вчених може ґрунтуватися на використанні таких **методологічних засад**, які сприятимуть вибудовуванню в подальших дослідженнях контекстової історії їхньої появи, трансформації та функціонування:

1) показ наукових співтовариств як соціальних мереж, що передбачає їхній аналіз одночасно у двох аспектах — з одного боку, у напрямку дослідження еволюції соціальних якостей

людини як особистості та інституціональних форм її статутно-рольових відносин, а з іншого — у напрямку уточнення природи і змісту цих форм, утворених під впливом зовнішніх (навколишнє середовище) і внутрішніх факторів (наука, політика, економіка) розвитку суспільства. Не менш важливим вектором дослідницького спрямування стає показ проблеми створення та еволюції наукових товариств на теренах України ХІХ — початку ХХІ ст. у контексті запропонованої сучасною дослідницею І. Колесник мережевої моделі науки. Ця модель позначає інтеграцію розрізнених елементів (ідей, теорій, біографій, наукових інституцій, академічних шкіл, наукових співтовариств тощо) в «безшовну» мережу взаємопов'язаних елементів, між якими постійно циркулює інформація, котрі існували і раніше, проте вивчались ізольовано. Інноваційність мережевої моделі історичної науки полягає у синтезі соціологічного, антропологічного та мікроісторичного підходів, що утворює міждисциплінарно-мережевий простір науки. Мережевий аналіз актуалізує антропологічну складову історіографії, у центрі уваги якої опиняється не «безлюдна», деперсоніфікована історія ідей або наукових інституцій, а суб'єкт (актор) процесу пізнання, носій ідей і організатор науки, який постає у науковому повсякденні, у коловороті міжособистісних взаємин [169, с. 56, 57, 59, 78];

2) розгляд питання через призму соціокультурного виміру (соціокультурний підхід — теорія і методологія соціокультурного відтворення, що акцентує увагу на єдності культури та соціальності, базується на наукових досягненнях культурології, педагогіки, етнографії, соціології, історичної і психологічної антропології, теорії соціальних комунікацій тощо). Це дасть можливість поєднати в одне ціле три складові: особистість як суб'єкт взаємодії (учений, член наукового співтовариства); суспільство як сукупність взаємодіючих індивідів з його соціокультурними відносинами і процесами (трансформаційні зміни протягом ХІХ — початку ХХІ ст. у сфері політики, ідеології, економіки, світоглядних суспільних орієнтирів тощо); культура як сукупність цінностей і норм (корпоративна культура вчених-аграріїв) [128, с. 31];

3) застосування філософсько-методологічного підходу, крізь призму якого науковий простір розділений на когнітивний

і соціально-інституційний (інфраструктурний). Тобто увага звертатиметься на а) когнітивні характеристики науки — предмет дослідження наукової дисципліни; специфічні перспективи дослідження даного предмету, способи побудови теорії, рівень теоретичної організації, джерела нової проблематики, використані методи, внутрішньо-дисциплінарні зв'язки між предметом дослідження, методами і теоретичними побудовами, теоретична й методологічна значущість для інших дисциплін тощо та б) соціально-інституційний науковий простір — всі організаційні структури, які утворюють сферу діяльності учених як творців науки (наприклад, соціальні умови фінансово-побутового і психолого-духовного рівнів, що забезпечують можливість творчості учених (зовнішня оболонка структури), а також безпосередньо ті організації, які функціонують як організовані структури творчості учених (у нашому випадку — наукові товариства) (внутрішня оболонка структури) [193, с. 134, 135];

4) не менш вагомим при дослідженні є використання методів міждисциплінарного та полідисциплінарного синтезу. Упровадження міждисциплінарної методології в запропонованому ракурсі означає використання ідей, засобів, методів дослідження з таких суміжних галузей гуманітарного знання, як логіко-гносеологічний аналіз науки, наукознавство, соціологія науки, психологія історії тощо. З позиції запропонованого нами антропологічного підходу проблема наукових центрів в історії науки (професійних співтовариств, наукових комунікацій, колективів дослідників) висувається на перший план, що передбачає, власне, реконструкцію внутрішньонаукових комунікацій. Міжособові комунікації виступають при цьому найбільш істинною частиною рефлексивного пласта науки [275, с. 46, 50–51]. Такий проблемний акцент дасть змогу відтворювати інтелектуальний простір як певну «мережу спілкування» фахівців певної галузі науки;

5) апробація інституціонального підходу до аналізу історії української науки, переваги якого полягають у тому, що він надає більше шансів подолати звичну дискретність і фрагментарність сприйняття процесів наукової еволюції. Цей підхід дозволяє, якщо не цілком вийти за вузькі межі регіонального висвітлення наукового руху, то принаймні у порівняльному

режимі розглянути його перебіг в основних національно-культурних центрах. Також окреслення діяльності інституцій української науки збагачує загальні уявлення про розвиток науки на місцях, уточнює її дисциплінарні аспекти, конкретизує поліваріативність наукової періодики, стан і перспективи досліджень у наукових товариствах;

6) застосування соціологічної моделі, згідно з якою будь-які наукові співтовариства, організації та колективи вивчаються з допомогою макро- і мікросоціологічних засобів. Поняття «соціокультурного виміру» вигідно корелюється з методами синергетики. Остання є міждисциплінарною концепцією самоорганізації складних систем у просторі їхньої еволюції, що є чергуванням двох взаємовиключних процесів — ієрархізації та деієрархізації (ієрархізація складається з послідовного об'єднання елементарних дисипативних структур у структури більш високого порядку, а деієрархізація — це послідовний розпад складних дисипативних структур на більш прості) [103]. В історії науки ці процеси є для дослідника зближенням наукових дисциплін і знищенням кордонів між ними, трансдисциплінарним переносом понять і когнітивних схем із їхнім подальшим розпадом на дрібніші. З погляду синергетики наукова інформація є соціокультурною матрицею, яка репрезентує не просто потік знання окремого індивіда, а всієї сукупності учених. Ця «соціокультурна матриця» включає те спільне, що характерне для когнітивного процесу певного наукового співтовариства. Іншими словами, наукове співтовариство своєю діяльністю створює спільну соціокультурну матрицю. Саме ж об'єднання (наукове товариство) — це «кооператив», у якому діють окремі агенти — вчені, проте для кожного з них соціокультурна матриця — когнітивна структура, що складається зі знань, здобутих багатьма вченими [103]. Якщо мова йде про науковий простір, то синергетика виявляє в ньому прикметні для нього риси самоорганізації;

7) не менш важливим є розгляд проблеми наукової творчості з використанням психологічних і соціально-психологічних методів (мотиваційна структура особи ученого, вікова динаміка індивідуальної й колективної наукової творчості, розподіл ролей і лідерство в наукових колективах, система міжособових стосун-

ків у процесі наукової діяльності, психологічний механізм наукового відкриття і його оцінка науковим середовищем тощо).

Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що, не дивлячись на появу значної кількості розвідок про ті чи інші сільськогосподарські товариства України, перш за все XIX — початку XX ст., узагальнюючого дослідження з порівняльною характеристикою даних об'єднань в різні історичні періоди наразі немає.

Практичне значення отриманих результатів полягає насамперед у їхньому можливому застосуванні при моделюванні перспектив розвитку аграрної науки в Україні, адже кожен аспект переосмисленого історичного досвіду міг би мати творче застосування. Можливим є використання у сучасній науковій практиці напрацювань і напрямів роботи вільних наукових асоціацій, ініціативних і самодіяльних наукових інституцій, які функціонували на теренах України до встановлення радянської влади. Дослідження має широкий міждисциплінарний діапазон застосування, тому зацікавить як істориків науки, так і наукознавців. Дослідження збагатить такі напрями як: соціологія науки; наукознавство; історія та методологія організації науки; історія аграрної науки тощо. Отримані результати стануть у нагоді під час викладання у ЗВО лекційних курсів з історії науки й техніки, аграрної історії. Матеріали дослідження можуть увійти до змісту біобібліографічних довідників, покажчиків наукових установ і товариств, біографічних словників сільськогосподарського спрямування. Практична цінність для суспільства полягає в тому, що результати дослідження допоможуть глибше зрозуміти суть корпоративних і професійних стосунків наукової еліти, історичну обумовленість цих процесів. Це дасть можливість вибудувати структурно-функціональну модель організації аграрної науки у формі високоефективних галузевих об'єднань. Отримані результати очевидно матимуть універсальний характер, що дасть можливість екстраполювати їх на різногалузеві та різнорівневі корпоративні утворення та соціальні мережі сучасного інформатизованого суспільства.

Слід відзначити, що пропонуване видання являється частиною більш масштабного творчого задуму авторів, метою якого визначено багатогранне вивчення такого суспільного феномену,

яким є громадські за своєю суттю, самодіяльні творчі асоціації вчених і практиків галузі — товариства, зокрема сільськогосподарські. Так, свого часу нами було проведено дослідження (втілене у формі монографії) історіографічного дискурсу з історії різногалузевих наукових товариств на теренах України XIX — початку XX ст.: на основі широкого кола джерел простежено процес нагромадження і поширення у просторово-часовому вимірі історичних знань щодо діяльності товариств в усіх наукових галузях (гуманітарна, природнича, технічна, медична, сільськогосподарська тощо) [123]. Кілька розділів монографії (Розділ IV, с. 247–317, Розділ VII, с. 419–459) присвячено історіографічному зрізу історії природничих і сільськогосподарських товариств України XIX — початку XX ст. Окрім виключно історіографічного контексту проблеми у ряді статей звернуто увагу на джерелознавчий, теоретико-методологічний та наукознавчий аспект теми. Об'єктом розгляду, окрім наукових товариств природознавців та аграріїв, ставали й інші наукові осередки природничого спрямування зазначеного періоду — фізико-математичні, хімічні, астрономічні, мінералогічні тощо.

У межах виконання нами в Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці НААН прикладної науково-дослідної роботи (2021–2023 рр.) 41.03.00.07.П. «Сільськогосподарські товариства України як організаційна модель еволюційного розвитку аграрної науки» (№ державної реєстрації 0121U100336) у 2022 р. було видано довідник [125]. У ньому проаналізовано роль і місце сільськогосподарських товариств у структурі громадських об'єднань XIX — початку XX ст.; представлено класифікаційні схеми поділу громадських об'єднань аграріїв; вказано на відмінності між науковими та кооперативними сільськогосподарськими товариствами; розроблено авторську класифікацію сільськогосподарських об'єднань XIX — початку XX ст. за назвою (юридичним статусом) угруповання; з'ясовано причини появи сільськогосподарських товариств, їхні основні функції, напрями діяльності, процедуру й етапи виникнення і функціонування; проаналізовано урядові документи — Нормальний статут для місцевих сільськогосподарських товариств (у редакції від 7 травня 1911 р.), Тимчасові правила про товариства та союзи (від 4 березня 1906 р.), Статут сільського

господарства (1903, 1906 рр.), на основі яких діяли зазначені об'єднання. Значну увагу приділено аналізу кількісних та якісних показників діяльності галузевих асоціацій на українських теренах. Звернено увагу на постійно діючі установи при сільськогосподарських товариствах, зокрема: 1) для покращення землеробства і землеробської техніки; 2) з поширення сільськогосподарських знань; 3) з розвитку тваринництва; 4) дослідні та дослідно-показові установи; 5) з допомоги у придбанні та збуті сільськогосподарської продукції тощо.

У довіднику презентовано 1 077 сільськогосподарських товариств України. Інформація включає: назву товариства; рік створення; регіон поширення діяльності; населений пункт, у якому розміщувалося керівництво; керівний склад товариства (голова, секретар та ін.); перелік постійно діючих установ товариства (у тому числі періодичних видань), що відображає основні напрями його діяльності; структура товариства — комітети, комісії, секції, відділи (за наявності). Інформація згрупована наступним чином: I група — загальні сільськогосподарські товариства; II група — спеціальні сільськогосподарські товариства. Кожна з названих груп містить підгрупи за регіоном поширення галузевих об'єднань: центральні; обласні; місцеві товариства. Відомості подано за регіональним принципом — представлено 10 українських губерній, які в кінці XIX — на початку XX ст. входили до складу Російської імперії — Бессарабська, Волинська, Катеринославська, Київська, Подільська, Полтавська, Таврійська, Харківська, Херсонська, Чернігівська. Спеціальні сільськогосподарські товариства розділені на групи: 1) товариства садівництва, плідівництва, виноробства, городництва і хмелярства; 2) товариства лісництва; 3) товариства бджільництва; 4) товариства скотарства і молочного господарства; 5) товариства птахівництва і голубиноного спорту; 6) товариства рибництва і рибальства; 7) товариства поширення сільськогосподарських знань; 8) товариства акліматизації і любителів природи; 9) товариства цукрової промисловості; 10) товариства сільськогосподарського винокуріння; 11) товариства сприяння кустарної промисловості; 12) меліоративні товариства; 13) ентомологічні товариства. Перелік сільськогосподарських товариств України було укомплектовано за списками галузевих об'єднань

аграріїв, які збиралися та друкувалися Департаментом землеробства Міністерства землеробства і державних маєтностей.

Видання «Сільськогосподарські товариства на теренах України у 1920-х рр. — XXI ст.» побудоване за принципом репрезентації короткої (або більш розлогої) довідкової інформації (подекуди — нарисів) про ті чи інші товариства (групу однотипних товариств). Ця інформація не є вичерпною, передбачаючи подальшу пошукову, систематизуючу й аналітичну роботу стосовно діяльності зазначених об'єднань.

Історіографія питання. Слід відразу зазначити, що комплексного дослідження з порівняльною характеристикою товариств на теренах України імперського, радянського і сучасного періодів в історичній науці не існує. Дослідники ґрунтовно не аналізували трансформаційні процеси у функціонуванні даних осередків під впливом різних суспільно-політичних, ідеологічних та соціокультурних чинників XIX — початку XXI ст. Відокремленою є, власне, історіографія про товариства XIX — початку XX ст., яка детально проаналізована в монографії авторки [123]. З іншого боку, — вичерпних досліджень з історії функціонування галузевих товариств 20–80-х рр. XX ст., а також 90-х рр. XX — початку XXI ст. узагалі не створено.

Зокрема, радянська історіографія сільськогосподарські товариства вивчала або крізь призму сільськогосподарської дослідної справи (діяльність дослідних полів, станцій, лабораторій XIX — початку XX ст.), або в контексті кооперативної роботи (розвідки про кооперативні сільськогосподарські товариства та споживчі спілки XIX — 20-х рр. XX ст.). Так, протягом 1920–1960-х рр. особливості сільськогосподарської дослідної справи в Російській імперії XIX — початку XX ст. вивчалися В. Вінером [109], О. Дояренком [131], М. Недокучаєвим [197], Н. Пшеничним [223]. Зокрема, Н. Пшеничний, характеризуючи сільськогосподарські вітчизняні дослідні установи, вказував на виняткове значення сільськогосподарських товариств у питаннях становлення дослідної справи в Російській імперії до 1917 р. включно.

Загалом же, радянська історіографія розглядала результати діяльності сільськогосподарських товариств усієї Російської імперії загалом і України зокрема як такі, що «консервували»

кріпосницький устрій і зберігали домінуючі економічні та політичні позиції дворянства в сільському господарстві країни. Окрім того, насторожене ставлення радянських істориків до інституту неполітичних громадських організацій XIX — початку XX ст. призводило до того, що дослідники пропонували примітивну схему поділу всіх товариств на «дворянські», «буржуазні», «робітничі» й «селянські», виходячи з тези про те, що в класовому суспільстві не повинно було бути безкласових і надкласових організацій. Оскільки більшість товариств указанного періоду вважалися організаціями переважно дворянськими, то й результати їхньої роботи зазвичай применшувалися [123, с. 430].

У науковій літературі радянського періоду увага приділялася роботі лише великих загальноімперських товариств XIX — початку XX ст.: Московського товариства сільського господарства та Вільного економічного товариства, вихід публікацій про які припадав саме на 1950–1970-ті рр. — час, коли влада стимулювала в суспільстві інтерес до сільського господарства. Авторами розвідок були не лише історики, але й економісти (роботи О. Бердишева [100–101], Л. Голованової [117], В. Орешкіна [205–206], К. Пятницької [225], М. Склюєва [241], Н. Трусової і О. Блюмфельда [259], М. Цветаєвої [276], З. Ясмана [288–289]).

Радянська історіографія 1950–1970-х рр. ознаменувалася виходом фундаментальних досліджень з історії природознавства, математики, хімії, фізики, астрономії, механіки тощо [140–142; 152–155; 208; 227], а також окремих галузевих товариств XIX–XX ст. (ентомологічних, мінералогічних, лісових, хімічних, енергетичних та ін.) [96–97; 99; 112; 119; 167–168; 182; 185; 188; 242]. Ці узагальнюючі праці дають можливість встановити якість істотних змін у темпах нарощення знань із проблематики, з'ясувати характер інтеграційних процесів у науці. Крім того, фіксуємо появу, особливо у 70–80-х рр. XX ст., великої кількості узагальнюючих робіт з історії Академії наук УРСР та її науково-дослідних інститутів, у структурі яких функціонували академічні наукові товариства [91; 143–151; 162]. Проте, зважаючи на досить широкий об'єкт дослідження, а також переважно ювілейний характер цих видань, історії згаданих товариств приділялося лише по кілька абзаців, хоч і відзначалися здобутки їхніх членів у розвитку певної наукової галузі.

Навіть комплексні праці 1990–2000-х рр. з історії НАН України [113; 156; 158; 160–161; 177] кардинально не змінили ситуації — інформації про академічні наукові товариства вкрай мало.

Серед монографічних досліджень, присвячених безпосередньо одному з аспектів обраної нами тематики, виділяємо праці М. Г. Філіпова з історії науково-технічних товариств як імперського [270–271], так і радянського періодів [272]. У цих виданнях чітко простежується лінія розмежування між «дорадянськими» й радянськими осередками, хоч дослідник і визнавав певну тяглість традицій їхнього існування. В душі радянської історіографії автор наголошував на вагомій ролі науково-технічної інтелігенції у побудові соціалізму, завданнях профспілок у керівництві громадськими організаціями і перевихованні старої технічної інтелігенції; акцентував увагу на поширенні НТТ технічних знань і розвитку технічної пропаганди, найважливіших напрямках досліджень; рясно цитував праці партійних функціонерів. Поряд із цим, дослідження ґрунтується на великій джерельній (архівній) базі, — переважно протоколах і резолюціях з'їздів технічних організацій, їхніх статутах, тезах доповідей, постановах управлінських органів, звітах місцевих осередків тощо. Автором запропонована періодизація діяльності товариств (підпорядкована логіці радянської соціально-економічної і суспільної формації): 1) 1917–1925 рр. — функціонування в нових суспільних умовах; 2) 1926–1941 рр. — пошук покращених форм організації у зв'язку з новими завданнями господарського і культурного будівництва; 3) 1941–1945 рр. — функціонування в період війни; 4) 1946–1961 рр. — діяльність у часи відновлення народного господарства і завершення будівництва соціалізму; 5) 1961–1976 рр. — функціонування в умовах розвинутого соціалістичного суспільства [272, с. 8].

Зокрема, автором викладена історія створення, основні етапи діяльності, головні напрями роботи Всеросійської і Всесоюзної асоціації інженерів, Всеросійського і Всесоюзного міжсекційного бюро інженерів і техніків, Політехнічного товариства, Товариства російських електротехніків, друзів радіо, телефонних інженерів, Всесоюзної асоціації робітників науки і техніки для сприяння соціалістичному будівництву в СРСР (ВАРНІТСО), товариств «Техніка — масам», «За оволодіння технікою», інже-

нерно-технічних секцій при профспілках, галузевих наукових інженерно-технічних товариств (НІТТ) — хіміків, машинобудівників, металургів, енергетиків, нафтовиків, гірняків та ін. Варто відзначити, що діяльність ні працівників сільського господарства, ні лісової галузі, а тим більше громадських наукових осередків при НДІ Академії наук УРСР не стала об'єктом аналізу.

Єдиною працею радянського періоду, в якій безпосередньо представлена історія (до початку 1960-х рр.) Українського НІТТ сільського господарства й Українського НІТТ лісової промисловості та лісового господарства, є колективна монографія, видана в Москві у 1968 р. [194]. Ключова авторська думка — що НІТТ та інженерно-технічні секції при профспілках спільно, під керівництвом партії, долучалися до вирішення нагальних питань розбудови промисловості й сільського господарства; що саме цим товариствам відводилася ключова роль у всіх галузях науки і виробництва, упровадження наукових досягнень на місцях, перетворення товариств на масові осередки, які ніби то впливали на розподіл матеріальних ресурсів; наголошувалося, що товариства у своїх лавах об'єднували виключно «борців за прогрес науки і техніки». Стверджувалося, що держава усіяло створювала реальні умови для сприяння роботи НІТТ і перетворення технічних кадрів на активних помічників соціалістичного будівництва, укріплення зв'язків інженерно-технічних працівників з робітничим класом через профспілки в цілях перевиховання старих спеціалістів. Науково-технічні товариства розглядалися як «масові самодіяльні організації спеціалістів і робітників-новаторів», які сприяли «долученню робітників до науково-технічної творчості ... до управління виробництвом», а в період з початку 60-х рр. ХХ ст. цим осередкам відводилася ще й величезна роль «у створенні матеріально-технічної бази комунізму, реалізації технічного прогресу і впровадженні досягнень науки і техніки у виробництво, поширення передового досвіду й підвищення кваліфікації робітників промисловості, транспорту й сільського господарства» [194, с. 307, 308].

Частково переосмислити історію громадських організацій вдалося у кінці 1970-х — у 1980-х рр. радянським історикам А. Д. Степанському [250–252], Т. П. Коржихіній [173–175], М. С. Кармазійній [165], якими окреслено місце об'єднань у сус-

пільній ієрархії, продовжено пояснення феномену громадських організацій, подано їхню класифікацію. Проте згадані розвідки виконано переважно на загальносоюзному матеріалі; крім того, поза дослідницькою увагою залишилися такі концептуальні для розуміння сутності громадських організацій питання як фінансові й кадрові аспекти формування товариств, взаємовідносини з іншими громадськими осередками, владою, адміністративними органами, їхня залежність від компартійних органів, реальні організаційні проблеми та роль товариств як виконавців урядової політики й інструментів пропаганди владних настанов, механізми внутрішньої побудови, корпоративні і трудові відносини, репресивні акції щодо окремих представників тощо. Крім того, зважаючи на досить широкий об'єкт досліджень (як змістовно, так і територіально), наукові й науково-технічні товариства України висвітлені лише в загальному контексті діяльності громадських організацій.

Закономірно, що в сучасній історіографії дослідницький акцент був зміщений з історії науково-технічних товариств, які допомагали в реалізації радянської політики в напрямку науково-технічного прогресу, на історію соціогуманітарних осередків, які закладали підвалини національної самоідентифікації українців. Згадаємо дотичні до теми розвідки О. Ф. Коновця [170–172], В. К. Молоткіної [189], А. В. Риженка [230], В. С. Савчука [231–232], в яких піднімалися переважно точкові питання функціонування наукових товариств технічного та природничого профілю у 20–30-х рр. ХХ ст., а також ґрунтовні праці В. А. Вергунова — з історії сільськогосподарської дослідної справи на теренах України кінця ХІХ — початку ХХ ст. [105; 107], С. Д. Коваленко — організації впровадження наукових розробок у сільське господарство першої половини минулого століття [166], Ю. В. Лаєвської — розвитку економіки у 1950–1960-х рр. [181], Н. Б. Щебетюк — системи наукового забезпечення розвитку сільського господарства наприкінці 20-х — у 30-х рр. ХХ ст. [279], у яких описано саме контекстові аспекти процесів еволюції аграрної науки, що відбувалися на тлі політичних, соціально-економічних і теоретико-методологічних чинників. Поряд із цим виділяємо дослідження безпосередньо про становище громадських об'єднань у суспільно-політичній,

культурній, науковій ієрархії радянського суспільства 1920–1930-х рр. Це монографії (або ж дисертації) М. Б. Парахіної [210], С. М. Свистовича [235–237], В. В. Ткаченка [253; 257], які дають можливість скласти досить змістовне уявлення про феномен і умови функціонування у названий період громадських осередків, у тому числі наукових.

Так, В. Ткаченко наголошує на кардинальних динамічних змінах у системі організації, методологічних засадах і підходах до визначення пріоритетних напрямів державної політики щодо науки 1920-х — початку 1930-х рр., впровадженого структурного вектору в контексті наукових завдань та соціально-економічного розвитку в цілому, поступу наукових досліджень і провідних вітчизняних шкіл, контексту міжнародної і внутрішньої наукової комунікації та головних чинників, що призвели до тривалої ізоляції української науки в подальшому. Об'єктом вивчення стали партійно-радянська наукова політика, прояви ідеологічного тиску на наукове співтовариство, організаційні форми науки (академічні установи, науково-дослідні кафедри при навчальних закладах, науково-дослідні інститути, партійно-ідеологічні наукові заклади, наукові та краєзнавчі товариства і гуртки, допоміжні наукові заклади, серед яких бібліотеки, архіви тощо). Щодо наукових і краєзнавчих товариств і гуртків зазначеного періоду В. Ткаченком зосереджено дослідницьку увагу на процедурі їхньої реєстрації, структурних і функціональних трансформаціях тощо, висвітлено діяльність переважно невеликих регіональних осередків з акцентом на соціогуманітарних (етнографічних, археологічних, пам'яткоохоронних і краєзнавчих) розробках.

У дослідженнях М. Б. Парахіної висвітлено внесок наукових осередків при Всеукраїнській академії наук, у тому числі товариств, у розвиток етнології 1920-х — початку 1930-х рр., зокрема, наголошено на таких формах роботи як: комплектування архівів, створення музеїв, організація експедицій, співпраця з академічними установами, участь у створенні пам'яток історії та культури, популяризація фахових знань, культурно-освітня діяльність; і таких напрямках як: організація виставок, скликання наукових нарад, з'їздів, конференцій, заснування наукових кабінетів, лабораторій, дослідних станцій, бібліотек,

видання періодичної і неперіодичної науково-популярної літератури тощо [209–210]. Об'єктом вивчення дослідниці стали, зокрема, етнологічні й етнографічні студії членів Харківського наукового товариства, Слобожанської комісії краєзнавства при ВУАН, науково-дослідної кафедри при Харківському інституті народної освіти (на базі якої на початку 1930-х рр. постав Український науково-дослідний інститут історії матеріальної культури ім. Д. І. Багалія), Всеукраїнського комітету охорони пам'яток природи і старовини, Українського наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини і мистецтва на Полтавщині, Полтавського наукового товариства, учених архівних комісій, музеїв, Кабінету антропології й етнології ім. Ф. Вовка при ВУАН, місцевих наукових товариств Чернігівщини, Одеси, Миколаєва, Катеринослава, Кам'янця-Подільського та ін.

С. Свистовичем проаналізовано соціальні та політико-правові умови функціонування громадських об'єднань України 20–30-х рр. ХХ ст., їхню організаційну структуру, соціальний склад, джерела фінансування, представлено класифікаційні групи (класові — профспілки та їхні інженерно-технічні секції, комітети незалежних селян, комітети взаємодопомоги; господарські — кооперативного спрямування («Сільський господар», «Кооптах», «Добробут», «Плодоспілка» та ін.); соціально-реабілітаційні — Український Червоний Хрест, товариство «Друзі дітей»; господарсько-технічні — товариства «Техніка масам» і «Друзі радіо», товариства винахідників та науково-технічні; товариства мілітарного характеру; міжнародні та національні громадські об'єднання тощо). Розглянуто також питання участі громадських об'єднань в аграрних перетвореннях і модернізації індустріальної сфери. Дослідник вважає, що саме ці об'єднання були засобом взаємодії партії-держави із суспільством та впливу на суспільство нової керівної еліти, сателітними структурами державних органів під час реалізації програми соціалістичного експерименту в СРСР, системою замкнутого типу для використання в якості механізму радянської агітації та пропаганди на чисельні маси населення [236, с. 217, 220].

В сучасній історіографії слід виділити групу праць, присвячених історії тих чи інших наукових товариств першого двадцятиліття ХХ ст., зокрема: Харківського наукового товариства

при ВУАН (В. Кушлакова [178–180]), Всеукраїнського агрономічного товариства (Т. Дармороз [122]), Всеукраїнського товариства насінництва (В. Вергунов і О. Глоба [108], Р. Гілязетдінов [114], Т. Грищенко [120], Х. Піпан [217–218]), а також діяльності одного з науково-технічних товариств другої половини минулого століття — Українського НТТ сільського господарства (І. Демуз [126–127]).

Об'єктом вивчення сучасних істориків науки (І. Демуз [124], В. Шевчук [264]) стало й інше громадське об'єднання — Українське товариство охорони природи та сприяння розвитку природних багатств. Зокрема, у науково-популярній праці за редакцією сьогоднішнього голови товариства, проф. В. Я. Шевчука, викладено історію функціонування осередку з моменту утворення і до сьогоднішніх днів, основні напрями діяльності регіональних відділень і галузевих секцій на сучасному етапі та перспективи розвитку організації. Основний обсяг книги присвячено діяльності товариства періоду незалежності України; його робота у 40–80-х рр. ХХ ст. відображена фрагментарно, тому у статті І. Демуз відтворено саме цей період функціонування осередку, зокрема, висвітлено передумови його створення, кількісний склад, керівництво; через призму діяльності галузевих секцій товариства (юних захисників природи; озеленення; ботанічної; зоологічної; геолого-географічної; лісової; водоохоронної; правової та ін.) відображено його громадські екологічні ініціативи.

Поряд із дослідженнями фактологічного характеру цінними в плані розуміння тенденцій звернення дослідників до тих чи інших тематик складного перипетіями ХХ ст. виявилися наукові розвідки подружжя Ніколайців з узагальненням історіографічних дискурсів про суспільно-політичні рухи в УРСР у 1940–1960-х [201] і 1960-х — на початку 1990-х рр. [199]. Так, вченими детально проаналізовано історіографію питань ролі Компартії у формуванні суспільно-політичного розвитку УРСР зазначеного періоду, впливу її кадрової політики на розвиток суспільно-політичних рухів і громадських організацій, залученості громадян до суспільно-політичного життя. Саме в розрізі цих напрямів представлено і становище науково-технічної інтелігенції та її діяльність щодо наукової організації праці.

Констатовано, зокрема, що у працях радянських дослідників (В. Шевчука, М. Шепети, М. Плюща, В. Шкварця, Є. Коренчука, В. Плисюка, Є. Короїда, А. Кушніра, М. Стеценка, В. Колесниченка, М. Хоменка, А. Санцевича, М. Яременка та ін.) розкривалася керівна роль партійних організацій у розвитку соціалістичного змагання, поширення різноманітних передових починів, наголошувалося на ролі КППС–КПУ у формуванні масової свідомості, узагальнювалася практика партійних комітетів щодо розвитку руху за комуністичне ставлення до праці. Соціалістичне змагання у радянській історіографії оголошувалося засобом розширення ініціативи та самостійності робітників і керівників, сприяння виробленню у них т. зв. «нового ставлення» до праці, яке передбачало подолання недоліків в організації виробництва, викриття невикористаних резервів, розвиток і зміцнення соціалістичної свідомості, досягнення найвищої продуктивності праці. Поряд із цим, соцзмагання розглядалося як могутній важіль партійних організацій на шляху залучення працівників до активної, свідомої, творчої праці [199, с. 194; 200, с. 294]. Вивчалися приклади соцзмагання у сільському господарстві в різних регіонах (областях) УРСР, досліджувалася участь у соцзмаганні молоді (роботи В. Шкварця, М. Траф'яка, Є. Коренчука, Є. Юрія, В. Плисюка, Є. Короїда).

Надзвичайно важливим є висновок К. Николаєць про те, що в умовах радянського тоталітаризму громадські організації розглядалися виключно в якості засобів впливу на суспільство, перетворившись на слухняних виконавців волі партійних органів. Досить частою для радянської історіографії характерна гіперболізація кількості їхніх членів, надання статусу масовості таким організаціям. Натомість повна залежність громадських організацій від партії та держави не визнавалася офіційною історіографією 1970–1980-х рр.; змагальність в Україні подавалася не як форма підвищення інтенсивності праці й засіб зміцнення існуючого режиму, а як результат зростаючої свідомості трудящих і засіб підвищення їхньої суспільно-політичної активності, як важливий засіб інтернаціоналізації суспільства, як фактор суттєвого зростання економічних показників, як засіб зміцнення співробітництва народів СРСР, як метод залучення

громадян до управління виробництвом, як стимул розвитку творчої ініціативи має тощо [199, с. 195, 197, 199, 200, 205].

У період перебудови, як стверджує дослідниця, з'явилися дослідження, у яких процес поширення соцзмагання уже розглядався зі вказівкою на окремі недоліки та прорахунки партійного апарату в його організації. У соцзмаганні з часом спостерігалася переорієнтація працівників на боротьбу не лише за кількісні показники, але й за високу якість продукції, за економію коштів, матеріальних трудових ресурсів (праці Н. Коби, В. Васильчука, В. Корняка, В. Демчука). Особливостями соцзмагання на селі у 1960–1980-х рр. називалася економічна обґрунтованість, науковий характер, врахування при підведенні підсумків підвищення рентабельності та фондівіддачі, збільшення прибутку, прискорення темпів зростання продуктивності праці тощо [200, с. 296, 297].

Поряд із участю громадян у соцзмаганні в історіографії вивчався також такий масовий суспільний рух, як рух новаторів і раціоналізаторів виробництва, пов'язаний з процесами механізації та автоматизації у тваринництві та землеробстві (А. Кушнір, Г. Тарасов, А. Ференець, П. Агапов, М. Кіпа). К. Ніколаєць стверджує, що названі дослідники зробили неправомірний висновок про те, що підвищення ролі масових творчих самодіяльних організацій у здійсненні соціальної політики партії, розгортанні науково-технічної революції було закономірним явищем, обумовленим зростанням провідної ролі робітничого класу та значимістю цих організацій у політичній системі розвинутого соціалістичного суспільства [199, с. 208]. Інші дослідники (В. Остафійчук, Л. Белоусов, М. Дмитроченко) представляли цей рух як важливий засіб пошуку резервів виробництва і пропаганди передового досвіду масової технічної творчості. В радянській історіографії вивчався також рух за наукову організацію праці і впровадження передових досягнень науки у сільськогосподарське виробництво (П. Федорчак, В. Бабій, Н. Галкіна, Б. Стеля, Г. Морій, А. Слюсаренко); головним фактором здобутків у цьому напрямку дослідники вважали, в першу чергу, підвищення загального культурно-технічного рівня працівників.

І лише в дослідженнях пострадянських учених (Ю. Сиволоб, В. Зоц, О. Капто, П. Панченко, А. Саржан, Л. Мазітова,

А. Соколов, В. Тяжелникова, І. Сагателян) започатковано критичне осмислення причин, ходу та результатів руху за комуністичну працю у середині та другій половині ХХ ст., а масове соціалістичне змагання почало розглядатися як один із засобів залучення працівників до безоплатної праці в умовах надмірної ататизації суспільного життя [200, с. 301]. Значним недоліком у налагодженні соцзмагання почали називатися відсутність економічних, матеріальних стимулів його продовження; доведено, що «охоплення» багатьох трудящих соцзмаганням забезпечувалося за допомогою ідеологічного тиску та адміністрування із загрозою репресивної діяльності щодо працівників. Було встановлено, що партія використовувала трудовий ентузіазм передовиків та новаторів виробництва в рамках їх участі у соцзмаганні для піднесення престижу безоплатної роботи на благо держави, яка забезпечувала її економічну стабільність (С. Кара-Мурза), що, власне, сама організація соцзмагання не була гарантією постійного зростання продуктивності праці у сільському господарстві, оскільки відсутність ринкових стимуляторів сприяла неефективному використанню людських, матеріальних, сировинних і енергетичних ресурсів, що стало причиною економічної кризи та краху командно-адміністративної економіки (В. Литвин) [199, с. 214, 217, 218].

Поряд із цим, погоджуємося з К. Ніколаєць, яка стверджує, що якщо в радянській історіографії подібні рухи інтерпретувалися виключно в позитивному ключі і вивчався лише економічний ефект щодо їхнього впровадження, то в пострадянській історіографії увага зосереджувалася виключно на вивченні негативних аспектів руху, пов'язаних з забезпеченням надмірної формалізації участі у ньому. Тобто присутня певна поляризація думок радянських і сучасних вчених щодо оцінок ефективності соцзмагання та руху за наукову організацію праці. Очевидно, що ідеалізація радянської моделі економіки і швидкого впровадження у виробництво новітніх досягнень науки і техніки відійшли у минуле; проте виключно критичне сприймання радянської дійсності, характерне для наукових праць другої половини 1990-х — початку 2000-х рр., також не відповідає реальному стану речей з огляду на численні економічні досягнення радянського ладу [199, с. 219, 220]. Висвітлення

руху за наукову організацію праці в радянській державі, активну участь у якому брали науково-технічні товариства, ще потребує ґрунтовних наукових пошуків.

Об'єктом аналізу К. Ніколаєць стали також історичні дослідження про радянські профспілки (в структурі яких виникли ті ж галузеві науково-технічні товариства). Зокрема, максимальне розширення профспілкових організацій дозволяло відносно малочисельній партії утримувати під своїм впливом практично все працююче населення. Саме хід виконання профспілковими організаціями завдань вищого партійного керівництва країни ставав предметом наукових пошуків представників радянської історіографії [199, с. 234] із підкресленням важливості боротьби профспілок за розширення соцзмагання та заохочення працівників до новаторства і взяття на себе додаткових зобов'язань з виготовлення надпланової продукції. Виховний потенціал профспілок радянськими вченими розглядався у ракурсі зміцнення трудової дисципліни і розширення впливу офіційної ідеології. Наголошувалося, що, підвищуючи дієвість різних форм участі селян в управлінні виробництвом, профспілкові організації забезпечували покращення його ефективності та сприяли підвищенню рівня політичної активності сільських жителів [199, с. 236, 238]. В літературі проаналізовано роль профспілок у русі за наукову організацію праці (В. Батрименко, Н. Хоменко). Так, організаційна залежність профспілок від партійних структур дозволяла останнім «оволодіти» кадрами цієї масової громадської організації, проводити через них будь-яке рішення, змінювати характер її функціональної діяльності, поставивши на перше місце не захист прав трудящих, а виробничо-масову роботу, котра, по суті, була компетенцією державних органів [199, с. 241].

У цілому ж, у радянській історіографії профспілки трактувалися як один з елементів політичної системи радянської країни; науковці ігнорували висвітлення захисних функцій цих об'єднань. Сучасні історики (напр., С. Семанов, В. Докашенко) оцінюють діяльність профспілок як вкрай низьку — вона, зазвичай, піддається нищівній критиці; профспілки розглядаються як «привідні паси» радянської системи, як один із засобів підтримки існування тоталітарної держави [199, с. 240, 243].

Таким чином, в оціночних судженнях радянська історіографія відзначається пропагандистським акцентом на успіхах більшовицької партії, зображенням урядової лінії як виключно демократичної. Громадські об'єднання нового типу, які почали виникати з кінця 20-х рр. ХХ ст. на зміну «розрізненим» і «хаотичним» об'єднанням «старої буржуазної» інтелігенції, які згодом перетворилися на «масові й всенародні», змальовувалися як специфічна передова радянська форма демократії. У працях зазвичай популяризувалися ідеї пролетарського інтернаціоналізму. Хибою радянської історіографії зачасту є відсутність наукового аналізу при фактологічному описі діяльності товариств. Подавалися літературно оброблені звіти організацій до їхніх ювілеїв. У 60–70-х рр. ХХ ст., у зв'язку з подальшим розгортанням науково-технічної революції, громадським організаціям почала приписуватися заслуга загального піднесення радянської держави; в історіографії відсутній критичний аналіз недоліків діяльності організацій, цілісна оцінка їхнього функціонування. Тенденційно відбувався підбір фактів під традиційно-радянську схему історії соціалістичних перетворень. Саме компартія, яка була ядром політичної системи більшовицького суспільства і визначала пріоритети «розвинутого соціалізму», була об'єктом досліджень, а також історія державних органів, менше вивчалася історія кооперації, профспілок, комсомолу, а історія добровільних організацій — ще менше. У рамках соціалістичного способу життя не могло бути альтернативи тези про вищість робітничого класу над іншими верствами у побудові комуністичного суспільства. Виходячи з цього, навіть закономірна роль науково-технічної інтелігенції у науково-технічному прогресі радянськими вченими суттєво применшувалася, натомість гіперболізувалася місія робітничого класу. Саме останній анонсувався як ініціатор різних суспільно-політичних рухів, пов'язаних з трудовою діяльністю. Часто різні форми громадської активності (рейди, пости, громадські кореспонденти, громадські приймальні) сприймалися, звісно ж помилково, як свідчення демократизму радянського суспільства. Проте громадські організації, контрольовані партією, насправді, не могли бути дієвою складовою громадянського суспільства.

Аналіз історіографії питання також засвідчує, що комплексного дослідження, у якому була б акумульована інформація про наукові товариства на теренах України ХХ — початку ХХІ ст. створено не було. Окремо вивчалася, наприклад, мережа наукових і краєзнавчих товариств 20–30-х рр. ХХ ст. в контексті більш ширших тематик, підготовлено розвідки про науково-технічні товариства 30–80-х рр. ХХ ст. (виключно радянськими дослідниками), є розвідки про окремі найбільші науково-громадські об'єднання (Всеукраїнське агрономічне товариство, Харківське наукове товариство при ВУАН, Всеукраїнське товариство насінництва, Українське товариство охорони природи та сприяння розвитку природних багатств та ін.). Бракує узагальненого дослідження про мережу наукових товариств, які функціонували у 50–80-х рр. ХХ ст. при науково-дослідних інститутах Академії наук УРСР, або ж поглиблених контекстових праць про той чи інший осередок вчених. Наприклад, доречним було б детальне вивчення історії Українського товариства генетиків і селекціонерів ім. М. І. Вавилова, Українського фізіологічного товариства ім. П. Г. Костюка, Українського біохімічного товариства, Українського товариства фізіологів рослин, Українського ботанічного товариства, Товариства мікробіологів України ім. С. М. Виноградського, Українського наукового товариства паразитологів, Гідроекологічного товариства України та інших природознавчих осередків, які здійснили вагомий внесок у наукове забезпечення у тому числі й сільського господарства другої половини ХХ — початку ХХІ ст. Дотепер інформація про наукові товариства досліджуваного періоду має розрізнений характер, не сформовано цілісного уявлення про їхню систему/мережу, існують лакуни у вивченні діяльності окремих товариств, не відслідковано трансформаційні тенденції і підходи до формування і управління зазначеними осередками під впливом суспільно-політичних та ідеологічних змін ХХ–ХХІ ст.; не достатньо вивчено внутрішні механізми їхнього функціонування, не змінено помилкові штампи, нав'язані радянською ідеологією з її регламентацією і формалізмом відносин між державою і громадянами, всеохоплюючим контролем суспільного життя з боку правлячої партії.

В радянській історіографії Українське НТТ сільського господарства й Українське НТТ лісової промисловості та лісового

господарства згадувалися виключно в контексті участі робітників і селян у суспільних рухах, пов'язаних з трудовою діяльністю, — т. зв. соціалістичне змагання, рух за комуністичну працю. Тому, зважаючи на той факт, що ці явища піддавалися суцільній глорифікації, вони загалом потребують кардинального переосмислення. Поряд із цим, глибокого об'єктивного дослідження і, відповідно, нових оцінок вимагають участь у цих процесах наукових, виробничих і творчих колективів, різноманітних громадських об'єднань, окремих учених і фахівців різних галузей народного господарства. Діяльність науково-технічних товариств 40–80-х рр. ХХ ст. в УРСР потребує вивчення не лише в контексті участі в русі за комуністичну працю, а й через їхній внесок у розвиток народного господарства і наукове забезпечення галузі.

Джерельна база дослідження. Варто відзначити, що через відсутність комплектації окремих архівних фондів наукових товариств досить важко відтворити їхню історію (виняток становлять, наприклад, лише ті чи інші спеціалізовані фонди наукових і кооперативних товариств першої половини ХХ ст. у ЦДАВО України: Ф. 90 — Всеукраїнське агрономічне товариство; Ф. 296 — «Сільський господар» тощо). Документи більшості громадських організацій 20-х рр. ХХ ст. узагалі не надходили на збереження в державні установи, були втрачені або знищені. Вони могли навіть передаватися після ліквідації товариств у профільні відомства, де й губилися.

Значний масив документів з історії створення та функціонування окремих інституцій сучасної НАН України (у тому числі й документи місцевих наукових товариств при ВУАН) за перші роки її існування у 1930-х рр. після реорганізації ВУАН був переданий до відділу рукописів Всенародної бібліотеки України (зараз — Інститут рукопису НБУВ), де сформовано окремий фонд ВУАН (ф. Х). Частина документів ліквідованих у 1933 р. структурних одиниць Академії наук УРСР зберігаються в архівах установ- правонаступників у вигляді окремих фондів, колекцій або складової частини архівного фонду діючої установи. Документи установ НАН України, ліквідованих без правонаступників, передані на зберігання до Інституту архівознавства НБУВ. З 1934 р. новостворені установи Академії

наук формують самостійні архівні фонди і тимчасово зберігають їх безпосередньо в установі.

Як засвідчують матеріали путівника по архівним фондам установ НАН України, документи наукових товариств академічної мережі (проте наразі нами вони ще не були залучені до наукового аналізу) зберігаються у відповідних інститутах [93, с. 221–222, 224, 228, 238, 246, 252]:

1) Інституті біохімії ім. О. В. Палладіна — документи (плани, протоколи, звіти) за 1959–1962 і 1965–2004 рр. *Українського біохімічного товариства* та його Київського відділення; документи (протоколи, звіти, доповіді) за 1940, 1943–1960 рр. *Українського фізіологічного товариства*;

2) Інституті фізіології ім. О. О. Богомольця — документи (протоколи засідань, плани, звіти) за 1960–1980 рр. *Українського фізіологічного товариства ім. І. П. Павлова*;

3) Інституті мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного — документи (протоколи засідань, звіти) за 1986–1999 рр. *Українського мікробіологічного товариства*;

4) Інституті ботаніки ім. М. Г. Холодного — документи (плани, протоколи засідань, звіти) за 1950–2005 рр. *Українського ботанічного товариства*;

5) Інституті фізіології рослин і генетики — документи за 1988, 1993–1995 рр. *Українського товариства фізіологів рослин* та документи за 1986–1992 рр. *Українського товариства генетиків і селекціонерів*;

6) Інституті гідробіології — документи (протоколи засідань, плани НДР, листування, інформація про дослідження та наукові конференції, звіти) за 1951–1952, 1964, 1970–1977, 1982–1984 рр. *Українського гідробіологічного товариства*.

Загалом, у наукових архівах Президії та установ НАН України відклалася науково-організаційна та управлінська документація з питань створення і діяльності цих установ, проведення наукових досліджень, первинна та підсумкова науково-дослідна документація та документація з особового складу, яка ще потребує ретельного відбору й аналізу при створенні поглиблених історій того чи іншого академічного наукового товариства.

Фонди галузевих науково-технічних товариств, які зберігаються у **Центральному державному архіві вищих органів влади**

та управління України (ЦДАВО України), є найбільш наповненими, містять документи практично за увесь період діяльності (звісно, за 1930-ті рр. документів практично не збереглося, значно менше їх за 1940–1950-і рр.; найоб'ємнішим є масив за 1960–1980-х рр.). Так, у дослідженні було використано документи фондів 4685 «Українське відділення Всесоюзного сільськогосподарського товариства, м. Київ» та 4645 «Українське відділення Всесоюзного наукового інженерно-технічного товариства лісової промисловості (Українське відділення ВНІТВЛІС), м. Київ», які вперше залучені до наукового обігу. Так, серед звітної документації цих двох товариств в архіві присутні: звітні доповіді звітно-виборчих конференцій республіканського та обласних правлінь, статистичні форми; звіти про роботу республіканського і обласних правлінь; звіти про роботу галузевих секцій; звіти про роботу обласних відділень; звіти співробітників республіканського правління про перевірки і надання практичної допомоги обласним правлінням і первинним організаціям; звіти про вивчення досягнень науки і техніки, обмін передовим досвідом. Довідкова документація представлена наступними групами: довідки та інформація про роботу народних університетів, результати соціалістичних змагань, виконання особистих і колективних творчих планів; документи за результатами всесоюзних і республіканських оглядів і конкурсів (протоколи оглядових комісій, постанови про преміювання, інформація, звіти); конкурсні роботи учасників всесоюзних і республіканських оглядів та конкурсів, які зайняли призові місця (колективні дослідження, одноосібні дослідження окремих членів товариства, напр., огляду-конкурсу молодих учених, спеціалістів і новаторів виробництва). Серед розпорядчої та організаційної документації відзначимо: постанови центральних і республіканських правлінь товариств; стенограми конференцій і пленумів; протоколи засідань президії товариства; тези доповідей науково-технічних конференцій, семінарів, нарад. У фондах також зберігаються фінансові документи, накази та розпорядження по особовому складу, рахунки по заробітній платі та розрахунково-платіжні відомості, а також листування з Всесоюзними і Українськими радами НТТ тощо.

У фонді 4698 «Організаційне бюро Українського товариства охорони природи та сприянню розвитку природних багатств,

м. Київ» акумульована *розпорядча й організаційна документація* (Постанови Ради Міністрів УРСР, Академії наук УРСР про організацію товариства, ліквідацію Головного управління заповідників, створення раціональної мережі заповідників УРСР; Статут товариства; Положення про Держкомітет Ради Міністрів УРСР по охороні природи; накази Держкомітету Ради Міністрів УРСР по охороні природи); *довідкова документація* (стенограми республіканських з'їздів товариства, доповіді, списки, анкети делегатів; стенограми конференцій; доповідні записки і довідки в ЦК КП(б)У, Раду Міністрів УРСР, Верховну Раду УРСР, Комітет партійно-державного контролю УРСР про залучення широких мас робітників до справи охорони природи і сприяння природних ресурсів УРСР; інформація про хід виконання Закону УРСР «Про охорону природи»; документи про роботу народних університетів «Природа» (положення, плани роботи); *звітна документація* (річні звіти про роботу Українського і обласних відділень товариства, республіканських секцій; звіти і пропозиції про проведення соціалістичного змагання; річні бухгалтерські звіти обласних організацій охорони природи).

Нами використовувалися переважно річні звіти про роботу республіканського і обласних правлінь товариств, звіти їхніх галузевих секцій, статuti товариств, протоколи засідань, окремі постанови керівних органів, документи про роботу народних університетів тощо. Слід пам'ятати, що особливо звітна документація потребує критичного підходу, адже звіти укладалися за певною схемою з акцентом на досягненнях у соціалістичному будівництві; загострювалася увага на масовості осередків, збільшенні кількості членів, територіальному розширенні впливу товариств тощо. Навіть статистичні показники їхньої діяльності могли підтасовуватися на догоду керівництву, адже осередки мали демонструвати виключно власні успіхи. Як правило, недоопрацювання замовчувалися. Лише, зокрема, у ревізійних актах перевірки діяльності товариств могли фіксуватися ці недоліки (переважно вказувалося на недовиконання організаційно-масової роботи, необхідність розширення мережі місцевих осередків, залучення до складу більшої кількості нових членів, формальності й замкнутості окремих масових заходів — семінарів, нарад тощо).

У ЦДАВО України інформативним виявився фонд 166 «Міністерство освіти і науки України», в якому віднайдено кілька

справ щодо діяльності наукових товариств 1920-х рр., зокрема, Харківського, Луганського, Одеського, Полтавського та ін. (їхні протоколи, статuti, звіти, плани, доповідні записки, повідомлення, документи про роботу допоміжних установ — музеїв, бібліотек тощо). Корисними стали протоколи засідань Колегії Головнопрофосу УСРР і проекти положень підзвітних йому установ згаданого періоду. З даного фонду використано також особову справу Д. К. Третьякова — очільника Одеського наукового товариства акліматизації тварин і рослин.

В Інституті архівознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського опрацьовано документи кількох особових фондів: **Ф. 88** — Особовий фонд Є. В. Звірозомб-Зубовського і **Ф. 144** — Особовий фонд П. С. Погребняка. У фонді академіка АН УРСР П. С. Погребняка як багаторічного очільника Українського товариства охорони природи та сприяння розвитку природних багатств відклялися окремі документи про роботу осередку (плани, повідомлення протоколи, довідки, резолюції, програми, звіти, акти, постанови, доповідні записки, доповіді, листи) за 1949–1973 рр. У фонді проф. Є. В. Звірозомб-Зубовського, який був віце-президентом Всесоюзного ентомологічного товариства і головою Українського ентомологічного товариства у 1949–1962 рр., зберігаються окремі документи про роботу цих осередків.

У фонді 258 Інституту архівознавства НБУВ — «Фонд Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена» — укомплектовано окремі документи за 1913–1984 рр., які висвітлюють, зокрема, питання щодо організації Всеукраїнської асоціації зоологів, історії Зоологічного музею, Зоологічної секції відділу природничих наук Українського наукового товариства Інституту зоології АН УРСР, а також Ентомологічного гуртка при Зоологічному музеї тощо. У зазначеному фонді зберігаються також кілька довідок про роботу Українського товариства охорони природи та сприяння розвитку природних багатств.

У фонді X Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського — «Всеукраїнська академія наук» — зберігаються звіти Полтавського, Кам'янець-Подільського, Одеського, Коростенського наукових товариств при ВУАН, протоколи їхніх зборів, акти ревізій тощо.

Розділ 1

ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКИ В УКРАЇНІ У 1920–1930-х рр.: ІНСТИТУАЛІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ

Громадські організації вчених (у тому числі й товариства) — це вагома альтернатива відомчим формам побудови та керівництва науковими закладами і координації досліджень. Соціальні умови побутування радянської науки позбавили товариства, які досить успішно функціонували у XIX — на початку XX ст., провідної ролі у самоорганізації наукової громадськості. Адміністративні та фінансово-розподільні форми керівництва поширилися і на наукову сферу.

Загальновідомо, що численні товариства імперського періоду (наукові, краєзнавчі, навіть кооперативні), — не залежно від галузі, в якій функціонували, — зуміли на досить високому рівні налагодити проведення науково-дослідної та популяризаційної роботи у різних регіонах і населених пунктах країни, віддалених від освітніх центрів. Товариства доклали чималих зусиль для поширення галузевої освіти і знань серед широких верств населення, заснування профільних шкіл та училищ, введення у практику навчальних курсів для підготовки фахівців, організації та комплектування наукових бібліотек, музеїв та дослідно-експериментальних установ (полів, ділянок, садів, станцій) тощо, сприяли згуртуванню не лише науково-виробничих кадрів регіону, а й встановленню зв'язків з вузівськими центрами, з яких у регіони приїздили професори університетів для читання лекцій та роботи в науково-дослідних установах.

У кінці XIX ст. комунікації науковців у всіх галузях знань набули інтернаціональних форм, поступово сформувалися і зовнішні умови для «кристалізації» науки як особливої галузі праці — виробництва знань, що сприяють інтеграції та інституалізації наукової спільноти. Остання — це складна саморегульована система, що утворилася у процесі взаємодії між ученими під час виконання досліджень, обміну інформацією, а також між наукою і суспільством у цілому [203, с. 23].

Особливо привертають увагу інституційним різноманіттям 1920-ті — перша половина 1930-х рр., які «відбивають політичний курс коренізації/українізації, методологічну дискусію по-

чатку 1930-х рр., упровадження догматів марксистської методології, жорсткої політики централізації у науковій галузі, переслідування й винищення національної інтелігенції» [287, с. 103].

Ще В. І. Вернадський у доповіді, виголошеній ним на засіданні Комісії з вивчення природних продуктивних сил у грудні 1916 р., наголошував на зростаючих взаємозв'язках і взаємовпливах державної політики і наукової діяльності, запропонувавши проєкт багатоступінчатої системи державних наукових установ. Учений настійно рекомендував введення державного фінансування роботи дослідників, яка б ставила перед ними актуальні завдання для забезпечення потреб суспільства; зі свого боку вчені зобов'язані планувати конкретні напрями досліджень, координуючи їх між собою. Поряд із цим В. І. Вернадський особливо наголошував на можливості «існування вільної науки та вільної наукової творчості в умовах державної наукової політики» [203, с. 23].

Зі встановленням радянської влади саме вона почала справляти вирішальний вплив на інституалізацію форм діяльності наукової спільноти; інструментами впливу державної влади на всі сфери громадського життя стали виключно державне (у тому числі й відомче) фінансування, планування і контроль. Останнє перетворило наукову діяльність у форми, зручні для адміністративно-бюрократичного керування. Принципи самоорганізації та внутрішньої конкуренції у середовищі наукової спільноти XIX — початку XX ст. для радянської влади виявилися не прийнятними, а «гуртківщина», роздробленість, стихійність, індивідуалізм у науці, протиставлення колективності досліджень і пріоритету суспільних запитів, притаманні буржуазному суспільству, були оголошені ворожими; останні можна було викорінити лише шляхом введення планування і чіткої організації наукової діяльності через мережу державних інституцій. Вже у Циркулярі Наукового відділу Наркомосу СРСР до наукових товариств і наукових закладів від 24 травня 1919 р. наголошувалося на необхідності створення об'єднуючого і координуючого центру, адже вважалося, що «наукові сили ... розрізнені, ...некоординовані, люди науки не організовані. Вчені ... працюють незалежно один від одного, часто не знаючи, чи опрацьовує ту ж саму проблему інший колега-фахівець» [204, с. 31].

На Науковий відділ Наркомосу СРСР покладалося завдання мобілізації і концентрації всіх наукових сил країни. Планувалося створення у всіх регіонах Росії ряду асоціацій за різними галузями наук. Згідно звіту Наукового відділу Наркомосу СРСР за 1917–1919 рр., асоціації вчених засновувалися на спеціально скликаних всеросійських з'їздах діячів галузі та наукових установ [204, с. 34, 35].

Проурядова позиція щодо організації науково-дослідної роботи в сільському господарстві була окреслена, у тому числі, і в Резолюції Другої Всеукраїнської професійної агрономічної конференції (15–19 березня 1928 р., м. Харків), у якій відзначалося, що «перед українською агрономією та науковими закладами стоять актуальні завдання конкретизувати гасла індустріалізації, раціоналізації та усупільнення в умовах української дійсності. Намічаючи... шляхи розвитку сільського господарства України, науково-дослідні установи мусять повести найжорстокішу ідеологічну боротьбу з ворожими пролетарській владі ідеологіями (зокрема, з «народництвом» та «неонародництвом»), за поширення марксо-ленінської науки в пристосуванні до сільського господарства» [229, с. 63]. Як відзначалося у доповіді на 2-у пленумі ВУАСГН (1932 р.), «план — це є міцне знаряддя соціалістичної держави в боротьбі за чітке виконання поставлених завдань. ...Цілеспрямованість плану полягає в тому, що всі питання, поставлені ним, повинні витікати й пов'язуватися з вимогами народно-господарських завдань, з вимогами соціалістичного будівництва. Тематика плану мусять бути чітко спрямована на розв'язання певних актуальних народно-господарських завдань, що для їх розв'язання покликано наукову установу. ...План н.-д. установи складається з питань, що безпосередньо впливають з настановлень партії та уряду, а також з соц. замовлень, одержаних від господарських установ (трестів, наркоматів) і безпосередньо від радгоспів, МТС, колгоспів; поруч з цим стоять нові перспективні проблеми, що витікають з завдань реконструкції сільського господарства, та розробка методики н.-д. роботи на основах Марксо-Ленінської методології» [135, с. 174, 175].

Ідеал колективної наукової діяльності став насильно насаджуватися на протипагу індивідуальній науковій творчості.

Відкидалося дрібне експериментаторство і дослідництво в галузі рільництва і тваринництва: «науково-дослідним установам треба перейти до того, щоб покінчити справу з усякими дрібними метровими ділянками. Треба перейти безпосередньо до великого соціалістичного виробництва на великі лани в сотні й тисячі гектарів, треба перейти від окремих тварин і рослин до масового дослідження» [135, с. 179].

Названі принципи вже з початку 1920-х рр. стали провідними завданнями державної політики у сфері науки.

Інституційній системі побудови науки 1920–1930-х рр., в якій не останню роль відігравали як краєзнавчі об'єднання та наукові товариства при ВУАН, самостійно функціонуючі товариства (поза структурою ВУАН), наукові об'єднання вчених при університетах, кооперативні осередки, так і тимчасові форми організації науки (виставки, з'їзди, конференції тощо), були притаманні як дієвість і ефективність, так і організаційні труднощі, пов'язані з відсутністю надійних джерел фінансування, недостатньою кількістю кваліфікованих кадрів і зростаючим тиском з боку уряду. Погоджуємося з дослідниками, які стверджують, що з початку 1920-х рр. спостерігався певний ентузіазм наукової молоді, яка отримала швидкий доступ до самостійних досліджень, керівництва кафедрами і лабораторіями на зміну своїх колишніх учителів, відносну легкість в організації наукових товариств і інститутів; у цілому, влада визнавала своєрідну автономію науки (хоча такий стан речей зберігся не довго, адже образ пролетарської культури й завдання домінування власних марксистських кадрів в інтелектуальній сфері був присутнім) [224, с. 15, 16].

Регулювання розвитку науки протягом кількох десятиліть внесло серйозні зміни в усі прояви наукової діяльності, випрацювавши специфічну колективну структуру радянського типу. Вибудовування структури адміністративного керування наукою відбувалося у двох напрямках: перший — цілеспрямована розбудова нової системи організації науки (створення мережі підконтрольних державі науково-дослідних інститутів і кафедр); другий — поступове нищення громадсько-наукових організацій попереднього періоду. Саме в цей час повністю змінилося співвідношення «влада — наука». В період воєнного комунізму

й непу відношення до вчених (наукової інтелігенції) було вкрай негативним, адже вони в очах громадськості виступали представниками пануючих класів «буржуазного суспільства». «Червоний терор» змусив виїхати за кордон близько 500 вчених [224, с. 14]. Пропагувалося знищення вчених «старої школи», натомість наука мала стати «усуспільненою» і бути заміненою розумовою діяльністю робітників; окремі прошарки виступали за створення «пролетарської», «комуністичної» науки.

Синхронно з побудовою нової організаційної структури науки поступово формувалася система державного управління науковими організаціями з відповідними інстанціями в адміністративно-господарському і партійному апаратах. **Науковий комітет Головного управління професійної освіти (Головпрофосу) Народного комісаріату освіти (Наркомосу) УСРР** (як особливий орган Наркомосу з наукової інформації та консультування) завідував управлінням науково-дослідною діяльністю, організовуючи, спрямовуючи і контролюючи діяльність науково-дослідних установ. Комітету були підвітні дослідні кафедри, наукові товариства, обсерваторії, лабораторії, наукові музеї тощо. Саме на секцію наукової інформації і консультування (інша секція комітету — науково-дослідна) покладалися функції обліку усіх наукових і науково-дослідних установ, реєстрація наукових співробітників, забезпечення установ відповідними ресурсами, співпраця із закордонними науковими установами тощо [65, арк. 61, 62; 220, с. 109, 111].

У 1924 р. на базі Наукового комітету Головпрофосу Наркомосу УСРР було створено **Українське головне управління науковими установами при Наркомосі УСРР (Укрнаука, Упрнаука, Укрголовнаука)** — орган адміністративного керівництва науково-дослідними та науково-допоміжними (крім архівів) установами УСРР. Укрнаука визначала пріоритетні напрями наукових досліджень, керувала роботою науково-дослідних установ та громадських наукових товариств, затверджувала склад науково-дослідних кафедр, погоджувала процедуру утворення наукових установ, організації наукових з'їздів і закордонних відряджень, схвалювала плани наукових видань видавництва, вирішувала питання про присудження наукових ступенів і вчених звань, проводила перевірки (у т. ч. ідеологічні) наукових

працівників і науково-дослідних установ тощо [65, арк. 85, 86; 281, с. 223]. Крім того, серед завдань Укрнауки виділяємо суто науково-ідеологічні: «спрямування наукових робіт установ у бік вивчення питань революційного марксизму», «узгодження діяльності споріднених наукових установ республіки з метою знищення шкідливого паралелізму», «перегляд особового складу всіх наукових установ», «перегляд мережі наукових установ з метою встановлення відповідності їхньої структури поставленим перед ними завданням», «напрацювання типових статутів і положень установ і товариств згідно з вимогами політичного й народногосподарського життя країни», «зміна краєзнавчої роботи з метою використання її для виховання мас і спрямування діяльності краєзнавчих товариств у бік наукової консультації при місцевих господарських органах» [204, с. 56, 57].

Вивчення різних форм організації колективної дослідницької роботи призвело до вибору в якості найефективнішої в нових соціально-політичних умовах саме **спеціалізованих науково-дослідних інститутів**. Процес їхнього створення за радянської влади перетворився на провідну тенденцію організації науки, що активно розпочалася у 1920-х рр. і тривала аж до післявоєнного періоду. Згодом інститути ускладнювали свою структуру, поглинаючи нові наукові сили, конкуруючі теми, що фактично призвело до ототожнення роботи інституту (організаційної форми) з науковим напрямом — діяльністю галузевої наукової спільноти [203, с. 26]. Поряд із цим, нова система організації наукової діяльності знайшла підтримку серед великої кількості вчених і громадських активістів. Як писав проф. О. А. Яната, «ідея об'єднаної планової с.-г. наукової роботи, скерованої на піднесення й реконструкцію сільського господарства радянської України, швидко захопила широкі кола наукового с.-г. активу, а так само й широкі верстви агрономічного активу та агрикультурно-свідомих елементів селянства», «НКЗС України ... прийняв у своє безпосереднє відання та почав підпорядковувати й розвивати цілу мережу різних досвідних, контрольних і інш. с.-г. наукових закладів, що перед тим належали переважно різним земствам і с.-г. товариствам» [243, с. 27].

Наукові сили зосередилися в науково-дослідних інститутах і на кафедрах відомчого підпорядкування. «Положення про на-

уково-дослідні інститути і асоціації інститутів», затверджене 13 травня 1925 р., метою перших визначало: 1) організацію наукових досліджень в різних галузях знань; 2) вирішення важливих наукових завдань відповідно до державних потреб; 3) підготовку наукових кадрів; 4) популяризацію наукових знань. НДІ мали право відкривати лабораторії, музеї, станції, дослідні поля, бібліотеки й інші допоміжні установи; влаштовувати наукові зібрання, доповіді, лекції, курси; споряджати експедиції; співпрацювати з іншими науковими установами; видавати свій періодичний орган і окремі праці співробітників [65, арк. 41]. «Положення про науково-дослідні кафедри», затверджене колегією Наркомосу УСРР 9 лютого 1925 р., делегувало їм розробку важливих наукових питань і підготовку до наукової та викладацької діяльності усіх бажаючих. Кафедри, як і НДІ, підпорядковувалися Укрнауці Наркомосу УСРР, мали тісно співпрацювати з ВУАН, перед якою несли відповідальність за результати своїх досліджень. Вони отримували досить широкі повноваження щодо можливостей створення власних лабораторій та інших науково-допоміжних установ, позамісцевих секцій, видання наукових бюлетенів, збірників, записок і праць членів; могли створюватися при вузах, дослідних установах, на підприємствах, в астрономічних і метеорологічних обсерваторіях, академічних музеях, ботанічних садах, наукових бібліотеках, а також цілком самостійно [65, арк. 89, 89 зв.]. Так, у кінці 1924 р. в Україні вже нараховувалося 78 кафедр з 261 дійсним членом, 148 науковими співробітниками, 370 аспірантами [65, арк. 36]. А на початок 1930 р. радянська влада, констатуючи значні досягнення в організації наукової роботи через мережу наукових установ (19 НДІ, 84 науково-дослідні кафедри, 19 музеїв, 5 наукових бібліотек, 6 обсерваторій, 2 ботанічних сади [34, арк. 12]) на чолі з АН УРСР, відмічала також факт наповнення аспірантури, збільшення мережі установ прикладної науки, посилення міжнародних зв'язків, зростання наукового видавництва, а також мережі громадських організацій і професійних наукових товариств. Поряд із цим наголошувалося на значенні марксистських товариств і установ, акцентовано увагу на зближенні науково-дослідних установ з громадськими організаціями, суспільством, наближенням їхньої роботи до завдань соціалістичного будівництва.

З переліком науково-дослідних установ сільськогосподарського спрямування можна ознайомитися, напр., у збірнику документів і матеріалів «Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук» (Додаток 5. Мережа науково-дослідних установ ВУАСГН на 1932 р., с. 252–260; Додаток 7. Мережа науково-дослідних установ ВУАСГН на 1933 р., с. 262–268) [110], а також у дисертації акад. В. А. Вергунова (Додаток Г 15. Мережа науково-дослідних установ ВУАСГН на 1934 р., с. 581) [106]. У додатку А представлено перелік із 99 установ сільськогосподарського спрямування відомчого підпорядкування на теренах України у 1929 р., опублікований у покажчику наукових організацій УСРР, виданому Державною Плановою Комісією УСРР.

Згодом науково-дослідні інститути перетворилися на опорні ланки централізованої системи наукової діяльності, а в подальшому сприяли гіпертрофованому розвитку ланок управління в науці на шкоду принципам самоорганізації та самоуправління, а також розмиванню історично усталеної культури науково-дослідної роботи попереднього періоду. Наука у більшості своїх напрямів перетворилася на галузь державної політики, тобто посилилася її залежність від державних установ, які займалися розподілом ресурсів. Організаційна творчість учених підмінялася адміністративною діяльністю — керівництвом з боку державних установ. Перенесення на науку методів управління виробництвом фактично виключало участь наукової спільноти в оцінці результатів дослідження, не дозволяло впливати на вибір напрямів і обсяги їхнього фінансування [203, с. 27, 28].

Перевиховані у створених у середині 1920-х рр. товариствах біологів-марксистів, фізиків-марксистів та ін., нові кадри поступово розпочали боротьбу зі старими фахівцями, яка на рубежі 20–30-х рр. XX ст. перетворилася в «культурну революцію» — класову війну на культурному фронті. Діапазон культурної революції на «науковому фронті», що орієнтувалася на лозунги «більшовизації» науки та її «соціалістичної реконструкції» на основі діалектичного матеріалізму, охоплював прояви від рухів студентів проти професури в університетах, масових закликів робітників організовувати наукові бригади до процесів проти «шкідників» з числа «буржуазних спеціалістів» і фронтальних погромів у соціально-гуманітарних науках [224, с. 16].

У досліджуваний період робилися спроби ідеологічного тиску на академічні установи. Цьому, зокрема, сприяло створення за постановою ЦК КП(б)У від 28 червня 1931 р. системи науково-дослідних установ — Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН). Зокрема, Всеукраїнське товариство біологів-марксистів — одне з багатьох, яке входило до складу ВУАМЛІН — окреслило для себе чіткі завдання щодо настанов партії:

а) переглянути усі підручники, програми наукової та науково-популярної літератури, перевірити викладання з метою викриття антиленінської контрабанди, боротьби проти фашизму і соціал-фашизму в науці, боротьби на два фронти, проти механізму як головної небезпеки й «меншовикуватого ідеалізму» та виправлення помилок окремих товаришів;

б) розгорнути боротьбу проти «гнилого лібералізму» як у ставленні до надрукованих праць, так і щодо помилок і перекручень, що їх роблять окремі установи й особи у своїй повсякденній роботі;

в) розгорнути широку невпинну критику і самокритику;

г) втягнути до активної творчої роботи товариства широкі кола радянських науковців і практичних робітників, у перше чергу комуністів, одночасно борючись із тими, хто, вважаючи себе марксистами, своєю бездіяльністю виявляють на практиці опортуністичне ставлення до роботи;

д) перебудувати біологію на засадах марксо-ленінської діалектики та розв'язання конкретних проблем у практиці соціалістичного будівництва у галузях врожайності, ґрунтознавства, генетики й селекції, відгодівлі худоби тощо [134, с. 157].

Активно втручаючись у різні галузі знань — історію, філософію, суспільствознавство, право тощо, ВУАМЛІН всіляко стверджувала «марксистсько-ленінську методологію», виробляла своєрідне «прокрустове ложе» для науково-дослідних установ та їхніх співробітників. Дослідники зробили слушний висновок про те, що, опанувавши ВУАН, влада вже не потребувала такого псевдо-наукового утворення, як ВУАМЛІН, котра, існуючи з 1931 р., забезпечувала «марксистські впливи» та керівництво в науці. Згодом «марксистсько-ленінською» і керованою стала Академія наук УРСР. Як наслідок, 23 липня 1936 р.

рішенням політбюро ЦК КП(б)У ВУАМЛІН була ліквідована, її співробітники або перейшли до Академії наук, або на викладацьку роботу» [207, с. 152]. Жорсткого тиску зазнали і галузеві академії. Так, постановою ЦК КП(б)У від 17 лютого 1935 р., внаслідок «засміченості контрреволюційними елементами, відірваності досліджень від практики реального життя», було ліквідовано Всеукраїнську академію сільськогосподарських наук.

І хоча у 1930-х рр. були репресовані й самі ініціатори культурної революції, піднята нею хвиля антиінтелектуалізму популістського сенсу, критика «відірваної від народу інтелігенції», риторика протиставлення «радянської» і «буржуазної» науки міцно ввійшли в конструкцію сталінської «народної науки», яка змінила образ «марксистської» науки культурної революції [224, с. 17]. З кінця 1920-х рр. у СРСР почала утверджуватися командно-адміністративна система й бюрократичні методи управління. Наука в соціально-ідеологічному плані деформувалася, знання часто замінювалися демагогією. Стандартне розуміння науковості, яке сягало академічних традицій кінця XIX — початку XX ст., змілилося образом революційної — «пролетарської», «марксистської» науки і образом науки «народної», що відображали протиріччя і деструктивні процеси її соціалізації в поступово сформованій популістській сталінській системі [224, с. 19].

«Лисенківщина», як відомо, також негативно вплинула на всі галузі аграрної науки через ідеологізацію природознавства, протиставлення радянської і «буржуазної» науки, надзвичайну централізацію управління наукою, використання штучного поняття — «принцип партійності науки», який слугував інструментом для репресій проти наукових опонентів. Наприкінці 1930-х рр. Т. Лисенком монополізовано значні галузі біології; його дослідни з яровізації представлялися як «переворот у зерновому господарстві», хоча в подальшому вони закінчилися крахом. Травопільна система землеробства, запропонована В. Р. Вільямсом, була розкритикована як повністю непридатна (згодом відхід від травопільної системи призвів до погіршення кормової бази тваринництва, посилення ерозії земель, а також збільшення захворювань худоби, викликаних порушенням фізіологічних процесів у зв'язку з відсутністю у кормовому раціоні

достатньої кількості зеленої маси); зникли «чорні пари». Натомість, — насаджувалися квадратно-гніздовий і квадратний способи посіву кукурудзи, соняшника, картоплі, ряду овочевих культур, механізований міжрядний обробіток у двох напрямках.

Відсутність належної уваги до науково-технічної інтелігенції — її талантів, побуту, умов праці — породжували «відтік» науковців за кордон. Як стверджує Г. Пшинка, до кінця 1980-х рр. така ситуація породила протиріччя між рівнем зростаючих потреб тогочасного суспільства і сформованою, уже застарілою на той час, системою організації науки, коли до крайнощів загострилися розбіжності між командно-адміністративними методами управління і природою наукової творчості [224, с. 26].

У грудні 1929 р. Й. Сталін оцінив курс радянських економістів О. В. Чаянова і М. Д. Кондратьєва на утвердження в аграрному секторі сільськогосподарської кооперації та сімейного виробництва як антимарксистський. Сфабрикована справа так званої «Трудової селянської партії» (1929 р.), яка нібито прагнула повалити радянську владу, та звинувачення її «нахненників» — О. В. Чаянова і М. Д. Кондратьєва — у зміцненні капіталізму на селі, мало наслідком розпорядження Й. Сталіна щодо завершення у найкоротші строки суцільної колективізації, посилення боротьби з «куркульством» та масові репресії. Серед репресованих, у тому числі, — члени Всеукраїнського агрономічного товариства, яке пропагувало забезпечення умов для розвитку різних форм власності у сільському господарстві, зміцнення індивідуальних селянських господарств, розширення кредитування для аграрного сектору, розвитку сільськогосподарської кооперації, впровадження у рільництво нових технологій. Були репресовані колишні члени товариства, які на момент арешту або працювали у системі Наркомзему УСРР, або займалися практичною агрономією та науково-дослідною справою на селекційних станціях, — вчені-аграрії М. З. Резніков, В. М. Соловейчик, І. П. Коротков, К. С. Кононенко, К. П. Маньковський, О. К. Філіповський, А. Ф. Дідусенко та інші, хто не підтримував офіційного курсу на суцільну колективізацію.

1930 рік відзначився початком справи так званої «Контрреволюційної шкідницької організації в сільському господарстві України», коли 21 травня було підписано обвинувальний

висновок Економічного управління ДПУ УСРР 29 фахівцям сільського господарства: професорам Г. Ф. Абдулі-Обдулевському, В. Г. Батиренку, К. С. Кононенку, І. П. Короткову, К. П. Маньковському, М. К. Могилянському, В. М. Соловейчику, О. К. Філіповському, В. П. Шелекеті, агрономам Г. Г. Дібольдту, І. І. Доленку, М. Д. Ємалакі, О. Д. Ємельяненку, Е. Й. Заславському, П. М. Кумову, Й. Г. Мацкевичу, Б. О. Овсянникову, В. К. Подольському, О. Д. Степаненку, М. А. Сябро, Й. З. Уману, К. Ф. Центиловичу. Підсудним «інкримінували створення «контрреволюційної організації», яка ставила завданням реставрувати капіталістичний лад шляхом спотворення політики ВКП(б) у галузі сільського господарства, спрямувати його розвиток через індивідуальний сектор, шкідництво, підтримку куркулів, підготовку «антирадянських» кадрів агрономів» [202, с. 128–129]. Фахівців змусили виступити із заявою, в якій вони, зокрема, визнали помилкою свою прихильність до школи економістів Кондратьєва, Чайнова, Макарова, Студентського, Челінцева.

Обвинувальним висновком у справі «Контрреволюційної організації у сільському господарстві України» (1932–1933 рр.) на чолі із заступником завідувача сектором врожайності Академії сільськогосподарських наук УСРР Василем Антоновичем Батієнком (1897–1933 рр., уродженець Полтавщини, член партії есерів, член ВКП (б) [228, с. 208]) встановлено, що ця організація нібито «планувала повалення радянської влади шляхом збройного повстання»; її осередки були «викриті» у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Київській, Одеській, Харківській областях; мережа організації охоплювала всю Україну і мала підтримку української еміграції в Польщі та Румунії. Вела шкідницьку роботу в сільському господарстві, спрямовану на «спотворення усіх заходів партії з реконструкції сільського господарства, зриву посівної, збиральної і заготівельної кампаній, чим викликала незадоволення серед селян». «Повстанське ядро організації», за висновком ДПУ, підтримувало тісні зв'язки з московським центром і керувалось вказівками «ідеологів української самостійності». Заарештованим (М. М. Апанашенко, М. М. Артеменко, В. А. Батієнко, В. Д. Борщик, П. А. Бровар, С. М. Будняк, Є. Є. Васильківський, А. В. Гепенер, Л. Н. Дімант, О. К. Еспозіто, С. С. Єлисеєв,

М. А. Максименко, М. І. Румянцев, С. Т. Рутківський, Я. Б. Співаков) інкримінували боротьбу проти хлібозаготівель, затягування термінів жнив, «роздування» споживацьких настроїв серед колгоспників, спотворення хлібофуражних балансів, підривну діяльність у галузі тваринництва, активне руйнування тракторного парку. Четверо з обвинувачених (В. А. Батієнко, Л. Н. Дімант, В. С. Єлисеєв, В. Д. Борщик) були розстріляні 22 серпня 1933 р.; решта — ув'язнені в концтабори терміном від 3 до 10 років [94, с. 172–173].

Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук провела власну роботу щодо виявлення «шкідників» на «аграрному та біологічному фронті сільського господарства», в результаті чого встановлено «конкретних носіїв контрабанди» в НДІ. Так, антиленінську пропаганду й цілковитий відрив теорії від практики соціалістичного будівництва, відсутність розв'язання конкретних наукових проблем народного господарства, бажання обслуговувати не велике соціалістичне, а дрібне індивідуальне господарство виявлено і серед біологів, ґрунтознавців, зоотехніків УСРР. Зокрема, викрито «намагання протиставити агротехнічні заходи, що базуються на соцреконструкції сільського господарства його машинізації та хімізації, довести неможливість темпів підвищення продуктивності сільського господарства (основної лінії партії) на ґрунті його соціалістичної реконструкції, застосування передової техніки й агротехніки, виходячи з ніби-то незмінних властивостей рослинних і тваринних організмів (Яната)», «намагання довести на ґрунті «законів природи», що соціалістичне будівництво неминуче веде до катастроф (Гринев, Третьяков, Яната, Єгоров)», «шкідливе намагання механістичного застосування математики у розв'язанні проблем тваринництва і народного господарства в цілому, за допомогою яких ставиться під сумнів реалізація планів (Остапенко)»... [134, с. 152, 153]. Жорсткої критики зазнали також: проф. І. Й. Широких — член Сільськогосподарської секції Харківського наукового товариства при ВУАН, а згодом — і Українського сільськогосподарського наукового товариства у Харкові; акад. Д. К. Третьяков — голова Одеського наукового товариства акліматизації тварин і рослин, — обвинувачений у «гнилому лібералізмі» та у невиконанні настанов Й. Сталіна.

Таким чином, вже протягом 1920-х рр. в СРСР сформувалися умови, в яких наука, по суті, була втиснута в жорсткий каркас адміністративно-командної системи, ставши її невід'ємною складовою; науковій інтелігенції почали нав'язуватися напрями досліджень, не сумісні з логікою її власного розвитку. Завданням науковців стало обґрунтування волонтаристських рішень, висунутих адміністративною практикою. Внаслідок чого тогочасна організація науки не дозволила повною мірою розкрити її творчий потенціал, адже науковій творчості вкрай необхідна свобода — думки і дискусій, вільного пересування й обміну досвідом, інформацією, які, по суті, були вкрай обмежені засиллям бюрократичних приписів. Наука не змогла успішно функціонувати в умовах тоталітарного режиму, поступово набуваючи рис цього ж режиму.

Розділ 2

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДСЬКО-НАУКОВИХ ТОВАРИСТВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО СПРЯМУВАННЯ В ПЕРІОД УКРАЇНІЗАЦІЇ

Регіональні наукові товариства, згідно проекту О. А. Янати, виголошеного на першому з'їзді природознавців України у 1918 р., мали об'єднатися під егідою Українського наукового товариства (УНТ) як загально-української організації наукової громадськості. Проект передбачав створення численних наукових товариств — філій УНТ, які разом з Академією наук та відомчими науковими установами мали стати єдиною мережею наукових організацій. Діяльність цих організацій повинна була координуватися на громадських засадах у межах усієї республіки. Хоча даний проєкт і не був повномасштабно втілений у життя, у 1919 р. в Україні розпочався процес реорганізації та утворення нових місцевих наукових товариств як філій УНТ: 1919 р. — у Лубнах, 1920 р. — Чернігові, Харкові й Одесі. Проте злиття у березні 1921 р. УНТ з ВУАН, яке трактувалося як реформа Академії наук і перетворення її на всеукраїнську державну наукову організацію [129, с. 60], вирішило долю як УНТ, так і місцевих наукових товариств. Більшість дослідників упевнені, що відбулася саме ліквідація УНТ (шляхом приєднання до ВУАН), адже було порушено статут УНТ, згідно з яким розпуск товариства міг відбутися лише після рішення його загальних зборів, яких, зі зрозумілих причин, не відбулося. Подібна ситуація повторилася згодом і з місцевими товариствами.

При ВУАН восени 1921 р. створено комісію на чолі з акад. М. П. Василенком для реєстрації наукових товариств. До її складу ввійшли академіки К. Г. Воблій і Д. А. Граве, професори — правознавець В. І. Синайський і ботанік О. А. Яната. Координація праці місцевих наукових товариств здійснювалася Радою («Спільним Зібранням») ВУАН, яка, починаючи з 1924 р., регулярно затверджувала склади правлінь і щорічні звіти товариств. Поряд із цим, ліквідація УНТ спричинила закономірний процес занепаду в роботі його філій. З 1924 р. вони вже функ-

ціювали як наукові товариства при ВУАН; поряд із цим, створено нові місцеві товариства — у Луганську, Кам'янці-Подільському, Запоріжжі, Катеринославі та інших містах [129, с. 61].

Місцеві наукові громадські організації (товариства) реєструвалися Наркомосом УСРР як такі, що існували при якійсь з його установ, у тому числі ВУАН.

На засіданнях колегії Головпрофосу УСРР у травні-червні 1922 р. розглядалися питання щодо затвердження Положення про наукові товариства. Третім питанням засідання від 6 червня (протокол № 44/219) було ухвалення цього документу, у п. 12 якого зазначалося, що «наукові товариства надають звіти про діяльність реєструючим їх закладам, Науковому комітету Укрголовпрофосу і Всеукраїнській академії наук, а також відповідному Наркомату за приналежністю» [68, арк. 241].

В усіх місцевостях УСРР з наявними відповідними умовами могли утворюватися наукові й науково-технічні товариства з метою взаємного обміну здобутими результатами досліджень і розповсюдження наукових знань. Для заснування такого наукового об'єднання вимагалось подати відповідну заяву і проект статуту до губернського комітету професійно-технічної та спеціально-наукової освіти (губпрофос) тієї губернії, у якій планувалося створити товариство, або до бюро наукового комітету, якщо осередок уже був наявним з попередніх років, а в Харкові — через науковий комітет до Головпрофосу. В заяві вказувалися засновники наукового товариства, їхнє місце проживання, освітній та науковий ценз, професія, місце знаходження товариства, що створювалося, та напрям його діяльності. Заява підписувалася усіма засновниками товариства. Про кожен випадок реєстрації або відмови в ній губпрофос повідомляв Науковий комітет Укрголовпрофосу, у віданні якого знаходилися всі наукові товариства. У випадку непогодження комітет мав право перенести питання для остаточного вирішення на колегію Головпрофосу (пункти 1–5 Положення) [68, арк. 245; 256].

Місцеві наукові товариства при ВУАН функціонували на основі власних статутів. При цьому п. 5 розділу 3 Статуту ВУАН фіксував, що на всій території України, відповідно до її природно-економічних районів, Академія наук має свої відділення, які керують відповідними її відділами, підвідділами,

секціями та установами. Метою ж місцевих наукових товариств при ВУАН, як зазначалося у їхніх статутах, була наукова розробка питань з різних галузей науки, виробництва та найдощільнішого застосування в народному господарстві й побуті досягнень сучасної науки і техніки, а також популяризація наукових знань серед широких мас. Товариства, які об'єднували наукових і науково-практичних працівників, працювали за такими напрямками: 1) влаштовували наукові та науково-популярні доповіді, лекції, демонстрації винаходів, експедиції, екскурсії тощо; скликали наукові наради, з'їзди, конференції та приймали участь у скликанні їх іншими організаціями; 3) засновували наукові кабінети, лабораторії, дослідні станції, музеї, бібліотеки, спеціальні комісії та інші наукові і науково-практичні заклади; 4) видавали періодичну і неперіодичну, наукову та науково-популярну літературу; 5) вступали у взаємовідносини з різними державними і громадськими установами й організаціями тощо [68, арк. 245–245 зв.].

Наукові товариства, маючи право видавати власні праці та матеріали у вигляді тимчасових чи постійних видань, намагалися максимально ним скористатися, не дивлячись на обмежені фінансові можливості.

Зокрема сільськогосподарська періодика 20–30-х рр. ХХ ст., яка видавалася як державними органами, науково-дослідними установами (станціями, полями), навчальними закладами, так і сільськогосподарськими товариствами, висвітлюючи різноманітні актуальні питання наукової та практичної агрономії, мала нестабільний характер, реструктуруючись (стаючи більш хаотичнішою) у 1920-х і наближаючись до чіткої спеціалізації сільського господарства і галузевої науки у 1930-х рр. Спочатку більшість із цих видань спрямовувалися на обслуговування як індивідуальних господарств, так і різних видів сільськогосподарських об'єднань; крім того, не були заполітизованими, подавали, головним чином, практичні агрономічні поради сільським господарям, висвітлювали різні наукові розробки, окреслювали питання агрономії у конкретних господарських умовах, що пояснювалося збереженням наукового потенціалу на місцях, сформованого до 1917 р. У 1930-х рр. система галузевої періодики зазнала змін, зумовлених поворотом державної політики

у сільському господарстві на курс масової примусової колективізації, «соціалістичною реконструкцією» народного господарства. Посилилася реакція у сфері галузевого друку: втручання партійних органів і органів влади у науковий і видавничий процеси; заполітизованість матеріалів привела в окремих випадках до зниження фахового рівня публікацій; шпальти періодики страждали суб'єктивізмом, амбіційністю тощо [92, с. 79, 168, 169].

Поряд із цим вважаємо, що періодика 1920–1930-х рр., видана саме громадсько-науковими товариствами сільськогосподарського спрямування, не дивлячись на її відносну небагатовисловність, короткочасність і певну спорадичність виходу, продовжувала акумулювати в собі демократичні ідеали наукового пошуку. Так, на шпальтах видань товариств природознавців і техніків друкувалися публікації з агрономії та сільськогосподарського машинобудування («Записки Киевского общества естествоиспытателей», 1926–1929 рр.; «Записки Одесского общества естествоиспытателей», 1927–1929 рр.; «Труди Харківського товариства дослідників природи», 1918–1930 рр.; «Сільськогосподарська машина» (видання Українського науково-технічного товариства), 1928–1938 рр.). Побачили світ: «Записки Одеського наукового при УАН товариства» (1927–1930 рр.), «Український ботанічний журнал» (Ботанічна секція Українського наукового товариства у Києві, 1921–1929 рр.), «Бюлетень Харківського наукового товариства» (1927–1928 рр.), «Українська сільськогосподарська газета» (Всеукраїнське агрономічне товариство, 1922, 1924 рр.), «Бюлетень Всеукраїнського товариства насінництва» (1922–1927 рр.), «Червона Лубенщина» (Лубенське товариство сільського господарства, 1925 р.), «Записки Общества сельского хозяйства Южной России» (1922 р.), «Сборник по вопросам акклиматизации растений и животных «Югоклимат» (1928–1930 рр.), «Степное хозяйство» (Одеське товариство сільського господарства, 1922, 1924 рр.), «Листівка Товариства селекціонерів України» (1923 р., з 1925 р. перетворено на науково-громадський журнал «Селекційний вісник», який з Києва перенесено до м. Білої Церкви, 1924, 1925, 1927, 1928, 1930 рр.), «Южно-русская сельскохозяйственная газета» (Харківське товариство сільського

господарства, по 1922 р.; з березня 1922 р. продовжена як «Українська сільськогосподарська газета»), «Бюллетень Общества по восстановлению и укреплению сельского хозяйства Украины «Село-помощь» (Харків, 1922 р.) [92, с. 110–114; 212, с. 112–115].

Вищим керівним органом товариств були загальні збори, які обирали ревізійну комісію і президію, що здійснювала загальне керівництво у період між зборами. До президії входили голова товариства, його заступник, секретар і заступник секретаря, скарбничий. Секції товариства мали відносну самостійність [68, арк. 245]. Основними були історична, природнича, педагогічна, етнографічна секції. Залежно від власних можливостей (забезпечення фахівцями) товариства створювали також сільськогосподарські, економічні, технічні, медичні та ін. секції. Наукове товариство зобов'язувалося щорічно надавати звіт про свою роботу Науковому комітету Головпрофосу та ВУАН, а також відповідному наркомату за приналежністю. У випадку відхилення товариства у процесі його діяльності від визначених статутом завдань чи будь-якого порушення установчих документів або радянських законів воно закривалося постановою Укрголовпрофосу [256]. Ліквідація товариства, згідно статуту, могла відбутися лише після ухвалення рішення на ліквідаційних загальних зборах, які обирали ліквідаційну комісію, що протягом трьох місяців (за цей період готувався звіт комісії) здійснювала ліквідацію товариства [129, с. 61, 62]. При ліквідації товариства його майно, якщо інше не передбачалося статутом, надходило у розпорядження відповідного губпрофосу або Укрголовпрофосу до передачі його згідно з рішенням останнього до іншого осередку.

У цілому, механізми реєстрації та внутрішні принципи функціонування наукових товариств залишилися такими ж, як і в ХІХ — на початку ХХ ст., змінилися лише профільні установи, які давали дозволи на створення і діяльність.

Громадські наукові осередки, перейшовши у відання і підзвітність Укрнауки, отримали бюджетне фінансування для внутрішніх виробничих потреб, переважно на видавничу справу, оформлення відряджень, наукові експедиції тощо. Проте, як свідчать кошториси наукових товариств, їхні витрати були значно більшими за державне фінансування. Статті витрат,

представлені, наприклад, необхідністю купувати канцтовари, спеціальне приладдя, друкувати бланки, орендувати приміщення для засідань, виплачувати заробітну плату секретарям товариств і співробітникам секретаріату, фінансувати відрядження на наукові конференції, наукові експедиції, екскурсії, видання збірників праць і наукових статей членів товариств, виготовлення наочних матеріалів (карт, таблиць, діаграм), оплачувати працю рецензійної комісії, купувати галузеву літературу, виплачувати гонорари за підготовку спеціальних (замовних) тем, доповідей, тез, бібліографії. Виходячи з досить великих фінансових запитів, керівництво наукових товариств постійно скаржилося на нестачу коштів і вишукувало різні джерела надходження грошей. Зокрема, серед таких джерел виділяємо: 1) субсидії від Укрнауки; 2) надходження на видавничу справу від науково-дослідних інститутів-партнерів (очільники НДІ часто були членами товариств); 3) кошти на відшкодування частини видатків по друкуванню дисертаційних праць авторів; 4) передплата від реалізованих журналів та збірників, отримана товариствами; 5) членські внески.

За даними В. Ткаченка, до кінця 1920-х рр. в Україні функціонувало 35 наукових товариств (перелік яких представлено в Додатку В). Проте слід враховувати, що це виключно ті товариства, з якими вдалося налагодити комунікацію і отримати звіти про діяльність; неповнота цього переліку очевидна, адже, наприклад, узагалі не представлено науково-громадські організації Харкова й інших міст. Реєстр наукових товариств і об'єднань 1927 р., що існували на субсидії Наркомосу УСРР, представлено в архівних документах (Додаток В).

В іншому виданні подана цифра 44 наукових товариства на 1929 р. Упорядниками досліджено загалом 577 установ і організацій УСРР, з яких: 53 — наукових установ УАН (без науково-дослідних інститутів і науково-дослідних кафедр, занесених до пунктів 2 і 3); 57 — науково-дослідних інститутів; 84 — науково-дослідних кафедр; 70 — технічних і наукових лабораторій; 46 — сільськогосподарських дослідних станцій; 7 — селекційних станцій; 44 — наукових товариств; 23 — краєзнавчі організації; 88 — музеїв; 105 — інших наукових організацій (кабінетів, комісій, наукових бюро, обсерваторій, станцій

тощо) [191, с. 5]. Перелік із 54 науково-громадських організацій за різними галузями знань, що функціонували на теренах України в 1929 р., представлено у Додатку Г.

Розподіл наукових установ і організацій за окремими галузями знань і регіонами вміщено в Додатку Д.

* * *

На листопадовій сесії ВУАН 1929 р. було прийнято досить несподіване рішення про ліквідацію місцевих наукових товариств, більшість з яких вважалися залишками УНТ і мали характер науково-громадських установ, несумісних з державними підходами до організації науки. Як зазначила Л. Депенчук, це був крок до знищення тієї структури науки, що склалася наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. і охоплювала широкі кола науковців і аматорів, об'єднувала наукові осередки, забезпечувала їхній зв'язок із центром, створювала середовище для співпраці об'єднаних творчими інтересами людей [129, с. 65]. Місцеві наукові товариства, після проведення Наркомосом УСРР у 1929–1930 рр. обліку, перевірки та вивчення їхньої роботи [219, с. 48, 57], по суті втратили юридичне підґрунтя свого існування.

У 1930–1931 рр. були ліквідовані товариства дослідників природи при університетах.

Більшість місцевих наукових товариств перестали функціонувати, а ті, що існували поза структурою ВУАН, ледь виживали, хоча й проіснували більш тривалий час, оскільки їхня діяльність не піддавалася такій суворій регламентації з боку держави. Вважаємо, що вже в кінці 1920-х рр. почали закладатися підвалини організації **академічних наукових товариств** — не як громадських організацій, а як планово-керованих осередків учених у структурі ВУАН, згодом — АН УРСР. Для ілюстрації даного факту наведемо цитату з 5-річного плану за 1929 р. 2-го Фізико-Математичного відділу ВУАН: «Ботанічне, Зоологічне, Геологічне [наукові товариства], а також медична та хімічна секції будуть, як і раніше, об'єднувати науково-дослідницьку роботу українських вчених із зазначених спеціальностей» [43, арк. 299].

Причини ліквідації місцевих наукових товариств, виділені Л. Депенчук: 1) організаційна — боротьба зі «стихійністю»

у розвитку науки за її плановість і керованість з єдиного центру; 2) ідеологічна — контроль за діяльністю нових товариств — істориків-марксистів, філософів-марксистів, педагогів-марксистів, аграрників-марксистів (які пройшли випробування у боротьбі з «кондратьєвщиною») був легшим порівняно з самодіяльними науковими товариствами, у яких ідеологія значно поступалася науковим методам дослідження; 3) суб'єктивна, — пов'язана з активною кампанією проти М. С. Грушевського, санкціонованою і розпочатою республіканським урядом у 1929 р., спрямованою і проти установ та організацій, якими він керував чи співпрацював (а УНТ з його філіями — місцевими науковими товариствами, власне, було втіленням українознавчої, у гуманітарній та природничій галузях, форми організації наукової діяльності) [129, с. 66].

Поряд із цим, причини ліквідації наукових товариств були закладені в самому стані суспільного розвитку в тогочасний період, для якого визначальним вважалося переважання жорстких адміністративних методів і форм організації суспільної діяльності, у тому числі наукової, над демократичними. Наукові громадські ініціативи і творчість не вписувалися в новий образ радянської монополізованої науки. Як стверджують В. Онопрієнко і Л. Депенчук, змінилося і становище вченого у суспільстві — його професійний і соціальний статус почав реалізовуватися у системі «наука — відомство», котра майже повністю виключала демократичні форми діяльності [203, с. 31].

У лютому 1930 р. питання «стихійності» у розвитку науки обговорювалося на засіданні колегії Наркомосу УРСР у зв'язку з рішенням листопадового (1929 р.) Пленуму ЦК ВКП (б). У Постанові Раднаркому «Про реорганізацію мережі науково-дослідних установ» зазначалося, що негативними тенденціями у республіці є стихійний розвиток мережі наукових установ, його спонтанність, безплановість, паралелізм, що спричинило конкуренцію, відтік і розпорошеність кадрів між науковими установами різних наркоматів. Анонсувалися також необхідність уведення плановості в роботу науково-дослідних установ, їхнє звітування перед робітничо-селянськими масами [64, арк. 20, 20 зв.]. Між тим, проф. О. А. Яната на нараді Укрнауки акцентував увагу на тому, що дана постанова вирішувала

питання лише по лінії Наркомосу УРСР, але не ВУАН, громадських організацій і наукових товариств. Зокрема, серед останніх були такі, які проводили наукову роботу на рівні науково-дослідних кафедр, проте їхній потенціал ніяк не був урахований і використаний в мережі державних установ. Як відзначав О. Я. Яната, «...це не реорганізація. Тепер не може бути двох систем, не може бути окремих громадських закладів. Ми повинні уявляти собі інститут, як Всеукраїнську установу по всій вертикалі. ...Не буде великого лиха в тому, що зараз окремі елементи приєднуються до цього інституту, і інститут на цій широкій базі використає всіх тих людей, які є» [42, арк. 15]. Як наслідок, — необхідність укрупнення усіх наукових установ і передача їх у підвітність Наркомосу. Закономірно, що стихійність роботи (іншими словами — самодіяльність, самоврядування, демократизм) наукових товариств автоматично ставила їх поза межі планово-керованих наукових установ.

У 1930 р. вийшла ще й постанова ЦК КП(б)У «Про завдання партії в області наукової роботи», яка закликала до рішучої боротьби з дрібнобуржуазним, одноосібним ставленням окремих працівників до наукових досліджень і переходу до принципів колективності та плановості.

З кінця 1920-х рр. реорганізації та змін у складі керівництва зазнала й сама ВУАН: були ліквідовані її окремі підрозділи (насамперед, які займалися суспільними та гуманітарними дослідженнями), вироблено нові підходи до структури Академії загалом. У звіті про діяльність ВУАН від 19 квітня 1932 р. відмічалось, що кількість її установ зросла з 25 (1919 р.) до 112 (1931 р.); на I відділення припадало 45 кафедр, 1 інститут, 13 комісій, 23 кабінети, на II відділення — 27 кафедр, 3 інститути, 89 комісій, 12 кабінетів, при Президії функціонувало 4 комісії; бібліотека нараховувала 195 042 томів видань. Особовий склад ВУАН на 1931 р. був сформований з 338 співробітників (наукових працівників — 242, у тому числі 79 академіків, технічних працівників — 96) [130, с. 247, 248, 249]. Засвідчено, що ВУАН, пройшовши шлях перебудови, внутрішнього зміцнення і зростання, стала справжнім центром науково-дослідної роботи, успішно розробляючи ряд науково-практичних комплексних і спеціальних питань з різних галузей соціа-

лістичного будівництва. Зокрема, в галузі сільського господарства виявлено нові технічні рослини (олійні, каучуконоси), досліджено флору України та СРСР, опрацьовано питання з проблем підвищення врожайності; у тваринництві простежено закономірності й чинники зростання, вплив силосування кормів на вміст вітамінів у них; вивчено низку питань заліснення пісків і проведено певну роботу над озелененням Донбасу тощо. З допомогою центральних і місцевих організацій ВУАН розвинула мережу науково-дослідних установ, забезпечила сучасне устаткування своїх лабораторій, зосередила значні висококваліфіковані наукові кадри, що давало їй можливість вирішувати важливі питання соціалістичного будівництва [221, с. 257, 258].

Остаточне рішення щодо структури ВУАН було ухвалене наприкінці 1933 р. Постанова політбюро ЦК КП (б) У від 26 січня 1934 р. визначала: «З метою встановлення безпосереднього оперативного керівництва науково-дослідними установами і планування їх роботи з боку президії ВУАН, встановити, що основною структурною одиницею в академії є науково-дослідний інститут, безпосередньо підпорядкований президії ВУАН» [207, с. 150].

Нова структура ВУАН засвідчила на практиці ствердження жорсткої централізації провідної науково-дослідної установи, яка, між тим, дозволила подолати розпорошеність наукових сил і налагодити централізоване фінансування дослідницьких проєктів. Як наслідок, централізоване планування роботи скувало ініціативу вчених, повністю підпорядкувало наукові установи партійно-державному керівництву, а громадські об'єднання вчених — наукові товариства — позбавило юридичного підґрунтя для існування.

Розділ 3

МЕРЕЖА ТВОРЧИХ ОБ'ЄДНАНЬ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ 1920–1930-х рр.

Громадсько-наукові об'єднання, які функціонували на теренах України у 1920–1930-х рр., класифіковані нами на 5 груп (серед них виділяємо й сільськогосподарського спрямування, проте під цим поняттям маємо на увазі не лише галузеві об'єднання аграріїв, а й інші осередки, члени яких займалися розробкою питань сільського господарства, — зокрема, природничі, технічні, а також краєзнавчі, що мали відповідні секції):

1) краєзнавчі товариства (бюро, комісії), більшість з яких мали у своєму складі у тому числі природничі, технічні секції, секції з вивчення продуктивних сил і місцевого сільського господарства чи його окремих галузей;

2) універсальні наукові товариства при ВУАН з відповідними секціями, у тому числі й сільськогосподарськими;

3) самостійно функціонуючі наукові товариства (поза структурою ВУАН), які виникли як в імперський, так і в радянський період;

4) вузькоспеціалізовані сільськогосподарські товариства кооперативного спрямування;

5) всесоюзні науково-технічні товариства, які виникли у кінці 1920-х — на початку 1930-х рр. у системі профспілок, утворивши згодом розгалужену мережу республіканських відділень, що поступово набули статусу самостійних республіканських галузевих масових науково-технічних товариств.

Крім того, з кінця 1920-х рр. у системі Всеукраїнської академії наук, утвердившись остаточно уже після реорганізації та створення на її базі у середині 1930-х рр. Академії наук УРСР, при галузевих науково-дослідних інститутах почала формуватися мережа так званих **академічних наукових товариств**.

3.1. Краєзнавчі товариства (бюро, комісії)

За свідченнями дослідників, у 1920-х рр. на теренах України функціонувало близько 10 тис. різноманітних краєзнавчих осередків, названих «органами самопізнання країни», «академіями наук на місцях» [254, с. 31]. Мережа краєзнавчих осередків діяла на підприємствах, у навчальних закладах, музеях, будинках освіти, хатах-читальнях. Система кабінетів краєзнавства і постійно діючих семінарів функціонувала при бібліотеках та будинках освіти. Діяли регіональні краєзнавчі комісії, координовані Українським комітетом краєзнавства. Офіційно визначена мета краєзнавчого руху в Україні була тісно пов'язана із завданнями і гаслами «соціалістичного будівництва»: «Усебічна допомога радянському будівництву шляхом виявлення та наукової обробки даних, що стосуються продуктивних сил округи (району) в широкому розумінні цього поняття; поширення відповідних відомостей про свій край; збудження інтересу до його вивчення» [46, арк. 107]. Краєзнавчі товариства організовували читання публічних доповідей і лекцій, обстеження, збирання матеріалів, подорожі й екскурсії; облаштовували музеї, виставки й інші допоміжні установи; комплектували галузеву бібліотеку; друкували праці. Щорічно через Український комітет краєзнавства до Наркомосвіти УРСР подавалися звіти про їхню діяльність. Однак серед великої кількості краєзнавчих установ і організацій на державному бюджеті станом на 1925 р. числилося лише 25 краєзнавчих товариств, близько 30 місцевих краєзнавчих музеїв, кілька краєзнавчих інститутів при вищих навчальних закладах [2, арк. 261 зв.]; усі ж інші перебували на місцевих бюджетах.

Загалом, до дослідницької краєзнавчої роботи та справи охорони пам'яток були залучені широкі верстви населення — як провідні фахівці з різних галузей знань, так і робітники, службовці, студентська та учнівська молодь [255, с. 336]. Сутністю наукових тенденцій у краєзнавстві даного періоду була спроба втілення в життя проєкту взаємодії різних наукових напрямів з метою вивчення різноманіття природних, культурних та економічних особливостей країни шляхом суцільного порайонного дослідження територій силами місцевих дослідників під егідою наукових (академічних) установ [118, с. 206].

Проте з початку 1930-х рр. розпочалося згортання історико-краєзнавчих досліджень унаслідок широкого застосування вульгарно-соціологічного підходу до оцінки суспільних і культурних явищ. У Постанові Раднаркому від 30 березня 1931 р. зазначалося, що в основу діяльності краєзнавчих організацій необхідно покласти «вивчення продуктивних сил і природних багатств країни, розвідування додаткових місцевих ресурсів, що можуть бути використані в інтересах розвитку соціалістичного будівництва і прискорення культурного зростання країни, вивчення, зокрема, питань піднесення врожайності, впровадження нових культур, виявлення нових предметів експорту» [255, с. 338]. Вивчення регіонів мало здійснюватися з промисловим ухилом, а статистико-економічні роботи (з марксистським підходом) повинні складати основний стрижень краєзнавчої роботи.

Як зазначав український бібліограф, економіст, географ, теоретик «виробничого краєзнавства» К. В. Дубняк, цей напрям «вивчає продукційні сили свого краю з метою допомогти планово-державному будівництву, прискорити й поглибити індустріалізацію країни, піднести культурний рівень народніх мас і народнього господарства», лише таке краєзнавство «потрібне й можливе в ... радянських умовах» [132, с. 6]. Спостерігався відхід від теоретичного до практичного краєзнавства, коли воно повинно було готувати ґрунт для поширення виробничої, наукової й освітньої роботи. «Краєзнавчі сили Союзу слід мобілізувати на допомогу індустріалізації Союзу, міста і села, на виявлення природніх і трудових можливостей, що забезпечували б максимальну індустріалізацію промисловости й сільського господарства кожного району, міста, села» [132, с. 8], — наполягав К. В. Дубняк. Дослідник ототожнював планово-державне будівництво, науково-дослідну роботу і краєзнавчий рух, вважаючи, що це — «основні чинники, що складають формулу організації вивчення продукційних сил» [132, с. 9].

Виходячи з цього, з кінця 1920-х рр. історичне краєзнавство як окрема галузь втратило фактичну правомірність існування, внаслідок чого краєзнавчі осередки почали відігравати роль «первісних збирачів сирових матеріалів, якими в економіці були статистичні організації», а науковці зосередилися на вивченні питань, пов'язаних з інтересами місцевого госпо-

дарства (економіка села, колективізація сільського господарства, комплексне вивчення типових сіл, вивчення покладів корисних копалин тощо) [254, с. 31, 34, 35].

Краєзнавчі товариства значну вагу почали приділяти вивченню міст: історії їхнього створення і розвитку, значенню у загальному процесі заселення та освоєння краю, місцю в економічному, адміністративному, культурному розвитку регіону. Вивчалася також динаміка населення міст, соціальний склад, становище міських верств. По-новому почала розглядатися історія сіл: зокрема, актуалізувалося вивчення тематики «потягу» селянства до соціалістичної кооперації (колективізації). Як зазначає В. Ткаченко, уже з середини 1920-х рр. з'явилися перші праці з історії окремих колективних господарств, де простежується процес ліквідації багатокладності в економіці (фактично — про ліквідацію селянського укладу як вільного від державного втручання господарювання), ліквідації соціально-класового розшарування, пошуків форм об'єднання в комуні й артілі. У цих працях, звісно, навіть не згадувалося про командно-адміністративні методи примусової колективізації, про ігнорування інтересів селянства, причини та наслідки голоду 1932–1933 рр. [255, с. 340].

Детально вивчалася історія промислових підприємств регіону. Актуальними були також дослідження з історії класової, революційної боротьби, проблем культурної революції в окремих регіонах.

З 1930 р. на зміну ліквідованим краєзнавчим товариствам прийшли секції краєзнавства при заводах, колгоспах, навчальних закладах, що значно знизило ефективність краєзнавчої роботи. Свою негативну роль відіграли й масові репресії проти місцевої інтелігенції.

Бердянське краєзнавче товариство (м. Бердянськ)

Засноване у 1927 р. Мало 2 секції: природних продуктивних сил; культурно-побутова. Працювало у товаристві 350 чол., головними науковими співробітниками були: А. Я. Великий (голова), С. М. Смолінський (заступник голови), І. П. Єфремов (секретар), Ю. М. Любченко, Глушко, Романенко, Рекле, К. М. Зіньківський, Спаський, Шейкін, І. М. Волошін, П. Л. Стещенко, А. Н. Скрипка, І. М. Забарний, А. Кліменко і П. Кліменко.

Бюджет товариства поповнювався за рахунок членських внесків і передплати на видання. Видруковано наукові праці «Стан сільського господарства в районі», «Історія м. Бердянського», «Курорт в його минулому, на сьогодні і в майбутньому», «Економіка й побут с. с. Старе й Нове-Петровське», природничо-економічний нарис «Місто Бердянське та його околиці». Члени товариства займалися вивченням орнітології Бердянська, рибальства, виноградарства, а також рослинності над берегом Лиману. Праці друкувалися в журналі «Краєзнавство» [191, с. 31].

Білоцерківське краєзнавче товариство (м. Біла Церква)

Засноване у 1922 р. Секції: культурно-історична, природо-географічна і соціально-економічна. У складі товариства нараховувалося 14 основних наукових співробітників: О. В. Архимович, І. В. Бованенко, Ф. Д. Великохатько, М. К. Гродзинський, С. Л. Дроздов, А. В. Гепенер, І. О. Корж, А. М. Пашковський, В. М. Самійленко, С. П. Можаровський, В. В. Тисячний-Баличко, В. Ф. Фанстель, П. П. Гладкий, Ф. М. Іванов. Існувало товариство на членські внески та субсидії Окрвиконкому. Вивчалися природа й економіка Білоцерківщини (видруковано брошури «Клімат Белоцерковщины», «Территория и население Белоцерковщины», «Реки Белоцерковщины» тощо) [191, с. 31].

Вінницьке краєзнавче товариство (м. Вінниця)

Засноване у кінці 1925 р. Склад Бюро товариства — 11 осіб. Президія: голова — Ф. Самутін, заст. голови — Б. Каган, секретарі — Д. Шпанівський, Ю. Кондрачук [2, арк. 263 зв.].

Згідно Статуту, товариство працювало під координацією Кабінету вивчення Поділля Вінницької філії Всенародної бібліотеки України при ВУАН. Його завданнями, традиційно, були: влаштування наукових заходів (лекцій, диспутів тощо); збирання колекцій, матеріалів, проведення екскурсій; облік, вивчення, охорона пам'яток мистецтва і природи; збір літератури про Поділля, поповнення відділу поділлязнавства обласної бібліотеки; складання бібліографічних оглядів літератури про регіон; музейна робота. Згідно операційного плану діяльності товариства ключовими напрямками краєзнавчої роботи було: дослідження географії, гідрографії, клімату, флори, фауни, ґрунтів, архео-

логії та історії регіону; вивчення побуту, господарства, торгівлі, культури й освіти подолян [2, арк. 266, 266 зв., 267–268].

Всеукраїнське товариство культурного зв'язку з закордоном (м. Харків)

Засноване 1928 р. Голова — О. А. Полоцький, заступник голови — І. Ю. Кулик. Секції: педагогічних зв'язків, музейна, медична, Західної України, виставкова, вивчення іноземних мов у масах, пресбюро, яке поділялося на підсекції: економіки (сільське господарство, промисловість, торгівля, транспорт), права, робітничого та професійного руху, соціально-культурного будівництва, літератури та мистецтва, науки й техніки, загальної газетної інформації. З 1 жовтня 1929 р. почав виходити щомісячний інформаційний бюлетень [191, с. 15].

Зінов'ївське окружне наукове краєзнавче товариство (м. Зінов'ївськ, сьогодні — м. Кропивницький)

Засноване у листопаді 1927 р. Мало чотири секції: природничо-історична, етнографічна, економічна, археологічна, а також три підсекції: сільськогосподарська, кустарно-промислова, фабрично-заводська. Особовий склад: Д. І. Карабанович, Д. П. Кучма, С. А. Вайсенберг, Славов, А. К. Магак'ян, О. Ф. Бурмак, Н. М. Грановський, А. Д. Войцеховський, Д. М. Ямпольський, В. А. Нікітін. Члени товариства вивчали соціально-економічне становище регіону, збирали, студіювали і брали на облік краєзнавчий літературний матеріал. Видано збірник «Краєзнавчий довідник Зінов'ївщини для вчителів» [191, с. 32].

Кам'янець-Подільський окружний комітет краєзнавства (м. Кам'янець-Подільський)

Заснований у 1925 р. Секції: природничо-географічна, культурно-історична, суспільно-економічна. Основні наукові співробітники: проф. В. О. Герінович, І. А. Любарський, О. М. Кожухов, А. З. Неселовський, Ф. А. Кондрацький, М. М. Байер; відповідальний секретар — Савченко. Нараховувалося 62 наукових співробітників, понад 250 місцевих краєзнавців.

Члени комітету досліджували: ґрунти північного району регіону та економіку, птахівництво, скотарство, шкідників,

фосфорити, стан питтєвої води. Праці друкувалися у збірнику «Кам'яничина». Члени комітету приймали участь в археологічній експедиції УАН [191, с. 33].

Конотопське окружне товариство краєзнавства (м. Конотоп, Сумщина)

Засноване у березні 1926 р. Мало чотири секції: економічна, етнографічна, історична, природнича. Особовий склад: голова М. І. Фесенко, секретар П. І. Ворона. Бюджету товариство не мало. Об'єднувало більше 80 осіб. Мета — «вивчення місцевого краю в розрізах: природа, людність, її побут, ідеологія, сільське господарство, промисловість, транспорт» [254, с. 32]. Працювало над питаннями сільськогосподарського районування Конотопщини, вивчало клімат і флору, здійснювало повірне обстеження сіл [191, с. 35].

Коростенське бюро краєзнавства (м. Коростень, Житомирщина)

Функціонувало протягом 1925–1929 рр. Мало секції: природничу, геологічну, економічну, історико-культурну (утворену шляхом об'єднання етнографічної та археологічної секцій). Голови — Т. Гудков, Петров; заступник голови — Ф. А. Козубівський; секретар Молякко. Члени: Нікулін, Пархомчук, Дворкінд, Дубін, Флікштейн, Пустовойт, Старвойтенко, Шкурко, Коротун [287, с. 109, 110]. Дослідження Бюро, які ґрунтувалися на вивченні продуктивних сил регіону, «...повинні дати безпосередній ефект для місцевого господарства, культурно-соціальних організацій, установ. Тому уся дослідча праця будеться на тісному контакті з місцевими господарчими відділами О.В.К., науково-досвідними станціями» [45, арк. 19].

Бюро мало Коростенський округовий краєзнавчий музей, округову бібліотеку (на 25 тис. книг), метеорологічну станцію, дві дослідних сільськогосподарських станції, що працювали над селекцією сільськогосподарських культур і вивчали фізичні та хімічні властивості поліських ґрунтів. Так, члени Бюро:

1) здійснювали геологічні обстеження корисних копалин Коростенщини, переважно — вогнетривких глин, каоліну, торфу, радіоактивних грязей, Овруцьких червоних кварцитів. Зок-

рема, загальна площа торфів Коростенщини становила понад 200 тис. га, що вимагало не лише досліджень торфовищ, а й проведення дослідів на підприємствах щодо доцільності спалювання торфу, використання його в якості угноєння тощо;

2) вивчали ґрунти і складали відповідні мапи (зокрема, проф. Левченко). Бюро в цьому напрямку працювало спільно з Поліською сільськогосподарською дослідною станцією;

3) організовували гідрологічні дослідження на р. Уборті, Глумчі, Случу тощо (гідротехнік Буренін та ін.);

4) проводили досліді на Рудня-Радовельській болотно-дослідній меліоративній станції, зокрема через відділ пристосування, який упровадив масові колективні досліді на болотних ґрунтах та популяризував дану практику посередництвом екскурсій на станції, участей у сільськогосподарських виставках, видання брошур і плакатів;

5) вивчали шкідників польових, лісових, садових, городніх господарств; флору, фауну рік, осовці Олевщини. Зокрема, флора і фауна регіону активно обстежувалася дослідниками ще з початку ХХ ст., збиралися колекції гербарію. У 20-х рр. ХХ ст. нагальним завданням стало також вивчення лікарських рослин, акліматизація рослин загалом (дослідження парків);

6) досліджували побут, виробництво (кустарно-ремісниче, фабричне) та шляхи його раціоналізації, винахідництво, сільське господарство, торгівлю, історичні пам'ятки, нацменшини регіону тощо [45, арк. 35, 36, 37, 37 зв., 38 зв.]. З метою проведення зазначених досліджень за антропогеографічною районізацією регіону було засновано постійні етнологічні станції в селах: 1) с. Збраньки Овруцького р-ну (укр.); 2) с. Дідковичі Народицького р-ну (укр., колишня шляхта); 3) с. Березовий Груд-Лугинського р-ну (поляки); 4) с. Оверани і с. Перга Олевського р-ну (укр.-поліщуки); 5) с. Велика Глумча Ємільчинського р-ну (укр.); 6) с. Сергіївка Ємільчинського р-ну (нім.); 7) Ушомир (євреї); 8) с. Баранівка Малинського р-ну (укр.); 9) с. П'ятидуб Варавського р-ну (рос.-старовіри); 10) с. Виступовичі Овруцького р-ну (укр.); 11) Зубовщина Чоповицького р-ну (чехи) [45, арк. 19, 20].

Коростенський округовий краєзнавчий музей (очільники Ф. Козубівський, К. Червак) як науково-дослідна краєзнавча

організація регіону, що проводила дослідну роботу, поряд з іншими, зокрема, природничим, геологічним, мав і сільськогосподарський відділ, де були представлені експонати в напрямку агрономії, застосування сільськогосподарських машин, скотарства, у тому числі бджільництва, а також хмілярства, садівництва й городництва. Музеєм організовувалися виставки: кормових трав і освоєння непридатних земель меліоративної площі; захисту рослин; хмілярства [45, арк. 47, 47 зв.].

Праці Бюро друкувалися у власному виданні та у виданні Волинського науково-дослідного державного музею [191, с. 33]. Товариством видано брошуру Коротуна «Шкідники та садкові комарі і боротьба з ними на Коростенщині». Створено видавничий фонд. До складу товариства, окрім фізичних членів, входили і юридичні. Мало філію у м. Малин [66, арк. 1].

Досить потужним у регіоні краєзнавчо-науковим осередком у середині 20-х рр. ХХ ст., окрім Коростенського округового краєзнавчого музею, був також і Волинський науково-дослідний державний музей, яким опікувалося **Волинське наукове товариство краєзнавства**. Музей складався з 8 відділів (геологічного, ботанічного, зоологічного, археологічного, етнографічного, історичного, мистецтва, сільськогосподарського), бібліотеки, музейної ради, екскурсійного бюро, заснованого у 1926 р. У 1928 р. Укрнаука при геологічному й етнографічному відділах музею відкрила аспірантуру, що, фактично, прирівняло музей до науково-дослідних кафедр [3, арк. 5 зв., 8, 8 зв.]. Музей був підзвітний Наркомосу УРСР; працював у напрямках: дослідницькому; лабораторно-наукової обробки матеріалів; консервації експонатів; проведення екскурсій тощо.

Остерське наукове товариство краєзнавства (м. Остер, Чернігівщина)

Засноване в липні 1924 р. Голова Правління товариства — краєзнавець, завідувач Остерського музею А. Г. Розанов. Кількість членів досягла більше 70 осіб, до складу товариства входили педагоги і студенти Остерського педтехнікуму, лікарі, агрономи та ін. Працювали секції: археологічна (А. Г. Розанов), етнографічна (М. Г. Шуранов), природнича (Г. Є. Буш). Товариство мало станції: метеорологічну, гідробіологічну, ліків і лікар-

ських рослин [254, с. 31, 32; 253, с. 243]. Членами археологічної секції проведено розкопки поселення трипільської культури біля с. Євминка, досліджено стоянки доби неоліту в урочищі Бугаївка та давньоруське городище у с. Старогородці [253, с. 245].

**Товариство дослідження Прилук і повіту
(м. Прилуки, Чернігівщина)**

Засноване у 1919–1920 рр. [253, с. 244].

**Сосницьке науково-дослідне товариство
(сmt. Сосниця, Чернігівщина)**

Засноване у 1921 р. (статут товариства затверджено УАН). Мета — об'єднання місцевих науково-культурних сил для вивчення місцевого краю і проведення наукової роботи. Перший голова — завідувач Сосницькими педкурсами А. М. Шведов, заступник — відомий краєзнавець, фундатор Сосницького музею Ю. С. Виноградський. Товариство складалося з 2 секцій: історико-соціально-економічної та природничо-математично-медичної. Кількість членів досягла 50 осіб, переважно — педагогічних працівників регіону й інших українських міст. У вересні 1921 р. відділення товариства у складі 15 осіб оформилося у м. Мена [254, с. 31]. Здійснило обстеження старожитностей Середнього Подесення, де було відкрито понад 50 стоянок первісної людини доби неоліту — бронзи, а також близько 10 давньослов'янських городищ і селищ. Складено й упорядковано реєстри пам'яток історії, культури і природи [253, с. 244, 246]. З 1924 р. товариство перейменоване на науково-освітнє.

3.2. Універсальні наукові товариства при Всеукраїнській академії наук

Дніпропетровське наукове товариство при ВУАН

Засноване у 1924 р. Мало секцій: історико-літературну, виробничу (природничі науки, математика), соціально-економічну, педагогічну і педологічну. Почесний голова — акад. Д. Яворницький, голова Президії — проф. В. О. Пархоменко, вчений секретар — проф. С. М. Смолінський; наукові співробітники —

проф. Я. О. Баскін, М. В. Бречкевич, А. Маліновський, акад. А. В. Писаржевський, П. О. Єфремов, І. Н. Левінсон, М. Б. Корчинський. Бюджет складали членські внески і дотація. Товариством вивчалоя рибницьке господарство після спорудження Дніпрельстану, перспективи водного господарства на Дніпрі, проводилися дослідження з фізики, педагогіки й педології, організовувалися історико-археологічні експедиції у район Дніпрельстану. Друкувалися «Записки Дніпропетровського Наукового при УАН товариства» [191, с. 14].

Запорізьке наукове товариство при ВУАН

Засноване у травні 1926 р. [209, с. 38].

Товариство економістів при ВУАН (м. Київ)

Засноване 1919 р. Поділялося на секції: статистичну (очолював акад. М. В. Птуха); для вивчення народного господарства України (очолював А. І. Ярошевич); кооперативну під головуванням П. М. Пожарського. Голова товариства — акад. Б. Г. Воблій, заступник — проф. Г. А. Кривченко, секретар — А. М. Лапоногов. До 1930 р. товариство налічувало 135 членів (105 дійсних, 12 членів-співробітників і 28 кореспондентів).

Розроблялися переважно історико-економічні теми, а також видавалися монографічні дослідження в галузі продуктивних сил України: «Продукційні сили України», «Цукроварницька промисловість України й Росії», «Польський ринок металів», «Торгівля Польщі з Росією й Україною», «Польський ринок хімічних продуктів», «Польський ринок харчосмакових продуктів» акад. К. Г. Воблого, «Великі установи України», «Капітал у металопромисловості України» акад. Л. М. Яснопольського, «Еволюція врожайності України за останні 50 років» проф. Г. А. Кривченка, «Україна у світовому господарстві», «Міжнародний хлібний кооператив», «Зернове господарство України від реформи 1861 р. до Жовтневої Революції» А. М. Лапоногова, «Капіталістична оренда на Україні в польську епоху», «Птахівництво на Україні» проф. А. І. Ярошевича, «Чинбарська промисловість України» С. Г. Ісак'янца. Праці членів товариство друкувало у виданнях ВУАН. Брало участь у дослідженнях селянського бурякосіяння в Україні та у вивченні території Дніпрельстану [191, с. 19].

Кабінет вивчення Поділля Вінницької філії Всенародної бібліотеки України при ВУАН (м. Вінниця)

Заснований 1924 р. за ініціативи В. Отомановського та А. Ярошевича. Основні наукові співробітники: В. Д. Отомановський (керівник кабінету й директор філії), Л. О. Тимашенко, проф. А. Ярошевич, проф. О. Севаст'янов, проф. О. Красовський, проф. М. Безбородько, С. Городецький, В. Храневич, С. Л. Морейніс, М. Білозір, І. Любомудров, І. Борисевич, В. Корнієнко, М. Афанасьєв, О. Біруля, О. Чередніков, І. Озерянський, П. Кулінський, Д. Літевич.

Кабінет координував роботу мережі краєзнавчих товариств регіону, друкуючи методичний «Інформаційний огляд дослідно-краєзнавчої праці на Поділлі»; на базі бібліотеки з фондом понад 100 тис. книг здійснював обмін виданнями з 50 науковими установами Західної Європи, Америки та Близького Сходу і 180 установами України; займався охороною і вивченням пам'яток старовини, мистецтва і природи Поділля [2, арк. 260 зв., 261, 266].

Складався з секцій: економіки та кооперації, садово-городницької, бібліографічної, комісії вивчення м. Вінниці та її околиць.

Досліджувалися природні продуктивні сили Поділля, економіка та культура, геологія краю (проф. Безбородько й Красовський), фауна і флора (проф. В. Храневич, О. Севаст'янов), укладалася бібліографія Поділля, популярні лекції з поділезнавства, методична література, низка програм для збирання галузевих матеріалів. Праці друкувалися окремими виданнями: О. Севаст'янов «Дика рослинність Поділля», О. Біруля «Ріка Буг та її сточище», Данилов «Клімат Поділля», В. Храневич «Ссавці Поділля», «Птахи Поділля», «Минуле фауни Поділля», В. Отамановський «Краєзнавство на Поділлі» тощо [2, арк. 221; 191, с. 32]. Видано 25 випусків стислої «Енциклопедії Поділезнавства» [209, с. 39].

Кам'янець-Подільське наукове товариство при ВУАН

Засноване у 1925 р. Ініціатором створення товариства був проф. П. В. Клименко, який працював у місцевому Інституті народної освіти (ІНО), очолюючи єдину на той час науково-дослідну

кафедру, засновану у 1922 р. (вона кілька раз змінювала назви — «історії та економіки Поділля», «економіки Поділля», «народного господарства і культури Поділля», «природи, сільського господарства й культури Поділля» [36, арк. 1, 3]). Згодом В. П. Клименко переїхав працювати до Києва в УАН. Статут товариства було затверджено спільним зібранням УАН від 6 квітня 1925 р., а перші організаційні збори відбулися 2 червня цього ж року. До Президії товариства увійшли В. П. Храчевич (професор с.-г. інституту), Ю. Й. Сіцінський (науковий співробітник музею), В. С. Зборовець (викладач Харківського ІНО). До того у місті функціонувало Наукове товариство при Кам'янець-Подільському ІНО (1920–1922 рр.), яке, однак, не змогло повною мірою сати координуючим центром для наукових кадрів. Нове товариство розпочало роботу на базі археологічно-природничого музею, успадкованого від Кам'янець-Подільського товариства любителів природи та Церковно-археологічного товариства.

У 1925 р. у складі товариства налічувалося 76 членів, у 1929 р. — уже 121 член, 110 з яких дійсні, 11 — члени-співробітники [129, с. 64]. У складі осередку було 118 чоловіків і 4 жінки; за професійним складом переважали освітяни; більшість членів — містяни (викладачі, аспіранти, професори місцевих ІНО, сільськогосподарського інституту, співробітники архівів та музеїв), інша частина — іногородні з Києва, Харкова, Одеси, Херсону, Вінниці та ін. Товариство існувало лише за рахунок членських внесків.

Голови Президії: професор СГІ О. М. Полонський (1925 р.), викладач СГІ Д. О. Багацький (1926–1927 рр.), Ф. І. Донський (1928 р.), ректор СГІ В. П. Чугай (з 1929 р.); заступник голови — О. М. Полонський, вчений секретар — викладач ІНО Ю. П. Філь.

Товариство мало 5 секцій: краєзнавства (голова — В. М. Гагенмейстер), історико-філологічну (голова — Ю. П. Філь), педагогічну (голова — М. В. Курневич), природничо-математичну (голова — В. П. Храчевич), соціально-економічну (голова — І. Р. Малий) [36, арк. 2]. Основним дослідницьким завданням товариства було «вивчення подільського села, його історії, природи, техніки й економіки» (слід відзначити, що дослідженням підлягала територія лише Західного Поділля, східна його час-

тина була об'єктом досліджень Вінницького кабінету вивчення Поділля). У цьому розрізі члени історико-філологічної секції досліджували: історію заселення Поділля і його окремих сіл; національний і соціальний склад населення; обряди, звичаї і побут селян; релігійний світогляд, народне право, народний фольклор тощо. Члени педагогічної секції вивчали історію і стан селянської освіти в різні періоди, політосвітню роботу на селі; становище дошкільної освіти та ін. Предметом дослідження членів природничо-математичної секції були рельєф, орографія, гідрографія, геологія, флора, фауна, метеорологія краю. Соціально-економічна секція працювала над дослідженням питань землеволодіння і землекористування на Поділлі, у тому числі сільського господарства й різних селянських промислів. Крім того, у товаристві активно досліджувалися тогочасні архітектурні забудови міста, становище архівної, музейної і видавничої справи, упорядковувалася бібліографія до вивчення Поділля; проводилися археологічні розкопки, — зокрема, вивчення городищ на Кам'янецьчині [36, арк. 10–12].

Товариство видало неперіодичний друкований орган «Записки Кам'янець-Подільського наукового при Українській академії наук товариства» (1-й том у 1928 р.; відповід. ред. Д. О. Багацький [36, арк. 5]) і монографію В. Герасименка «Кармалюк в українській народній пісні» (1926 р.) [283].

У 1926 р., коли відбулася реорганізація і розширення науково-дослідної кафедри ІНО (у тому числі відкриття аспірантури), спостерігався відтік дослідників до вузів — ІНО і СГІ, що спричинило утруднення роботи товариства. Проте з часу його заснування і до 1929 р. активно продовжувалася як краєзнавча, так і лекційно-популяризаційна діяльність осередку, було прочитано 43 наукові доповіді: з історії та етнографії краю (В. Герасименко, К. О. Копержинський, Є. П. Сіцінський), діалектико-матеріалістичної філософії природознавства (О. М. Полонський), вивчення флори (Д. О. Багацький) і фауни (В. П. Храчевич) Поділля [129, арк. 64]. Товариство володіло невеликою науковою бібліотекою.

У 1930 р. припинило діяльність у зв'язку з постановою листопадової 1929 р. сесії ВУАН про ліквідацію місцевих наукових товариств.

Катеринославське наукове товариство при ВУАН

Засноване у липні 1924 р. Очоловав акад. Д. І. Яворницький. Працювало ряд секцій. Видавалися «Наукові записки» (зокрема, в 1929 р. історико-філологічною секцією видано 1-й том) [209, с. 38].

Коростенське наукове товариство при ВУАН

Функціонувало протягом 1925–1929 рр. під назвою Коростенського бюро краєзнавства (див. вище).

Лубенське наукове товариство при ВУАН

(м. Лубни, Полтавщина)

Засноване 1920 р. До складу товариства входили бібліографічна комісія, наукова книгозбірня, Сульська біологічна станція. Голова Ради товариства — І. В. Плєскач, секретар — В. О. Сінюгін, завідувач Сульської біостанції — В. Г. Ренан. Товариство існувало лише на членські внески. Досліджувалися: 1) фауна земноводних Лубенщини; 2) сезонний деморфізм складу планктону в затоні «Попового озера»; 3) археологія, історія та література Лубенщини; 4) гідробіологія та хімічне вивчення природних вод Лубенщини; 5) збиралися культурно-історичні та природничі матеріали до бібліографії регіону [191, с. 39].

Луганське наукове товариство при ВУАН (м. Луганськ)

**(Наукове товариство на Донбасі,
Наукове товариство на Донеччині)**

Статут товариства затверджено протоколом № 38 Укрнауки Наркомосу УСРР від 13.11.1926 р. [40, арк. 50]. На 1 січня 1928 р. у його складі нараховувалося 84 особи, з яких: 39 — дійсних членів, 44 — члени-співробітники, 1 — член-кореспондент; 21 жінка і 63 чоловіки (зберігся поіменний список членів товариства [40, арк. 57–59]). Голова — професор Донецького інституту народної освіти, історик С. Г. Грушевський, секретар — проф. Ф. Бельський.

Товариство існувало за рахунок членських внесків, дотацій від Укрнауки та коштів від продажу праць членів.

Складалося з 6 секцій: археологічної (голова — С. А. Локтюшев, серед членів — В. Фесенко), природознавчої (члени

С. Гребенева, Ф. Примак, І. Зосимів), педагогічної (голова — Ф. Бельський, серед членів — К. Бельська,), соціально-історичної (голова — проф. С. Г. Грушевський), українознавчої (О. Ковалівська, І. Ліщина), технічної (голова — проф. В. С. Буровцев) [40, арк. 50, 51] (до речі, в проєкті зі створення товариства планувалося також відкрити сільськогосподарську та медичну секції [37, арк. 26 а.]). У 1927 р. товариство долучилося до організації виставки в місцевому Педагогічному музеї, святкувань з нагоди 70-річчя від дня народження Д. І. Багалія, організувало вечірку з нагоди 100-річчя появи пісень М. Максимовича; проводило досить активну видавничу діяльність.

З квітня 1928 р. при товаристві засновано секцію фізичної культури (голова — В. І. Сарнавський, секретар — О. Ф. Ковалівська) [40, арк. 88], а також продуктивних сил, до якої віднесено технічну і природознавчу (головою секції обрано проф. В. С. Буровцева) [40, арк. 89].

Члени товариства вивчали археологію та геологію Донбасу, етнологію й етнографію, промисловість, сільське господарство, історію революції та історію освіти на Донбасі. Друкувалися в журналах «Краєзнавство» і «Радянська школа». У 1928 р. у видавництві «Луганська правда» побачив світ I-ий том «Праць», у якому вміщувалися переважно науково-аналітичні публікації, а також реферативні новини з різних галузей науки. Зміст «Праць» укомплектовано за такою структурою: Передмова (С. Г. Грушевський); Матеріали з діяльності товариства за 1926–1927 рр. (Ф. А. Бельський); наукові статті «З історії землеволодіння на Донбасі» (Н. І. Стефанович), «Захоронення в неолітичну добу в районі Середнього Донця» (С. А. Локтюшев), «Уривок із роботи писцових книг XVI ст. Коломенського повіту» (С. Г. Грушевський), «Вимірювання організованості групи та виявлення організаторів групи» (Ф. А. Бельський), «Бідельська школа» (К. М. Бельська), «Рукопис Грінченка» (С. Г. Грушевський), «Основна сировина металургійного процесу до війни і в теперішній час» (В. С. Буровцев); список друкованих праць членів товариства за 1926–1927 рр.; реєстр членів товариства; хроніка [40, арк. 91].

Члени товариства видали низку статей з педагогіки (у тому числі педології), краєзнавства, історії революційного руху на

Донбасі, зокрема на Луганщині [191, с. 36]; доповідали на засіданнях про творчість В. Винниченка (І. Ліщина-Мартиненко), становище української літератури (І. Дудченко), студентство луганських вузів (В. Єрмольєв), історію землеволодіння в регіоні (Н. Стефанович), закордонні історичні часописи (С. Грушевський), фауністичні дослідження регіону (І. Талицький) [40, арк. 87].

У планах товариства було: видання власного збірника праць; вивчення продуктивних сил регіону; проведення археологічних розкопок; започаткування досліджень з біології, ботаніки, педології; організація наукових відряджень; об'єднання наукових сил регіону; популяризація знань з краєзнавства серед робітників, селян і студентів; сприяння відкриттю у місті науково-дослідної кафедри [40, арк. 53]; започаткування при товаристві фізико-математичної секції [40, арк. 87 зв.].

Миколаївське наукове товариство ім. М. Аркаса при ВУАН

Засноване у 1923 р. тодішнім завідувачем Херсонського археологічного музею В. Гошкевича — Т. Камінським, співробітником фольклорної комісії ВУАН — Ф. Гавриленком, викладачем Миколаївського ІНО — М. Лагутою. Головою Президії товариства став археолог і краєзнавець Т. Камінський, який згодом зайняв посаду директора Миколаївського історико-археологічного музею, секретарем — філолог, археолог і краєзнавець М. Лагута. У роботі осередку брали участь викладачі місцевого ІНО, співробітники музеїв, педагоги, студенти й учні.

Головним завданням товариства стало сприяння у справі збереження і охорони пам'яток матеріальної і духовної культури, природи міста й регіону. Складалося з 10 секцій: етнографічної, археологічної, історичної, економічної, природничої, юридичної, музейної, мистецької, мови та літератури, педагогічної [209, с. 39].

Наукове товариство при Харківському Інституті народної освіти (м. Харків)

Засноване у березні 1921 р. з дозволу Головногопрофорбу за поданням Ради Інституту суспільних наук Академії теоретичних знань. Мета товариства — сприяння науковим розвідкам у галу-

зі суспільних наук. Голова Президії товариства: проф. В. І. Веретенников, товариш голови — проф. Є. Г. Кагаров, секретар — проф. Л. Я. Булахівський. На 1922 р. мало 2 секції: історії літератури і педагогічну (подано заяву про відкриття секції російської мови) [68, арк. 296, 297]. Зокрема, секцією історії літератури, яку очолював проф. О. І. Білецький, проводилися дослідження питань бібліографії, історії і методології вітчизняної і зарубіжної літератури XIX ст., організовано святкові засідання до ювілеїв відомих письменників [139, с. 88, 89].

Товариство скликало не менше одного разу в місяць засідання; видавало праці (за можливості); влаштувало екскурсії. До складу осередку входили всі викладачі ІНО, а також інші бажані сторонні особи за поданням двох членів товариства. Згідно Статуту, об'єднання припиняло діяльність при згоді не менше 2/3 загальної кількості членів або ж за наказом Ради ІНО. Все майно переходило у власність ІНО [68, арк. 296, 297, 298].

Ніжинське наукове товариство краєзнавства при ВУАН (м. Ніжин, Чернігівщина)

За одними даними, засноване у 1927 р. [191, с. 35], за іншими, що є більш достовірним, — у 1925 р. [254, с. 32]. Саме у 1925 р. ВУАН затвердила статут товариства, яке у 1925–1926 рр. очолював проф. Ф. Булаєвський, у 1926–1927 рр. — проф. В. І. Резанов, у 1927–1929 рр. — ректор Ніжинського інституту народної освіти М. Г. Куїс. Обов'язки секретаря виконували, відповідно, В. А. Фесенко, А. Г. Єршов та П. В. Одарченко. Мало секції: природничу, статистично-економічну, історичну й етнографічну. Історичну очолював майбутній член-кореспондент АН України М. Н. Петровський, етнографічну — проф. Є. А. Рихлик. До складу товариства входили викладачі Ніжинського ІНО та співробітники створеної при ньому науково-дослідної кафедри історії культури й мови [254, с. 32]. Нараховувало 25 членів. Завдання товариства — різнобічне вивчення Ніжинщини [191, с. 35].

Поряд із цим, при Ніжинському ІНО у 1924 р. за дорученням ВУАН створено гурток краєзнавства, у роботі якого брали участь близько 30 студентів на чолі з викладачем О. С. Грузинським. Складався гурток з 2 секцій: природничої, соціально-економічної

(підсекції етнографічно-фольклорна, статистично-економічна). Етнографічна підсекція гуртка відзначилася участю в реорганізації та подальшому вдосконаленні музею М. В. Гоголя, що функціонував при ІНО (було впорядковано нові відділи музею — церковної старовини, етнографії, старого Ніжина, розпочалася організація краєзнавчого відділу) [253, с. 249, 250].

Одеське наукове товариство при ВУАН

Засноване 1 березня 1926 р. у складі 64 осіб. Голова товариства — М. І. Гордієвський, заступник — Б. В. Варнеке, учений секретар — В. Я. Герасименко [138, с. 3]. Спочатку мало 3 секції: соціально-економічну (голова С. О. Загоровський), історико-філологічну (голова В. Ф. Лазурський), природничо-математичну (голова П. А. Талько-Гринцевич); згодом додалися: медична (голова М. М. Заєвлошин), педагогічна (голова М. І. Гордієвський, розділена на підсекції — дидактично-методичну та історії педагогіки), заходознавча, мистецька і технічна [37, арк. 16, 16 зв.; 111, с. 3, 4]. Зокрема, у 1928 р. утворена технічна секція під керівництвом К. О. Богомаза, заступника голови В. О. Добровольського [138, с. 4].

Членами товариства були: М. Бачинський, І. Бровер, Б. Варнеке, О. Варнеке, С. Ковбасюк, Б. Комаров, К. Копержинський, О. Погребінський, С. П'ятницька, М. Слабченко, Т. Слабченко та ін. (загалом близько 200 осіб).

Друкувало «Записки соціально-історичної секції» (1927–1930 рр., № 1–5, за ред. проф. М. Слабченка), «Записки історично-філологічної секції» (1928–1829 рр., № 1–3), «Записки математичної секції» (1927–1930 рр., № 1–4), «Записки медичної секції» (1929–1930 рр., № 1–2), «Записки педагогічної секції» (1929–1930 рр., вип. 1–4), «Записки технічної секції» (1931 рр., № 1), щорічні звіти товариства й окремі видання (напр., «Листування Кропивницького» проф. М. Слабченка, «Обжинки» проф. К. Копержинського, «Ганна Барвінок в її листах 1902–1911 рр.» О. Сікиринського, «Песталоцці. Вибрані твори» за ред. проф. М. Гордієвського, А. Готалова-Готліба, В. Чудновцева [111, с. 14, 16] та ін.).

Соціально-економічна секція, яка вивчала економіку України, історію аграрних відносин, військових поселень, залізниці,

студіювала вітчизняну економічну думку з XIX ст., клопоталася виданням бібліотеки українських економістів Степанова, Демоля, Палемсестова, Т. Рильського, Орженського, Туган-Барановського, Бунге, Цехановського і т. зв. «Запорізького архіву», який знаходився в архівних установах Одеси [138, с. 12]. Члени педагогічної секції опікувалися вивченням історії освіти як в Україні й Росії, так і західно-європейської; виданням творів Й. Г. Песталоцці; розробляли питання методики навчання, екскурсійної роботи тощо; історико-філологічної — досліджували історію української, російської та західно-європейської літератури, питання етнографії, етнології, фольклору, української мови й театру [37, арк. 18 зв., 19, 20 зв.; 111, с. 7, 8, 9], вивчали архів М. Коцюбинського (зокрема, була споряджена до Чернігова експедиція М. Раліва і О. Горецького); було опубліковано архів М. Ф. Комарова. При товаристві засновано українознавчий архів з метою збереження документів і рукописів [138, с. 6]. Членами природничо-математичної секції вивчалися питання геології, географії, метеорології, зоології, математики [111, с. 12, 13]. Комісією у складі Б. Волянського, Б. Комарова, І. Матківського, А. Осмолівського здійснювалися обстеження лиманних берегів і балок [138, с. 11].

Товариство долучалося до громадсько-просвітніх заходів: в Одеській міжнародній комісії при Інституті народної освіти зі святкування 100-річчя з дня смерті Й. Г. Песталоцці; вшанування пам'яті академіків С. О. Єфремова, М. С. Грушевського, де членами товариства виголошувалися доповіді. Активно співпрацювало з Одеським бібліографічним товариством і Одеською центральною науковою бібліотекою, обмінювалося науковою літературою з ВУАН, Харківським, Кам'янець-Подільським, Ізюмським науковими товариствами. Долучилося до допомоги «Будинку вчених» у процесах українізації [138, с. 5].

У 1931 р. припинило діяльність у зв'язку з постановою листопадової 1929 р. сесії ВУАН про ліквідацію місцевих наукових товариств [284].

Полтавське наукове товариство при ВУАН

Засноване у 1919 р. на базі Українського наукового товариства дослідження і охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині (виникло у 1918 р.), Вченої археографічної

комісії та губернського земського музею у Полтаві. Ініціаторами створення Полтавського наукового товариства при ВУАН були історики й філологи Н. І. Мірза-Авакянц, Є. Я. та М. Я. Рудинські, В. С. Щепотьєв та ін. Очолювали товариство Г. Г. Ващенко, В. С. Щепотьєв, М. О. Логвінов, заступником був — О. Т. Бузинний, секретарем — І. М. Горіздра. Серед членів осередку — Г. Г. Ващенко, М. М. Бужинський, П. Г. Клепацький, Г. О. Коваленко, Г. Є. Березняк, В. П. Кушніренко, В. М. Гусов, І. С. Педан, М. Ф. Ніколаєв, Ю. Ю. Циганенко, М. В. Лятошинський, О. В. Міхновський, В. С. Чуйко, О. Т. Бузинний, В. С. Воропай, Д. С. Своєхотов, П. М. Сухомлин [40, арк. 99].

Товариство видавало «Записки» (I-ий том історичного і мовознавчого змісту; II-ий том, надрукований аж у 1928 р. у кількості 600 прим. [40, арк. 103], містив також матеріали з ботаніки (над його упорядкуванням працювали члени створеної у 1922 р. природничо-математичної секції).

У 1921 р. товариством організована експедиція групи фахівців і студентів у Миргородський повіт для збирання матеріалів з народного побуту, словесної та музичної творчості, мови, народних ремесел. У 1925 р. на замовлення термінологічної комісії ЦСУ було укладено словник економічних термінів для статистичних праць [129, с. 65]. У 1929 р. його членами — М. Ф. Ніколаєвим і В. П. Кушніренко, з допомогою 2 лаборантів і 4 студентів зроблено колективне дослідження луків Полтавщини у долині річки Ворскли, реалізоване за кошти «Скотар-Союзу» Полтави [69, арк. 6] (на основі якого зроблено ґрунтовну доповідь на засіданні осередку — «Дослідження рослинного покриву Полтавської округи» [40, арк. 100]).

У 1927 р. за сприяння товариства у м. Полтава організовано Округову комісію з охорони пам'яток культури, при педагогічній станції місцевого ІНО засновано методичне об'єднання педагогів-художників. Члени товариства долучилися до організації святкування 10-ї річниці Полтавського архіву [37, арк. 29 зв., 30].

На 1928–1929 рр. товариство нараховувало у своєму складі 80 членів (4 почесних, 71 дійсних, 5 членів-співробітників), функціонувало 4 секції: історії культури й економіки (з економічною, історичною, літературно-етнографічною підсекціями); природничо-математична (природнича і математична підсекції); педа-

гогічна і народної освіти; мови і термінології. До складу товариства входили представники усіх 8 установ вищої та середньої освіти Полтави, у тому числі викладачі аграрного профілю, які працювали в Полтавському сільськогосподарському технікумі. Бібліотека товариства на 1 січня 1928 р. нараховувала 943 книги [35, арк. 2; 40, арк. 100]. На засіданнях у 1928 р. були прочитані такі доповіді: про Ботанічний з'їзд у Санкт-Петербурзі (Ніколаєв, Кушніренко); «Історія української кооперативної літератури» (О. В. Міхновський); «Дослідження рослинного покриву Полтавської округи» (Ніколаєв, Кушніренко); «Робоча сила в великопанському маєтку на Полтавщині в першій половині ХХ ст.» (Клепацький) [35, арк. 1].

На засіданнях у 1929–1930 рр. часто піднімалися питання про необхідність переструктурування секцій товариства, вироблення нових форм діяльності через певну відірваність від інших науково-дослідних установ, зокрема ВУАН, реорганізації в Полтаві наукових громадських організацій у напрямку утворення регіональної асоціації наукових товариств, полегшення вступу до товариства молодим науковцям, активне поширення «Записок» [67, арк. 1; 69, арк. 5]. Фінансові активи товариство складалися з: 1) субсидій по держкошторису; 2) прибутків від продажу видань; 3) членських внесків [1, арк. 1].

На 1 січня 1930 р. кількість членів товариства суттєво зменшилася — до 48 осіб, у зв'язку зі звинуваченням ряду осіб у контрреволюційній діяльності, взяттям під слідство та, відповідно, виключенням зі складу осередку О. Т. Бuzинного, В. С. Воропая, П. Г. Голобородька, І. Л. Жигадла, З. Л. Рекала, О. К. Тахтая, В. С. Чуйка, В. О. Щепотьєва [69, арк. 6 зв.].

Харківське наукове товариство, Харківське наукове товариство при ВУАН

Засноване, за одними даними, в кінці 1919 р., за іншими, — у 1920 р. у м. Харків як філія Українського наукового товариства в Києві. Голова товариства — дійсний член УАН Д. І. Багалій. У 1924 р. перейшло в підпорядкування ВУАН, складалося з 23 наукових співробітників [40, арк. 32]. Затверджено новий статут. Окремі важливі документи товариства, у тому числі протоколи засідань і статуту, зібрані в архівній справі [див.: 85, арк. 74–133 зв.].

Товариство спочатку мало секції: соціально-економічну, історико-філологічну, кооперативну, природничу. На липень 1927 р. налічувало вже 9 секцій і 6 підсекцій: соціально-економічну (проф. О. Лозовий), соціально-історичну (проф. В. Дубровський), технічну (проф. І. Немоловський), сільськогосподарську (проф. О. Соколовський), природничу (заслуж. проф. М. Білоусів), медичну (проф. В. Рубашкін), педагогічну (проф. О. Попів), мовну (проф. А. Булахівський), бібліотечно-бібліографічну (В. Рожко). Серед підсекцій функціонували: зоотехнічна (проф. І. Широких), лісова (проф. О. Колесніков), ботанічна (проф. Д. Віленський), прикладного мовознавства (проф. М. Сулима), Постійна комісія з вивчення кров'яних угруповань людини (проф. В. Рубашкін), аерофотознімання (проф. Л. Дахів). На 1926 р. товариство складалося з 482 членів (за секціями розподіл виглядав наступним чином: соціально-історична — 45, соціально-економічна — 15, технічна — 112, сільськогосподарська — 34, природнича — 40, медична — 112, педагогічна — 45, мови — 20, сходознавча — 14, бібліотечно-бібліографічна — 45 [274, с. 6]), а на 1927 р. — з 500 наукових співробітників [40, арк. 32].

Очільник Президії з 1925 р. — М. І. Яворський (на той час — голова Укрнауки), заступник голови — проф. М. Мельників-Розведенків (згодом він став головою товариства), секретар — О. А. Яната. Головами товариства були також проф. Ю. Мазуренко, М. Білоусів. У роботі осередку брали участь А. Ковалівський, А. Кримський, К. Німчинов, О. Попів, О. Потебня, П. Ріттер, О. Синявський, О. Соколовський, П. Тичина, Г. Хоткевич, Я. Чепіга, М. Чечель та ін.

У травні 1926 р. при президії товариства розпочало роботу екскурсійно-лекційне бюро на чолі з О. А. Янатою, яке проводило наукові екскурсії не лише по м. Харкову, а й інших містах УСРР (зокрема, влітку 1926 р. організовано 3 екскурсії за маршрутом: Держзаповідник «Чаплі» — Крим, до Москви та Ленінграду [40, арк. 31]), готувало екскурсіводів для різних професійних і громадських організацій, проводило науково-популярні лекції у робітничих клубах (зокрема, «Червоний трамвайчик») та інших культосвітніх установах [40, арк. 31]. У 1927 р. бюро, яке складалося вже з 600 наукових робітників,

організувало екскурсії за маршрутами: 1) Київ — Канів — Дніпрельстан — Держзаповідник «Чаплі»; 2) Крим; 3) Кавказ; 4) Москва — Ленінград — Волхострой [40, арк. 31]. У 1929 р. при товаристві організовано недільний робітничий університет, де на постійній основі проводилися науково-популярні курси двох типів — для наукових працівників і студентів, для робітників (лекції стали одним із джерел фінансування товариства) [191, арк. 63].

Займалося розробкою питання всесоюзного значення про утворення загальнодоступних для населення народних осередків (лабораторій) з вивчення продуктивних сил, брало участь у відповідних наукових конференціях [40, арк. 43]. У тезах доповіді (без авторства) «Про громадські, наукові організації та використання їх для вивчення продукційних сил» наголошувалося на необхідності уніфікації організаційних форм громадських наукових осередків, підпорядкування їхньої діяльності єдиним стандартам з метою ефективного залучення до виконання загальнодержавних завдань. Відзначалася нераціональність діяльності розрізаних місцевих наукових товариств; наголошувалося на певному потенціалі саме універсальних наукових товариств, які могли стати підґрунтям для утворення Всеукраїнських наукових товариств [40, арк. 44].

Товариство з 1927 р. видавало щомісячний «Бюлетень Харківського наукового товариства», з 1926 р. — «Науково-технічний вісник», «Вісник природознавства», «Український медичний архів» (останній мав на меті обслуговувати науководослідні установи (інститути, кафедри, секції) і забезпечувати потреби окремих дослідників; друкував переважно архівні матеріали з медицини [40, арк. 3, 4]) та ін. Побачили світ «Звіт Харківського наукового товариства за 1924–1925 рр.», «Провідник по Харкову» [40, арк. 33]. Звіти про роботу осередку друкувалися також у «Бюлетені Харківського наукового товариства», «Медичному архіві», «Бюлетені з вивчення кров'яних угруповань», «Віснику природознавства» [285].

При медичній секції товариства, очолюваній проф. В. Рубашкіним, у 1927 р. засновано «Постійну комісію з вивчення кров'яних угруповань людини». До складу комісії увійшли також фахівці-медики європейських країн: директор Антрополого-

етнографічного інституту у Відні, голова Німецького товариства, директор Тропічного інституту у Гамбурзі, директор Серологічного інституту у Варшаві, директор відділу Берлінської міської лікарні. Завданням комісії було проведення антрополого-гематологічних досліджень, постачання сировоток для досліджень, об'єднання і координація зусиль дослідників у цьому напрямку [40, арк. 19], у тому числі і через друкований орган — «Бюлетень з вивчення кров'яних угруповань» (редактори — професори В. Рубашкін і В. Шамів), який виходив як додаток до «Українського медичного архіву» окремими зошитами 4 рази на рік. До речі, це видання, яке мало не лише союзне, а й міжнародне значення, видавалося українською і німецькою мовами за кошти Наркомосу УСРР [40, арк. 17, 18, 20]. Про надзвичайне значення цього видання його головний редактор проф. В. Рубашкін неодноразово доповідав до Укрнауки Наркомосу УСРР [40, арк. 79–80].

«Постійна комісія з вивчення кров'яних угруповань людини» стала першою подібною організацією, яка поставила за мету розвиток системних досліджень у галузі конституційної серології, особливо в напрямку вивчення расової характеристики серологічним методом, не лише в Україні, а й на теренах усього СРСР. За аналогією з цією комісією почали утворюватися подібні осередки як в УСРР, так і за кордоном: «Бюро з вивчення кров'яних угруповань з антропологічної точки зору» (м. Ленінград), «Бюро кров'яних угруповань при Патологічній комісії ВУАН» (м. Київ), «Комісія з вивчення кров'яних угруповань при Медичній секції Наукового товариства ім. Т. Шевченка» (м. Львів), а також відповідна комісія у Парижі та Німеччині [40, арк. 64].

Виголошені доповіді членів товариства на пленарних засіданнях охоплювали стратегію розвитку господарства і науки республіки в цілому: «Енергетика українського народного господарювання в 1913–1923 рр.» (проф. С. Остапенко), «Про боротьбу за великі врожаї» (проф. М. Єгоров), «Спроби виявлення купівельних ресурсів сільгоспнаселення України» (С. Кривицький), «Геологічні основи районування України» (проф. Махов), «Українська флора, її походження та ботанічно-географічні райони» (проф. О. А. Яната) [129, с. 63, 64].

Про діяльність технічної секції Харківського наукового товариства детально див. у праці В. Кушлакової [179].

Сільськогосподарську секцію Харківського наукового товариства при ВУАН, яка виникла однією з перших, незмінно очолював проф. О. Соколовський, секретарем був М. Ветухів. Склад секції на 1925–1926 рр. становив 22 члени; серед дійсних членів були П. Тушкан, А. Макаревський, Ю. Уман, І. Белгонський, Д. Савчук, А. Кузьменко, Г. Помаленький, О. Супруненко, П. Петришин, І. Широких, Я. Ніколін, В. Соловейчик, А. Алов, серед членів-співробітників — А. Кузьменко, В. Логовинський, В. Смірнов, С. Пушкар, Б. Гірко, П. Радченко, І. Борович, М. Ветухів, Т. Таранець. У 1927 р. до секції зараховано ще 23 члени — 6 дійсних і 17 членів-співробітників [178]. До президії секції входили такі видатні вчені як професори О. Соколовський (голова), Д. Віленський, О. Яната, О. Супруненко.

Відомо, що основними напрямками роботи сільськогосподарської секції були: екскурсійна, лекційна і видавнича діяльність; виголошення доповідей з актуальних питань сільського господарства; підготовка до участі у конференції при Держплані УСРР і Всесоюзній конференції у справі вивчення продуктивних сил; вивчення питань Дніпрельстану. Наукові дослідження членів секції стосувалися: розвитку скотарства в Україні, зокрема проблеми відновлення виробництва продукції тваринництва і міжнародна торгівля ними (проф. І. Широких); значення нової галузі — аерофотозйомки — для потреб сільського господарства, зокрема, землевпровадження, меліорації та лісництва (І. З. Дахів); генетики і штучного запліднення (професори М. Білоусов, І. Широких, Є. Лисицький) тощо.

Як указує В. Кушлакова, розпочати видання окремого журналу сільськогосподарській секції не вдалося через брак коштів, хоч до 1928 р. був підготовлений «Збірник праць Секції» на 20 друкованих аркушів (у кошторисі товариства на 1927–1928 рр. було закладено суму в 4 тис. на друк даного збірника [40, арк. 36]), який так і не побачив світ [178].

Секція клопотала перед Наркомосом УСРР про передачу у її власність від харківського кооперативного товариства «Сільський господар» наукової галузевої бібліотеки, яка дісталася останньому від Всеукраїнського агрономічного товариства після

його ліквідації. Ця книгозбірня, яка налічувала 40 тис. томів спеціальної літератури, мала надзвичайно важливе значення для забезпечення фахівців галузевою друкованою продукцією [40, арк. 61, 93, 94].

У 1927 р. у складі сільськогосподарської секції виокремилися 3 підсекції: зоотехнічна, лісова, рільництва (остання створена у 1928 р.). Найпотужнішою стала зоотехнічна підсекція, очолювана проф. І. Й. Широких, на базі якої у подальшому виник науково-дослідний зоотехнічний інститут. Зокрема, члени спеціально створеного у 1928 р. Бюро при зоотехнічній секції розробили його Положення [40, арк. 97]. До підсекції входили також проф. Є. Ф. Лисицький (заступник голови), Ю. Уман, О. Савченко-Більський (члени) та М. Ветухів. Члени зоотехнічної підсекції активно розробляли питання в галузі скотарства, молочарства та маслоробства.

Лісова підсекція, очолювана проф. О. І. Колесніковим (до складу входили також проф. Г. М. Висоцький, проф. І. О. Яхонтов, проф. В. Я. Гурський, С. А. Постригань (секретар)), здійснювала обстеження Дніпрельстану та координувала лісомеліоративні роботи з закріплення ярів; вивчала питання розвитку дереворозведення, впорядкування парків, міських і селищних садів, обсаджування доріг та вулиць. Значна увага приділялася питанням розвитку науки про лісову пертиненцію. Члени лісової підсекції працювали над складанням бібліографії за всіма галузями лісових наук України [178].

З 1929 р. сільськогосподарська, природнича і педагогічна секції товариства почали перетворюватися на українські республіканські наукові товариства. Харківське наукове товариство, прагнучи трансформуватися у Всеукраїнську асоціацію наукових товариств, виступило ініціатором реорганізації тогочасної мережі осередків з метою перетворення їх на республіканські та всесоюзні наукові об'єднання, які б відповідали принципам плановості тогочасної науки та виконання державних завдань соціалістичного будівництва. Приєднання громадсько-наукових осередків до державних наукових установ — академій наук і дослідних інститутів — мало сприяти плано-мірному держфінансуванню дослідницьких проєктів учених, а зближення їх із профспілками — стимулювати культурну

роботу в масах і також діяльність інженерно-технічних секцій, що відповідало б завданням популяризації винахідництва і раціоналізаторства в країні [40, арк. 111].

Як зазначає В. Кушлакова, станом на 1929 р. з Харківського наукового товариства були виділені: 1) Українське товариство дослідників Криму, 1926 р. (так, Президією Укрнауки від 3 липня 1926 р. прийнято рішення про організацію під головуванням О. Янати окремого товариства для вивчення Криму і Кавказу, чорноморського узбережжя, заселеного українцями, а також пов'язаного історично й соціально з Україною [40, арк. 21]); 2) Природознавче товариство; 3) Українське науково-технічне товариство, 1927 р. (див. окрему довідку); 4) Українське товариство робітників науки і техніки для сприяння соціалістичному будівництву СРСР, 1928 р. (див. окрему довідку); 5) Всеукраїнська асоціація наукових товариств (Центральне наукове товариство), 1929–1930 рр.; 6) Українське сільськогосподарське наукове товариство (див. окрему довідку), 1929 р. [180, с. 79]. Продовжувачем традицій сільськогосподарської секції стало самостійно функціонуюче Українське сільськогосподарське наукове товариство (див. окрему довідку).

Більше того, саме Харківське наукове товариство виступило ініціатором створення **Всеукраїнської асоціації наукових товариств** — організації суто громадської, «що щільно ув'яже всі т-ва з органами НКО» [44, арк. 42]. На засіданні 4 квітня 1930 р. за участю членів товариства (Ю. Мазуренка, В. Батієнка, І. Широких, Я. Чепіги, М. Мельників-Розведенківа та ін.), а також запрошених представників від інших установ відбулося обговорення засадничих принципів формування нової організації та її Статуту. Зокрема, голова Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (ВУНАС), що виникла у 1926 р. у Харкові, а з 1929 р., трансформувалася в Український науково-дослідний інститут Близького Сходу, що увійшов до складу Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН), — проф. І. Величко висловлював сумніви у доцільності скликання такого осередку, який би дублював функції Укрнауки НКО УРСР і, відповідно, не мав би у своєму складі представників від марксистських організацій (істориків-марксистів, аграрників-марксистів), адже це з часом привело б до занепаду.

Проф. Ю. Мазуренко, голова Харківського наукового товариства, вважав, що дубляжу у функціях Укрнауки НКО УРСР і новоствореної Асоціації не буде, адже перша контролювала лише невелику частину тих наукових товариств, що знаходилися на її бюджеті. Проф. Л. Величко запропонував надати новоствореній Асоціації статусу організації, що «сприятиме боротьбі на ідеологічному фронті», яка згодом переросте в міцний організаційний вплив; осередку, що «обслуговуватиме робітничі маси». Проф. Я. Чепіга, підтримуючи ці думки, висловився стосовно того, що Укрнаука загалом не виконує повною мірою своїх координуючих функцій, а велика кількість наукових товариств, особливо місцевих, «не знають, як провадити роботу, в які форми влитися. ...Потрібно спланувати наукову роботу, бо в соціалістичній державі непланово працювати неможливо. Треба всі наукові сили привести до єдиної організації, яка б направляла їхню роботу в потрібне русло» [44, арк. 42 зв.]. Обговорювалося також питання співвідношення функцій Асоціації та Всеукраїнського міжспілкового бюро інженерів і техніків (ВУМБІТ), створеного у 1925 р. для координації діяльності інженерно-технічних секцій галузевих спілок. З'ясовано, що Рада наукових товариств при ВУМБІТ перебирала на себе функції виключно керівництва науково-популяризаційною роботою товариств, до того ж переважно технічного спрямування, тоді як Асоціація — мала б координувати всю наукову роботу усієї мережі наукових товариств на теренах України. Загалом же, у ході зібрання ухвалили, що «організація Всеукраїнської Асоціації Наукових Товариств як ГРОМАДСЬКОГО ОБ'ЄДНАННЯ для ідеологічної боротьби за матеріалістичний світогляд з метою виявлення наукового значіння тої чи іншої наукової організації — **КОНЧЕ ПОТРІБНА**» [44, арк. 42 зв.]. Ухвалено було на чергову нараду-конференцію щодо обговорення засад функціонування ВАНТ додатково запросити представників марксистських інститутів, Укрнауки, наукових інституцій, наркоматів тощо.

Харківське наукове товариство виступило також з ініціативою щодо передачі під свою опіку органу колишнього Наукового комітету Головного управління профосвіти Наркомосу УСРР — журналу «Наука на Україні», яке планувало видавати з 1930 р. щомісячно по 6 друк. аркушів [40, арк. 121].

Проте, не дивлячись на масштабну діяльність, Харківське наукове товариство при ВУАН, як і інші, було ліквідоване у 1930 р. у зв'язку з постановою листопадової (1929 р.) сесії ВУАН.

Чернігівське наукове товариство при ВУАН

Засноване у 1920 р. як філія УНТ ініціативною групою у складі В. Ю. Зубка, Й. Р. Карповича, В. І. Коновала, І. Я. Кошового, Б. Л. Луговського, С. П. Устименка, Г. Г. Холодного [253, с. 242]. З 1925 р. функціонувало в системі ВУАН; у жовтні того ж року затверджено його статут. Згодом відкрито філію товариства у м. Сновську.

Перший голова — викладач Чернігівського ІНО Г. Г. Холодний, секретар — В. Ю. Зубко. До складу постійної Ради входили відомі краєзнавці В. А. Шугаєвський, М. К. Шматько, Д. О. Заушкевич і представник губернського відділу народної освіти Т. Н. Голік. Мета товариства: розробка і популяризація різних галузей наукових знань, особливо щодо вивчення природи, історії та етнографії Чернігівщини. Кількість членів товариства у 1929 р. зростає до 76 осіб. Найактивніше працювали історико-філологічна (з 1929 р. — історико-краєзнавча), етнографічна та бібліографічна секції [254, с. 31]. Зокрема, члени етнографічної секції на чолі з Б. Л. Луговським збирали місцевий фольклор, досліджували пам'ятки декоративно-ужиткового мистецтва й народної архітектури, проводили етнографічні вивчення місцевих ярмарків, водяних млинів і сукновалень. У бібліографічній секції укладалися покажчики літератури про Чернігівщину, каталоги місцевих видань (газет, журналів, альманахів, книг) [253, с. 245].

У 1931 р. видрукувано перший і єдиний том «Записок Чернігівського наукового товариства».

У кінці 1929 р. десятьох провідних краєзнавців звинувачено у приналежності до Чернігівської філії «Союзу визволення України» та виключено зі складу товариства. Керівництво осередку звинувачене в націоналізмі, фашизмі, шпигунстві, шкідницькій діяльності проти радянської влади; багато членів були заарештовані, праці товариства потрапили до переліку заборонених книг, а сам осередок перестав функціонувати на початку 1930-х рр.

Шепетівське наукове товариство при ВУАН (м. Шепетівка, Хмельниччина)

Засноване 1926 р. Відділи: природничо-географічний, культурно-історичний, соціально-економічний. У товаристві працювали академіки О. П. Новицький і П. А. Тутковський, професори М. І. Безбородько, С. С. Гамченко, В. І. Кочубей, інж. М. Н. Макаревич, агроном Г. П. Сукачов, лісознавець О. А. Цируль та ін. З метою оптимізації діяльності товариства організовано краєзнавчі гуртки у Полонському, Красилівському, Славутському, Судилківському, Ізяславському, Ляховецькому районах. Члени товариства вивчали корисні копалини Шепетівської округи, історію краю, проводили археологічні дослідження поселень регіону, а також берегів р. Горинь — притоки р. Прип'яті (археологи С. С. Гамченко і В. І. Кочубей). Вийшли друком 2 номери «Записок Шепетівського наукового при Українській академії наук товариства» [136].

У жовтні 1926 р. у м. Славута відкрито Шепетівський краєзнавчий музей з відділами: природничим (з підвідділами геологічним, ентомологічним, орнітологічним, дендрологічним, зоологічним), соціально-економічним (з підвідділами кустарним і промисловим), культурно-історичним (з підвідділами археологічним, історичним, нумізматичним, художнім, шиття, рукописів та друку). Директором музею був В. І. Кочубей — український археолог, краєзнавець, музейник [287, с. 107, 108].

У 1930 р. товариство припинило діяльність у зв'язку з постановою листопадової (1929 р.) сесії ВУАН про ліквідацію місцевих наукових товариств [282, с. 631].

3.3. Самостійно функціонуючі наукові товариства

Всеукраїнське агрономічне товариство (м. Харків)

Всеукраїнське агрономічне товариство (ВАТ, 1920–1926 рр.) вважається правонаступником ліквідованого у 1919 р. Харківського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості. Детально діяльність ВАТ досліджено у статтях і дисертації Т. А. Дармороз [122].

Основною територіально-організаційною ланкою ВАТ були відділення (філії), яких у січні 1924 р. функціонувало 40 (Балтське, Бердянське, Білоцерківське, Богодухівське (Охтирське), Валківське, Вовчанське, Волинське, Гайсинське, Голопристанське, Донецьке (Бахмутське), Драбівське, Єлисаветградське, Запорізьке, Ізюмське, Катеринославське, Київське, Конотопське, Корсунське, Кременчуцьке, Криворізьке, Куп'янське, Лубенське, Маріупольське, Миколаївське, Ніжинське, Новгород-Сіверське, Одеське, Олександрійське, Первомайське, Подільське, Полтавське, Прилуцьке, Роменське, Сумське, Таганрозьке, Уманське, Харківське, Херсонське, Черкаське, Чернігівське).

Членами товариства були: 1) особи, які займалися науково-дослідною, громадсько-організаційною, культурно-просвітницькою роботою у всіх галузях сільського господарства та суміжними з ними напрямками у природознавстві, економіці, сільськогосподарській політиці, інженерній техніці та технологіях; 2) сільські господарі, котрі своєю працею сприяли розвитку сільського господарства у країні; 3) інші особи, корисні для товариства; 4) інші товариства, наближені за своїми завданнями до ВАТ. Управлінськими органами Всеукраїнського агрономічного товариства були: а) Всеукраїнські делегатські збори; б) Центральна рада; в) Центральне правління; г) Ревізійна комісія; ґ) місцеві відділення та їхні виконавчі органи (правління та уповноважені).

Центральна рада Товариства (на чолі з К. Г. Маньківським) і Центральне правління (голова М. З. Резніков) займалися відновленням організаційних зв'язків між агрономами УСРР, місцевими та центральними установами, з'ясуванням стану сільського господарства й агрономії, обговоренням перспектив сільськогосподарської політики та форм і принципів агрономічної роботи, наданням рекомендацій державним органам влади.

До складу ВАТ входило понад 2000 членів, зокрема: С. Ф. Веселовський, К. Г. Воблий, П. Ф. Вовк, М. М. Вольф, Д. О. Джованні, Г. Г. Дібольдт, С. Є. Дувін, О. І. Душечкін, М. А. Єгоров, Є. О. Заславський, В. В. Колкунов, І. П. Коротков, Я. М. Кудя, М. М. Кулешов, С. П. Кулжинський, І. М. Лебедев, Ф. І. Левченко, М. К. Малюшицький, С. М. Москвичов, В. О. Онуфрієв, А. А. Піонтковський, В. Я. Попов, М. З. Резніков,

В. І. Сазанов, А. О. Сапегін, В. Л. Симиренко, П. Р. Сльозкін, В. М. Соловейчик, А. Г. Терниченко, М. О. Тюленєв, В. П. Устьянцев, О. К. Філіповський, М. В. Шарлеман, І. М. Щоголів, О. А. Яната та ін.

Основними формами діяльності ВАТ було: 1) наукове дослідження та критична оцінка результатів роботи науково-дослідних установ; 2) проведення громадсько-організаційних і 3) громадсько-практичних заходів. До структури товариства входило шість секцій, робота яких полягала в дослідницькій розробці питань сільськогосподарської економіки, техніки, сільськогосподарської освіти: 1) сільськогосподарської політики та економіки; 2) сільськогосподарської кооперації; 3) сільськогосподарської освіти; 4) рослинництва; 5) буряківництва; 6) тваринництва.

Головні напрями науково-дослідної роботи товариства: 1) природничо-історичні дослідження (вивчення бур'янів (Волинська філія); створення метеорологічної станції; 2) дослідження техніки сільського господарства (вивчення місцевих сільськогосподарських культур загалом (Чернігівська філія); та окремих культур, зокрема пшениці (Волинська філія); створення контрольно-насінневих станцій (Таганрозька, Чернігівська, Миколаївська філії); 3) економічні дослідження (складання статистичного довідника, бюджетні дослідження (Сумська філія); районування повіту, округу, губернії (Кременчуцька, Сумська філії); 4) постановка експериментів у галузі громадсько-агрономічної роботи (дослідження результативності агрономічної роботи (Кременчуцька, Чернігівська філії); організація експериментальної школи, опрацювання планів агрономічних заходів (Роменська філія); створення експериментального агрономічного району (Одеська філія); 5) збір матеріалів з історії розвитку громадсько-агрономічної думки у країні. Волинська філія проводила вивчення бур'янів та місцевих сортів пшениці губернії, Чернігівська — досліджувала значення вирощування окремих сільськогосподарських культур для Чернігівщини, Уманська займалася економічним дослідженням найбільш раціональних форм землекористування та плодозмін на Уманщині. До складу ВАТ входили також дослідні установи, зокрема Харківська контрольно-насіннева станція.

ВАТ з самого початку діяльності влаштувало курси з різних напрямів сільського господарства: 1) дослідної справи; 2) тваринництва; 3) організації селянського господарства; 4) насінництва; 5) буряківництва. Члени товариства організовували у селах сільськогосподарські гуртки з метою об'єднання передових господарів для самоосвіти. Саме ці гуртки виконували роль просвітницького органу на селі: відкривали бібліотеки, проводили публічні лекції тощо.

Товариство видавало щомісячний друкований орган — «Українську сільськогосподарську газету», в якій висвітлювались основні питання сільського господарства, галузевої науки, освіти і техніки.

Основною офіційною причиною закриття ВАТ у 1926 р., яке розпочалося ще з 1924 р. посередництвом роботи спеціально створеної Ліквідаційної комісії, стало виявлення паралелізму в його роботі з новоствореною Науково-технічною секцією при профспілковій організації «Всеробітземлі».

Одеське наукове товариство акліматизації тварин і рослин «Югоклімат» (м. Одеса)

Засноване 1914 р., перереєстроване в 1920 р. під назвою «Югоклімат». Склад товариства та головні наукові співробітники: проф. Д. К. Третьяков (голова), проф. О. О. Бичихін (заст. голови), Г. В. Бейзерт (секретар), Г. К. Глінка, В. О. Бертенсон, проф. В. Ф. Пастернацька, проф. О. А. Кіпен, проф. Б. Шаццло, А. Я. Штраус, Б. Є. Окольський, д-р В. Пальчинський. Товариство існувало переважно на членські внески [191, с. 16], хоч і перебувало у віданні Укрнауки Наркомосу УРСР. Допоміжні установи товариства знаходилися на місцевому міському бюджеті. У 1926 р. у своєму складі нараховувало 72 дійсних і 1 почесного членів [40, арк. 114].

Незмінним очільником осередку був Дмитро Костянтинівич Третьяков (народився 24 жовтня 1878 р. у с. Шуморово Молозького повіту Ярославської губ., син сільського вчителя). У 1896 р. закінчив Рибинську гімназію, у 1901 р. — природничий відділ фізико-математичного факультету Петербурзького університету, в якому залишився працювати асистентом Анатоми-гістологічного кабінету. У 1903–1904 рр. перебував

у закордонному відрядженні в Німеччині та Франції (Зоологічна станція Віллі-Франка). Після повернення зайняв попередню посаду, у 1907 р. додатково призначений прозектором гістології в Жіночому медичному інституті. У 1909 р. при Петербурзькому університеті склав іспит магістра зоології та порівняльної анатомії. 1910 р., після захисту магістерської дисертації, отримав посаду приват-доцента для викладання анатомії студентам-природничникам. З 1912 р. призначений на посаду професора Новоросійського університету, де викладав курс анатомії людини, порівняльної анатомії, гістології, медичної зоології. У 1917 р. готувався до захисту докторської дисертації в Московському університеті, проте через революційні події не зміг реалізувати це завдання. Продовжував працювати в Одесі, вже в реорганізованому Інституті народної освіти, де, окрім посади професора, займав посаду і проректора з навчальної частини. Протягом 1923–1926 рр. був уповноваженим від Укрнауки. Заслугою Д. К. Третьякова було заснування у 1922 р. Природничо-історичного музею при Одеському науковому товаристві акліматизації тварин і рослин. У 1926 р. УАН присудила Д. К. Третьякову вчений ступінь доктора зоології. Автор близько 50 наукових праць українською, російською та німецькою мовами з гістології, зоології, антропології, навчальних посібників, підручників, статей [86, арк. 1, 2, 3, 4, 8, 9].

До кінця 1920-х рр. товариство, очолюване Д. К. Третьяковим, мало секції: птахівництва та дрібного скотарства, бджільництва та шовківництва, інтенсивних культур, лікарських рослин, експериментальної ендокринології та комітет холодильної справи.

Товариством облаштовано виставки дрібного скотарства, рибиництва, птахівництва, бджільництва, показову годівлю шовковика. Важливого значення набув відкритий товариством Природничо-історичний музей (інші назви — Музей природознавства, сільськогосподарський, Центральний педагогічний), який у кінці 1920-х рр. мав 4 відділи: природознавства, пересувних шкільних приладів, флори та фауни. Завідувач — проф. Д. К. Третьяков.

За ініціативи товариства у приміщенні Воронцовського палацу було закладено сільськогосподарський і рибпромисловий

технікуми (зокрема, Д. К. Третьяков ще в 1927 р. клопотав перед Укрнаукою про виділення коштів для утворення «науково-дослідної лабораторії з вивчення тварин» і демонстрації їх учням шкіл і студентам вузів Одеси [40, арк. 113]). У 1925 р. за зразком Московського відкрито перший в Одесі зоопарк (почин ученого секретаря товариства Г. В. Бейзерта). Літній сад «Югоклімат» став найулюбленішим місцем відпочинку для містян.

При товаристві систематично проводилися курси: інтенсивних культур, шовківництва та бджільництва, холодильної справи, організації сільських учителів, товарознавства. Так, на курсах птахівництва і дрібного тваринництва (20 вересня — 5 грудня 1928 р.) прочитано лекції: проф. Д. К. Третьяковим — Анатомія і фізіологія (23 год.); Б. Є. Окольським — Птахівництво і дрібне тваринництво (27 год.); зоологом, доктором О. О. Браунером — Методи розведення (15 год.); Гойком — Кормовидобування (12 год.); Стокальською — Вівці й кози (18 год.); Катаровим — Відгодівля і кооперація (15 год.); доктором Кедровим — Хвороби тварин (12 год.); доктором Сонцевим — Хвороби птиці (9 год.); агрономом Цурканом — Застосування продукції (15 год.); практичні заняття в обсязі 14 год. Ряд слухачів отримали посвідчення на звання інструкторів [234, с. 15, 16].

Програма курсів з інтенсивних культур, організованих з 5 грудня 1928 по 15 лютого 1929 рр., передбачала цикли лекцій:

1) інспектора Наркомзему, агронома А. Н. Сороченка, присвячених вирощуванню олійних культур (соняшника, ріпичи, сої, арахісу тощо);

2) агронома Новицького про колективізацію сільського господарства, його переваги, юридичні питання оформлення колгоспів та агрономічну допомогу в них;

3) лектора П. Н. Сигиди з садівництва (роль і значення деревонасаджень, технології закладення лісів, заготівля посадкового матеріалу, квіткові насадження);

4) ентомолога В. Ф. Діамандіди про шкідників плодових садів, виноградників, городини тощо [234, с. 12, 13, 14].

Програма курсів з інтенсивних культур, проведених 5 грудня 1928 — 5 лютого 1929 рр., передбачала цикли лекцій: проф. О. О. Бичихіна — Принципи обробітку ґрунтів; Ф. І. Шиковича —

Городництво; проф. Г. О. Потапенка — Ботаніка; ученого саду-вода А. Я. Штрауса — Плодівництво (8 лекцій); проф. О. А. Кіпена — Виноградарство (10 лекцій); проф. Н. М. Преображенського — Виноробство тощо [233, с. 15, 16, 17, 18].

З 7 січня 1929 р. читалися 2-місячні курси беконно-холодильної справи згідно програми: холодильна справа, комерційна експлуатація холодильників і технології холодильного зберігання; організація беконної фабрики (її відкриття в м. Одесі місцевою філією Всеукраїнського союзу кооперативних товариств (Вукоспілка) планувалося ще з 1927 р. — *І. Д.*); розведення і вигодовування свиней; гігієна та хвороби свиней; анатомія і фізіологія свиней; експорт і ринок; технології забою і відходи [40, арк. 117]. Лекції читали професори Браунер, Дроздов, Третяков, доктори Кедров, Діасперов, фахівці Глинка і Зарецький [234, с. 16].

У 1929 р. товариство виступило з ініціативою організувати холодильний комітет у зв'язку з інтенсивним розвитком у місті тваринництва, молочної, овочевої та рибної справи, необхідністю обробки і зберігання продуктів для місцевих потреб і на експорт, для ознайомлення з новими досягненнями в галузі [40, арк. 119].

З 12 лютого по 25 квітня 1929 р. проведено інструкторські курси зі збору та промислової культури лікарських рослин за програмою: проф. О. О. Бичіхін — Принципи обробітку ґрунтів (10 год.); проф. О. Г. Потапенко — Ботаніка; проф. В. Ф. Пастернацька — Морфологія і систематика лікарських рослин України (60 год.); інші фахівці — Потреби ринку, переробка і технології. Стандартизація, пакування (20 год.). Програма курсів передбачала 10 год. практичних занять [234, с. 14, 15]. Слухачами стали переважно сільські робітники, які на місцях — у колгоспах, радгоспах і селянських господарствах — впроваджували промислову культуру лікарських рослин [98, с. 7].

У 1929 р. під керівництвом проф. Б. Шаццло при товаристві засновано Гурток експериментальної ендокринології, у якому вирішувалися завдання практичного характеру в галузі сільського господарства. Співробітники мали у розпорядженні розплідник кіз на фермі д-ра Суворова, а також інших тварин — мавп, фазанів, курей тощо [277, с. 3–4].

7 жовтня 1929 р. при товаристві відкрито Секцію акваріумів, тераріумів і кімнатних рослин (у складі 117 членів). До Президії секції ввійшли: О. Ф. Райх (голова), Л. М. Величковський (секретар), Ф. Т. Тимофієв (скарбник), С. М. Іванов, проф. Р. О. Прендель, Н. Л. Купін. На засіданнях секції виголошувалися доповіді «Одеські ставки та їхні мешканці» (Прендель), «Пристаосування водних жителів до оточуючого середовища» (Тарусов), «Способи обігріву акваріумів» (інженер Янковський), «Про водяні рослини» тощо. При секції функціонував Гурток юних любителів акваріумів [234, с. 16].

Праці членів товариства та звіти друкувалися у власному виданні «Сборник по вопросам акклиматизации растений и животных — Югоклимат».

Українське науково-технічне товариство (м. Харків)

Засноване 1927 р. Голова Правління — В. В. Сухомлин, заступники голови — Б. Шультман, І. П. Немоловський, В. І. Баланин; члени Правління — проф. М. Д. Зуєв, І. І. Кас'яненко, І. З. Дахів, В. В. Ратур, О. Маслов, М. Ф. Чечель, секретар — М. Ф. Кондращенко. Члени ревізійної комісії: проф. Є. І. Орлов, О. О. Потєбня, П. Калюжний. Мало секції: енергетичну, гідравлічну, інженерно-будівельну, раціоналізації, машинобудівельну, аерофотозйомки, метеорології, хімічну, силікатну, психо-технічну, авіації, суднобудівельну, транспортних споруджень, геодезичну, сільськогосподарської механіки [40, арк. 110]. Товариство об'єднувало понад 300 членів, існувало на членські внески та дотації від Наркомосу. Мало філії в Києві, Полтаві, Сталіно тощо [191, с. 27].

Робилися доповіді з різних питань техніки і промисловості, видавалися журнали: «Науково-технічний вісник», «Українські силікати», «Проблеми теплотехніки», «Сільськогосподарська машина», «Сільськогосподарська промисловість» та ін. Зокрема, журналу «Сільськогосподарська машина», на думку Р. Бея, належало найпомітніше місце у багатогранній палітрі як сільськогосподарської періодики взагалі, так і технічної зокрема. Часопис вирізнявся серед інших належним науковим рівнем, був дієвим осередком наукового спілкування, засобом розповсюдження передових наукових досягнень у галузі

сільськогосподарського машинознавства та машинобудування, обміну прогресивним досвідом [95]. Це — місячник, який видавався у 1928–1938 рр. спочатку Секцією механізації сільського господарства УНТТ за участю Наркомзему УРСР, Укртрестсільмашу і товариства «Сільський господар», а з 1933 р. — Українським науково-дослідним інститутом сільськогосподарського машинобудівництва Державного тресту сільськогосподарського машинобудівництва «Укрсільмаш».

У журналі вміщувалися публікації з напрямів: теорія сільськогосподарських машин, сільськогосподарське машинобудівництво, новітні методи виробництва та раціоналізація, стандартизація та нормування, нові конструкції сільськогосподарських машин, економіка машинобудування, сільськогосподарське машинокористування, роботи машинодослідних станцій та організація машинодослідної справи, районування сільськогосподарського реманенту в Україні, політика, техніка і статистика машиноторгівлі та кредитна справа, мотокультура, будівництво тракторів і причіпного знаряддя, новини мотокультури, випробування тракторів, тракторопостачання в СРСР, новини науки і техніки, бібліографія, хроніка, огляд патентів (детально зі змістом публікацій журналу можна ознайомитися у виданні, — див.: [239]). Редколегію формували фахівці різних галузей і регіонів України: в Харкові — І. Василенко, інженер (ред.), члени колегії: інженери Небилицький, Земельс, П. Г. Герасименко, І. Л. Ковальський, агрономи Л. Г. Поляков, О. Д. Ємельяненко, економіст Г. Я. Ільницький; у Києві — проф. П. Вовк, інженер А. Василенко; в Одесі — проф. Д. В. Александров.

На шпальтах Журналу «Сільськогосподарська машина» вміщувалися переважно суто наукові статті, тому з'явилися додатки до часопису: з 1930 р. — видання «Машина на селі» (1930–1934 рр.), а з 1932 р. — «По сільмашзаводах» (1932 р.), — які публікували практичні аспекти щодо впровадження наукових технічних розробок.

Часопис «Машина на селі», розпочавши функціонування в якості додатку до «Сільськогосподарської машини», вже з випуску 2 почав виходити самостійно як популярно-технічний журнал у галузі сільськогосподарського машинознавства. Він

уміщував кваліфіковані поради технічного характеру: завдання механізації колгоспів та машино-тракторних станцій, питання оперативного забезпечення сільського господарства машинами. Належний рівень підтверджувався постійними бібліографічними блоками — річні «Реєстри літератури з галузі сільськогосподарського машинознавства, виданої в УСРР (За матеріалами Книжкової палати)». Про тісний зв'язок журналу з установами та організаціями свідчить постійна рубрика — «Обмін досвідом. Повідомлення з місць». Рубрика «Хроніка» містила стислі тези про найвизначніші події агромеханічного життя [95].

Щомісячник УНТТ, Вищої ради народного господарства і Спілки спілок сільськогосподарської кооперації «Сільськогосподарська промисловість» призначався для потреб робітників у галузі сільськогосподарської індустрії. На шпальтах видання висвітлювалися питання оптимальної організації виробництва на підприємстві, максимальної утилізації відходів, технічного оснащення підприємств, капітального будівництва та експлуатації сільськогосподарської промисловості, а також підготовки технічних кадрів для сільського господарства (детально зі змістом публікацій можна ознайомитися у виданні — див.: [240]).

Українське сільськогосподарське наукове товариство (м. Харків)

Створене у 1929 р. на базі сільськогосподарської секції Харківського наукового товариства при ВУАН. Фундатори — В. Ф. Левитський, А. М. Сліпанський, С. М. Тумановський, І. Й. Широких, О. А. Яната, М. О. Ветухів та ін. Товариство мало почесних членів, дійсних членів, членів-співробітників і кореспондентів. Члени сільськогосподарської секції Харківського наукового товариства при ВУАН автоматично стали членами Українського сільськогосподарського наукового товариства (УСГНТ).

Віднайдено ряд документів про початок діяльності осередку: лист-звернення від 28 квітня 1928 р. до Укрнауки Наркомосу УРСР, у якому голова сільськогосподарської секції Харківського наукового товариства акад. В. Левитський прохав прискорити розгляд справи щодо затвердження Статуту Українського сільськогосподарського наукового товариства [40, арк. 69];

заклик до участі в перших організаційних зборах фундаторів Українського сільськогосподарського наукового товариства, в якому відзначалося, що нове об'єднання повинно стати «значним чинником перебудови сільського господарства» [40, арк. 109].

Статут товариства був затверджений Укрнауки 6 лютого 1929 р. (проект Статуту зберігся в архівних документах [40, арк. 73–77]). Зокрема, Наркомзем УСРР висловив підтримку щодо створення подібної громадсько-наукової організації. З листування дізнаємося про те, що «Актуальність питань розвитку та соціалістичної реконструкції сільського господарства СРСР, утім — і УСРР, вимагають притягнення до себе усіх ... творчих сил країни, мобілізації усіх активних робітників навколо найактуальніших наукових питань с.-г. теорії і практики, зокрема проблеми підвищення врожайності. І коли запроєктоване товариство справді об'єднає навколо себе ці сили та створить здорову й активну громадську думку в справі боротьби за розвиток і піднесення нашого сільського господарства, то тим самим воно буде допомагати як широка громадська організація, аналогічній роботі урядових органів та установ. А потреб створити широку громадську організацію, що об'єднувала б і давала певні організаційні форми для роботи усіх активних робітників с.-г. науки і практики, безперечно, є, бо існуючі організації громадсько-професійного характеру ІТС (інженерно-технічних секцій — *І. Д.*) профспілок — не охоплюють всіх робітників і фактично працюють головним чином у своїх спілкових межах... Отже, замінити собою «Укр. С.-Г. Наукове Т-во» ІТС не можуть. Окрім того, організація Товариства з категорією «членів-співробітників» дасть змогу залучити до громадської роботи на полі с. г. науки й практики чимало тих робітників, що зараз не входять, через низку формальних причин ні до ІТС с. г. та лісов. робітників, ні до ІТС, скажімо, будівельників, ні до секції наукових робітників Робітосу» [184].

Метою діяльності нової організації визначалися: а) наукова розробка питань сільськогосподарської науки, виробництва та найдодільнішого використання досягнень тогочасної науки й техніки на теренах УСРР; б) організація і допомога науководослідній праці своїх членів у сфері сільськогосподарських наук; в) популяризація наукових знань серед фахівців; г) сприяння

розвиткові сільського господарства в Україні та його інтенсифікації. Для виконання цих завдань товариство планувало проводити роботу в таких напрямках: організація наукових і науково-популярних лекцій, демонстрація винаходів, організація експедицій, екскурсій, сільськогосподарських курсів, публічних лекцій тощо; скликання наукових нарад, з'їздів, конференцій; заснування наукових кабінетів, лабораторій, дослідних станцій, музеїв, бібліотек, спецкомісій та інших наукових і науково-практичних закладів; видання періодичної та неперіодичної сільськогосподарської літератури наукового та науково-популярного характеру тощо. Товариство мало секції (зоотехнічну, садівництва і городництва, прикладної ботаніки та ін.), підсекції та комісії. Крім того, за статутом УСГНТ мало право відкривати свої філії по всій Україні [180, с. 80, 81].

УСГНТ відразу ж почало опікуватися створенням власного друкованого видання. У 1929 р. науковий орган Наркомземсправ — «Вісник сільськогосподарської науки і досвідної справи» — мав припинити свою діяльність. Протягом 1928–1929 рр. надруковано 10 номерів журналу, відповідальним редактором якого був проф. А. М. Сліпанський (внесок відомого аграрія та педагога в розвиток тогочасної сільськогосподарської науки й освіти розглянуто у дисертації Г. О. Глазунова [116]). Публікації «Вісника» присвячувалися новітнім матеріалам з аграрної політики, економіки, кооперації, колективізації, організації сільського господарства, фітотехнії, ґрунтознавства, агрохімії, зоотехнії, механізації, індустріалізації сільського господарства, дослідної справи, також на його шпальтах оприлюднювалися наукові звіти, хроніка, огляди стану сільськогосподарської науки в СРСР і за кордоном [115]. Проф. А. М. Сліпанський у якості заступника голови Українського сільськогосподарського наукового товариства клопотав перед Наркомземом УСРР про передачу цього журналу від НКЗС до УСГНТ; зокрема, постановами Президії товариства від 26.11. та 18.12.1929 р. ухвалено просити про таку передачу — «центрального наукового органу, що охопив би всі галузі с.-г. науки в сучасний найвідповідальніший момент реконструкції сільського господарства на соціалістичних засадах» [183].

Проте, як стверджує В. Кушлакова, товариство, так і не отримавши власний друкований орган, почало видавати спеціальну

сторінку сільськогосподарської науки при газеті «Вісті»: «сторінка буде висвітлювати в присутній для широкого читача формі найновіші досягнення науки у нас і за кордоном по всіх галузях сільського господарства» [180, с. 81]. А сам «Вісник сільськогосподарської науки і досвідної справи», який змінив назву на «Шляхи соціалістичної реконструкції сільського господарства», у 1930–1931 рр. видавався Українським науково-дослідним інститутом соціалістичної реконструкції сільського господарства та Всеукраїнським товариством аграрників-марксистів; із 1932 р. журнал почав виходити як науково-видавничий орган новоствореної Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук [115].

Українське товариство робітників науки і техніки для сприяння соціалістичному будівництву СРСР (УТОРНІТСО, м. Харків)

Згідно архівних даних, засноване 18 жовтня 1927 р. рішенням Президії Харківського наукового товариства при ВУАН [40, арк. 37, 38], хоч і почало функціонувати з наступного, 1928 р. Мало філії у Харкові, Києві, Одесі, Сталіно (сьогодні — м. Донецьк), Дніпропетровську, Тульчині, Кам'янці-Подільському, які складалися з секцій за окремими спеціальностями (зокрема, Харківська філія — найбільша — мала секції індустриально-технічну, сільськогосподарську, культурно-освітню й охорони здоров'я). УТОРНІТСО належало до складу Всесоюзної асоціації робітників науки і техніки для сприяння соціалістичному будівництву в СРСР (ВАРНІТСО), завданнями якої були: 1) розроблення питань, пов'язаних з плановим соціалістичним будівництвом і розвитком виробничих сил; 2) відбір і підготовка фахівців у галузі науки й техніки, науково-політична просвіта робітничих мас; 3) підтримка зв'язків з науковими і технічними товариствами в межах СРСР і за кордоном; 4) влаштування лекцій і читання доповідей з різних питань господарського й культурного будівництва; видання книг і журналів [41, арк. 306].

Число дійсних членів УТОРНІТСО на 1929 р. — 123. Відповідальний секретар Президії товариства — проф. О. І. Попов. Існувало на дотації Наркомосу УСРР. Завдання товариства —

сприяти соціалістичному будівництву, студіюючи й розробляючи конкретні питання розвитку продуктивних сил країни і шляхи господарського й культурного будівництва УСРР [191, с. 24, 25, 26].

3.4. Вузькоспеціалізовані кооперативні товариства для потреб аграрної сфери

Всеукраїнське товариство насінництва (м. Харків)

Товариство засноване 23 березня 1922 р. з метою: розвитку насінництва в Україні; виведення нових сортів, репродукції, закупівлі та збуту сортового матеріалу, приведення його обсягів і напрямів відповідно до економічних і державних потреб країни та зовнішнього ринку; поліпшення селекційної роботи й поступового одержавлення і кооператизації усїєї насінневої справи. Ініціатором створення став Наркомзем УСРР, який фінансово підтримував ВТН. Крім того, НКЗС УСРР розглядав ВТН не лише як спеціальну установу з відновлення насінневих ресурсів країни, але і як частину державної програми в умовах запровадження непу, зокрема з підтримки дослідних установ.

До складу Ради ВТН входили діячі вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи: В. В. Безпалько, О. Ф. Гельмер, П. А. Діброва, П. Е. Дудник, Г. М. Клубний, М. М. Кулешов, М. З. Резніков, В. І. Сазанов, В. Я. Юр'єв, А. Л. Триліський, Н. Ф. Шапошников, С. Т. Цюритин та ін. До президії увійшли В. І. Сазанов (голова), М. З. Резніков (заступник голови) та О. Ф. Гельмер (секретар). Правління товариством здійснювали М. Д. Ємалакі (голова, очолював загально-адміністративну та виробничу діяльність), Г. Г. Дібольдт (заступник голови, відповідав за науково-дослідну частину), члени: А. В. Первов (фінансове господарство), І. А. Кожевников (складське господарство і транспорт), М. В. Євтушенко (комерційна діяльність та керівництво представництвами товариства), М. М. Вольф (юридично-консультаційна практика та зв'язки з громадськістю). Упродовж 1922–1923 рр. були створені повноправні представництва ВТН: 1) на Правобережжі — у Києві, уповноважений П. А. Діброва; 2) у Катеринославі, на Катеринославський

район — С. Т. Цюритин; 3) в Одесі, на Одеський район — С. Ф. Славов [114, с. 168].

Товариство активно долучилося до встановлення й узгодження принципів сумісної роботи з «Сільським господарем» у напрямку розвитку насінневої справи. Займалося районуванням України для раціонального розміщення сортів кукурудзи з метою відновлення сортових ресурсів держави і поступової заміни ними посівного матеріалу неналежної якості у населення. За сприяння товариства у 1923 р. в Україні вперше було організовано Державне сортовипробування, наступного року — запроваджено апробацію сортових посівів, а в 1926 р. — державний контроль за якістю насіння.

Станом на 1 січня 1924 р. до складу ВТН входило 26 дослідних установ (Катеринославська і Київська обласні сільськогосподарські дослідні станції, Харківська й Одеська селекційні станції, Носівська районна сільськогосподарська станція та ін.), 5 сільськогосподарських кооперативів і товариств, 1 державна установа — Уккрадгосптрест. У своєму розпорядженні воно мало: 1) 4 відділення; 2) штат кваліфікованих співробітників понад 110 чол.; 3) єдиний в Україні сортовий запас у декілька сотень апробованих, аборигенних і селекційних сортів різних культур; 4) до 500 плантацій різних культур у 85 господарствах різних районів України із загальною площею посіву до 11 тис. десятин; 5) два майже упорядковані базисні та 15 районних зерноочисних пунктів, складські приміщення; 6) значні кредитні запаси; 7) ретельно підібрані наукові посібники для повноцінної роботи (бібліотека, колекція сортів у зерні, колосі, натуральні препарати, альбоми малюнків і знімків сортів з натури, серії діаграм, картограм тощо) [114, с. 169].

Члени товариства активно виступали з публічними доповідями й повідомленнями із загально-організаційних, економічних і технічних питань насінневої справи; серед населення розповсюджувалися збірки матеріалів із насіннезнавства; проводилися спеціалізовані галузеві курси; створено музей (насіння, колосся, початків тощо); видавався Бюлетень (1922 р., № 1; 1923 р., № 2, 3; 1924 р., № 4–6; 1925 р., № 7–15; 1926 р., № 16–18; 1927 р., № 19–26; детально зі змістом публікацій можна ознайомитися у виданні, — див.: [104]), а також надру-

ковано спеціальні «Атестат», «Відомості про господарства, що розмножують посівний матеріал для Всеукраїнського товариства насінництва», упорядковано «Бібліографічний покажчик з питань насінневої справи».

ВНТ проводило масштабні аналітичні дослідження стану насінневої справи в Україні та за кордоном: РРФСР, Німеччині, Чехії, Австрії, Польщі, США. Вперше в Україні саме ВТН застосувало у своїй роботі системи сортовипробування, інспектування господарства і посівів на корені, атестацій і стандартизацій сортів, розбивки насіння за їхніми генетичними ознаками на окремі категорії, технічну оцінку насіння тощо, що вивело вітчизняне насінництво на якісно новий рівень. Для дослідних станцій НКЗС УСРР товариство поступово перетворилося на потужний діловий центр щодо сорто- і насіннево-виробничої діяльності, їхнього постачання і фінансування [114, с. 169].

У 1928 р. ВТН реорганізовано в Українську спілку насінницької кооперації, яка у червні 1930 р. була ліквідована.

**«Сільський господар» (товариство, союз),
Всеукраїнський союз сільськогосподарської кооперації
«Сільський господар» (м. Харків)**

Це центральне об'єднання сільськогосподарської кооперації в УСРР, яке функціонувало у 1920-х — на початку 1930-х рр., опікуючись багатогалузевим виробничо-збутовим господарством.

Після встановлення радянської влади в країні поступово почала формуватися власна кооперативна система, а вже з початку 1920-х рр., в умовах непу, — відроджуватися сільськогосподарська, кредитна, кустарно-промислова, житлова, робітничі й інші види кооперації. Згідно даних джерел [176; 186], напередодні Лютневої революції 1917 р. нараховувалось близько 8 тис. (за іншими даними — понад 10 тис.) різноманітних кооперативних товариств (споживчих, кредитних і сільськогосподарських), які об'єднували 3 млн. селян. В Українській Народній Республіці діяли Дніпровський союз споживчих товариств (Дніпросоюз, 1917 р.), Український кооперативний народний банк (Українбанк, 1917 р.), Центральний український сільськогосподарський кооперативний союз («Централ»,

1918 р., який виник на базі реорганізованого Київського центрального сільськогосподарського кооперативного товариства (утворений у 1915 р.), Українська кооперативна кредитна спілка (1919 р.), а також потужні кооперативні спілки в Харкові, Полтаві, Одесі та інших містах. Після прийняття Декрету РНК Росії від 27 січня 1920 р. «Про об'єднання всіх видів кооперативних організацій» та аналогічного Декрету РНК України від 10 серпня 1920 р. припинено діяльність незалежних кооперативів, а їхнє майно конфісковано і передано контрольованій державою Всеукраїнській спілці споживчих кооперативних організацій ВУКООПСІЛКА. 16 серпня 1921 р., після проголошення політики непу, Всеросійський ЦВК і Раднарком видали Декрет «Про сільськогосподарську кооперацію», згідно якого селянам дозволялося створювати кооперативні товариства для спільного господарювання, організації роботи, переробки і збуту продукції.

Всеукраїнський союз сільськогосподарської кооперації «Сільський господар», який виник 1 квітня 1922 р. на базі «Централу» (про статутні завдання і головні напрями діяльності останнього детальніше див. у публікаціях: [249; 278]), за мету мав сприяння розвитку і покращення сільського господарства та сільськогосподарської промисловості. Головними завданнями діяльності «Сільського господаря» визначено: організацію заготівель, переробку і збут продуктів сільського господарства, виготовлення сільськогосподарських машин, знарядь виробництва і матеріалів, сприяння розвитку кооперативно-цукрової промисловості, а також надання кредитів членам союзу. Поряд із цим, членами товариства регулярно піднімалися питання про важливість проведення союзом популяризаційно-просвітницької діяльності шляхом організації сільськогосподарських бібліотек, курсів, пересувних і конкурсних виставок, поширення фахової літератури, облаштування зразкових плантацій у колективах та індивідуальних господарствах тощо. Кооперативна робота з розвитку буряківництва, якій у «Сільському господарі» приділялася особлива увага, реалізовувалася на трьох рівнях: а) товариство виконувало функції організаційно-ідейного керівника низовим кооперативним апаратом, спільно з Цукротрестом виробляло типові договори і вело загальне керівниц-

тво; б) окружні союзи сільськогосподарської кооперації виконували посередницьку роль при укладанні договорів з цукро заводами і сільськогосподарськими товариствами, отримували аванси для розподілу, вели розрахунок з цукро заводами, слідували за реалізацією укладених договорів; в) сільськогосподарські товариства виконували основну роботу з фактичного вирощування цукрових буряків, перевезення, здачею, а також із покращення якості та збільшення врожайності. Структурно союз складався з: відділів, Київської та Одеської філій, Московського представництва. Внаслідок реорганізації «Сільського господаря» у 1924 р. почали функціонувати наступні відділи: фінансовий, агро-плантаторський, збуту, організаційний, постачання (при ньому створено транспортний підвідділ), колгоспів, секретаріат [213, с. 93, 94, 106, 107; 214].

Поряд з «Сільським господарем» діяли великі фахово-кооперативні спілки: Всеукраїнське кооперативне товариство зі збуту й експорту продукції птахівництва («Кооптах», 1924 р.), Всеукраїнське кооперативне скотарсько-молочне товариство на паях («Добробут», 1924 р.), Всеукраїнська спілка садово-городньої, виноградно-виноробної та пасічної кооперації («Плодоспілка», 1925 р.), Всеукраїнське товариство насінництва («Насіннесоюз», 1926 р.), Всеукраїнське кооперативне цукрове товариство («Укрсільцукор», 1924 р., а з 1926 р. — «Бурякоспілка»).

Друковані органи «Сільського господаря» — двотижневики «Сільський господар» (1922–1926 рр.), «Коопероване село» (1927–1928 рр.), «Кооперована громада» (1928–1930 рр.).

Незважаючи на значні успіхи сільськогосподарської кооперації, яка в 1928 р. об'єднувала 22 116 кооперативів і 3 млн. членів, з 1927 р. почалося обмеження її діяльності, поступове згортання і заміна добровільного кооперування примусовою колективізацією сільського господарства. Фактично рішення про здійснення колективізації сільського господарства було прийнято XV з'їздом ВКП (б) у 1927 р. 16 березня 1927 р. ЦВК і РНК СРСР прийнято постанову «Про колективні господарства». З 1928 р. колгоспам надавалося переважне право на отримання землі і право здійснення землеустрою за державні кошти. У 1928 р. українськими більшовиками проголошено курс на масову колективізацію. 28 травня 1929 р. постановою

V з'їзду Рад СРСР «Про шляхи піднесення сільського господарства і кооперативне будівництво на селі» передбачалося протягом п'яти років колективізувати і кооперувати 85% селянських дворів, переростання «кооперативно-виробничих об'єднань у великі колективні господарства». Згідно з Постановою Центрального комітету ВКП (б) «Про організаційну побудову сільськогосподарської кооперації» від 27 червня 1929 р. вся система сільськогосподарської кооперації підлягала реорганізації відповідно до курсу на колективізацію [176].

Як наслідок, Всеукраїнський союз сільськогосподарської кооперації «Сільський господар» був ліквідований під час колективізації на початку 1930-х рр.¹.

¹ Матеріали про діяльність «Централу» та «Сільського господаря» містяться у ЦДАВО України (фф. 290, 313 — статuti, протоколи засідань бюро тощо), ДАКО (ф. Р-505 «Київське відділення Всеукраїнського союзу сільськогосподарської кооперації «Сільський господар» — циркуляри і розпорядження правління товариства, відомості про стан і діяльність районних сільськогосподарських кооперативних союзів, постанови наради при правлінні Цукротресту з питань кооперації), ЦДАГО України (ф. 1 «Центральний комітет Комуністичної партії України» — звіти й листи про діяльність союзу та його відділів).

Розділ 4 ГАЛУЗЕВІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНІ ТОВАРИСТВА 30–80-х рр. ХХ ст.

Нова модель організації громадських об'єднань в умовах формування командно-адміністративної системи в СРСР у кінці 1920-х рр. передбачала створення ряду науково-технічних товариств (далі — НТТ), які будувалися за галузевою ознакою з розподілом на вузькі спеціальності, у системі профспілок². Уперше таке товариство було організовано у 1929 р., надалі їхня кількість суттєво збільшувалася. Так, згідно Статуту 1929 р. одного з таких товариств (Всеукраїнського науково-технічного товариства у м. Харків), його цілями визначалися: а) об'єднання членів профспілок для допомоги робітникам у справі соціалістичного будівництва; б) підвищення рівня знань членів товариства у галузі; в) поширення відповідних знань серед робітників, інженерно-технічних і наукових робітників; г) взаємодія з профспілками та їхніми інженерно-технічними секціями щодо сприяння поширенню науково-технічної думки серед усіх

² Перші профспілкові організації працівників науки з'явилися у 1921 р., коли при профспілці працівників освіти («Робітос») була створена професійна організація вчених та викладачів вищої школи — Секція наукових працівників (СНП). Перша СНП виникла у Харкові у вересні 1921 р. У грудні того ж року вони з'явилися у Києві, Одесі та Катеринославі. Паралельно формувалися державні органи забезпечення науковців. 31 жовтня 1921 р. створено Всеукраїнський комітет сприяння вченим (ВУКСУ), завданням якого було здійснення заходів, спрямованих на поліпшення матеріального та правового становища науковців. Проте вже з середини 1922 р. почалося фактичне злиття двох організацій. Відділення ВУКСУ поступово ліквідувалися, а їхні функції передавалися СНП. 1–3 лютого 1925 р. на I Всеукраїнському з'їзді наукових працівників обрано керівний орган — Всеукраїнське центральне бюро СНП, очільником якого став акад. Д. І. Багалій. Станом на 1 жовтня 1927 р. СНП функціонувала у 16 містах України і об'єднувала 3 559 наукових працівників (майже 80% всіх науковців).

зацікавлених; д) виконання науково-технічних робіт у галузі за пропозиціями органів влади, профспілок, держорганів, науково-дослідних організацій; е) консультування і проведення експертиз за завданнями держорганів, профспілок, науково-дослідних організацій і окремих держустанов; ж) встановлення зв'язків із закордонними науково-технічними організаціями з метою засвоєння їхнього досвіду для використання в соціалістичному будівництві.

Формами і способами досягнення намічених цілей були: а) заснування науково-технічних гуртків, кабінетів, лабораторій, бібліотек, науково-технічних консультацій, бюро, показових і дослідних майстерень; б) організація засідань, конференцій, з'їздів, участь у подібних заходах інших організацій; в) облаштування технічних курсів, публічних лекцій, екскурсій, доповідей, демонстрація винаходів; г) сприяння організації науково-технічного видавництва в Україні; д) проведення в окремих господарствах дослідів і досліджень; е) заснування за участю і при допомозі профспілок осередків і відділень товариства на підприємствах і в містах [69, арк. 11, 11].

Керівним органом товариства був Всеукраїнський з'їзд, який обирав Правління товариства і Ревізійну комісію; затверджував звіт Правління (Президії) про діяльність товариства, звіт Ревізійної комісії, річні плани і кошториси товариства; доповнював і змінював статут; встановлював розміри членських внесків; вирішував питання про ліквідацію товариства; приймав остаточне рішення про виключення членів; розглядав науково-технічні доповіді. Правління, яке обиралося на 24 місяці, керувало організаційною роботою товариства згідно статуту; складало плани роботи, річні звіти, вело фінансово-господарську діяльність. Президія обиралася на 12 місяців. Відділення НТТ організовувалися як самостійні осередки на підприємствах або в містах, які могли об'єднувати підприємства та установи міста [69, арк. 12, 12 зв.].

З квітня 1930 р. діяльність науково-технічних товариств почала координуватися Всесоюзною радою науково-технічних товариств, що перебувала при Всесоюзному міжсекційному

бюро інженерів і техніків Всесоюзної центральної ради профспілок (далі — ВЦРПС³).

Постановою ЦК ВКП (б) від 19 листопада 1931 р. науково-технічні товариства було реорганізовано у **самостійні наукові інженерно-технічні товариства**, пов'язані з інженерно-технічними секціями, що були у всіх профспілках. Завдання новостворених товариств полягали у підвищенні кваліфікації своїх членів, розробленні науково-технічних питань реконструкції народного господарства, постановці та вирішенні кардинально нових науково-дослідних та науково-технічних завдань.

Протягом 1932–1955 рр. робота товариств координувалася через організаційне бюро Всесоюзної ради наукових інженерно-технічних товариств, яке затверджувало статuti новостворених товариств, уточнювало їхні функції, усувало дублювання та вузьку спеціалізацію в їхній діяльності.

Отож, згідно даних [273], до червня 1933 р. у СРСР налічувалося 44 Всесоюзних наукових інженерно-технічних товариств (зокрема, НІТТ водного транспорту; суднобудівництва і судноплавства; водопостачання і сантехніки; міського господарства

³ ВЦРПС (1918–1990 рр.) мала досить широкі функції. Крім того, що вона керувала Всесоюзним товариством винахідників та раціоналізаторів, науково-технічними товариствами, добровільними спортивними товариствами профспілок, розвитком туризму, також: брала участь у розробленні народно-господарчих планів; керувала соціалістичним змаганням; заслуговувала звіти комітетів і рад профспілок, доповіді міністерств, відомств та державних комітетів з питань виробництва, праці й культурно-побутового обслуговування робітників та службовців; була наділена правом законодавчої ініціативи; брала участь у підготовці та розгляді в Раді Міністрів проектів постанов з питань заробітної платні, соціального страхування, охорони праці, культурного й побутового обслуговування працівників, контролювала додержання законів і постанов з цих питань; видавала інструкції, правила і роз'яснення із застосування чинного законодавства про працю; здійснювала керівництво справою державного соціального страхування і санаторно-курортного обслуговування працівників; створювала профспілкові школи та курси; затверджувала профспілковий бюджет і бюджет державного соціального страхування; представляла радянські профспілки в міжнародному профспілковому русі та від їхнього імені входила до міжнародних профспілкових об'єднань.

та автомобільного транспорту; міського електротранспорту; залізничного транспорту; радіотехніки та електрозв'язку; нафтовиків; зварювальників; будівників; приладобудівної промисловості; робітників вугільної, торф'яної і сланцевої промисловості; ливарної промисловості; металургічної промисловості; гумової та каучукової промисловості; силікатної промисловості; цукрової, спиртової та лікєро-горілчаної промисловості; паперової та деревопереробної промисловості; текстильної промисловості; легкої промисловості; м'ясної та холодильної промисловості; мукомельної, круп'яної промисловості та елеваторного господарства; лісового господарства; поліграфії та видавництва тощо). До кінця 1938 р. після відмови від вузької спеціалізації, уточнення функцій та злиття близьких за профілем об'єднань їхня кількість скоротилася до 26. У воєнний період 1941–1945 рр. товариства продовжували функціонувати, працюючи переважно на оборону. У червні 1953 р. у СРСР зафіксовано 29 Всесоюзних науково-технічних товариств, які 24 грудня 1954 р. постановою ЦК КПРС було реорганізовано у галузеві масові науково-технічні товариства (під керівництвом ВЦРПС і галузевих міністерств). 27 січня 1955 р. постановою Секретаріату ВЦРПС було затверджено 21 науково-технічне товариство.

Постановою Президії ВЦРПС від 11 березня 1955 р. схвалено єдиний для усіх товариств Статут, а 23 вересня 1955 р. — **Положення про Всесоюзну раду науково-технічних товариств при ВЦРПС**, засновану для керівництва діяльністю науково-технічних товариств зі складу членів центральних правлінь науково-технічних товариств, працівників профспілкових органів та працівників міністерств і відомств, які були юридичними членами товариств. Зазначені об'єднання проводили організаційну роботу зі створення нових первинних осередків, районних та обласних організацій, розвитку науково-технічної та госпрозрахункової діяльності на підприємствах і організаціях, сприяння прискоренню науково-технічного прогресу в галузі. Наукова діяльність включала проведення науково-технічних конференцій, семінарів, шкіл передового досвіду, організацію конкурсів, оглядів, видання науково-технічної літератури тощо.

До середини ХХ ст. в умовах науково-технічної революції посилювався зв'язок наукових досліджень з практичними завдан-

нями виробництва, спостерігалось тотальне зближення науки і виробництва, радянські держоргани анонсували зростання ролі науки як безпосередньої виробничої сили. За сферами застосування праці науково-технічної інтелігенції виділено 5 секторів науки (за Г. Пшинкою): 1) академічний (включав наукові центри й інститути республіканських академій наук); 2) галузевий — науково-дослідні й проєктні інститути, конструкторські бюро, наукові лабораторії, підзвітні міністерствам і відомствам, **науково-технічні товариства як добровільні масові організації, керовані профспілками**; 3) заводський як частина галузевої науки (наукові та проєктно-конструкторські підрозділи на підприємствах, експериментальні цехи, заводські лабораторії і конструкторські бюро, науково-виробничі комплекси, філії НДІ і кафедр вузів тощо); 4) вузівський (кафедри, проблемні науково-дослідні лабораторії, дослідні заводи і майстерні, громадські організації, що об'єднували наукових працівників, аспірантів і студентів); 5) кооперативний (науково-технічні кооперативи, які виконували дослідні та проєктні роботи на договірних засадах) [224, с. 44, 45, 46]. Усі названі сектори мали тісний взаємозв'язок. Звідси стає зрозумілим, чому більшість наукових співробітників не лише галузевих, а й академічних НДІ брали участь у виробничих дослідженнях, сприймаючи це як посилену індустріалізацію матеріальної бази науки.

У кінці 1980-х рр. разом з перебудовою господарства СРСР трансформацій зазнали і науково-технічні товариства. У 1991 р. після прийняття Декларації про державний суверенітет України та Закону УРСР «Про економічну самостійність Української РСР» республіканські товариства (чи відділення) відокремилися від союзних, згодом припинивши існування.

4.1. Українське науково-технічне товариство сільського господарства

З'ясовано, що серед інших товариств з 29 листопада 1932 р. почало працювати і Всесоюзне наукове інженерно-технічне товариство тваринництва у складі 11 секцій з різних напрямів тваринництва і птахівництва. У 1933 р. створено Всесоюзне

наукове інженерно-технічне товариство агротехніки і механізації (для допомоги сільським органам у заснуванні зернових та овочевих радгоспів, будівництві великих тепличних господарств тощо). У 1938 р. ці два товариства об'єдналися, утворивши Всесоюзне наукове інженерно-технічне товариство сільського господарства. 16 березня того ж року наказом Наркомзему СРСР було затверджено його Статут. З лютого 1947 р. організація перетворена на Всесоюзне сільськогосподарське товариство (статут прийнято на І з'їзді товариства 14 лютого 1947 р.), з січня 1955 р. отримала нову назву — Всесоюзне науково-технічне товариство сільського та лісового господарства, з грудня 1961 р. — Всесоюзне науково-технічне товариство сільського господарства.

У 1947 р., поряд з обласними відділеннями інших союзних республік, засноване й Київське обласне відділення Всесоюзного сільськогосподарського товариства (1947–1948 рр.), яке згідно рішення Президії ВСГТ від 11.01.1949 р. (протокол № 1) перетворене на Українське республіканське відділення Всесоюзного сільськогосподарського товариства (1949–1954 рр.). У зв'язку з реорганізацією у 1954 р. системи товариств далі функціонувало як Українське науково-технічне товариство сільського та лісового господарства (1955–1961 рр.) і Українське науково-технічне товариство сільського господарства (1961 — кінець 1980-х рр.).

Так, на виконання рішень Ради міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) «Про Сталінський план перетворення природи», «Трьохрічний план розвитку суспільного, колгоспного і радгоспного продуктивного тваринництва (1949–1951 рр.)» і рішення серпневої сесії Академії сільськогосподарських наук ім. В. І. Леніна згідно доповіді акад. Т.Д. Лисенка «Про становище в біологічній науці» УРВ ВСГТ у 1949 р. окреслило наступні завдання:

а) залучення широких кіл спеціалістів і науковців до пропаганди і проведення в життя вищезазначених урядових програм, надання практичної допомоги колгоспам, МТС і радгоспам;

б) упровадження в сільськогосподарське виробництво вчення Вільямса — Мічуріна — Лисенка та подальший розвиток агробіологічної науки;

в) організація громадських оглядів діяльності сільськогосподарських і біологічних науково-дослідних установ і аналіз їхньої друкованої продукції;

г) підвищення ідейно-політичного рівня і професійної кваліфікації спеціалістів сільського господарства, вивчення праць Вільямса — Мічуріна — Лисенка;

д) вивчення досвіду передовиків сільського господарства і досягнень мічурінської науки з метою популяризації серед колгоспників, спеціалістів сільського господарства, робітників МТС і радгоспів;

е) виконання завдань Міністерства сільського господарства і Міністерства радгоспів УРСР з вивчення і узагальнення питань покращення прийомів агротехніки соціалістичного землеробства, механізації сільського господарства, зоотехнії та ветеринарії;

є) проведення заходів щодо залучення юридичних і фізичних осіб у члени товариства;

ж) організація обласних і районних відділень товариства;

з) організація планової роботи секцій: землеробства і рослинництва; зоотехнії; овочівництва і плодівництва; механізації та електрифікації сільського господарства; організації і економіки сільського господарства [53, арк. 1, 2].

Склад, структура і керівництво товариства. У 1949 р. затверджено Статут товариства, обрано Правління і Президію (до цього роботою товариства керувало Оргбюро; новообраним головою Президії став А. В. Власенко — очільник Львівського облсільгоспуправління). Встановлено, що на початку — в кінці 1950-х рр. Президію товариства очолювали також акад. О. І. Душечкін, акад. АН УРСР М. М. Гришко, к. с.-г. н. І. Басов, заступником голови товариства був К. Д. Вахнін, ученим секретарем — Ф. Ульянович.

Склад членів Правління і Президії на 1953 р. становив 16 осіб, серед яких у тому числі: О. І. Душечкін (член Президії, акад., заслужений діяч науки УРСР); С. М. Алпат'єв (в. о. голови, к. с.-г. н., директор Українського НДІ гідротехніки та меліорації), С. Х. Дука (к. с.-г. н., директор Українського НДІ плодівництва), Ф. Я. Попов (к. с.-г. н., замдиректора Українського НДІ соціалістичного землеробства), Т. П. Слабоспицький (к. ветер. н., професор Київського ветеринарного інституту), П. А. Власюк (акад., голова відділення сільськогосподарських наук АН УРСР), А. А. Василенко (акад., директор Інституту

машинознавства і сільськогосподарської механізації АН УРСР) та ін. [5, арк. 69, 70]. У квітні 1955 р., коли товариство отримало статус самостійної громадської організації, змінивши назву, було обрано новий склад Правління у кількості 27 осіб і Президія з 9 осіб [7, арк. 16]. З початку 1960-х — до 1980-х рр. обов'язки голови товариства виконував заступник міністра сільського господарства УРСР М. М. Козирев, ученим секретарем був С. Бордаченко. Серед членів Президії і Правління зазначеного періоду згадуються П. П. Лук'янець, Т. Т. Малюгін, Я. П. Поштаренко, С. М. Алпат'єв, Н. В. Куцуруба, Н. Ф. Демченко та ін.

На 1 січня 1949 р. фізичних членів товариства нараховувалося 47 осіб, до кінця 1949 р. їхня кількість збільшилася до 210 осіб. Юридичних членів товариства — 40: 3 науково-дослідних установи; 2 міністерства; 6 МТС; 4 районних відділи сільського господарства; 23 радгоспи; 2 дослідні станції; а також Одеське і Харківське обласні відділення товариства [53, арк. 2, 3]. У 1953 р. кількість фізичних членів товариства зростає до 4819 осіб, юридичних — до 2529 [5, арк. 3]. На 1951 р. УРВ ВСГТ нараховувало у своєму складі мережу з 222 організацій, — це 22 обласних відділення, ряд районних відділень, а при інститутах, дослідних полях, технікумах, МТС і інших установах функціонували на громадських засадах первинні організації товариства [4, арк. 15].

Як видно з Додатку Е, товариство складалося з республіканського та 25 обласних відділень (всі обласні відділення було відкрито вже до 1959 р.), а також ряду районних відділень і первинних осередків в аграрних вузах, НДІ, дослідних станціях, підприємствах, установах, колгоспах, радгоспах, МТС.

Заходи товариства (конференції, семінари, засідання секцій, перегляд кінофільмів) відбувалися у приміщенні Київського будинку вчених.

Товариство, на виконання урядової політики, долучалося до участі у наданні допомоги великим будовам комунізму (так, у 1951 р. створено Комісію сприяння будівництву Каховської ГЕС і Південно-Українського каналу), займалося упровадженням передової техніки в народне господарство (з цією метою організовувалися творчі дискусії, науково-технічні конференції, громадські огляди із заслуховуванням доповідей учених

і новаторів виробництва). Крім того, члени товариства долучилися до організації районних і обласних сільськогосподарських виставок [4, арк. 5, 7, 8, 9].

За ініціативою членів товариства первинної організації Києво-Святошинського районного сільськогосподарського відділення започатковано проведення **стаханівських шкіл упровадження передового досвіду у виробництво** (напр., пройшла стаханівська школа насінництва багаторічних злакових і бобових трав і люпину (прийняло участь 40 осіб агротехніків колгоспів, бригадирів кормових бригад); школа з роздоювання корів (37 зоотехніків, завферм і доярок). Упровадження таких шкіл рекомендовано в усіх господарствах УРСР [4, арк. 14]. Вони розглядалися як «переконливі та результативні методи навчання масових кадрів сільського господарства передовим прийомом і методам організації виробництва і праці» [7, арк. 9]. У 1955 р. вже проведено 4 школи передового досвіду з питань: 1) вирощування овочів у закритому ґрунті; 2) вирощування шампінйонів; 3) вирубування лісу та догляд за ним; 4) роздоювання корів [7, арк. 9].

Така форма роботи вважалася ефективною, що зумовило її масове поширення: на 1956 р. було залучено більше 6 000 осіб. Напрямок роботи шкіл передового досвіду — дуже різноманітний (напр., А. А. Гольверк (Інститут механізації сільського господарства) розробив інструкцію регулювання паливної апаратури дизельних тракторів, яка була впроваджена у всіх МТС і радгоспах; Н. В. Куцуруба (НДІ цукрових буряків) проводив навчання з питань квадратно-гніздового висіву насіння цукрових буряків. Організовувалися також школи передового досвіду з тваринництва, лісівництва тощо [8, арк. 8, 9, 10].

З'ясовано, що, поряд зі школами передового досвіду, окремі обласні відділення товариства з кінця 1950-х рр. почали організовувати **громадські інститути** для допомоги колгоспам і радгоспам у вивченні та впровадженні досягнень науки у сільськогосподарське виробництво (напр., Одеське правління товариства відкрило консультаційне бюро із спеціалістів і наукових робітників) [11, арк. 13].

На виконання ряду настанов партії, з початку 1950-х рр. зроблено акцент на розширенні такої форми роботи як **органі-**

зація систематичних масових лекцій, читання доповідей, проведення бесід серед колгоспників, робітників МТС і радгоспів щодо досягнень сільськогосподарської науки та досвіду передовиків сільського господарства, а також видання циклів лекцій на допомогу доповідачам і лекторам з питань агротехніки, зоотехніки, полезахисного лісорозведення, механізації та електрифікації сільського господарства, зрошення, меліорації, економіки та організації колгоспного і радгоспного виробництва [4, арк. 1]. Так, у 1951 р. за ініціативою товариства проведено 13 конференцій, нарад і творчих дискусій з загальною кількістю більше 4 000 спеціалістів сільського господарства, учених і новаторів виробництва; у червні 1951 р. організовано виїзну наукову сесію правління товариства спільно з Українським НДІ соціалістичного землеробства, Коростенським дослідним полем і Поліською науково-дослідною станцією в Житомирській обл. у Коростенський район з питань підйому культури землеробства у Поліссі [4, арк. 2, 3].

Товариством також започатковано постійно-діючі лекторії для систематичного підвищення знань спеціалістів сільського господарства і керівного складу земельних органів. Фактично всі лекції для бажаючих були безкоштовними. Так, за 1951 р. прочитано 70 лекцій (140 академ. годин) у лекторіях при Міністерствах сільського господарства, радгоспів УРСР, а також Київського облсільгоспуправління; їх відвідало 650 слухачів; 1952 лекції прочитано в лекторіях Житомирського, Вінницького, Кам'янець-Подільського облсільгоспуправлінь, при районних сільськогосподарських відділах, МТС, колгоспах і радгоспах для 43564 слухачів [4, арк. 3].

Товариство займалося також підвищенням кваліфікації спеціалістів і передовиків сільського господарства.

Як відомо, до кінця 1920-х рр. існував значний дефіцит на агрономів та спеціалістів технічного профілю. Проте за цей час було створено широку мережу сільськогосподарських шкіл, у яких готували середній технічний персонал для аграрного сектора. У 1920–1930-х рр. на теренах України функціонували такі сільськогосподарські заклади вищої освіти, як: 1) Кам'янець-Подільський сільськогосподарський інститут (на базі сільськогосподарського факультету Кам'янець-Подільського дер-

жавного українського університету); 2) Київський сільськогосподарський інститут (на базі сільськогосподарського відділу Київського політехнічного інституту); 3) Одеський сільськогосподарський інститут (на базі сільськогосподарського відділу Одеського політехнічного інституту); 4) Харківський ветеринарний інститут; 5) Харківський сільськогосподарський інститут (на базі агрономічного відділу Харківського університету). Крім того, готували фахівців створені вже за радянської влади: Київський ветеринарно-зоотехнічний інститут, Полтавський сільськогосподарський інститут, Харківський геодезичний інститут, Херсонський сільськогосподарський інститут. У 1920 р. на базі Білоцерківської жіночої гімназії було відкрито Білоцерківський технікум, а в 1930 р. — Білоцерківський сільськогосподарський інститут. У 1921–1923 рр. діяв Уманський агрополітехнікум, у складі якого був робітничий факультет профшколи, агрономічний, садово-городня Тальянківська філія. З 1936 р. заклад перетворено на сільськогосподарський інститут. На короткострокових курсах і у профшколах готували масові кадри механізаторів, бригадирів, трактористів, комбайнерів та механіків.

Поряд із цим, велика кількість спеціалістів (зокрема агрономів та інженерів) направлялася на роботу у відповідні органи державної влади (обласні та районні земвідділи). Механізатори ставали робітниками МТС; бригадири їхали у радгоспи; фахівці, які працювали у сільгоспартілях, в основному займали керівні посади (голови та заступники голів правління, головні спеціалісти). У зв'язку з цим, кадрове забезпечення колгоспів, особливо фахівцями масових професій, покращувалося вкрай повільно, тому вирішення цього питання продовжувало залишатися надзвичайно важливим і в 1940–1950-х рр.

Так, з листопада 1948 р. при товаристві функціонувала Українська філія Інституту удосконалення знань спеціалістів сільського господарства ім. академіка В. Р. Вільямса (директор філії — Ю. Лосинський). За I півріччя 1949 р. на річний курс навчання зараховано: на агрономічне відділення — 200 слухачів; зоотехнічне — 150; механізації та електрифікації сільського господарства — 70; до лекторію при Міністерстві радгоспів УРСР — 75 [53, арк. 3, 5]. У другій половині 1951 р. товариством

організовано 7 лекційно-видавських сесій-семінарів, у результаті чого випущено 142 спеціалісти сільського господарства: 90 агрономів, 37 зоотехніків, 15 механіків сільського господарства [4, арк. 10].

До проведення занять на курсах долучався викладацький склад АН УРСР, сільськогосподарського і ветеринарного інститутів, НДІ — сільськогосподарського, ветеринарного, соціалістичного землеробства, плідівництва, механізації сільського господарства, Міністерства сільського господарства тощо. Зокрема, серед лекторів згадуються: академіки О. І. Душечкін і П. А. Власюк, член-кореспондент М. О. Тюленев, доктори с.-г. наук, професори М. А. Кравченко і П. Д. Пшеничний, доктори ветеринарних наук, професори І. Я. Побаженко та А. Л. Скоморохов, кандидати с.-г. наук А. І. Виноградський, Х. І. Классен, А. Т. Калачиков, Ф. А. Попов, С. М. Алпатьев, К. Ф. Срібний, В. А. Смоляр, Н. Я. Король, В. О. Пастушенко, К. А. Вербовий, І. М. Ковтун, Д. Ф. Лихвар та багато ін. [4, арк. 23–27].

Як видно з Додатку Ж, товариством проводилися місячні курси та кількадевні семінари для різних сільськогосподарських спеціальностей: керівників відділень радгоспів, головних агрономів і директорів радгоспів, голів колгоспів, інженерів технормування, планування у радгоспах, теплотехніків, інженерів, завідувачів технавчання, завідувачів цукропунктів, агрономів-насіневодів, хіміків сировини, хіміків-контролерів, завідувачів агрозоотехнічними курсами в радгоспах, викладачів агрозоотехнічних курсів у радгоспах тощо [5, арк. 51, 52]. Проведено також курси ветеринарних лікарів, керівників відділеннями радгоспів з вирощування буряків, старших механіків, старших зоотехніків, апробаторів, агрономів-фітопатологів, старших інженерів, завідувачів пунктів прийому буряків, викладачів агрозоотехнічних курсів [6, арк. 34–35]. У 1955 р. організовано 22 групи курсів і семінарів, якими охоплено 659 осіб; на курсах бджільництва навчалася близько 500 агрономів і зоотехніків із бджільництва [7, арк. 10]. Проводилися курси з вивчення іноземних мов для співробітників ряду НДІ [9, арк. 22, 23].

Республіканським правлінням товариства через Українську філію Інституту удосконалення знань спеціалістів сільського

господарства ім. академіка В. Р. Вільямса на базі Республіканської виставки досягнень народного господарства (далі — ВДНГ) УРСР у 1960 р. для 893 осіб проведено курси-семінари директорів, керівників відділень і головних агрономів-апробаторів системи радгоспів буряківництва [12, арк. 20]. При Інституті продовжувало функціонувати постійно діюче заочне відділення підготовки бджолярів.

До 1968 р. в УРСР функціонувало вже 63 університети сільськогосподарських знань, у яких навчалося 6 482 особи; на громадських засадах працювало 3 НДІ та 2 громадські аспірантури [20, арк. 12]. Підвищення кваліфікації фахівців здійснювалося також у ході наукових відряджень і виробничих екскурсій членів товариства.

Крім того, товариство опікувалося питаннями **підвищення ідейно-політичного і науково-технічного рівня своїх членів**. Останні відвідували лекції, передові господарства і науководослідні установи, підвищували професійну і ділову кваліфікацію в Інституті удосконалення знань спеціалістів сільського господарства ім. В. Р. Вільямса.

У період п'ятої п'ятирічки (1951–1955 рр.) діяльність товариства спрямовувалася на інформаційне забезпечення підтримки завдань у галузі сільського господарства, накреслених урядом, — вироблення достатньої кількості сільськогосподарської продукції і сировини для легкої та харчової промисловості, подолання відставання у розвитку тваринництва, створення міцної кормової бази, підвищення врожайності овочів і картоплі. УРВВССГТ реалізовувало наступні завдання: а) соціалістичне змагання первинних організацій і членів товариства з упровадження у виробництво передового досвіду і досягнень науки; б) проведення науково-технічних нарад, конференцій, дискусій, виїзних сесій для обміну досвідом, а також республіканських конкурсів на кращі винахідницькі та раціоналізаторські пропозиції; в) організація курсів, шкіл передового досвіду, лекцій; г) підготовка і видання брошур-лекцій, листівок, інформаційних листів, плакатів про передові досягнення сільськогосподарської науки [5, арк. 1, 2].

Продовжувалася діяльність товариства з **упровадження досягнень науки, техніки і передового досвіду у виробництво**

колгоспів і радгоспів через соцзмагання членів і первинних організацій, облаштування конкурсів і нарад. Основними темами соціалістичних змагань цього періоду стали: упровадження правильних сівозмін, створення міцної кормової бази для тваринництва, упровадження інтенсивної стійлової системи утримання ВРХ, застосування передової агро- і зоотехніки, підвищення керівної ролі МТС у боротьбі за організаційно-господарське зміцнення колгоспів, винахід нових і удосконалення функціонуючих машин, збільшення продуктивності машинно-тракторного парку тощо [5, арк. 10]. Так, у 1953 р. від учасників соцзмагання прийнято 29 робіт, серед яких, наприклад, проєкт Молочанської школи механізації сільського господарства Запорізької обл. з розроблення і упровадження зерноочисного агрегату продуктивністю 8 тон очистки зерна за годину і 30 тон у час завантаження; культиватор-пароочисник від членів Акимівської науково-дослідної станції механізації сільського господарства Запорізької обл., який в умовах Півдня України давав повне підрізання бур'янів і зберігав вологу у ґрунті; та ін. [5, арк. 11–15]. У 1954 р. товариством розглянуто 25 робіт від учасників соціалістичного змагання [6, арк. 3].

Широкому упровадженню досягнень науки і передового досвіду сприяло також **масове виробниче дослідництво**, яке проводилося членами товариства у колгоспах і радгоспах УСРС. Організовувалися спеціальні семінари, на яких вироблялися єдині методики проведення масового виробничого дослідництва. Напр., у 1968 р. республіканським правлінням товариства спільно з Українським НДІ землеробства проведено подібний семінар з організації виробничого дослідництва для агрономів дослідних станцій, колгоспів, радгоспів, учених НДІ [20, арк. 13].

Спільно з Міністерством сільського господарства УРСР, ЦК ЛКСМУ, Республіканським комітетом робітників і службовців сільського господарства Українським республіканським відділенням ВСГТ започатковано **республіканські конкурси на кращий винахід і раціоналізаторську пропозицію в сільському господарстві** (кількісні показники творчих пропозицій представлено у Додатку К). У 1953 р. проведено I-ий конкурс (надійшло 165 заявок) [5, арк. 16]; у 1954 р. — II-ий (149 заявок) [6, арк. 7]. У 1956 р. відбувся III-ій республіканський

конкурс на кращу винахідницьку та раціоналізаторську пропозицію з механізації посіву, міжрядного обробітку, збирання, силосування і переробки кукурудзи. Надійшло 74 заявки від 124 авторів; 34 проекти визнано переможними [8, арк. 11]. У 1956 р. спільно з Всесоюзним НДІ цукрових буряків проведено ще один конкурс — на кращу раціоналізаторську пропозицію в питаннях вирощування цукрових буряків [8, арк. 11, 12] (представлено більше 500 робіт, нагороджено 32 автори-винахідники [9, арк. 17]).

У 1957 р. товариством оголошено 3 конкурси: 1) на підвищення молочної продуктивності корів, боротьбу з яловістю і збереження молодняка; 2) на збільшення виробництва м'яса; 3) на раціоналізаторські пропозиції в галузі механізації процесів сільськогосподарського виробництва [9, арк. 18].

Як видно з Додатку К, товариство у 1959 р. оголосило про проведення 25 обласних конкурсів на кращу винахідницьку та раціоналізаторську пропозицію конструкції пристосувань і механізмів малої механізації [11, арк. 10]. Саме обласні конкурси відіграли значну роль у розвитку винахідництва і раціоналізації у колгоспах і радгоспах.

З 1960-х рр. конкурси та конкурси-огляди (як республіканські, так і обласного рівня), маючи за мету вишукування нових резервів отримання високих урожаїв, підвищення продуктивності тваринництва, широке упровадження передових методів ведення сільського господарства, взяття під контроль використання ресурсів, залучення до соцзмагання великої кількості спеціалістів галузі, проводилися за багатьма напрямками народного господарства. У 1972 р. влаштовано республіканський огляд робіт з організації і проведення виробничого дослідництва в колгоспах і радгоспах, спрямований на перевірку нових сортів озимої пшениці, ячменю, кукурудзи, вивчення впливу хімічних препаратів для боротьби з бур'янами, впливу доз мінеральних та органічних добрив на урожайність сільськогосподарських культур, дослідження прогресивних технологій вирощування цукрових буряків тощо. Цього ж року започатковано також огляди-конкурси науково-дослідних робіт молодих учених і спеціалістів сільськогосподарських НДІ і вузів УРСР. Так, у 1972 р. розглянуто 62 роботи, у яких викладалися

актуальні питання впливу способів обробітку ґрунту на продуктивність сільськогосподарських культур, впливу удобрення на врожаї та якість продукції, механізації праці у садівництві тощо [24, арк., 6, 7].

Товариство видавало грошові премії винахідникам, раціоналізаторам і новаторам виробництва, рекомендувало їх на нагородження державними преміями.

Важливе значення у роботі товариства мало **проведення науково-технічних нарад, конференцій, дискусій, виїзних сесій**, кількість яких відображена у Додатку К. Так, у 1950-х рр. актуальними питаннями для обговорення були: зростання продуктивності машинно-тракторного парку; зміцнення кормової бази в Поліссі УРСР; масовий рух винахідників і раціоналізаторів у галузі механізації сільського господарства; проблеми Поліської низовини; експлуатація зрошувальних систем Верхньо-Інгулецького масиву; методи прогресивного посіву квадратно-гніздовим способом сільськогосподарських культур; утримання худоби у таборах; комплексна механізація збору цукрового буряка; вирощування другого врожаю льону-довгунця в Поліссі УРСР; збільшення виробництва овочів у Київській приміській зоні; збільшення продуктивності молочного тваринництва; наукові основи озеленення міст за результатами роботи Київської виставки квітів і плодів, проведеної у 1953 р. (спільно з Українським товариством охорони природи); конференції, присвячені В. В. Докучаєву, В. Р. Вільямсу тощо [5, арк. 22, 23, 24–26, 27, 28, 30, 35, 36, 43, 45].

Республіканським правлінням товариства спільно з Українським НДІ захисту рослин, Українським відділенням Всесоюзного ентомологічного товариства, Республіканським правлінням Всесоюзного хімічного товариства ім. Д. І. Менделєєва 7–10 грудня 1960 р. у м. Києві проведено масштабну науково-технічну конференцію з питань хімічних методів боротьби зі шкідниками, хворобами рослин і бур'янами. В роботі конференції взяло участь 560 наукових співробітників і фахівців сільського господарства; заслухано 197 доповідей [12, арк. 3, 4]. Обговорювалися питання результатів дослідницьких робіт з синтезу інсектицидів, фунгіцидів і гербіцидів, стану робіт з механізації засобів захисту рослин, з токсикології комах, результатів

дослідів з застосування хімічних засобів боротьби зі шкідниками і хворобами сільськогосподарських рослин, проблеми гігієнічної оцінки тогочасних хімічних засобів і завдань охорони здоров'я населення тощо.

У 1960-х рр. робота товариства спрямовувалася на підтримку урядової політики щодо збільшення виробництва зерна і продуктів тваринництва. Найбільш вагомими заходами стали: нарада при НДІ землеробства з питань збільшення виробництва зернобобових культур; науково-виробнича конференція з питань використання заплавних земель рік Ірпінь і Трубіж; обговорення питань відгодівлі ВРХ і свиней; штучне осіменіння свиноматок; продовжувалася боротьба з яловістю худоби; членом зоотехнічної секції — к. ветер. н. Горбанем розроблено новий спосіб боротьби з пастерельозом водоплавних птахів із застосуванням антибіотиків, який став дуже популярним; упровадження госпрозрахунку в колгоспах, додаткової оплати і нормування праці; розроблення секцією гідротехніки та меліорації методики дослідження корисного режиму сільськогосподарських культур, рекомендацій з агротехніки на осушених торфо-болотних ґрунтах; наради з питань боротьби з ерозією ґрунтів, заліснення Кримського нагір'я, створення високопродуктивних лісових культур тощо [13, арк. 3, 4, 5, 6].

Встановлено, що товариство тісно співпрацювало з Міністерством сільського господарства УРСР щодо проведення: 1) місячників громадських оглядів праці сільських винахідників і раціоналізаторів, а також місячних курсів підвищення кваліфікації колгоспників і голів колгоспів; 2) спільних конкурсів; 3) видання інформаційних плакатів, збірників нарад; 4) читання лекцій для керівного складу і спеціалістів профільних міністерств [5, арк. 46].

У звітах товариства наголошувалося на тісній співпраці науковців з робітниками сільськогосподарського виробництва. Так, напр., до роботи виїзної науково-виробничої сесії в Переяслав-Хмельницькому р-ні Київської обл. з питань сільськогосподарського освоєння заплавних земель річки Трубіж і її притоків долучилися вчені Українського НДІ гідротехніки та меліорації — М. О. Тюленев, М. І. Середа, Н. К. Ковалевич та ін.; до проведення виїзної конференції з питань степового і полезахисного

лісорозведення в Котовському р-ні Одеської обл. долучилися вчені лісогосподарського факультету Української академії сільськогосподарських наук — В. А. Бодров, М. Т. Ганжа, Т. Т. Малуґін та ін. [9, арк. 27, 28].

З 1958 р. у практику роботи товариства впроваджено т. зв. **громадські огляди діяльності сільськогосподарських і біологічних науково-дослідних установ і аналіз їхньої друкованої продукції**. Зокрема, цього року здійснено огляд журналів «Картопля» і «Лісове господарство» [10, арк. 18, 19]. На заходах з доповідями виступали рецензенти, надаючи оцінку публікацій журналів і рекомендації щодо покращення роботи редколегій, які потім надсилалися до редакцій видань.

З 1959 р. поширення отримав такий вид громадської роботи як **діяльність творчих бригад**, які надавали допомогу колгоспам і радгоспам. Напр., Дніпропетровське обласне відділення товариства створило бригаду з розроблення науково-обґрунтованої системи ведення господарства в ряді колгоспів Синельниківського та П'ятихатського районів; згодом ця система почала упроваджуватися у всіх інших колгоспах регіону. У Харківській обл. правлінням товариства створена творча бригада з розроблення рекомендацій щодо механізації процесів на міжколгоспних пунктах відгодівлі тощо [11, арк. 3, 4].

Обсяги і тиражі **редакційно-видавничої діяльності** як однієї з форм роботи товариства відображено у Додатках К та Л. Загалом, друкувалася наукова і науково-популярна література з метою популяризації передових досягнень у галузі сільського господарства: переважно брошури-лекції, інформаційні листи (звіти по громадських оглядах робіт винахідників і раціоналізаторів, описи їхніх винаходів), плакати, листівки тощо. Видрукована література регулярно надсилалася у первинні організації, юридичним членам товариства, у колгоспи, радгоспи, МТС.

* * *

Товариство складалося з **галузових секцій**, кількість яких зростала. Так, у 1949 р. функціонувало 5 секцій, 1953 р. — 7, 1955 р. — 8. Найактивнішими секціями до 1955 р. були зооветеринарна, плодоовочева, землеробства і рослинництва, бджільництва. До 1980-х рр. у складі товариства налічувалося 16 галузових

секцій (деякі з них об'єднувалися, відокремлювалися, змінювали назви): агрономічна; зоотехнічна; механізації та електрифікації сільського господарства; економіки та організації сільського господарства; лісового господарства і полезахисних насаджень; ветеринарна; гідротехніки та меліорації; агрометеорологічна; бджільництва; садівництва і виноградарства; овочівництва; агропедагогічна; молодих учених; генетики і селекції; науково-технічної інформації; стандартизації. Поряд із цим, ряд галузевих секцій функціонувало при кожному обласному відділенні товариства.

Агрономічною секцією (землеробства і рослинництва; землеробства) (серед очільників варто назвати к. с.-г. н. Ф. А. Попова) розроблялися питання:

а) закладки насінників лугових трав, створення і освоєння багаторічних культурних пасовищ у Поліссі УРСР (у 1960 р. проведено відповідну науково-виробничу конференцію за сприяння Казаровицької дослідної сільськогосподарської станції);

б) обробітку ґрунтів та агротехнічних заходів у боротьбі з їхньою ерозією [12, арк. 9–10];

в) введення найбільш раціональних сівозмін з високою питомою вагою зернових культур і цукрових буряків у лісостепу УРСР, картоплі, льону-довгунця в Поліссі, озимої пшениці у степу, а також раціональних систем удобрення;

г) раціонального використання посівних площ і торфоболотних ґрунтів під сільськогосподарські культури [15, арк. 13];

д) упровадження в сільськогосподарське виробництво досягнень хімічної науки, зокрема, ефективного використання мінеральних добрив і ядохімікатів для підвищення урожайності сільськогосподарських культур;

е) вивчення нових технологій вирощування цукрових буряків, кукурудзи, які знижували витрати ручної праці (напр., у 1963 р. проведено Всесоюзну науково-виробничу конференцію молодих учених — практиків-агрономів буряківництва) [15, арк. 11].

У 1955 р. секцією реалізовано виїзну сесію в Гребенківський р-н, присвячену питанням підняття урожайності цукрових буряків; крім того, спільно з Ніжинською меліоративною станцією ім. Хрущова організовано виїзну сесію з Чернігівську обл. — щодо покращення природних луків і пасовищ [7, арк. 4, 6].

У 1956 р. Правління товариства долучилося до вивчення і розроблення системи агротехнічних та інших заходів щодо головних ґрунтово-кліматичних зон УРСР, відповідно до ґрунтово-кліматичних зон при НДІ створено 6 зональних комісій, у яких брали участь члени Правління товариства — керівники секцій (Ф. А. Попов, С. М. Алпат'єв, П. Ф. Присяжнюк та ін.) [8, арк. 3].

Члени секції брали шефство над радгоспами, організовували школи передового досвіду, читали лекції [14, арк. 2, 3, 4].

У цей час багато уваги приділялося питанням упровадження хімізації в сільському господарстві, раціонального використання міндобрив і засобів захисту рослин. Так, республіканським відділенням товариства у 1964 р. виготовлено 5 пересувних виставок з хімізації сільськогосподарського виробництва для Херсонської, Львівської, Полтавської, Вінницької, Київської обл., демонстрація яких супроводжувалася лекціями [16, арк. 6]. А. Н. Колобов, Ф. Ф. Юхимчук, Ф. А. Попов, І. Д. Попович, Т. А. Бунтуш, А. С. Лучко та ін. члени секції долучилися до створення зразкових постійно діючих агрохімлабораторій у колгоспах і радгоспах [15, арк. 14]. Окрім того, періодично проводилися громадські огляди цих агрохімлабораторій з метою визначення кращих з них. За хімізацію сільського господарства виступали д. с.-г. н. П. А. Дмитренко, А. Н. Колобов, наукові співробітники А. В. Казурський, Х. С. Співак [15, арк. 15].

Активно відбувалася підготовка кадрів з хімізації сільського господарства. З цією метою проводилися семінари агрономів колгоспів і радгоспів на базі обласних дослідних станцій. Так, на 1965 р. зафіксовано 13 000 осіб, які пройшли навчання на таких семінарах [17, арк. 7].

Секції належить заслуга в упровадженні науково-обґрунтованої системи землеробства. Узагальнено досвід роботи щодо упровадження наукової реконструкції у радгоспах [17, арк. 6]. Організовано ряд наукових конференцій: з питань селекції і насінництва (спільно з НДІ землеробства); молодих учених з питань підвищення продуктивності цукрових буряків, економіки та землеробства. У 1970-х рр. проводилися роботи з підвищення родючості ґрунтів у колгоспах і радгоспах (комплекс відповідних заходів розробили члени секції А. Г. Балан, В. М. Москаленко, В. Ф. Добровольський) [55, арк. 5].

Зоотехнічна секція до початку 1960-х рр. функціонувала як зооветеринарна, об'єднуючи і зоотехніків, і ветеринарів під керівництвом спочатку — проф. Т. П. Слабоспицького, згодом — член-кореспондента УАСГН, д. біолог. н. Колесника. 22 березня 1951 р. проведено науково-технічну нараду з обміну передового досвіду в напрямку виховування худоби за результатами 35 пленуму секції тваринництва ВАСГНІЛ. У доповіді проф. П. Д. Пшеничного розкрито резерви правильного використання зелених кормів для максимального підвищення продуктивності тваринництва та представлено зразки високих надойв молока, великі прирости у відгодівлі свиней у конкретних господарствах тощо [4, арк. 13].

У 1955 р. організовано виїзну сесію в Дунаєвецький район Хмельницької обл. з питань розвитку тваринництва в колгоспах і радгоспах району (окрему увагу приділено розвитку свинарства); активну роботу в цьому напрямку ще з 1952 р. проводили члени зооветеринарної секції товариства П. Д. Пшеничний, Классен, Федій, Тугай та ін. [7, арк. 2, 3, 7]. Організовано виїзні сесії секції у Васильківський район з метою збільшення виробництва продуктів тваринництва, у Макарівський р-н (спільно з Київським ветеринарним інститутом) з питань боротьби з яловістю тварин, ліквідацією паразитичних хвороб худоби тощо [7, арк. 3, 5].

Спільно з НДІ землеробства і тваринництва Західних областей УРСР і Львівським обласним правлінням товариства 15–16 вересня 1960 р. проведено науково-виробничу конференцію з питань підвищення жирномолочності ВРХ. Спільно з Київським обласним правлінням товариства секцією на базі приміського колгоспу-мільйонера «Комуніст» Києво-Святошинського р-ну організовано 15-денні курси майстрів машинного доїння корів (навчання пройшли 36 осіб); у колгоспі ім. Леніна Обухівського р-ну — ще 20 осіб. Проведено міжобласний семінар головних і старших зоотехніків на тему упровадження передових методів роботи й підвищення продуктивності тваринництва; проводився постійно діючий контроль за впровадженням у виробництво усіх колгоспів Васильківського р-ну Київської обл. комплексу розроблених заходів з науково-обґрунтованої системи ведення господарства. Здійснено обстеження стану

науково-дослідних робіт Інституту тваринництва на півдні України «Асканія Нова» Херсонської обл. Членами секції прочитано 98 лекцій [12, арк. 10–11]. У наступних роках секцією проведено конференції і семінари з питань: прискорення відтворення стада; кормового використання у тваринництві водоростей та інших морських продуктів; підвищення кваліфікації робітників інкубаторних станцій [14, арк. 6, 7, 8]; заготівлі, переробки і підготовки кормів для худоби; підвищення жирномолочності продукції; семінари для фахівців інкубаторних станцій і спеціалізованих птахівничих господарств; для рибоводів ставкових господарств [15, арк. 16, 17, 18]; утримання худоби, відгодівлі свиней і ВРХ; використання кормів; племінної справи [17, арк. 10].

З метою укріплення кормової бази тваринництва секцією ініційовано і проведено заходи: 1) закладення і раціоналізаторського використання нових пасовищ; 2) покращення луків і пасовищ; 3) виробництва трав'яної муки; 4) щодо передових прийомів збору сіна; 5) роздільного збору бобових трав, пресування сіна; 6) виробництва вітамінної пасти для вигодовування птиці [18, арк. 18, 19]. Випущено рекомендації колгоспам і радгоспам щодо підготовки кормів зимового та літнього утримання худоби, створення і використання багаторічних пасовищ тощо.

У племінній справі секцією вдосконалювалися прийоми штучного осіменіння ВРХ, свиноматок, овець; проведено конкурс на кращу організацію племінної роботи у тваринництві. При секції створено бюро консультацій з зоотехнічних питань. У 1967 р. проведено семінари з відтворення і вирощування молодняка худоби, організації літнього утримання худоби з використанням зеленого конвеєру, з підвищення кваліфікації зоотехніків з вівчарства [19, арк. 20, 21]. У 1970 р. підготовлено рекомендації з організації спеціалізованих господарств, міжколгоспним комбикормовим заводам щодо найбільш ефективного складу комбикормів і кормосумішей [22, арк. 11].

Активними членами секції були А. П. Виноградський, Ф. Ф. Сильванчук, Г. Ф. Семіновський, Г. Х. Радченко, Г. А. Трегуб та ін.

Основними завданнями *секції механізації та електрифікації сільського господарства* (очолювали к. техн. н. П. І. Кондра-

тук, П. Ф. Присяжнюк, М. Л. Білецький та ін.) визначалися: 1) вивчення і впровадження передових технологій вирощування сільськогосподарських культур; 2) комплексна механізація в рослинництві і тваринництві; 3) популяризація і впровадження нових форм організації праці механізаторів [19, арк. 11]. Так, розроблялися рекомендації з механізації вирощування і збирання урожаю, масового упровадження квадратно-гніздового і квадратного способу вирощування цукрових буряків; у 1959 р. проведено конференцію і наради з питань вирощування картоплі, механізації процесів збирання кукурудзи, зернових і силосних культур [11, арк. 7]. У подальшому реалізовувалися заходи з питань: вивчення конструкцій технічного догляду і ремонту тракторів і комбайнів; нової технології вирощування і прибирання картоплі, механізації трудомістких процесів у рільництві і тваринництві; проводилися зональні семінари інженерів обласних управлінь матеріально-технічного постачання, ковалів і зварювальників з вивчення передового досвіду; 29 липня — 2 серпня 1960 р. у м. Сімферополі спільно з Кримським обласним правлінням товариства проведено науково-технічну нараду з питань комплексної механізації виробничих процесів у виноградарстві [12, арк. 16, 17].

Секцією організовано ряд навчальних семінарів для підвищення рівня кваліфікації механізаторів і інженерів; члени секції брали участь у розробленні заходів комплексної механізації тваринницьких ферм і упровадження їх у практику [14, арк. 11, 12].

У 1963–1965 рр. проведено семінари з питань: вивчення засобів механізації для переробки кормів для худоби; збору врожаю за новими технологіями зернових і зернобобових культур, а також цукрових буряків [15, арк. 20]; вирощування і збору врожаїв картоплі, льону-довгунця, цукрових буряків, кукурудзи з мінімальними затратами ручної праці [17, арк. 13]; організації праці механізаторів; упровадження комплексної механізації у рослинництві; вивчення передових технологій і нової техніки з вирощування сільськогосподарських культур. Науковці секції займалися конструюванням машин зі внесення аміаку, транспортування і внесення мінеральних і органічних добрив, машин для збирання урожаїв [18, арк. 11]. У 1966 р. у колгоспах і радгоспах Миколаївської обл. вперше застосовано комплексне

упровадження 28 раціоналізаторських пропозицій щодо доукомплектування комбайнів СК-4, що дозволило скоротити втрату зернових культур при зборі врожаю [18, арк. 15].

Секцією організовано конкурси та огляди «Другий дім механізатора», «Виконання планів упровадження нової техніки і передової технології на заводах Укрремтресту», «Підвищення культури виробництва, покращення умов техніки безпеки і протипожежної безпеки», які мали на меті покращення умов організації праці [19, арк. 15].

Секція економіки та організації сільськогосподарського виробництва (під керівництвом д. е. н. І. Романенка, к. е. н. Г. Г. Іванова, член-кореспондента УАСГН Чайковського та ін.) займалася вирішенням питань:

1) продуктивності й оплати праці в колгоспах (у 1960 р. розроблено методику внутрішньогосподарського розрахунку у колгоспах і радгоспах УРСР та організовано 8 семінарів з цих питань у Житомирському приміському р-ні, Хорольському р-ні Полтавської обл., Тульчинському р-ні Хмельницької обл.; проведено районні економічні конференції з питань грошової оплати праці, семінар з питань нормування сільськогосподарських робіт у колгоспах тощо [12, арк. 12, 13]);

2) розроблення методики науково-обґрунтованої системи ведення господарства (у 1959 р. проведено наукову конференцію з питань розроблення і впровадження науково-обґрунтованої системи ведення господарства в колгоспах і радгоспах Хорольського р-ну Полтавської обл. і Рокитнянського р-ну Київської обл. [11, арк. 5]);

3) розроблення методики поглиблення спеціалізацій для колгоспів і радгоспів УРСР.

Члени секції допомагали колгоспам, радгоспам і фахівцям сільського господарства у складанні перспективних планів розвитку.

У 1966 р. спільно з іншими установами проведено конференції і семінари з питань: 1) перспективного планування сільськогосподарського виробництва (м. Тараща Київської обл.); 2) економіки та організації сільського господарства (м. Київ); 3) ефективного використання зрошених земель (м. Херсон); 4) організації сільського господарства для викладачів сільсько-

господарських технікумів (м. Київ); 5) видання і вдосконалення навчальної літератури зі статистики (м. Київ) [18, арк. 21, 22].

Секцією проводилися конкурси, напр., «Громадський огляд роботи бюро економічного аналізу», «На кращу розробку і впровадження планів у сільськогосподарське виробництво» тощо [19, арк. 19].

Секція лісового господарства і полезахисних насаджень (лісового господарства і полезахисного лісорозведення; лісового господарства і зеленого будівництва), яку очолював зам. керівника Главку лісового господарства Б. П. Лук'янець, опікувалася питаннями: 1) вивчення передового досвіду створення тополевих лісонасаджень, упровадження лісових культур у Карпатах [11, арк. 8]; 2) подальшого осушення і освоєння лісових площ у державному лісовому фонді УРСР (спільно з Головним управлінням лісового господарства і лісозаготівель при РМ УРСР 22–23 вересня 1960 р. у м. Овручі Житомирської обл. проведено республіканську конференцію працівників лісового господарства); 3) раціоналізації та винахідництва у лісовому господарстві та лісозаготівлях, вирощування швидкорослих насаджень [12, арк. 14, 15]; 4) комплексної механізації лісозаготівельних і лісовідновлювальних робіт в умовах заболочених ділянок Полісся УРСР [14, арк. 14, 15]; 5) підвищення продуктивності лісів та боротьби з ерозією ґрунтів; 6) створення зелених зон навколо великих міст [15, арк. 30] тощо.

Ветеринарна секція працювала над упровадженням передових методів боротьби з захворюваннями тварин, розробленням профілактичних прийомів, посиленням контролю ветеринарів за якістю кормів, годівлею і утриманням худоби [19, арк. 26]. Відомо про організацію у 1965 р. республіканського конкурсу на кращу станцію по боротьбі з хворобами тварин [17, арк. 19] і те, що результати конкурсу сприяли ліквідації захворювання худоби на ящур, допомогли підвищити якість молока, а також сприяли поліпшенню роботи у тваринництві загалом. Окрім того, члени секції брали активну участь у ліквідації наслідків хвороби ящура та її профілактиці, а також покращенні державного ветеринарного контролю в областях УРСР. Було організовано роботу з ветеринарно-санітарної експертизи м'ясо-молочних продуктів [17, арк. 20].

Секція гідротехніки та меліорації (меліорації та водного господарства; зрошувального землеробства, гідротехніки та меліорації) під керівництвом к. с.-г. н. С. М. Алпатьєва, згодом — к. т. н. Б. І. Рутковського займалася освоєнням Салгирського, Велико-Інгулецького, Краснознаменського зрошуваних масивів та осушених боліт у Житомирській, Дрогобицькій, Чернігівській та ін. областях. У 1950-х рр. члени товариства спільно з Українським НДІ гідротехніки та меліорації розробляли наукові тематики щодо питань зрошення, сільськогосподарського освоєння зрошених земель, розвитку тваринництва, подальшого розвитку сільського господарства у колгоспах і радгоспах Верхньо-Інгулецького масиву; були розроблені зрошувальні норми для півдня УРСР і північних районів Криму; спільно з Українським інститутом плідівництва запропоновано асортимент плодкових насаджень для зони зрошення Південно-Українського каналу [4, арк. 3, 4, 5]. З початком 1960-х рр. секцією організовано науково-виробничі наради з питань боротьби з ґрунтовими водами і засоленням [11, арк. 6]; на ВДНГ УРСР проведено курси для агрономів колгоспів Полісся щодо підвищення кваліфікації в галузі осушення боліт і освоєння осушених земель; семінари гідрометрів на зрошувальних системах; підготовлено інструкції з проведення технічних робіт і обробки торфо-болотних ґрунтів, а також вказівки з облаштування кротового дренажу; скликано семінари з планування площ у м. Одесі та Миколаївській обл. (102 слухача); курси з підготовки робітників колгоспів і радгоспів у містах Херсон і Миколаїв (155 слухачів); семінари з питань осушування і освоєння боліт і заболочених земель у містах Рівне, Луцьк, Тернопіль, Ковель, Березань (Київської обл.) тощо [12, арк. 13, 14]. У 1962 р. секцією при НДІ гідротехніки та меліорації організовано консультативний пункт з галузевих питань [14, арк. 17].

У лютому 1965 р. у Києві проведено конференцію «Шляхи покращення проектно-вишукувальних робіт у напрямку зрошення і осушення», підготовлено рекомендації щодо режимів зрошення сільськогосподарських культур для радгоспів у зоні Бортничівської системи, упроваджено нові машини ґрунтового зрошення 4 типів, колесо-дощувальні трубопроводи, інші дощувальні апарати, пересувні автоматичні насосні станції [17,

арк. 17, 18]. Розроблено нові пересувні зрошувальні системи для колгоспних і радгоспних ділянок, а також рекомендації меліоративно-гідрогеологічного районування зрошуваних земель, упроваджено протифільтраційні заходи, комплекс агромеліоративних заходів на осушених землях при різних умовах зволоження. Проведено огляд-конкурс на кращу експлуатацію меліоративної системи в зоні зрошення і зоні осушення [19, арк. 23, 24].

Агрометеорологічна секція проводила наради й обласні семінари з питань агрометеорологічного обслуговування колгоспів і радгоспів; оцінки агрометеорологічних умов вирощування цукрових буряків; щодо організації роботи персоналу на агрометпостах у колгоспах і радгоспах [14, арк. 19]. Членами секції розроблялися методики складання довготермінових прогнозів урожаїв озимої пшениці в чорноземних районах України, зерна кукурудзи, цукрових буряків; термінів і норм поливу сільськогосподарських культур за метеорологічними даними [17, арк. 20]; проведено роботу з удосконалення методів обслуговування сільського господарства метеорологічними даними, популяризації агрометеорологічних знань серед спеціалістів сільського господарства і керівників виробництва [21, арк. 14]. У 1965 р. організовано I Український республіканський конкурс на кращу гідрометеорологічну станцію з обслуговування сільськогосподарського виробництва [17, арк. 20].

Секція бджільництва (очільник — агроном Я. Поштаренко) опікувалася підвищенням продуктивності пасік, організувала семінари і школи передового досвіду, обласні наради [17, арк. 21], а також заочні курси бджільництва з підвищення кваліфікації колгоспних і радгоспних бджолярів [21, арк. 10] (напр., у 1962 р. проведено 10-денні курси районних зоотехніків із бджільництва, на яких навчання пройшли 320 осіб) [14, арк. 15, 16].

Секцією садівництва і виноградарства (садівництва) організовано допомогу колгоспам і радгоспам у зв'язку з інтенсифікацією садівництва і впровадженням у виробництво нових прогресивних систем формування плодкових дерев, ущільнення садів, організації зразково-показових господарств, упровадження системи удобрення садів і виноградників, застосування нових засобів боротьби з бур'янами, у тому числі гербіцидів [21, арк. 13, 14]. На Кримській дослідній станції садівництва

з агрономами показових господарств з пальметного садівництва у травні-червні 1970 р. проведено семінари з технології вирощування зразково-показових пальметних садів. Окрім того, секцією організовано курси апробаторів плодово-ягідних культур і винограду. Вона долучилася до проведення Всесоюзного перепису плодово-ягідних культур і винограду, до розроблення гостів на продукцію садівництва тощо [22, арк. 12]. Відомо про наукові відрядження членів секції в Англію з метою вивчення досвіду ведення садівництва.

Секцією овочівництва (овочівництва і плодівництва; ово-чівництва і картоплі) (керували к. с.-г. н. С. Х. Дука, к. т. н. М. Ю. Гуцин та ін.) у 1969 р. у Криму організовано семінар з вивчення технології виробництва окремих культур, передового досвіду вирощування розсади в парниках, теплицях; проведено семінари з вивчення агротехніки вирощування цибулі, механізації процесів виробництва. Спільно з ВАСГНІЛ і Українським НДІ картопляного господарства проведено семінар з питань покращення організації виробництва сортової картоплі [21, арк. 15, 16]. У 1972 р. секція провела науково-технічну конференцію з питань селекції і насінництва тепличних сортів і гібридів овочів, на якій обговорювався стан селекційно-насінневої роботи овочів для закритого ґрунту, особливості, методика і методи вирощування насіння сортів-гібридів і шляхи їхнього покращення [24, арк. 3].

Діяльність агропедагогічної секції під керівництвом к. с.-г. н. А. Ф. Демченко спрямовувалася на реалізацію політики щодо взаємозв'язків школи з виробництвом. Так, у 1960 р. у ряді районних середніх шкіл Житомирської, Сумської, Сталінської, Чернівецької та Київської обл. проведено науково-технічні конференції за участі педагогів і керівників виробничого навчання [12, арк. 17, 18]. У 1962 р. організовано обласну нараду (м. Чернігів) працівників шкіл з виробничим навчанням обміну досвідом; розширений семінар у м. Вінниця працівників шкіл щодо правильної організації виробничого навчання учнів; при Київському педагогічному інституті за ініціативи секції створено консультаційний пункт виробничого навчання [14, арк. 18].

Секцією науково-технічної інформації проведено республіканський семінар «Шляхи підвищення ролі науково-технічної

інформації в умовах інтенсифікації сільського господарства» (1975 р.) [55, арк. 5] і нараду «Проблеми виявлення і задоволення інформаційних потреб вчених і спеціалістів сільського господарства» (1977 р.) [56, арк. 9].

Секція стандартизації розробляла і впроваджувала технологічні стандарти й вимоги щодо якості праці в рослинництві та тваринництві, якості виробленої продукції [76, арк. 8] тощо.

Отже, за річними звітами Українського НТТ сільського господарства та його галузевих секцій і обласних відділень вдалося встановити, що основними формами проведення науково-технічних заходів, навчання членів товариства й підвищення виробничої кваліфікації робітників колгоспів і радгоспів були виробничі семінари, навчальні курси, школи передового досвіду, науково-виробничі конференції, наради, які проводилися спільно з партійними, господарськими і громадськими організаціями; читалися лекції, виголошувалися доповіді, організовувалися громадські огляди і багаточисленні конкурси, наукові відрядження і екскурсії на виробничі об'єкти. Крім того, облаштовувалися пересувні виставки застосування хімізації в рослинництві і тваринництві; відкривалися громадські університети підвищення знань для робітників сільського господарства. Іншими формами роботи були: творчі бригади; бюро і групи економічного аналізу; конструкторські та технологічні бюро; громадські НДІ, групи і лабораторії; бюро технічної інформації; інститути новаторів виробництва, технічного прогресу, нової техніки тощо, які функціонували на громадських засадах поза основною науково-дослідною і виробничою діяльністю. Товариство регулярно брало участь у сільськогосподарських виставках — Виставках досягнень народного господарства, займалося видавничою діяльністю. Первинні організації товариства як республіканського, так і обласних відділень надавали науково-практичну допомогу колгоспам, радгоспам і МТС щодо упровадження науки і практики в сільське господарство, зокрема нової техніки, методів покращення тваринництва, введення раціональних сівозмін тощо.

Звісно ж, для держави Українське НТТ сільського господарства, як і інші подібні, стало ефективним інструментом агропропаганди, забезпечення упровадження галузевих наукових здобутків і передового досвіду у сільськогосподарське виробництво

з метою піднесення загального рівня сільського господарства. Поряд із цим вважаємо, що разом з мережею профільних науково-дослідних інститутів і міністерств УРСР (зокрема, сільського господарства, радгоспів) товариство зі своїми галузевими секціями забезпечило ряд інновацій у сільському господарстві УРСР у 40–80-х рр. ХХ ст.

4.2. Українське науково-технічне товариство лісової промисловості та лісового господарства

Українське відділення Всесоюзного наукового інженерно-технічного товариства лісової промисловості як добровільне об'єднання технічної інтелігенції активну діяльність розпочало у 1944 р. після звільнення країни від німецьких загарбників. Згідно Статуту НТТ СРСР від 11 березня 1955 р. (протокол № 6) в Києві створено **Українське республіканське правління науково-технічного товариства лісової промисловості** з підпорядкуванням Центральному правлінню НТТ лісової промисловості та лісового господарства у Москві [88, арк. 1]. У лютому 1962 р. об'єднання перейменоване на **Українське науково-технічне товариство лісової промисловості та лісового господарства**, після чого тематичні плани робіт почали узгоджуватися з Міністерством лісової промисловості УРСР.

У 1944 р. товариство нараховувало у своєму складі 25 первинних організацій з 500 фізичних членів. Така ж кількість членів збереглася і до початку 1947 р., коли до складу товариства входило 170 інженерно-технічних працівників підприємств і установ міністерств лісової промисловості УРСР, меблевої промисловості та столярних виробів УРСР, Укрліспромсоюзу тощо [58, арк. 3]. На 1654 р. кількість членів зросла до 3 911 осіб, серед яких 420 технологів, 172 механіки, 31 конструктор, 59 будівників, 32 енергетики, 27 хіміків, 7 агрономів, 1 489 лісоводів, 152 економісти, 1 482 особи за іншими спеціальностями; 7 докторів наук, 84 кандидати наук, 1 член-кореспондент, 6 професорів, 19 доцентів [48, арк. 6, 7].

Після урядових реорганізацій за галузями виробництва на 1 липня 1955 р. у складі товариства числилося 93 первинних

організацій з загальною кількістю 2 590 членів (складалося з юридичних і дійсних членів; останні, маючи видатні заслуги перед товариством, отримували звання заслуженого або почесного члена [87, арк. 2 зв.]). Юридичні члени товариства — міністерства і відомства, ради народного господарства, комбінати, трести, профільні підприємства, проектні й конструкторські організації, НДІ, вищі навчальні заклади, технікуми тощо — мали право: направляти своїх представників для участі в роботі науково-технічних конференцій і нарад, організованих товариством; отримувати від товариства консультації, експертизи, друковані видання, публікуватися у виданнях осередку тощо [88, арк. 4, 5].

Станом на 1981 р. республіканське правління товариства об'єднувало 25 обласних правлінь та Київське міське правління НТТ. У складі товариства рахувалося 351 первинна організація, із них 317 — юридичні члени НТТ (первинні організації об'єднували 39 422 дійсних членів [75, арк. 2]). Основні показники діяльності республіканського і обласних відділень Українського НТТ лісової промисловості та лісового господарства за 1980 р. відображено в Додатку М.

Головною метою товариства було сприяння розвитку науково-технічної і творчої ініціативи у середовищі технічної інтелігенції підприємств і організацій лісової промисловості УРСР. Статут 1944 р. зафіксував наступні основні *завдання*: підвищення кваліфікації членів; організація обміном науковим і виробничо-технічним досвідом, сприяння упровадженню у виробництво нової техніки; вирішення питань технічного прогресу країни [87, арк. 1]. *Форми і методи роботи* — проведення науково-технічних конференцій, семінарів, диспутів; участь у соціалістичному змаганні на краці розробки; видання фахової літератури, у тому числі праць товариства, результатів конкурсів тощо; лекційна діяльність; організація галузевих секцій, суспільних університетів, наукових відряджень, екскурсій; створення цільових комітетів для розроблення науково-технічних питань; відкриття будинків інженерів, музеїв, техкабінетів і бібліотек; організація технічних консультацій; проведення громадських оглядів книг, журналів, діяльності дослідних інститутів та ін. [87, арк. 2 зв., 3].

До складу Оргбюро товариства входили: голова Українсько-го відділення — заст. міністра меблевої промисловості та столярних виробів УРСР І. І. Антошенко, заст. голови І. П. Дорохов, учений секретар Колосс, члени Оргбюро — проф. П. С. Погребняк і ряд чиновників відповідних міністерств [58, арк. 5]. Згодом головою товариства став заст. міністра лісового господарства УРСР В. Д. Байтала.

Структурно Всесоюзне наукове інженерно-технічне товариство лісової промисловості складалося з республіканських і обласних відділень, які виконували спільні, передбачені Статутом завдання у регіонах. Керівним органом відділень було спільне зібрання (конференція) членів товариства. Фінанси, традиційно, формувалися зі вступних і членських внесків юридичних і фізичних членів, цільових асигнувань господарських і профспілкових організацій, інших джерел, не заборонених Статутом [87, арк. 4 зв., 5]. Первинні організації (районні відділення) виконували завдання товариства на місцях — на підприємствах, організаціях, НДІ. Такі осередки формувалися за погодженням з місцевою парторганізацією шляхом мобілізації громадськості навколо завдань товариства через місцеві ЗМІ, виробничі семінари. Первинні організації працювали під безпосереднім наглядом місцевої парторганізації [87, арк. 15, 15 зв.]. Вводилася посада кореспондентів для підтримання комунікації між республіканським відділенням товариства і його первинними організаціями. Зокрема, кореспонденти Українського відділення розділялися на групи за галузями господарства: лісозаготівля; деревообробна і мебельна промисловість; лісохімічна промисловість; лісове господарство [87, арк. 16].

У середині ХХ ст., особливо зважаючи на руйнівні наслідки Другої світової війни, лісова і деревообробна промисловість УРСР потребувала значних інновацій; з'явилася нова промислова галузь — лісохімія, якою експлуатувалося щорічно до 25000 га соснових насаджень [61, арк. 3]. Відкрито 2 вищі навчальні заклади і 6 технікумів, які випускали фахівців з лісового господарства, лісоексплуатації, деревообробки та лісохімії.

У напрямку покращення лісового господарства за сприяння членів первинних організацій товариства відразу після Другої світової війни були створені значні площі полезахисних лісо-

насаджень, обліснено Нижньодніпровські піски, вдосконалювалися шляхи покращення ведення господарства, прийнято міри зі зниження віку вирубки хвойних і листяних дерев, заміни малопродуктивних насаджень більш продуктивними. У 1954 р. на розгляд Ради Міністрів СРСР з ініціативи товариства подано проєкт «Про збільшення вирубки лісу та упорядкування ведення лісового господарства» [48, арк. 18, 21–23]. Товариство займалося також розробленням проєктів щодо озеленення населених пунктів УРСР; забудовою нових і реконструкцією старих житлових кварталів, закладкою приміських лісів, парків, садів. Так, найбільший відсоток озеленення спостерігався у Києві (33,2 %), Харкові (29,3 %), Львові (25,3 %), Вінниці (30,2 %), Чернігові (25,5 %), найменший — Одесі (5,9 %), Миколаєві (5,1 %), Кривому Розі (10 %) [48, арк. 82, 83].

Товариство виступило з ініціативою створення при Раді Міністрів УРСР Головного управління зелених зон міст республіки — для координації, планування і організації робіт з озеленення міст і промислових центрів України, в першу чергу на Донбасі, Придніпров'ї та в Криму; рекомендувало Міністерству комунального господарства УРСР і Управлінню у справах архітектури при Раді Міністрів УРСР видання спільного галузевого журналу «Зелене будівництво міст УРСР» і залучення до висадження зелених зон широких мас населення. До Міністерства народної освіти УРСР подано пропозиції щодо введення до шкільних програм агротехніки і практичних робіт з озеленення; організації в окремих містах (Донецьку, Дніпропетровську, Львові, Сімферополі) в межах підготовки технічних кадрів спеціальних шкіл з зеленого будівництва. Крім того, важливим завданням залишалося створення в Києві на базі дослідної станції квіткових і декоративних рослин Міністерства комунального господарства УРСР окремого науково-дослідного інституту озеленення міст і промислових центрів України, а також створення опорних пунктів цього НДІ у великих містах [48, арк. 86, 87, 88].

Товариство клопоталося питаннями: розширення роботи розплідників, квіткових і оранжерейно-тепличних господарств; створення спеціальних заводів з виготовлення якісних садово-паркових інструментів; правильної організації і побудови роботи розплідників на науково-обґрунтованій агротехнічній основі;

організації системи насінневих дендраріїв при великих розплідниках УРСР і спільно з Міністерством комунального господарства УРСР, Міністерством сільського господарства УРСР та ін. сприяння цим процесам; створення спеціальних організацій у вигляді станцій захисту рослин для боротьби з фітозахворюваннями і ентошкідниками; якісної підготовки кадрів зеленого будівництва тощо [48, арк. 91, 92, 93]. Міністерство комунального господарства УРСР і Міністерство сільського господарства УРСР затвердило до виконання у 1955–1956 рр. наступні заходи: 1) організувати у Криму розплідники з вирощування посадкового матеріалу для озеленення Криму у кількості 16 розплідників загальною площею 665 га; 2) створити в обласних і міських розплідниках школи з вирощування посадкового матеріалу, школи насінневих дендраріїв; 3) Українській дослідній станції квіткових і декоративних рослин Міністерства комунального господарства УРСР підготувати й видати інструкції з закладення насінневих дендраріїв; видання державних стандартів з вирощування посадкового матеріалу в розплідниках тощо [48, арк. 95].

Товариством видавався журнал «Лісова промисловість» — єдиний періодичний орган в СРСР, на шпальтах якого висвітлювалися питання лісівництва, лісового господарства і агролісомеліорації, зокрема, покращення роботи на лісозаготівлях, будівництва лісових доріг, вдосконалення обслуговування, ремонту й експлуатації спецтехніки та ін. [48, арк. 127, 145].

З початку діяльності товариства (на 1946 р.) вченими, на замовлення Міністерства лісової промисловості УРСР та ін., виконувався ряд науково-дослідних робіт: «Головні шляхи механізації лісозаготівельних робіт в Україні», «Заходи з покращення використання механізованих транспортних засобів з вивезення лісу в Україні», «Важливі завдання з розвитку лісового господарства в Україні», «Фабрично-заводська лабораторія в лісовій промисловості як база розвитку науково-дослідної роботи на підприємствах» та ін., видано велику кількість галузевої літератури — довідників, методичних матеріалів, розпочато комплектування бібліотеки [57, арк. 3, 4, 5]. Із науково-експериментальних напрямів цього періоду варто виділити також: вивчення шкідників лісу, проведеного в Чорнобильському ліс-

госпі; розведення високоякісної сосни в Боярському лісгоспі; покращення технологічних процесів механізації, електрифікації, автоматизації на виробництві; вивчення процесів утилізації відходів і зниження собівартості виготовленої продукції та ін. Основними напрямками діяльності у 1950–1960-х рр. стали комплексна механізація і автоматизація виробничих процесів у лісовій та лісопереробній промисловості, підвищення продуктивності праці, максимальне використання лісового фонду, переробка і використання відходів, лісохімічна промисловість і, особливо, виробництво синтетичних масел та інших виробів для потреб народного господарства [88, арк. 2].

Громадські об'єднання зазнавали систематичних перевірок, унаслідок яких відшукувалися недоліки та рекомендувалося спрямувати роботу в більш правильне русло. Так, в ревізійних актах відмічалися: недостатня увага товариства до питань технічного прогресу, відсутність творчої ініціативи наукових і інженерно-технічних працівників, новаторів виробництва, часто — формальне проведення семінарів, відряджень, їх низький рівень, неефективна робота окремих секцій і творчих об'єднань. Рекомендувалося більш широке втягнення фахівців підприємств у соціалістичне змагання; підвищення продуктивності праці, введення громадського контролю за процесами упровадження технічних рекомендацій; подальший розвиток агролісомеліоративних робіт і лісорозведення, направлених на боротьбу з ерозією ґрунтів; раціональне використання сировини і відходів; подальшу механізацію і автоматизацію виробничих процесів і впровадження прогресивних технологій; розширення роботи громадських бюро, груп економічного аналізу й ін. творчих об'єднань; тісніша співпраця з організаціями товариства «Знання» задля популяризації технічних розробок; залучення більшої кількості молодих фахівців, студентства тощо [62, арк. 21, 22, 23, 24, 25].

Товариство, як і інші подібні осередки, мало у своєму складі ряд **галузевих секцій** (роботою кожної секції керувало Бюро, яке складалося з голови, заступника голови і секретаря; секції фінансувалися правлінням товариства [60, арк. 2, 3]). Так, на 1946 р. при товаристві функціонували секції: 1) лісоексплуатації і транспортування лісу водними шляхами; 2) лісорозробок;

3) лісової хімії; 4) лісового господарства і меліорації; 5) видавничого; 6) підвищення кваліфікації [57, арк. 10]; 7) зеленого будівництва (створена у 1953 р.) [48, арк. 113]. У подальшому секції трансформувалися, додавалися нові. У 1970-х рр. відомо й про інші секції: 1) лісового господарства; 2) лісозаготівель і транспорту; 3) лісової хімії (лісової хімії і підсочки лісу); 4) деревообробки; 5) стандартизації і якості продукції; 6) економіки і організації виробництва; 7) механізації трудомістких процесів; 8) охорони праці та ін.

Члени *секції лісового господарства* на республіканських курсах підвищення кваліфікації регулярно читали лекції про вирубку лісу, тогочасні методи боротьби з лісовими пожежами, шкідниками і хворобами лісу, лісовідновлення і лісорозведення, інтенсифікацію лісового господарства (серед лекторів були і галузевий міністр Лук'янов, і його заступники). Наукові дослідження членів секції (зокрема, Синицького, Улицького, Вакулюка, Толчєєва, Одноралова та ін.) торкалися питань встановлення рівня технічного розвитку лісогосподарського виробництва УРСР і порівняння його з зарубіжними країнами, внаслідок чого у 1976 р. був підготовлений матеріал, покладений в основу відповідної доповіді Мінлісгоспу УРСР і Мінліспрому УРСР. Члени секції готували пропозиції для Мінлісгоспу УРСР з питань інтенсифікації, технічного прогресу лісогосподарського виробництва; працювали в напрямку лісової селекції для ВДНГ [59, арк. 11, 13].

Секція лісозаготівель і транспорту у 1975 р. зосередила увагу на вирішенні питань: розширення промислової переробки лісових відходів (так, на Гатчинському машинобудівному заводі ім. Ромєля розпочато серійний випуск нової пересувної вирубувальної машини МРГС-5; запущено нові колісні трактори Т-187); механізації трудомістких лісових робіт (організовано серійне виготовлення канатних установок); будівництва лісових доріг і організації ремонтної служби (розроблено положення про ремонтну службу) [33, арк. 1, 3]. У середині 1970-х рр. виконувалися НДР «Розробка передових форм організації дорожно-будівельних робіт у лісокомбінатах», «Удосконалення існуючої технології поступових і вибіркових вирубок на базі використання нових машин і механізмів у гірських районах Карпат» та ін. [59, арк. 14].

Секція лісової хімії і підсочки лісу організувала курси підвищення кваліфікації майстрів підсочки лісу; розробляла ефективні методи підсочки сосни з застосуванням хімічних стимуляторів смолоутворення [59, арк. 16].

Секція деревообробки займалася упровадженням прогресивних технологій, вдосконаленням організації праці на науковій основі із застосуванням комплексної механізації; проводила фахові семінари, у тому числі присвячені питанням стандартизації, метрології і атестації якості виготовленої продукції; розробляла високоефективне промислове обладнання; організувала конкурси і виставки зразків сувенірно-художніх виробів тощо [59, арк. 1, 2].

Секція стандартизації і якості продукції (створена 1970 р.) займалася покращенням показників якості виготовлюваної продукції шляхом безпосередньої участі у проведенні систематичних переглядів стандартів і технічних умов з застарілими показниками, забезпечення упровадження нових і переглянутих стандартів, а також дотримання чинних (зокрема, розглянуто питання упровадження «гостів» на виготовлену продукцію, стандартів і метрології Мінліспрому УРСР). Члени секції брали участь у розробленні документації і атестації виготовленої продукції, в організації на підприємствах служб стандартизації і метрології. За сприяння секції 25–27 лютого 1975 р. у Києві проведено науково-технічну конференцію «Творчість наукової молоді — лісовій промисловості», 21–23 травня цього ж року — Всесоюзну науково-технічну конференцію в Івано-Франківську «Комплексні лісові підприємства — основа раціонального використання і розширеного відтворення лісових ресурсів» [33, арк. 11, 12, 18, 21].

Секція економіки і організації виробництва займалася розробленням і упровадженням проектів і рекомендацій з наукової організації праці в лісовій промисловості та лісовому господарстві [33, арк. 28]. У секції виконувалися НДР: «Аналіз трудомістких виробів і розроблення методів визначення трудозатрат при виготовленні меблів», «Розроблення і впровадження раціональних форм організації праці при проведенні розріджень лісу в лісокомбінатах»; вивчалася інформаційне забезпечення і комплекс програм зі створення операційного обліку

державного лісового фонду СРСР, питання інтенсифікації лісового господарства тощо [59, арк. 25].

Секція охорони праці (створена 1973 р.) займалася паспортизацією умов праці; підготовкою кваліфікаційних характеристик фахівців з охорони праці; розробленням навчальних планів для підготовки спеціалістів з охорони праці, а також проєктів з облаштування кабінетів охорони праці в системі Мінлісгоспу УРСР і Мінліспрому УРСР. Аналізувалися виробничий травматизм і ефективність профілактичних заходів на підприємствах Мінлісгоспу УРСР; готувалася навчально-методична й ілюстративна (плакати, стенди) продукція з питань безпеки праці [59, арк. 19, 20, 21].

За сприяння товариства в УРСР було утворено ряд народних університетів технічних і економічних знань з наступними факультетами: економіки і управління виробництвом у лісовій та деревопереробній промисловості; економіки та організації управління виробництвом; економіки та управління виробництвом; технічного прогресу; лісоексплуатації і переробки деревини; лісогосподарський та ін. [38, арк. 1, 2].

Таким чином, головна мета товариства полягала у стимулюванні науково-технічної і творчої ініціативи у середовищі технічної інтелігенції підприємств і організацій лісового господарства і лісової промисловості УРСР. Через галузеві секції (лісового господарства і меліорації; лісозаготівель і транспорту; зеленого будівництва; лісової хімії і підсочки лісу; деревообробки; стандартизації і якості продукції; економіки і організації виробництва; охорони праці; видавничої; підвищення кваліфікації та ін.) товариство працювало в напрямках: лісівництва, агролісомеліорації та лісової селекції; лісохімічної промисловості; комплексної механізації і автоматизації виробничих процесів у лісовій та лісопереробній промисловості; стандартизації, метрології і атестації якості виготовленої продукції; розширення промислової переробки лісових відходів; озеленення населених пунктів УРСР, обліснення нових площ, збільшення площ позахисних лісонасаджень; опікувалося роботою розплідників, квіткових і оранжерейно-тепличних господарств; організацією системи насінневих дендраріїв; створенням станцій захисту рослин; підготовкою кадрів для галузі тощо.

4.3. Українське товариство охорони природи та сприяння розвитку природних багатств

Українське товариство охорони природи (Укрприрода, УкрТОП), засноване згідно Постанови Ради Міністрів УРСР від 26 липня 1946 р. № 1273 [63, арк. 1] за сприяння професора В. І. Талієва, першого президента Академії наук України В. І. Вернадського, професора-зоолога В. Г. Аверіна, поета й академіка М. Т. Рильського, письменника і захисника природи М. І. Чабанівського, академіка-ботаніка М. М. Гришка, академіка-лісівника П. С. Погребняка, академіка-зоолога Д. К. Третьякова, академіка-ботаніка М. Г. Холодного, члена-кореспондента АН УРСР, ентомолога Є. В. Звірозомб-Зубовського, академіка-геолога, першого голови Оргбюро товариства Б. І. Чернишова та ін. [264, с. 5]. Засідання ініціативної групи товариства (у складі академіків АН УРСР М. М. Гришка, Д. К. Третьякова, М. Г. Холодного, Б. І. Чернишова, П. С. Погребняка, члена-кореспондента АН УРСР Є. В. Звірозомб-Зубовського, професора М. І. Котова, начальника Головного управління заповідників Л. А. Мартинюка, представника Міністерства освіти І. Д. Волкова) почали скликатися ще з початку 1945 р. На цих зібраннях було обрано членів Оргбюро товариства, підготовлено його Статут; призначено відповідальних за ті чи інші сектори осередку: акад. М. М. Гришко мав опікуватися питаннями озеленення, стану ботанічних садів, парків і цінних лісових насаджень; акад. О. І. Душечкін — питаннями цілинних степів, пам'яток природи і заповідників місцевого значення, проф. І. Т. Швець — питаннями охорони птахів і раціоналізації мисливства; І. Д. Волков — питаннями популяризації ідей охорони природи серед молоді [70, арк. 2, 2 зв.].

Слід зазначити, що Укрприрода стала правонаступницею заснованого у 1906 р. під керівництвом приват-доцента В. І. Талієва студентського гуртка любителів природи при Харківському університеті. До складу осередку входив також студент-зоолог В. Г. Аверін, у подальшому — відомий вчений, один з організаторів перших заповідників в Україні, засновник Всеукраїнського товариства мисливців та рибалок. У 1911 р. гурток трансформувався у Харківське товариство любителів природи.

З 1926 р. питання охорони природи перейшли до відома Наркомосу УРСР, з ініціативи якого у 1928 р. засновано міжвідомчий орган «Український комітет охорони пам'яток природи». Метою останнього стало погодження і підготовка до вирішення законодавчими органами усіх природоохоронних аспектів. Крім цього, у 1920-х рр. на теренах України в природоохоронній сфері працювали також Секція охорони природи Сільськогосподарського Вченого комітету України, Дніпропетровська крайова інспектура охорони пам'яток природи, Київська крайова інспектура охорони пам'яток культури і природи, Одеська крайова комісія для охорони пам'яток матеріальної культури і природи, Шевченківська окружна комісія охорони пам'яток культури і природи (м. Черкаси) та інші громадські організації.

Вже з початку створення Українського товариства охорони природи до його складу увійшли представники від ряду міністерств УРСР: освіти, сільського господарства, лісового господарства, рибної промисловості тощо, Головного управління заповідників при Раді Міністрів УРСР. Осередок підпорядковувався **Головному управлінню заповідників при Раді Міністрів УРСР**. Органами управління товариством, згідно Статуту 1946 р. були: Український з'їзд товариства; Рада товариства; Президія Ради товариства [90, арк. 6]. Поряд із цим, об'єднання не відразу стало масовим, групуючи навколо себе переважно науковців АН УРСР і працівників заповідників. Лише Постанова Ради Міністрів УРСР від 3 червня 1949 р. № 1452 «Про охорону природи на території Української РСР» зобов'язала осередок розгорнути більш масову роботу й утворити ряд обласних філій. Державне видавництво сільськогосподарської літератури України та видавництво «Радянська школа» забезпечили Укрприроду щорічним виданням 25 аркушів популярної літератури і плакатів [47, арк. 2].

У 1951 р. Українське товариство охорони природи **перейшло у підпорядкування Академії наук УРСР** (Постанова Ради Міністрів УРСР № 2738 від 25 вересня 1951 р. «Про заповідники» [47, арк. 3]), перебравши на себе опіку всіма природоохоронними справами республіки; у своє підпорядкування отримало велику бібліотеку колишнього (ліквідованого) Головного управління заповідників [28, арк. 27]. У 1953 р. на I з'їзді осередок

був перейменований на **Українське товариство охорони природи та сприяння розвитку природних багатств**. Наступного року затверджено новий Статут. Постановою Президії АН УРСР від 13 червня 1955 р. «Про організацію комісії з охорони природи» новостворена комісія і товариство були підпорядковані Відділу біологічних наук АН УРСР [47, арк. 3, 4, 5].

У 1961, 1965, 1968, 1971, 1976, 1981, 1986 рр. скликалися, відповідно, II, III, IV, V, VI, VII, VIII з'їзди товариства, на яких постійно акцентувалася увага на посиленні роботи зі створення первинних організацій, залученні до лав осередку широких верств населення, у тому числі молоді.

До 1950 р. у складі товариства функціонувало 20 обласних відділень з 11 494 членами [28, арк. 2], а до початку 1953 р. — уже 25 обласних відділень [49, арк. 1]. На 1 січня 1952 р. кількість членів зросла до 53 500 осіб, серед яких: мисливців і рибалок — 34 000; учнів і студентів — 17 800; інших — 1 700 осіб [28, арк. 27]. На кінець 1960 р. кількість членів збільшилася до 784 тис. осіб, серед яких: 322 тис. дорослих і 462 тис. молоді шкільного віку [51, арк. 8]. На кінець 1961 р. у складі товариства було 1 095 782 особи, 2 132 юридичних членів; осередок мав 9 137 первинних організацій у школах, на фабриках і заводах, колгоспах і радгоспах; обласні відділення були створені в усіх містах обласного значення; товариство мало 79 міських і 1 271 районне відділення [84, арк. 2, 3]. Найпотужнішими обласними відділеннями вважалися Львівське, Кримське, Чернігівське, Харківське. До 1986 р. у складі товариства нараховувалося близько 19 млн. індивідуальних і 47 тис. колективних членів.

Першим очільником товариства був академік, геолог і палеонтолог Борис Ісидорович Чернишов (1949–1950 рр.). У 1950 р. головою Оргбюро товариства став академік і віце-президент АН УРСР, вчений-лісівник і ґрунтознавець, доктор географічних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, професор Української сільськогосподарської академії Петро Степанович Погребняк, заступником з наукової роботи — член-кор. АН УРСР — Є. В. Звірозомб-Зубовський. З 1963 р. Головою Президії товариства було обрано доктора біологічних наук, професора, зоолога, директора Центрального науково-природничого музею АН УРСР Михайла Анатолійовича

Воїнственського, який керував осередком до 1981 р. [264, с. 14]. У 1981–1983 рр. товариство очолював перший заступник Голови Ради Міністрів УРСР Григорій Іванович Ващенко, протягом 1983–1991 рр. — інший перший заступник Голови Ради Міністрів УРСР — Євген Вікторович Качаловський. Закриття багатьох підприємств із середини 1980-х рр., невизначеність їхньої подальшої долі, процеси приватизації, безробіття та інші соціально-економічні модернізації призвели до занепаду діяльності низки районних і первинних організацій товариства, яке змушене було реформуватися в нових соціально-політичних умовах: у 1991 р. на IX з'їзді товариства затверджено новий Статут, очільником обрано першого заступника голови Президії — Ігоря Львовича Грінчака (перебував на цій посаді до 2003 р.) й окреслено нові завдання осередку.

Завдання і основні напрями діяльності товариства. Після Другої світової війни загострилися проблеми зі збереження та відновлення родючості ґрунтів, охорони водних ресурсів і повітряного простору від забруднення шкідливими стоками та викидами промисловості і транспорту, відновлення чисельності корисних видів рослин і тварин, впорядкування заповідної справи тощо. Виходячи з цього, завдання товариства — охорона природи і сприяння збереженню природних ресурсів — реалізовувалися шляхом популяризації природоохоронної справи, сприяння заходам зі здійснення Сталінського плану перетворення природи, пропаганди знань про природу і виховання патріотичних почуттів, наукове опрацювання галузевих питань, охорони і збільшення зелених насаджень навколо міст, охорони водойм, виявлення цінних ділянок природи (старих дерев, цінних екземплярів рослин, тварин, ділянок лісу, степу, мальовничих краєвидів) для їхньої охорони, збільшення кількості парків, садів, виноградників, лісових і лісомеліоративних насаджень, забезпечення консультацій в усіх галузях природознавства, нагляду за реалізацією законопроектів з охорони й розвитку природних ресурсів республіки, наукового розроблення галузевих питань, сприяння підготовці нових кадрів у справі охорони природи [90, арк. 2, 4; 28, арк. 25, 164, 165]. Читалися публічні лекції, споряджувалися експедиції, відкривалися допоміжні установи (бібліотеки, виставки, музеї).

Джерелами фінансових надходжень товариства були вступні та щорічні членські внески юридичних і фізичних членів, відсотки від капіталів і майна, прибутки від видавничої діяльності, проведених заходів (лекцій, заочних курсів, платних виставок), а також кошти від розплідників плодкових і декоративних дерев, дотації від громадських і державних установ, добровільні внески [90, арк. 11–12]. Укрприрода отримала позику від Всеросійського товариства охорони природи [28, арк. 36, 37]. Наприклад, щорічний членський внесок у 1960 р. становив 30 коп. для дорослих, 20 коп. — для студентів, 5 коп. — для учнів [51, арк. 13].

У 1950-х рр. членами товариства розроблено і подано до відповідних інстанцій проекти постанов про: організацію виховної роботи й активне залучення молоді України до вивчення, охорони і збагачення природи рідного краю; утворення голубиних зон навколо міст; охорону корисних птахів і звірів у зелених зонах; раціональну сітку заповідників СРСР і УРСР; упорядкування вирубок лісу тощо [47, арк. 6]. Товариством розроблено важливий проєкт **Закону «Про охорону природи»**, прийнятий Верховною Радою УРСР у 1960 р., згідно якого громадськість повинна активно долучатися до процесів збереження і охорони природних багатств. Експеримент упроваджувався у Волинській, Кримській, Миколаївській, Полтавській і Чернігівській областях, де були створені спеціальні **служби громадських інспекторів** (станом на 1 січня 1961 р. інститут громадських інспекторів нараховував 3 308 осіб [51, арк. 9]). Окрім того, були створені спеціальні державні інспекції та органи охорони, також лісові, мисливські, рибальські, пожежні, санітарні, ветеринарні й інші інспекції та органи нагляду за збереженням об'єктів природи; організована служба «зелених патрулів». На кінець 1961 р. уже працювало 4 732 громадських інспекторів охорони природи, на 1962 р. — 7 909 [52, арк. 8], які займалися попередженням бракон'єрства в мисливських і рибальських господарствах, затримували порушників гігієнічних карантинних правил поводження з рослинами і тваринами, контролювали експлуатацію природних багатств тощо [84, арк. 2, 4].

Постановою Ради Міністрів УРСР № 717 від 6 липня 1958 р. при відділах товариства (Кримському, Запорізькому, Херсон-

ському, Київському та Дніпропетровському) у статусі структурних підрозділів були створені **загони із захисту зелених насаджень від комах-шкідників і хвороб**. Проводили комплекс заходів з захисту зелених насаджень: хімічна боротьба зі шкідниками рослин; санітарно-оздоровчі міри (обрізка дерев, вирубка сухостоїв, лікування ран, ремонт паркових насаджень тощо); надання населенню консультацій, проведення лекцій і бесід. Такі загони очолювали, як правило, агрономи або практики-садоводи [81, арк. 15]. На початок 1960-х рр. в УРСР функціонувало 19 таких загонів зі 140 особами, більшість з яких закінчили курси зеленого будівництва [81, арк. 17].

Згідно Постанови Ради Міністрів УРСР № 451 від 6 травня 1965 р. «Про покращення охорони природи, раціонального використання і відновлення природних багатств» в Луганському, Кримському, Одеському обласних відділах товариства і Севастопольському міському були вперше організовані магазини «Природа», «Зоомагазини» і кіоски з продажу посадкового насіння, екзотичних рибок, птахів, кормів для тварин [81, арк. 19].

Громадський контроль за дотриманням природоохоронного законодавства активізувався з початку 1980-х рр. У підрозділах товариства створено штаби громадського контролю, при яких діяли громадські інспектори, на небезпечних виробництвах функціонувало 26 тис. постів і дружин з охорони природи. Широкого поширення набуло проведення рейдів з перевірки роботи очисних споруд, якості рекультивації порушених земель, відводу водоохоронних зон і прибережних смуг малих річок та водойм, безпечного застосування отрутохімікатів та мінеральних добрив у сільськогосподарському виробництві [264, с. 19, 20].

Значного поширення набув рух за охорону природи — благополуччя малих річок, збереження лісів, родючості ґрунтів, чистоту повітря, — який реалізовувався через громадські походи, конкурси «Джерело», «Крилатий захист», «Заповідним територіям — зразковий стан», «Малим річкам — повноводність і чистоту» тощо. Як зазначав П. С. Погребняк, «громадська робота по оздобленню міст, сіл, населених пунктів, колгоспів, фабрик і заводів, транспортних шляхів, берегів каналів, річок та водойм є складовою частиною охорони природи. Опрацьовано нові форми озеленення...: вертикальне озеленення у великих

містах, заліснення крутосхилів, створення алейних посадок зі швидкокорослих та плодкових порід на польових шляхах, в колгоспах і радгоспах; запроваджено новий кращий асортимент деревних порід, кущів, газонних трав і квітучих рослин... На черзі громадські роботи по озелененню шахтних одвалів, териконів та інших створених промисловістю пустирів, які можна обернути на мальовничі зелені об'єкти та місця відпочинку» [28, арк. 191]. Так, згідно статистики, до 1963 р. висаджено лісу і саду — 15 млн. дерев і 3,2 млн. кущів, озеленено шляхів — 53 127 км, озеленено садиб — 2 635, розвішано штучних гнізд — 112483, прочитано лекцій — 5 110, проведено природоохоронних виставок — 149, надруковано статей — 1704, організовано виступів на телебаченні й радіо — 485, проведено природоохоронних конкурсів — 28, надано консультацій — 28 340 [82, арк. 1, 2].

Товариство неодноразово піднімало питання належної організації роботи та збереження заповідників України, зокрема, «Асканії-Нової», Карпатського, Поліського, Лісостепоного. Особливо турбували питання передачі «Асканії-Нової» від Інституту гібридизації і акліматизації тварин (знаходився у підпорядкуванні ВАСГНІЛ) до АН УРСР, та збереження прилеглих до заповідника територій дендропарку, зоопарку, цілинних земель тощо [28, арк. 42, 43]. Крім того, актуальними для природоохоронних організацій залишалися проблеми вирубування лісів, зокрема букових і ялинцевих у Карпатах, старих соснових лісостепів Києва — у Дарниці, Святошиному, Боярці, Пуці Водиці; забруднення зелених міських і позаміських зон і водойм шкідливими промисловими відходами; забруднення міського повітря; руйнування ґрунтів у результаті водної і повітряної ерозії тощо. Як зазначав у доповіді «Природні ресурси України та їх раціональне використання» П. С. Погребняк, «обов'язком громадських організацій, передусім — Товариства охорони природи — є виявлення і охорона пам'яток природи, створення за громадський рахунок заповідників природи різного значення, від районного до обласного і республіканського (наприклад, заповідник республіканського масштабу «Червоні печери» у Криму, створений Кримською філією товариства в 1960 р., утримуваний за рахунок товариства). Окремі пам'ятки природи і заповідники можуть перебувати під доглядом

ВУЗів, середніх шкіл, науково-дослідних установ, загальнокультурних організацій. Завдання громадських організацій — опрацювати типові статuti пам'яток природи і заповідників громадського відання» [28, арк. 190–191].

Крім того, П. С. Погребняк виступав з актуальними доповідями «Охорона природи і географічні науки», «Стан і перспективи охорони флори і рослинності в Радянських Карпатах»; член Президії товариства, доктор біологічних наук О. Л. Липа займався вивченням визначних садів і парків України, розробляв заходи щодо їхнього збереження і охорони, обліку пам'яток природи; член товариства, завкафедрою Київського державного університету О. П. Корнеєв приймав участь у розробці проекту Закону Ради Міністрів СРСР про охорону водних ресурсів; галузеві питання у публікаціях висвітлювали почесні члени товариства М. Рильський і Л. Леонов, заступник голови товариства І. Підоплічко та ін. [51, арк. 4, 5].

За ініціативи й кошти товариства розпочали роботу обласні **навчально-методичні центри «Будинки природи»**, спочатку у Запоріжжі та Миколаєві, згодом — у Херсоні, Сумах, Черкасах, Дніпропетровську, Рівному, Вінниці та ін. містах [264, с. 17, 18]. До 1983 р. працювало 15 обласних, 289 районних і 83 міських «Будинків природи» (такі будинки почали створюватися і в сільській місцевості) [264, с. 21].

На початок 1971 р. в Україні функціонувало 57 народних університетів «Природа» (загальна кількість слухачів — понад 5 тис.) [31, арк. 26 зв.]. Вони працювали майже у всіх областях УРСР, окрім Волинської, Закарпатської, Рівненської, Кіровоградської та Київської (не рахуючи м. Києва). До 1983 р. кількість університетів збільшилася до 850 зі 170 тис. учнів [264, с. 21]. Серед найбільших — Львівський, Харківський, Київський, Вінницький та ін.

Метою народних університетів «Природа» Українського товариства охорони природи та сприяння розвитку природних багатств було ознайомлення слухачів із комплексом державних, міжнародних і суспільних заходів, направлених на раціональне природокористування, відновлення, примноження і охорону природних ресурсів [31, арк. 12]. Університети покликані популяризувати серед населення знання про природу

та її багатства, знайомити з досягненнями науки і техніки та поширювати передовий досвід з охорони і раціонального використання природних багатств; поряд із цим у них здійснювалася підготовка «кваліфікованих громадських пропагандистів, які можуть проводити серед населення роз'яснювальну роботу з природоохоронних питань» [31, арк. 26]. Університети працювали на громадських засадах під керівництвом рад, затверджених Президією товариства. Формами занять були лекції, бесіди, конференції, семінари, екскурсії до заповідників і ботанічних садів. Термін навчання — переважно 2 роки [81, арк. 3]. Найбільш поширені факультети садівництва, виноградарства, квітникарства, бджільництва, мисливствознавства, а також охорони і вивчення природи, громадських інспекторів, лісового господарства тощо. Народний університет «Природа» при Запорізькому Будинку природи мав відмінні від інших факультети: мисливствознавства, прикладної біології, біології та географії.

Одним з найкращих вважався Львівський народний університет «Природа», створений міським Товариством охорони природи у 1967 р. Мав 5 факультетів: охорони природи; живої природи; краєзнавства; садівництва і квітникарства; громадських інспекторів; налічував у своєму складі кілька філіалів при політехнічному і медичному інститутах, профтехучилищі та школах. Серед слухачів — вихователі дитсадків, учні шкіл, студенти вузів, учителі, працівники промислових підприємств. При університеті функціонували щорічні курси підвищення ділової кваліфікації вихователів дитячих установ. Народний університет тісно співпрацював з іншими освітніми закладами міста, у тому числі лісотехнічним і медичним інститутами, ботанічним садом, дослідною плодовоягідною станцією, станцією захисту рослин [31, арк. 6, 6 зв., 7 зв., 8 зв., 11]. Найчисельнішим був факультет громадських інспекторів, слухачі якого перевіряли стан зелених насаджень у місті, проводили бесіди й лекції у школах і вузах, організовували теле- і радіопередачі з питань охорони окремих видів тварин і рослин тощо [31, арк. 27 зв.].

За ініціативи Українського товариства охорони природи та сприяння розвитку природних багатств у 1967 р. уряд УРСР створив Державний комітет охорони природи України (Держкомприроди), як центральний орган влади, який згодом, у 1991 р.,

набув статусу міністерства (сьогодні це — Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України). До речі, пропозиції про необхідність створення «комітету охорони і раціонального використання природних ресурсів при Раді Міністрів УРСР» почали лунати від Укрприроди ще з 1963 р., а також щодо створення подібної комісії при Верховній Раді УРСР [82, арк. 6].

Фахівці товариства долучилися до заходів у зоні радіаційного забруднення після аварії у 1986 р. на Чорнобильській АЕС, спільно з Інститутом науково-технічної інформації провели науково-практичну конференцію з питань забруднення території Києва радіонуклідами та видали ряд брошур про поводження у зоні забруднення [264, с. 22].

Товариство складалося з **галузевих секцій**, створених протягом 1950-х — початку 1960-х рр.:

1) юних захисників природи (юнацька) (очільниця Т. Г. Костецька);

2) озеленення (з підсекціями бджільництва, пізніше — і лісівництва (з 1958 р.); очільник О. О. Грошевий);

3) ботанічна (головували проф. М. І. Котов, О. І. Соколовський);

4) зоологічна (з підсекціями голубівництва і акваріумістики (остання спочатку функціонувала як окреме консультативне бюро акваріумістів); очолювали проф. М. А. Воїнственський, І. Т. Сокур, В. І. Абеленцев);

5) геолого-географічна (охорони надр) (створена у травні 1958 р. під керівництвом проф. Є. В. Шевченка);

6) лісова (очільник П. С. Погребняк) [28, арк. 54; 47, арк. 5];

7) водоохоронна (охорони вод) (заснована у 1961 р. під керівництвом акад. В. А. Мовчана, згодом її очолив Д. В. Ліпорський);

8) правова (створена у 1961 р. під головуванням В. Л. Мунтяна) [264, с. 12, 13, 15; 28, арк. 86; 52, арк. 15].

Важливими заходами *секції юних захисників природи*, до якої, окрім учнів середніх шкіл, входили й представники ЦК ЛКСМ, Міністерства освіти, Центральної агробіостанції [28, арк. 26], стали, зокрема: проведення навесні 1962 р. конкурсу з приваблювання диких корисних птахів (переможцями визнано більше 200 шкіл УРСР); організація I республіканської

виставки диких корисних птахів та кімнатних співочих птахів. На виставці експонувалися живі птахи і їхні опудала — захисники лісів, садів і полів, винищувачі гризунів і бур'янів; методи приваблювання птахів за допомогою кормушок, шпаківень, дуплюнок. Виставку відвідало близько 6 тис. осіб [52, арк. 8, 9]. Члени секції займалися також розробленням: пам'ятки зеленого патруля, положення про республіканський конкурс з охорони і приваблювання диких корисних птахів, інструктивно-методичних листів, програм натуралістичної роботи в піонерських таборах, посібників для створення куточків охорони природи і краєзнавчих шкільних музеїв; організацією семінарів для учителів біології, заходів зі врятування риби й охорони зелених насаджень [52, арк. 15, 16]. Напр., у 1967 р. юннатами закладено 9 423 га садів, парків, скверів, озеленено 7 360 шкільних подвір'їв і лікарень, 767 км доріг, обліснено 1 225 балок [83, арк. 2]. Лише за цей рік секцією підготовлено до видання 14 брошур на тему охорони сільськогосподарських насаджень.

До компетенції *секції озеленення* належали питання нових методів озеленення міст. Зокрема, на засіданнях секції неодноразово піднімалися питання щодо ґрунтової реконструкції зеленого господарства Києва й потребу озеленення міста і приміських зон різноманітним асортиментом рослин. Товариство в цьому напрямку активно співпрацювало з міністерствами комунального господарства, лісового господарства, фахівцями-архітекторами, міською думою. У 1950 р. підготовлено проєкт щодо реконструкції існуючих і створення нових зелених насаджень у м. Києві з залученням висококваліфікованих спеціалістів і наукових установ [28, арк. 13, 21]; долучалася молодь (учні та студенти).

Окрім того, секція озеленення активно працювала над питаннями розвитку і захисту зелених насаджень, створення нових лісопосадок, упровадження нових видів рослин, боротьби зі шкідниками зелених насаджень, збереження заповідників і пам'яток природи, облаштування виставок квітів, вечорів з питань садівництва й городництва. Проводилися консультації для садоводів, виставки ядохімікатів. Прочитано наступні цикли лекцій: «Створення ландшафтних посадок», «Озеленення схилів Володимирської гірки в м. Києві», «Використання дикорослої флори в озелененні міст», «Пам'ятки степового лі-

сорозведення», «Заповідники УРСР і охорона природи», «Догляд за садом і зеленими насадженнями» тощо [50, арк. 2, 3]. За ініціативою членів секції у 1955 р. було закладено нову дослідну ділянку з озеленення крутих схилів на київському Подолі [50, арк. 4]. Львівським обласним відділенням товариства з 1962 р. започатковано масштабну кампанію «Перетворимо Львівщину на квітучий сад» (так, лише за вказаний рік силами товариства в регіоні висаджено 27 440 плодкових дерев і 48 молодих парків [52, арк. 10]).

За участю громадськості у період 1952–1962 рр. було висаджено 1 311 тис. га лісу (це на 597 тис. га більше, ніж зрубано), половина з них — на еродованих землях, не придатних для сільського господарства. Для боротьби з суховіями в Харківській, Миколаївській, Запорізькій, Луганській, Донецькій та ін. областях УРСР висаджено більше 370 тис. га лісосмуг [84, арк. 3]. Здійснено посадку 50 млн. фруктових і декоративних дерев. Окрім Києва активна робота з озеленення міст і сіл проводилася на Донбасі та в курортних зонах міст півдня УРСР. Ряд первинних організацій товариства взяли шефство над цінними природними об'єктами.

Ботанічна секція вирішувала питання охорони рослинності УРСР, висвітлення народно-господарського і наукового значення заповідників [28, арк. 28].

Зоологічна секція складалася з підсекцій голубівництва й акваріумістики. Перша працювала над вирощуванням декоративних, чистокровних голубів; організацією виставок голубівництва; купівлею кормів для птиці; видавалися брошури і плакати з питань голубівництва. Читалися лекції для колгоспників, робітників, військових; під егідою підсекції проводилися «Дні птахів», «Дні лісу», зустрічі з юннатами зоопарків і палацами піонерів; у 1962 р. проведено масштабне обстеження стану охорони заселень байбака в заповіднику «Стрілецький степ» (Луганська обл., сьогодні це — «Стрільцівський степ») [52, арк. 18]. Підсекція акваріумістики випускала фаховий бюлетень, влаштовувала читання лекцій [50, арк. 4, 5].

Геолого-географічна секція займалася паспортизацією геологічних пам'яток природи, проведено обстеження печери «Кизил-Коба» (Крим, с. Перевальне) [52, арк. 20].

Завданнями *лісової секції* були: опрацювання матеріалів з охорони природи і захисту лісів народногосподарського, гідрокліматичного, ґрунтозахисного та водорегулюючого значення, а також лісів, цінних як об'єкти науки, культури і пам'ятки природи. На засіданнях обговорювалися питання раціоналізації лісового господарства, економного використання його продукції, узагальнення досвіду передовиків лісового господарства [28, арк. 106]. Члени секції брали участь в експедиціях і дослідженнях заповідників, виїжджали на Михайлівську цілину і в м. Тростянець Сумської обл. [52, арк. 20]. Серед членів секції були: П. С. Погребняк (голова), професори О. В. Плетеньов, Д. Ф. Руднев, О. С. Скородумов, Д. Д. Лавриненко, П. Г. Кроткевич, П. Ф. Коноз та ін. відомі вчені-лісівники [28, арк. 108–109].

У подальшому — це *секція охорони лісів і зелених насаджень* (голова — д. с.-г. н. С. А. Генсірук, згодом П. Г. Вакулюк, секретар — Я. В. Коваль), яка (в якості організаційного й науково-методичного центру для обласних і районних галузевих секцій) керувала організацією весняних і осінніх місячників лісу і саду, створенням нових зелених насаджень, озелененням колгоспів, радгоспів, територій шкіл і лікарень, могил героїв воєн, закладенням нових парків і алей; здійсненням оглядів і наданням методичної допомоги лісовим господарствам щодо охорони лісонасаджень; проведенням нарад-семінарів з охорони земель, зелених насаджень і виконанням протиерозійних заходів. При палацах піонерів, школах і станціях юннатів створювалися зелені та голубі патрулі; проводилися заходи з охорони лісів від пожеж, самовільних вирубок. У 1970 р. секція звернулася до Міністерства освіти УРСР з проханням про впровадження позакласної роботи з учнями з охорони зелених насаджень і догляду за ними [29, арк. 5, 6, 7, 8].

Водоохоронна секція проводила організаційно-методичну і виховну роботу серед громадян і суспільних організацій щодо раціонального використання і збереження водних ресурсів шляхом підвищення обізнаності й організації постів суспільного контролю. Так, на 1 січня 1972 р. в УРСР діяло 2 933 пости, комісії і рейдових груп, 492 секції, в яких рахувалося 12 107 осіб [30, арк. 6, 7]. Громадські контролери разом із працівниками

держводінспекції виявляли недоліки в роботі підприємств з очищення стічних вод, сліdkували за виконанням графіків будівництва очисних споруд і ефективності їхньої роботи, надавали допомогу при створенні водоохоронних лісонасаджень, контролювали виконання робіт землевпорядниками по боротьбі з ерозіями ґрунтів, готували очисні споруди до сезону цукроваріння. За результатами перевірок і оглядів складалися акти, які направлялися в урядові інстанції для формулювання практичних рекомендацій. Громадські контролери часто вносили власні пропозиції, впроваджували нову техніку, направлену на покращення технологій очищення, скорочення використання чистої води і зменшення кількості стічних вод [30, арк. 10, 11, 12].

Членами секції проводилися лекції, виступи на телебаченні, бесіди, конкурси на раціональне використання водних ресурсів, огляди провідних підприємств водопостачання, очисних споруд, організовувалися укріплення берегів, оглядові рейди заплав і берегів рік та ставкових господарств з метою встановлення їхнього санітарного стану і визначення обсягу меліоративних заходів, ініціювалися заходи з покращення водопровідно-каналізаційних господарств у містах, санітарного становища акваторій портів і берегових ліній [30, арк. 13, 16].

Члени *правової секції* надавали письмові й усні консультації з питань правової охорони природи, готували збірники законодавчих актів [52, арк. 17].

У 1966 р. створена *секція охорони і збагачення тваринного світу*, яка об'єднала зоологів, мисливствознавців, мисливців та інших громадян з метою залучення громадськості до сприяння справі раціонального використання і охорони диких корисних звірів, птахів, риб, комах та інших тварин, втілення в життя Закону про охорону природи УРСР [30, арк. 80]. Завданнями секції, відповідно до її Положення, були: сприяння охороні тварин, корисних у народному господарстві, які є об'єктами хутового промислу, спортивного полювання і акліматизації; сприяння охороні рідкісних і зникаючих тварин; розроблення методів з охорони і використання тваринного світу, рекомендацій з раціонального використання промислових тварин, організації заповідників, місць розмноження і зимівлі тварин, а також заходів з охорони тварин. Формами роботи секції були: 1) орга-

нізація спостережень і дослідів за тваринами, умовами їхнього відновлення і раціонального використання; 2) надання методичної допомоги і консультацій установам і окремим громадянам з питань охорони, збільшення чисельності й використання тваринного світу; 3) складання списків мисливських звірів і птахів, які потребували охорони; 4) сприяння державним і громадським організаціям у справі охорони, раціонального використання і збільшення чисельності корисних тварин; 5) популяризація фахових знань через організацію конференцій, нарад, виставок, лекцій, доповідей, бесід, конкурсів; 6) підготовка до видання науково-популярних матеріалів (брошур, листівок, плакатів, методичних посібників тощо) з питань охорони і збагачення тваринного світу [30, арк. 80, 81]. Зокрема, було розроблено регламентуючі документи щодо встановлення термінів і способів полювання і риболовлі; організовано мисливські заказники; заборонено полювання на окремі види тварин; здійснювалася охорона гніздувань птахів [81, арк. 7].

У складі Укрприроди виділена також *секція з охорони і раціонального використання земель*, якою контролювалося земельне законодавство, велася широка роз'яснювальна робота про значення громадськості в проведенні заходів з захисту ґрунтів від ерозій. Працювали громадські інспектори з раціонального використання і охорони земель, які спільно з фахівцями господарств популяризували передові методи використання земельних і кормових угідь, захисту ґрунтів, осушення боліт, викорчовування чагарників, проведення хімічної меліорації засолених і кислих ґрунтів, освоєння земель під сільськогосподарські культури, здійснення рекультивації земель після закінчення розробок корисних копалин і повернення їх колгоспам і радгоспам для господарського використання, сприяли створенню пасовищ тощо [30, арк. 112, 113].

Згадуються також менш потужні секції: охорони пам'яток природи (проф. О. Л. Липа); охорони вимираючих і зникаючих тварин (О. І. Гізенко); охорони ґрунтів від ерозії (проф. О. С. Скородумов); охорони повітря (проф. Д. М. Калужний) та ін. [81, арк. 28].

Секція охорони рибних запасів щорічно проводила двухмісячник охорони риби під час нересту і врятування пуголоквів.

Громадські інспектори з рибоохорони притягнули до відповідальності 7 тис. браконьєрів [83, арк. 3].

Секція охорони пам'яток природи. Зокрема, на початку 1963 р. Президія Укрприроди разом з комісією при АН УРСР підняли питання про оголошення пам'ятками природи найбільш визначних об'єктів і підготувала відповідні матеріали. Рада Міністрів УРСР видала Розпорядження № 1180-Р від 7 серпня 1963 р., за яким ботанічні сади, дендрологічні парки, парки-пам'ятники садово-паркової архітектури визнавалися пам'ятками природи республіканського значення і підлягали охороні; на Укрприроду покладена функція проведення державної реєстрації усіх таких об'єктів [81, арк. 31]. Так, товариством було взято під контроль 13 ботанічних садів, 16 дендрологічних парків, 133 парків-пам'ятників садово-паркової архітектури, 637 інших пам'яток місцевого значення (найбільше в Закарпатській, Чернігівській, Кримській, Вінницькій, Івано-Франківській, Запорізькій обл.) [81, арк. 32]. На 1967 р. під охорону було взято вже 834 об'єкти пам'яток живої природи, серед яких: 13 ботанічних садів, 24 дендропарки, 198 пам'ятників садово-паркової архітектури (у т. ч. «Софіївку», «Тростянець», «Хортицю» та ін. [83, арк. 3]).

Крім того, секції товариства працювали в таких напрямках роботи як: 1) природоохоронні заходи в Криму, Карпатах, зеленій зоні Києва; 2) охорона давніх дерев УРСР; 3) розширення асортименту декоративних рослин за рахунок дикорослих; 4) організація боротьби зі шкідниками і хворобами зелених насаджень; 5) вирощування винограду в умовах Києва; 6) вирощування алое; 7) боротьба з бракон'єрством у рибних господарствах; 8) посилення біологічного методу боротьби зі шкідниками сільськогосподарських культур; 9) організація раціонального використання медофлори в лісах УРСР [28, арк. 55].

У багатьох обласних відділеннях товариства працювали також секції охорони і розвитку тваринного світу, зелених насаджень, лісів, охорони водойм і їх тваринного світу; в окремих відділеннях створено секції кімнатних птахів, голубоводів, бджільництва, охорони пам'яток природи тощо.

Головними векторами роботи товариства були агітаційно-пропагандистська, організаційно-методична, культурно-масова,

видавнича, наукова. Зокрема, в напрямку агітаційно-пропагандистської та організаційно-методичної роботи читалися лекції на курсах методистів обласних станцій юних натуралістів, завідувачів палацами піонерів України, директорів шкіл, учнів, громадськості Києва, курсах інституту удосконалення учителів тощо [28, арк. 49]; члени товариства долучалися до складання пропозицій в Держплан УРСР з вироблення заходів з охорони зелених насаджень, підготовки проекту Закону та Постанови ЦК КП України та Ради Міністрів з охорони природи. У 1957 р. було підготовлено обов'язкову для виконання постанову Київської міської ради щодо охорони птахів, щодо створення «голубої зони» навколо Києва; розроблено заходи щодо участі молоді в роботі з висадки садів, виноградників, лісів, лісосмуг, озеленення міст [28, арк. 50]. Так, 14–16 листопада 1957 р. товариством скликано Львівську нараду з охорони природи західних областей України; 26–28 лютого 1958 р. спільно з Українським НТТ сільського господарства проведено науково-виробничу конференцію з питань розвитку бджільництва, зокрема, захисту бджіл під час застосування запилення і обприскування садків і посівів сильнодіючими ядами, охорони кормової бази бджільництва та її розвитку [47, арк. 9].

Культурно-масова робота полягала в організації: екскурсій (до заповідників, ботанічних садів), виставок (квітів і плодів, голубів і акваріумних риб), конкурсів, масових вечорів і демонстрації науково-популярних фільмів. За активну участь товариства у проведенні виставки квітів і плодів, показ врожаю мічурінських садів, виведення цінних для озеленення декоративних рослин Управління зеленої зони м. Києва нагороджувало товариство грамотами, дипломами і преміями. Організовувалися вечори запитань і відповідей, які супроводжувалися фотовиставками, конкурсами на тему охорони природи [51, арк. 2]. Щовесни товариство проводило місячники лісу і саду, дні (тижні) птахів, кампанії зі врятування корисних тварин у долинах річок під час весняних паводків, вело боротьбу з масовим розмноженням комах — шкідників полів, садів, лісів. Це — масовий рух активістів-природоохоронців, який мав виховне значення. На таких екологічного спрямування заходах усі бажаючі (активно долучалася перш за все молодь) займалися розчищенням

дерев, виготовленням шпаківень і будиночків для птахів. У ці дні у Києві проводилося також озеленення дніпрових крутосхилів (висадка сосни і скумпії) [28, арк. 113, 115; 84, арк. 9].

Варто згадати про ініціативу П. С. Погребняка щодо створення ялинкового господарства для киян, у якому щорічно мало висаджуватися до 200 тис. ялинок (ця потреба виникла через масове, у т. ч. незаконне вирубування дерев під новорічні свята і, як наслідок, проблему постачання містянам ялинок). Очільник товариства запропонував облаштовану територію ялинкового господарства використовувати також у якості лісопарку — місця для прогулянок і екскурсій [28, арк. 117, 119].

У рамках **видавничої діяльності** здійснювалися підготовка і друк бюлетенів, журналів, наукових праць, науково-популярної літератури, навчальної літератури (брошур і плакатів для учнів), путівників по заповідниках і пам'ятках природи, листівок, тематичних плакатів, гасел тощо. Науково-популярні статті членів товариства друкувалися у газетах «Правда України», «Робітничка газета», «Колгоспне село», «Радянська Україна», журналах «Виноградарство і садівництво Криму», «Птахівництво», «Наука і життя» тощо [51, арк. 3]. У 1950 і 1955 р. видано 2 випуски «Календаря природи України» [28, арк. 3], планувалися прикладні календарі: рільництва, овочівництва, садівництва. У 1962 р. за ініціативою товариства створено щомісячний періодичний радіо-журнал «Рідна природа» (редактор В. О. Лисенко) [52, арк. 42], який виходив не лише в Києві, а й у Вінниці, Ужгороді, Дніпропетровську, Чернігові, Сімферополі [81, арк. 4]. У журналі вміщувалися оповідання, нариси, фейлетони, листи слухачів, поради вчених; найпопулярніші розділи — «Трибуна любителя природи» (де виступали лісники, садоводи, рибалки), «Запитуй — відповідаємо» (надавалися поради вчених-природознавців), «Творчість наших слухачів» та ін. [81, арк. 24].

З 1971 р. за кошти товариства розпочався друк щоквартального інформаційно-методичного бюлетеня Держкомприроди, Українського товариства охорони природи та Українського товариства мисливців і рибалок «Рідна природа» [264, с. 16].

Наукова діяльність товариства проводилася в **лабораторії біоценології і екології рослин при Старосільській біологічній станції** (далі — лабораторія), відкритій в 1961 р. Там викону-

валася науково-дослідна тематика «Профілактика і лікування соснових лісів зеленої зони м. Києва, ушкоджених фабрично-заводськими газами і димами» [28, арк. 96, 97]. Фахівцями — кілька членів товариства і лаборант, які отримували заробітну плату, й аспіранти, які працювали на громадських засадах, — проводилися експериментальні виміри у Дарницькому районі столиці, який у той час інтенсивно індустріалізувався, в результаті чого було встановлено причини захворювань і окреслено способи лікування ушкоджених сосняків. Зокрема, було винайдено простий і недорогий спосіб профілактики і лікування соснових лісів 2–3% розчином соди з допомогою перманганату [28, арк. 132, 140]. Крім того, лабораторією організовано експедиційні дослідження степового заповідника Михайлівська цілина у Сумській обл. і байрачних лісів зазначеного регіону, а також лісів Кримського державного заповідника (мисливських господарств). Результати аналізів зібраних на Михайлівській цілині зразків ґрунтів готувалися для включення до експериментальної частини монографії П. С. Погребняка «Степовий заповідник Михайлівська цілина», книги «Загальне лісівництво» та ін. наукових публікацій ученого. Лабораторією проводилося також вивчення нормальних біоценозів лісу Гористе у зв'язку з планом наступного їх часткового затоплення [28, арк. 138, 139, 139 зв., 140].

Поряд із цим, очільник Укрприроди П. С. Погребняк неодноразово піднімав питання скрутного становища осередку, яке навіть не мало власного приміщення: «бувало так, що нас викидали з кімнати і ми протягом місяців тулилися по хідниках різних установ. Академія Наук УРСР, якій нас підкорено, розглядає наше Товариство як щось для неї непотрібне, поводить ся з нами, як з холодними шевцями» [28, арк. 69].

Показовим у цьому розрізі став документ — Постанова Президії АН УРСР «Про наслідки документальної ревізії оргмасової, фінансової та господарської діяльності Українського товариства охорони природи», — яким П. С. Погребняку винесена догана за те, що в 1961–1962 рр. осередок ніби-то мало займався організаційно-масовою і пропагандистською роботою, а виділені на це кошти були перенаправлені на наукову діяльність, зокрема фінансування досліджень і штату лабораторії біоценології і екології рослин, яка функціонувала під безпосереднім керівництвом

П. С. Погребняка. Було зініційовано лабораторію забрати від товариства і передати безпосередньо до Відділу біологічних наук АН УРСР [28, арк. 76, 77]. Члени ревізійної комісії зафіксували низькі показники пропагандистської та видавничої діяльності осередку, зазначивши у акті, що, «оскільки Товариство працює при Академії наук, являє собою громадську організацію, а не наукову установу, головним завданням її є організаційно-масова і пропагандистська, а не наукова робота, ...природоохоронну тематику доцільно розробляти в інститутах Академії наук» [28, арк. 83]. Було підняте питання про передачу товариства у підпорядкування Ради Міністрів УРСР. Ревізійна комісія розкритикувала й лекційну роботу осередку через відсутність чітких планів проведення лекцій, «невідповідність підготовленої наочності стандартам», недостатню кількість проведених екскурсій, виставок, преміювань, заохочень; «великі завдання державного і громадського значення, покладені на Українське товариство, не виконуються» [28, арк. 85, 90]. Поряд із цим, П. С. Погребняка звинувачено в «порушенні демократичних принципів керівництва», «ігноруванні думок інших членів товариства» [28, арк. 91]. Директивно постановлено посилити видавничу, пропагандистську й організаційно-масову роботу, створити видавничу раду й лекторську групу, лекції та доповіді зробити виключно «публічними, для широких мас», повністю припинити фінансування лабораторії, а кошти, «незаконно» витрачені на наукову роботу, стягнути з П. С. Погребняка [28, арк. 92]. Подібні дії кваліфікуємо як неприкритий, і досить агресивний наступ на діяльність Українського товариства охорони природи, і намагання вкотре втиснути громадські ініціативи у «прокрустове ложе» офіційного образу радянської науки. Закономірною і логічною стала вимога Президента АН УРСР Б. Патона (лист від 19 жовтня 1962 р.) звільнити приміщення, зайняте лабораторією. На адресу П. С. Погребняка надходили листи від обласних відділень товариства щодо підтримки діяльності лабораторії та обґрунтування законності її створення і держфінансування, а також визнання заслуг її очільника у напрямку лісівництва та природоохоронної роботи.

Припинення держфінансування лабораторії поставило під загрозу подальше упровадження винайдених методів профілактики та лікування соснових лісів.

Таким чином, найголовнішими здобутками Українського товариства охорони природи, що функціонувало в 1940–1980-х рр. як добровільна масова громадська організація з 25 обласними відділеннями і рядом галузевих секцій, підпорядкована спочатку Головному управлінню заповідників при Раді Міністрів УРСР, згодом — Академії наук УРСР, вважаємо розроблення важливого проекту Закону «Про охорону природи», прийнятого Верховною Радою УРСР у 1960 р. Укрприрода на той час була єдиною екологічною організацією, яка вимагала упровадження комплексного еколого-економічного підходу до управління економікою та заснування міністерства екології в структурі уряду. Важливо, що саме за ініціативи товариства у 1967 р. уряд УРСР створив Державний комітет охорони природи України (Держкомприроди), як центральний орган влади, який згодом, у 1991 р., набув статусу міністерства (сьогодні це — Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України).

Екологічні ініціативи Укрприроди полягали у: популяризації збереження природних ресурсів, поширенні знань про природу і виховання патріотичних почуттів, науковому опрацюванні галузевих питань, охороні та збільшенні зелених насаджень навколо міст, охороні водойм, виявленні цінних ділянок природи, збільшенні кількості парків, садів, виноградників, лісових і лісомеліоративних насаджень, консультуванні в різних галузях природознавства, нагляді за реалізацією законопроектів з охорони й розвитку природних ресурсів, сприянні підготовці нових кадрів у природоохоронній справі. Основними формами роботи товариства були: публічні лекції, науково-практичні конференції і семінари, наукові експедиції, природоохоронні громадські акції (походи, конкурси, демонстрації кінофільмів, виступи в пресі й на радіо, «дні лісу», «дні птахів» тощо). Товариство ініціювало масовий громадський контроль за дотриманням природоохоронного законодавства через спеціально створені служби громадських інспекторів, загони із захисту зелених насаджень від комах-шкідників і хвороб, «зелені» й «голубі» патрулі тощо. Функціонували обласні навчально-методичні центри «Будинки природи», народні університети «Природа». Головними напрямками діяльності Укрприроди були: агітаційно-пропагандистська й організаційно-методична, культурно-масова, видавнича, науково-експериментальна.

Розділ 5

НАУКОВІ ТОВАРИСТВА АГРАРНОГО СПРЯМУВАННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Сьогодні українська наука, у тому числі аграрна, представлена кількома видами — академічною, освітянською, відомчою, недержавною. Останній підвид представлений діяльністю **недержавних або неурядових організацій (НДО/НУО)** — громадських організацій, громадських об'єднань, благодійних організацій (товариств, установ, фондів), професійних спілок, їхніх об'єднань, об'єднань організацій роботодавців, відокремлених підрозділів іноземних неурядових організацій, представництв, філій іноземних благодійних організацій, творчих спілок, їхніх територіальних осередків.

За офіційними даними, в Україні відповідно до Звіту про гуманітарний розвиток (Ukraine Human Development Report) до 1996 р. існувало понад 5 000 НДО, на 2001 р., за даними порталу intellect.org.ua, їхня кількість збільшилася до 25 000, а в 2004 р. — до 28 000. Порівняно з країнами Заходу, це небагато — одна НДО на 1 710 жителів країни, — але, водночас, суттєво більше, ніж у країнах з низьким розвитком демократії. Станом на 2018 р. в Україні вже було зареєстровано 81 598 громадських організацій, що пояснюється традиційним тяжінням українців до демократії, відчуттям природної європейськості. Найбільша кількість українських НДО припадає на сфери: культури і освіти; здоров'я; інвалідності та ветеранства; економіки й науки; жінок і дітей [196]. Створені спеціальні інформаційні сервіси, які пропонують бази громадських організацій за різними пошуковими категоріями (напр., портал «Громадський простір» (https://www.prostir.ua/category/ngo/?filter-type=napryamok_diyalnosti&filter-value=osvita) та ін.).

Отже, **громадську організацію** розуміють як об'єднання громадян, створене незалежно від держави, але діяльність якого регламентується державним законодавством, статутом організації, яке має свою організаційну структуру і спрямоване на забезпечення різноманітних прав та інтересів як членів даної організації, так і тих категорій громадян, на які вона орієнтована.

на, через участь у формуванні державної влади й управління, спільне вироблення рішень з державними органами влади, здійснення громадського контролю над державними і недержавними організаціями, представництво та захист інтересів своїх членів й інших громадян в державних та громадських органах [102].

На сьогоднішній день громадські організації являють собою одну з найбільш оптимальних правових форм для допомоги громадянам у вирішенні їх спільних проблем, відстоюванні спільних інтересів.

З-поміж усього різноманіття НДО/НУО виділяємо **громадські наукові організації**, до яких належать, зокрема, громадські академії наук, наукові товариства, наукові асоціації, спілки, об'єднання тощо, діяльність яких регламентується, в першу чергу, Законами України: «Про наукову і науково-технічну діяльність» (від 26.11.2016 р. зі змінами та доповненнями) і «Про громадські об'єднання» (від 22.03.2012 р. зі змінами та доповненнями). Згідно статті 23 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», це — об'єднання вчених для цілеспрямованого розвитку відповідних напрямів науки, захисту фахових інтересів, координації науково-дослідної роботи, обміну досвідом. Зазначено, що громадські наукові організації для виконання статутних завдань можуть утворювати тимчасові наукові колективи, науково-дослідні, проектно-конструкторські, експертні, консалтингові, пошукові організації, співпрацювати з іноземними та міжнародними організаціями, бути колективними членами міжнародних науково-фахових об'єднань, спілок, товариств відповідно до законодавства України. Крім того, можуть: 1) вносити до органів державної влади пропозиції щодо реалізації та удосконалення державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності; 2) пропонувати своїх представників до складу Ідентифікаційного комітету, консультативно-дорадчих та експертних органів, що утворюються при органах державної влади. Органи державної влади, відповідно, можуть залучати громадські наукові організації та ради молодих вчених за їхньою згодою до участі у підготовці та виконання рішень стосовно наукової і науково-технічної діяльності, наукової і науково-технічної експертизи, науково-технічних програм, проектів і розробок та у взаємодії з ними інформувати

населення про безпеку, екологічну безпечність, економічну та соціальну значущість, екологічні та соціально-економічні наслідки реалізації відповідних програм, проектів і розробок.

В умовах розвитку громадянського суспільства в Україні громадські наукові організації поряд з іншими є суб'єктами наукової діяльності. Як зазначає Р. В. Неколяк, у розвинених демократичних країнах існує прямий взаємозв'язок між підвищенням ролі громадських організацій, які впливають на процеси формування державної політики, та підвищенням рівня соціально-економічного розвитку держави. Особливо це стосується впливу громадськості, передусім наукової, на усвідомлення владними структурами та населенням необхідності вибору такої моделі розвитку суспільства, яка передбачає пріоритетний розвиток науки, і, відповідно, створення передових технологій як гарантії подальшого економічного зростання, досягнення високих стандартів життя. Регулювання наукової сфери є важливим напрямом діяльності держави, враховуючи конституційний обов'язок держави сприяти розвитку науки та виходячи з того, що рівень розвитку науки і техніки є визначальним чинником прогресу суспільства, підвищення добробуту громадян, їх духовного та інтелектуального зростання [198, с. 28, 29].

У середині — другій половині ХХ ст. в УРСР створено ряд наукових товариств, які у межах природознавчих наук займалися й розробленням питань аграрної галузі: Українське товариство генетиків і селекціонерів (1967 р.), Українське товариство фізіологів (1959 р.), Українське відділення Всесоюзного товариства фізіологів рослин (1988 р.), Українське ботанічне товариство (1925 р.), Українське відділення Всесоюзного ентомологічного товариства (1949 р.), Українське відділення Всесоюзного мікробіологічного товариства (1959 р.), Українське товариство охорони природи та сприяння розвитку природних багатств (1945 р.) та ін. Більшість з цих товариств проіснували до розпаду СРСР. На початку 1990-х рр. на їхній дослідницькій базі постало ряд нових громадських організацій, зареєстрованих Міністерством юстиції України.

Аналіз статутів сучасних наукових товариств, розміщених на офіційних сайтах науково-дослідних інститутів мережі НАН і НААН, при яких функціонують ці об'єднання, дає під-

стави стверджувати, що це — всеукраїнські добровільні науково-громадські (більшість — неприбуткові) організації науковців, викладачів, молодих учених та практичних робітників певної галузі. Для виконання статутних завдань товариства: а) скликають наукові з'їзди, конференції, наради з фахових питань, організують наукові екскурсії та експедиції, курси, публічні лекції, диспути, доповіді; б) відкривають бібліотеки, лабораторії, курси, гуртки, музеї; в) друкують наукові та науково-популярні журнали, книги, збірки та брошури; г) встановлюють наукові зв'язки з товариствами інших держав, а також з іншими вітчизняними та іноземними науковими установами; д) сприяють розробці заходів практичного застосування результатів теоретичних і експериментальних досліджень у своїй галузі; е) висувають претендентів на здобуття державних, відомчих та інших премій; є) здійснюють необхідну господарську та іншу комерційну діяльність шляхом створення госпрозрахункових установ і організацій тощо.

Сучасні громадські організації, на відміну від наукових товариств радянського періоду, задекларували у своїй роботі принципи добровільності, самоврядності (т. т. право самостійно здійснювати управління діяльністю громадського об'єднання відповідно до його мети (цілей), визначати напрями, а також невтручання органів державної влади та місцевого самоврядування в діяльність об'єднання), прозорості, відкритості та публічності, вільного вибору території діяльності, відсутності майнового інтересу членів товариства.

Органами управління товариств, як правило, є: З'їзд (або Загальні збори), Центральна рада, Президент товариства, Ревізійна комісія.

З'їзд має право приймати рішення з будь-яких питань діяльності товариства, зокрема: затверджує Статут товариства або розглядає пропозиції та приймає рішення про внесення змін і доповнень до Статуту; обговорює наукові доповіді, звіти Центральної ради, Ревізійної комісії товариства про їхню діяльність; обирає та відкликає відкритим або таємним голосуванням Президента, Центральну раду і Ревізійну комісію; обирає почесних і заслужених членів; визначає основні напрями діяльності товариства; створює постійні комітети або комісії щодо програм,

публікацій, висування кандидатів у почесні члени товариства, щодо Статуту, зв'язків із закордонними і спорідненими товариствами; визначає склад комітетів та комісій; приймає рішення про відчуження майна товариства, про його ліквідацію тощо (зі Статуту Українського ботанічного товариства [245, с. 7]).

Центральна рада товариства: організує наукову, науково-технічну, фінансову та адміністративно-господарську діяльність; надає організаціям товариства методичну та консультативну допомогу; розглядає актуальні питання, проблеми, пов'язані з діяльністю товариства у період між з'їздами; керує поточною роботою відповідно до рішень З'їзду; розглядає питання про виконання рішень З'їзду, роботи секцій і відділень товариства; здійснює керівництво територіальними відділеннями та секціями; готує і затверджує плани роботи; затверджує зразки печаток, штампів, символіки, атрибутики; розпоряджається коштами та майном товариства у межах кошторису; встановлює строки і порядок сплати членських внесків індивідуальних та колективних членів; затверджує положення про секції товариства; інформує членів товариства про свою роботу; розробляє пропозиції щодо пріоритетних напрямів науково-технічного прогресу в галузі.

Президент представляє товариство у його стосунках з іншими юридичними та фізичними особами (державними установами, громадськими організаціями та громадянами); проводить поточну роботу товариства; має право підпису фінансових документів, як перша особа; організовує документообіг, діловодство, ведення бухгалтерського обліку та звітності товариства; видає в межах своєї компетенції накази, розпорядження, інші внутрішні нормативні акти та документи товариства; виступає розпорядником коштів та майна товариства, укладає та підписує від його імені господарські та інші договори, контракти, видає довіреності на право вчинення дій та представництва від імені товариства; звітує про свою роботу перед Центральною радою та З'їздом товариства тощо [245, с. 8, 9, 10].

Склад товариств формують, як правило, дійсні, почесні та колективні члени. Дійсними членами можуть бути громадяни України, котрі ведуть дослідницьку роботу в певній галузі, визнають Статут товариства, беруть активну участь в роботі громадської організації та регулярно сплачують членські внески

(напр., членами Українського ботанічного товариства можуть бути як громадяни України, так і іноземні громадяни та особи без громадянства [245, с. 5]); почесними членами можуть бути вітчизняні або закордонні вчені, які тривалий час є активними членами товариства або своєю науковою діяльністю істотно сприяють прогресу певної наукової галузі. Колективними членами можуть бути інші товариства, науково-дослідні установи, ЗВО або їхні факультети, що сприяють розвиткові досліджень у галузі, визнають Статут організації та сплачують членські внески [248, с. 6, 7].

Українське товариство ґрунтознавців та агрохіміків (м. Харків)

Дата реєстрації: 1992 р.

Керівництво: С. А. Балюк (генеральний секретар), директор Національного наукового центру «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О. Н. Соколовського», д-р с.-г. наук, проф., академік НААН. Керівні органи: Генеральний секретар, Президент, Президія, Центральна рада.

Склад: близько 600 членів; 23 відокремлені підрозділи (Волинське, Дніпропетровське, Донецьке, Житомирське, Закарпатське, Кам'янець-Подільське, Київське, Кіровоградське, Криворізьке, Кримське (діяльність тимчасово припинено), Луганське, Львівське, Миколаївське, Одеське, Полтавське, Прикарпатське, Рівненське, Сумське, Уманське, Харківське, Херсонське, Чернівецьке, Чернігівське).

Статус: всеукраїнська громадська організація. Функціонує при ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О. Н. Соколовського».

Мета діяльності: задоволення і захист законних соціальних, економічних, національно-культурних, творчих, наукових прав та інших інтересів членів Товариства та сприяння розвитку ґрунтознавства та агрохімії як важливих галузей сучасного природознавства, створення сприятливих умов для повного творчого, інтелектуального потенціалу членів товариства, підтримка та стимулювання особистих і колективних ініціатив в інтересах науково-технічного прогресу в галузі ґрунтознавства та агрохімії [121].

Основні завдання: 1) координація наукових досліджень у сфері ґрунтознавства, агрохімії, меліорації, екології та підготовки відповідних фахівців; 2) розроблення стратегії і конкретних рекомендацій раціонального землекористування та ефективного управління ґрунтовими ресурсами через систему нормативно-правових актів; 3) налагодження зв'язків через наукові дослідження із суспільством і бізнесом з метою оптимізації державної стратегії сталого розвитку у сфері землекористування.

Міжнародне співробітництво: Міжнародний союз науки про ґрунти IUSS; Продовольчі та сільськогосподарська організації ООН (ФАО); співпраця вчених-агрохіміків і агроекологів незалежних держав; Конвенція ООН щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням; Конвенції ООН щодо змін клімату; Глобальний екологічний фонд; Глобальне ґрунтове партнерство (ГПП/ФАО); членство в Міжнародному союзі ґрунтознавців [216].

Українське товариство генетиків і селекціонерів ім. М. І. Вавилова (м. Київ)

Дата заснування: 1967 р. при тодішньому Інституті фізіології рослин АН УРСР (сьогодні — Інститут фізіології рослин і генетики НАН України).

Керівництво: першим президентом товариства був д-р біол. наук, проф. П. К. Шкварніков, від 1976 р. — д-р с.-г. наук, проф., академік НАН України і УААН О. О. Созінов, від 1986 р. — д-р біол. наук, проф., академік НАН України В. В. Моргун, від 2002 р. — д-р с.-г. наук, проф., академік УААН М. В. Роїк, від 2007 р. — д-р біол. наук, проф., чл.-кор. НАН України В. А. Кунах. Найвищий керівний орган товариства — з'їзд, який обирає Раду. Рада обирає президента УТГіС, віце-президентів, ученого секретаря, президію, призначає скарбника. За час існування відбулося 10 з'їздів УТГіС (1967, 1971, 1976, 1981, 1986, 1992, 2002, 2007, 2012, 2017 рр.).

Склад: на 2022 р. товариство налічує близько 750 членів, 22 регіональних відділення: Асканійське, Вінницьке, Волинське, Дніпропетровське, Житомирське, Закарпатське, Запорізьке, Івано-Франківське, Київське міське, Київське обласне,

Львівське, Миколаївське, Подільське, Полтавське, Сумське, Тернопільське, Харківське, Херсонське, Хмельницьке, Черкаське, Чернівецьке, Чернігівське [262].

Статус товариства: згідно Статутів УТГіС 1999 і 2017 рр. це — всеукраїнська громадська організація, що об'єднує на добровільних засадах фахівців з вищою освітою — науковців, які беруть участь у науково-дослідницькій, педагогічній та практичній діяльності у галузі генетики і селекції та суміжних дисциплін для реалізації мети та завдань товариства.

Метою діяльності товариства визначено задоволення та захист соціальних, економічних, творчих, вікових та інших спільних інтересів своїх членів і сприяння професійній та науковій діяльності спеціалістів генетиків і селекціонерів, спрямованої на поліпшення рівня вітчизняної науки та практики в галузі генетики та селекції.

Головні завдання:

1) сприяння вдосконаленню організації управління генетико-селекційною роботою в наукових установах та селекційних центрах;

2) задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих та інших спільних інтересів;

3) сприяння науковому розробленню питань теорії генетики і практичної селекції в галузі селекційної практики та суміжних дисциплін;

4) сприяння підвищенню кваліфікації генетиків і селекціонерів, розширенню і поглибленню їх фахових знань;

5) участь у розробленні пропозицій з вдосконалення навчальних планів і програм викладання у ЗВО і закладах післядипломної освіти з біологічного, медичного, сільськогосподарського профілів;

6) пропаганда в установленому порядку досягнень науки та пріоритетних напрямків наукових досліджень у галузі генетики і селекції та суміжних спеціальностей;

7) сприяння у встановленні та розвитку міжнародних наукових зв'язків.

Відповідно до статутних завдань товариство: 1) вносить пропозиції до державних органів влади і управління; 2) бере участь у проведенні з'їздів (конгресів), конференцій, симпозіумів,

семинарів, наукових засідань, учбових циклів, курсів і шкіл фахівців, виставок як в Україні, так і за кордоном, у творчих дискусіях щодо сучасних наукових і практичних напрямків генетики та селекції з метою підвищення кваліфікації фахівців — членів товариства; 3) підтримує зв'язки з державними установами та громадськими організаціями з питань спільного проведення заходів, що відповідають статутним завданням товариства; сприяє забезпеченню професійної, юридичної, консультативної допомоги та здійснює соціально-правовий захист членів товариства; 4) організовує конкурси наукових робіт і практичних розробок з генетики та селекції, заохочує переможців грамотами, преміями; 5) бере участь у роботі міжнародних та національних конгресів з питань генетики та селекції; 6) сприяє розробленню програм з надання наукової методичної допомоги селекціонерам України; 7) бере участь у розробленні рекомендацій щодо отримання та впровадження нових сортів рослин, порід тварин, мікробіологічних, молекулярно-біологічних, біотехнологічних продуктів; 8) сприяє проведенню пропаганди генетичних, медико-генетичних, селекційних знань, організовує публічні лекції, виставки, диспути з питань генетики та селекції; 9) вступає в міжнародні (неурядові) організації, підтримує міжнародні зв'язки, укладає відповідні угоди з питань статутної діяльності [244].

Друковані видання: журнали «Вісник Українського товариства генетиків і селекціонерів» та «Фактори експериментальної еволюції організмів», які висвітлюють теорію, стан і проблеми, методи і результати досліджень у галузі генетики, селекції та сучасної біотехнології, а також вплив цих наук на розвиток суміжних напрямів біології, медичних і сільськогосподарських наук.

Українське фізіологічне товариство ім. П. Г. Костюка (м. Київ)

Дата заснування: 1959 р.

У липні 1928 р. за ініціативи акад. О. Палладіна у Києві було утворено Українське товариство біохіміків, до складу якого увійшли не лише біохіміки, а й фізіологи та фармакологи. Згодом товариство перейменували на «Українське товариство фізіологів,

біохіміків і фармакологів». У такому статусі воно існувало до 1959 р., коли було розділене на три самостійні — **Українське біохімічне товариство** (див. також окрему довідку), Українське товариство фармакологів і Українське товариство фізіологів. Цього ж року Українське фізіологічне товариство увійшло до складу Всесоюзного фізіологічного товариства ім. І. П. Павлова як національне товариство, проіснувавши в такому вигляді до 1991 р. У 1968 р. Українське товариство фізіологів очолив акад. Платон Костюк, який залишався його головою до 2010 р. У 1994 р. делегатами XIV-го з'їзду Українського фізіологічного товариства було прийнято рішення про новий статус товариства як самостійної організації.

Керівництво: Президент товариства з 2010 р. по теперішній час — д-р біол. наук, академік НАН України, член Європейської академії О. О. Кришталь.

Склад: понад 700 членів; 19 регіональних відділень: Вінницьке; Волинське; Дніпропетровське; Донецьке; Запорізьке; Івано-Франківське; Київське; Кримське; Луганське; Львівське; Одеське; Полтавське; Рівненське; Тернопільське; Ужгородське; Харківське; Херсонське; Черкаське; Чернівецьке. З 1959 до 2015 рр. проведено 19 з'їздів товариства.

Статус: добровільна самоврядна науково-громадська організація, яка проводить дослідницьку та/або викладацьку роботу у царині комплексу наукових дисциплін, які об'єднуються під терміном «фізіологія людини і тварин» (молекулярна і клітинна фізіологія, системна нейрофізіологія, фізіологія серцево-судинної системи, фізіологія дихання і гіпоксичних станів, фізіологія рухів, вікова фізіологія, фізіологія імунної системи, психофізіологія, клінічна фізіологія), та суміжні галузі науки.

Завданнями товариства є:

- 1) координація комплексних наукових досліджень у сфері фізіології людини і тварин;
- 2) об'єднання науково-дослідницької і навчальної роботи шляхом інтенсифікації наукових досліджень у ЗВО;
- 3) піднесення міжнародного престижу наукових досліджень, які проводяться в Україні;
- 4) проведення щорічних наукових заходів (конференції, симпозіуми, школи-семінари тощо) на регіональному, націо-

нальному та міжнародному рівнях, з'їздів товариства — один раз на 4 роки.

Друковані органи: «Фізіологічний журнал», заснований у 1955 р. (його редактори — видатні вчені-фізіологи: 1955–1960 рр. — акад. Г. В. Фольборг; 1960–1979 рр. — акад. О. Ф. Марченко; 1979–1994 рр. — акад. П. М. Серков, з 1995 р. — проф. В. Ф. Сагач), а також «Acta Physiologica».

Міжнародне співробітництво: УФТ є колективним членом Міжнародної спілки фізіологічних наук (International Union of Physiological Sciences, IUPS) з 1986 р.; Федерації Європейських Фізіологічних Спілок (Federation of European Physiological Societies, FEPS) з 1995 р.; Спілки фізіологічних товариств країн СНД з 2003 р. [159].

Українське біохімічне товариство

Дата заснування: 1959 р. при Інституті біохімії ім. О. В. Палладіна АН УРСР. Засновник товариства — акад. О. В. Палладін. У 1994 р. було прийняте до Федерації Європейських біохімічних товариств (FEBS) як рівноправний член [93, с. 222].

Українське товариство фізіологів рослин (м. Київ)

Дата заснування: 5 жовтня 1988 р. (як філія Всесоюзного товариства фізіологів рослин при тодішньому Інституті фізіології рослин і генетики АН УРСР (сьогодні — Інститут фізіології рослин і генетики НАН України).

Керівництво: Президент товариства з 2002 р. Герой України, акад. НАН України, д-р біол. наук, проф. В. В. Моргун. Керівні органи товариства: З'їзд, Рада товариства, Президія, Ревізійна комісія.

Склад: 7 галузевих секцій, 14 регіональних відділень (Вінницьке, Дніпропетровське, Закарпатське, Запорізьке, Київське, Криворізьке, Львівське, Одеське, Тернопільське, Харківське, Херсонське, Черкаське, Чернігівське, Чернівецьке). 15–16 червня 2017 р. відбувся крайній (V) з'їзд Українського товариства фізіологів рослин [226].

Мета діяльності: об'єднання вчених для всебічного сприяння прогресу у фундаментальних і прикладних напрямках фізіології рослин і суміжних наук; залучення вчених до створення

теоретичних засад подальшого розвитку рослинництва і біотехнологій; упровадження досягнень фізіології рослин у сільське господарство України; захист творчих, соціально-економічних та інших інтересів членів товариства.

Основні завдання полягають у: 1) підвищенні професійного рівня членів товариства; 2) об'єднанні та координації зусиль спеціалістів з питань фізіології рослин; 3) розробленні програм з розвитку діяльності спеціалістів з питань фізіології рослин і забезпечення їхньої практичної реалізації; 4) наданні науково-методичної допомоги вищій та середній школі щодо викладання питань фізіології рослин [266].

Українське ботанічне товариство (м. Київ)

Дата заснування: 19 березня 1925 р. (як філія Всесоюзного ботанічного товариства при АН СРСР, під назвою Українське ботанічне товариство. До цього, з 1919 р., функціонувало як ботанічна підсекція природничої секції Українського наукового товариства у Києві). Наразі функціонує при Інституті ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України.

Керівництво: О. А. Яната (1919–1922 рр.), О. В. Фомін (1923–1935 рр.), Д. К. Зеров (1950–1971 рр.), К. М. Ситник (1972–2011 рр.), член-кор. НАН України С. Л. Мосякін (з 2011 р. — дотепер) [211].

Склад: близько 1200 членів, 26 територіальних відділень у містах обласного значення. Київське (центральне) відділення товариства має секції: флори та рослинності; альгології; мікології та фітопатології; цитології, ембріології й анатомії рослин; інтродукції рослин; екології та охорони рослинності; ботаніки.

Статус: товариство є громадським об'єднанням, до якого входять на добровільній основі та на підставі спільності наукових і громадянських інтересів ботаніки та мікологи, а також інші громадяни, що мають інтерес до ботаніки та споріднених наук.

Мета діяльності: сприяння створенню необхідних умов для найбільш повного задоволення і проведення в життя творчих і професійних інтересів членів товариства, забезпечення їхньої соціально-правової захищеності.

Основні завдання: 1) сприяння розвитку ботанічної та споріднених наук; 2) розвиток творчої співдружності членів

товариства з науковою громадськістю в галузі ботаніки, мікології та споріднених наук в Україні та за її межами; 3) пропагування та популяризація наукових знань; 4) вивчення професійних і соціальних проблем та інтересів членів товариства з метою формування умов і соціально-економічних засад для підвищення престижності та громадської значимості професій ботаніка, міколога, біолога, еколога; створення середовища, яке сприяє професійному зростанню членів товариства; 5) встановлення наукових і ділових зв'язків з зарубіжними країнами, міжнародними науковими громадськими організаціями, українськими вченими, які проживають за межами України; налагодження міжнародної наукової співпраці між фахівцями [133; 157].

Товариство проводить науково-дослідну роботу, організовує симпозиуми, конференції, наради, семінари, творчі дискусії з питань ботаніки, мікології та споріднених наук; пропагує досягнення вітчизняної та світової науки; бере участь у створенні тимчасових науково-дослідних творчих колективів, спільних і малих підприємств, наукових центрів, у тому числі разом з вітчизняними та зарубіжними організаціями; висуває роботи членів товариства на здобуття вітчизняних та міжнародних премій, запроваджує власні почесні звання та нагороди. Члени УБТ беруть участь у заходах з організації збереження біорізноманітності держави, консультують населення, надають методичну допомогу навчальним закладам, державним установам, підприємствам тощо [245].

Друковані органи: у 1921–1929 рр. видавався «Український ботанічний журнал» (вийшло 5 томів), у 1931–1933 рр. вийшло 4 подвійні номери під назвою «Журнал біо-ботанічного циклу ВУАН». З 1934 р. новостворений Інститут ботаніки АН УРСР друкував «Журнал Інституту ботаніки ВУАН» (у 1936–1939 рр. — «Журнал Інституту ботаніки АН УРСР»). У ці роки вийшло 20 номерів. З 1940 р. назва видання змінилася на «Ботанічний журнал АН УРСР», а 1956 р. його перейменували на «Український ботанічний журнал». У 1940–1958 рр. щорічно виходив один том, який розділявся на 4 випуски, а з 1959 р. виходило по 6 випусків у томі; друкувався також у 1970-х рр. З 1959 р. видавалися «Щорічник Українського ботанічного товариства», «Досягнення ботанічної науки на Україні», наукові

збірники, праці поточних з'їздів. На сьогодні «Український ботанічний журнал» віднесено до «Категорії Б» з реєстру фахових наукових журналів (з 2020 р.). Містить наукові статті з питань флористики, екології, систематики, еволюції, фізіології, біохімії рослин і грибів тощо; друкує хроніку, рецензії, бібліографію; публікує звіти співробітників інституту тощо [267].

Українське ентомологічне товариство (м. Київ)

Дата заснування: 1949 р. (як Українське відділення Всеоюзного ентомологічного товариства при тодішньому Інституті зоології АН УРСР (сьогодні — Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України). Слід згадати також про існування при Інституті окремого **Зоологічного товариства при ВУАН** (Статут якого був прийнятий ще у 1919 р.). Товариство сформувалося на базі Зоологічної секції ВУАН і територіально перебувало при Зоологічному музеї ВУАН. Завдання: сприяння об'єднанню всіх зоологів України з метою розвитку зоологічної науки і поширення галузевих знань серед широких верств населення. Складалося з почесних, дійсних членів і членів-кореспондентів [89, арк. 1]. Документи товариства сконцентровані в архіві [див.: 26–27].

Ще з кінця XIX ст. Київ являвся центром ентомологічних наукових досліджень: у 1880-х рр. при Київському товаристві природознавців функціонувала спеціальна комісія з вивчення та розроблення заходів боротьби з буряковим довгонощиком; у 1909 р. при товаристві вченим-ентомологом В. П. Поспеловим відкрита окрема ентомологічна секція, яка видала три випуски «Ентомологічного вісника» (1912–1914 рр.) [39, арк. 38]; у 1904 р. у місті була облаштована перша в Російській імперії ентомологічна станція (керівник В. П. Поспелов), засновано акліматизаційний сад і міський зоопарк, Дніпровську біологічну станцію (другу на теренах імперії), перетворену згодом в Інститут гідробіології АН УРСР; у стінах Київського політехнічного інституту проф. А. Г. Лебедевим створена перша в країні школа ентомологів, де готувалися відповідні кадри для всіх ентомологічних установ; в українській столиці протягом 1913–1916 рр. скликалися перші з'їзди фахівців із захисту рослин; у кінці 1915 р. за ініціативи В. П. Поспелова засновано

«Російське товариство діячів з прикладної ентомології», яке видало один випуск «Журналу прикладної ентомології» (1916 р.). Діяльність цього осередку утруднювалася політичною ситуацією з країни, проте у 1922 р. воно змогло відновити роботу у вигляді відділу «Російського ентомологічного товариства». Протягом 1917–1918 рр. працювало «Київське ентомологічне товариство», засноване В. Лучником, з суто фауністичним напрямом діяльності (очільники І. І. Жихарьов, Л. К. Круликовський). Київське товариство сільського господарства видавало перший бібліографічний журнал «Вісник руської прикладної ентомології» (1914–1917 рр.) [39, арк. 2, 3, 39, 40].

При Відділенні захисту рослин Наркомзему у 1922 р. організовано довідково-статистичне відділення під керівництвом професора сільськогосподарської і лісової ентомології, професора Петровської сільськогосподарської академії Б. Ф. Болдирева, який співпрацював із завідувачем відділу ентомології Сільськогосподарського вченого комітету професором В. П. Поспеловим. Відділення займалося збором інформації від усіх місцевих ентомологічних установ і організацій і виданням Щорічників з ентомології [32, арк. 24, 24 зв., 25]. Прикладною ентомологією на місцях у 1920-х рр. займалися також станції захисту рослин, ентомологічні бюро, бюро по боротьбі зі шкідниками, ентомологічні й фітопатологічні відділи дослідних сільськогосподарських станцій.

На початку 1928 р. Ентомологічна підсекція Зоологічної секції ВУАН подала клопотання про створення на її базі відокремленого Ентомологічного гуртка, почесним головою якого було обрано А. Г. Лебедева, головою — В. О. Караваєва, товаришами голови — Л. А. Шелюжко і Е. А. Звірозомб-Зубовського, секретарем — В. М. Дірша [71, арк. 1, 3]. Легалізація діяльності гуртка відбулася в середині 1928 р.

Саме на цій базі й було створене Українське відділення Всесоюзного ентомологічного товариства, що ще з 1946 р. існувало в якості секції захисту рослин при Київському будинку вчених [39, арк. 31]. До ліквідації Відділення сільськогосподарських наук АН УРСР функціонувало при ньому. На 1957 р. у своєму складі нараховувало 272 члени (якісний склад на 1959 р. включав 194 дійсних члени і 16 членів-змагальників, зокрема: 4 члени-кореспонденти, 15 докторів наук, 75 кандида-

тів наук, тобто 46 % складу мали наукові ступені [39, арк. 49, 52]]. Мало 7 філій, що працювали при університетах у Харківській, Полтавській, Дніпропетровській, Львівській, Закарпатській, Одеській і Херсонській областях [39, арк. 10, 11]. Провідними ентомологами були відомі вчені Є. В. Звірозомб-Зубовський, В. П. Васильєв, В. І. Гусєв.

Завдання товариства: сприяння розвитку науки ентомології і впровадження її досягнень у практику народного господарства; активна участь у «побудові комунізму» шляхом усебічного розвитку знань з теорії і практики ентомології; допомога членам товариства у справі підвищення кваліфікації; підготовка кадрів; укріплення зв'язків науки з практикою (зокрема, сільським господарством і лісівництвом) [39, арк. 41, 48–49].

Основні форми роботи: виголошення наукових і науково-популярних доповідей; консультування з фахових питань; виступи на радіо і в пресі; організація нарад і конференцій; сприяння випуску галузевої літератури. В колгоспах, радгоспах і ЗМІ читалися науково-популярні лекції; тексти-конспекти апробувалися лекторськими групами Товариства поширення знань; фахові знання доносилися до слухачів місцевих курсів і обласних семінарів для агроперсоналу, керівників колгоспів, директорів МТС, бригадирів; організовувалися показові заходи боротьби зі шкідниками для учнів.

Поряд із тим, що товариство анонсувало видання фахової літератури, у 1950-х рр. воно не мало власного друкованого періодичного органу. Виникали труднощі навіть з випуском щорічних звітів. Адже утримувалося об'єднання виключно за рахунок членських внесків, з яких, окрім того, кошти відраховувалися до координуючого центру — Всесоюзного ентомологічного товариства, філією якого було Українське ентомологічне товариство [39, арк. 56, 133]. Власного приміщення товариство не мало.

Радою Міністрів УРСР за поданням товариства у 1953 р. була прийнята Постанова «Про заходи посилення боротьби зі шкідниками і хворобами сільськогосподарських культур, садових, лісових та інших насаджень» (№ 231 від 29.01.1953 р.), згідно якої в Інституті органічної хімії АН УРСР було створено спеціальну лабораторію інсектицидів [39, арк. 31 зв., 53]. За сприяння товариства у 1959 р. було проведено I Українську ен-

томологічну конференцію з секціями: 1) загальної ентомології; 2) медико-ветеринарної ентомології та акарології; 3) сільсько-господарської ентомології; 4) лісової ентомології; 5) корисних комах. У 1950-х рр. організовано наукові конференції з питань: бурякового довгоносіка (м. Київ); філоксери та зернової черепашки (м. Одеса); садових шкідників (м. Львів); шкідників Закарпатського регіону (м. Ужгород). Крім того, вивчалися питання впливу лісосмуг і гідроспоруд на місцеву фауну. Товариство тісно співпрацювало з ентомологічними кафедрами університетів та відповідними відділами НДІ.

УЕТ неодноразово зверталось до Міністерства сільського господарства СРСР з клопотаннями про підготовку кадрів із захисту рослин, наголошуючи на суттєвому скороченні в країні підготовки ентомологів і фітопатологів і, відповідно, нагальній необхідності створення мережі навчальних закладів для перепідготовки фахівців [39, арк. 90, 91].

У 1992 р. товариство зареєструвалося у статусі самостійної організації. Слід додати, що наразі при Інституті також функціонують **Українське теріологічне товариство, Українське орнітологічне товариство, Українське наукове товариство паразитологів** (про останнє див. окрему довідку), засновані в радянський період [93, с. 240, 242].

Керівництво УЕТ: Президенти товариства — проф. Є. В. Звірозомб-Зубовський (1949–1962 рр.), акад. АН УРСР В. П. Васильєв (1962–1980 рр.), член-кор. АН УРСР/НАН України В. Г. Долін (1980–2004 рр.), в. о. Президента Й. Т. Покозій (2004–2007 рр.), проф., акад. НААН України В. П. Федоренко (з 2007 р. — дотепер) [269].

Склад: близько 400 членів; станом на 2012 р. — 14 регіональних відділень (Київське; Харківське (з 1993 р. функціонує як окреме Харківське ентомологічне товариство); Львівське; Закарпатське; Одеське; Донецьке; Луганське; Івано-Франківське; Кримське; Херсонське; Чернігівське; Чернівецьке; Дніпропетровське; Запорізьке). До складу товариства входять вчені-біологи, які спеціалізуються в галузях колеоптерології, лепідоптерології, діптерології та інших фундаментальних і прикладних наук [260].

Мета діяльності: об'єднання зусиль фахівців, професіоналів та аматорів для сприяння розвитку науки у галузі енто-

мології та суміжних дисциплін, а також для захисту прав та інтересів членів товариства у різних сферах діяльності.

Завданнями товариства є: сприяння організації досліджень з ентомології та суміжних дисциплін і здійсненню видавничої діяльності результатів наукових досліджень, популяризації знань. З метою виконання статутних завдань товариство здійснює наступні заходи:

1) залучає кадри наукових, педагогічних і практичних працівників, які спрямовують свою діяльність у галузі ентомології, зоології, сільського господарства, лісництва, медицини, ветеринарії та санітарії;

2) скликає наукові з'їзди, конференції, наради з фахових питань, організовує наукові екскурсії та експедиції, курси, публічні лекції, диспути, доповіді, інтернет-сайти та інтернет-конференції з усіх питань ентомології та суміжних галузей знань;

3) сприяє організації бібліотек, лабораторій, курсів, гуртків, музеїв;

4) видає наукові та науково-популярні журнали, книги, збірки та брошури, тези, підручники з ентомології та суміжних дисциплін;

5) встановлює наукові зв'язки та обмін науковою літературою з ентомологічними товариствами інших держав, а також з іншими вітчизняними та іноземними науковими товариствами й установами;

6) бере участь у роботі міжнародних асоціацій, конгресів, конференцій, комісій з ентомології та суміжних дисциплін;

7) координує діяльність учених і аматорів, а також розробки спільних наукових та природоохоронних проектів;

8) сприяє розробленню заходів практичного застосування результатів теоретичних і експериментальних досліджень у галузі ентомології та суміжних дисциплін;

9) сприяє проведенню досліджень та заходів з охорони членистоногих і середовища їх існування, виконанню взятих на себе Україною зобов'язань у зв'язку з її приєднанням до відповідних міжнародних конвенцій;

10) висуває видатні праці з ентомології та суміжних дисциплін на здобуття державних премій, премій НАН України та інших премій;

11) висуває та підтримує кандидатури на здобуття наукових звань та посад;

12) здійснює необхідну господарську та іншу комерційну діяльність шляхом створення госпрозрахункових установ і організацій зі статусом юридичної особи [246].

Друковані видання: «Журнал Українського ентомологічного товариства» (1993–1998 рр.), «Український ентомологічний журнал» (2010 р. — дотепер), «Українська ентомофауністика» (2010 р. — дотепер), «Вісті Харківського ентомологічного товариства» (1993 р. — дотепер).

Українське наукове товариство гербології (м. Київ)⁴

Керівництво: акад. НААН України О. О. Іващенко (1998–2021 рр.). Серед ініціаторів заснування згадуються Іван Васильович Веселовський — д-р с.-г. наук, проф. кафедри землеробства НУБіП України, Володимир Павлович Гудзь — академік АН ВШ України, д-р с.-г. наук, проф. кафедри землеробства та гербології НУБіП України.

Товариством регулярно проводяться науково-теоретичні конференції з гербології, яка займається науковим обґрунтуванням і розробленням систем заходів захисту посівів сільськогосподарських культур від бур'янів, інтегрованої в сучасні технології у землеробстві: «Забур'яненість посівів та засоби і методи її зниження» (3-я науково-теоретична конференція, 2002 р.), «Проблеми бур'янів і шляхи зниження забур'янення орних земель» (4-а науково-теоретична конференція, 2004 р.), «Комплексні дослідження рослин-експлентів і системи захисту орних земель в Україні від бур'янів» (5-а науково-теоретична конференція, 2006 р.), «Бур'яни, особливості їх біології та систем контролювання у посівах сільськогосподарських культур» (8-а міжнародна конференція, 2012 р.), «Біологічні особливості видів бур'янів–експлентів і сучасна методологія захисту посівів сільськогосподарських культур» (9-та конференція, 2014 р.) тощо.

⁴ Товариство не має офіційного сайту в мережі Інтернет, що ускладнило віднайдення інформації про нього, — дані були взяті з випадкових інтернет-джерел.

**Асоціація спеціалістів ветеринарної медицини України
(м. Київ)⁵**

Дата заснування: 1990 р.

Керівництво: О. І. Рудь (голова).

Склад: має ряд обласних відділень.

Мета діяльності: розроблення і узагальнення пропозицій фахівців ветеринарної медицини з вдосконалення ветеринарної служби, сприяння підвищенню кваліфікації фахівців ветеринарної медицини в Україні.

Друковані видання: щомісячник «Ветеринарна медицина України», заснований у 1996 р.

**Товариство мікробіологів України
ім. С. М. Виноградського (м. Київ)**

Дата заснування: 1959 р. у статусі Українського республіканського відділення Всесоюзного мікробіологічного товариства з ініціативи акад. В. Г. Дроботька представниками Інституту мікробіології і вірусології АН УРСР (м. Київ). У 1993 р. прийнято новий статут на VIII-му з'їзді, що став першим установчим з'їздом Українського мікробіологічного товариства незалежної країни. У 2002 р. об'єднання реорганізоване в ТМУ, у 2004 р. присвоєно ім'я С. Виноградського. Функціонує при Інституті мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного НАН України.

Керівництво: акад. АН УРСР В. Г. Дроботько (1959–1965 рр.), члени-кореспонденти АН УРСР М. М. Підоплічко (1965–1971 рр.), С. М. Московець (1971 р.), Д. Г. Затула (1971–1980 рр.), акад. НАН України В. В. Смірнов (1980–2002 рр.), член-кор. НАН України Б. П. Мацелюх (2002–2004 рр.), акад. НАН України В. С. Підгорський (з 2004 р.). Вищий керівний орган — з'їзд, який скликається раз на 4–5 років; між з'їздами поточну діяльність координує Центральна рада товариства, органом оперативного керівництва якої є Президія.

Склад: 17 регіональних відділень: Вінницьке, Дніпровське, Донецьке, Житомирське, Івано-Франківське, Ін-т мікробіології

⁵ Асоціація не має офіційного сайту в мережі Інтернет, що ускладнило віднайдення інформації про неї, — дані були взяті з випадкових інтернет-джерел.

і вірусології НАН України, Київське, Криворізьке, Кримське, Львівське, Одеське, Тернопільське, Закарпатське, Харківське, Черкаське, Чернігівське, Чернівецьке.

Статус: всеукраїнська добровільна науково-громадська організація науковців, інженерів, викладачів, аспірантів, медичних працівників та інших спеціалістів України, які працюють у галузі мікробіології, вірусології та суміжних дисциплін.

Основні напрями діяльності: таксономія і класифікація бактерій, мікроскопічних грибів і вірусів та визначення характеру їхньої взаємодії з біотичними й абіотичними факторами довкілля; морфолого-функціональна та молекулярно-генетична організація мікроорганізмів, вірусів і детермінант їхнього патогенезу та фізіологічної ролі систем інтерферону; встановлення біотехнологічного потенціалу та виявлення видів і штамів мікроорганізмів і вірусів для розроблення біотехнологічних процесів, створення нових препаратів і продуктів для медицини, сільського господарства, промисловості й охорони довкілля; організація міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій. Значна увага приділяється підготовці висококваліфікованих наукових кадрів та спеціалістів для мікробіологічних підприємств, практичної медицини та інших сфер виробництва [187; 215].

Члени товариства публікуються у виданнях «Мікробіологічний журнал» (видавався з 1934 р.), «Мікробіологія і біотехнологія», «Сільськогосподарська мікробіологія», «Аннали Мечниковського інституту» тощо.

Українське наукове товариство паразитологів (м. Київ)

Дата заснування: 1945 р. — під назвою Українського республіканського наукового товариства паразитологів — на Першій науковій конференції паразитологів УРСР (Київ, грудень 1945 р.) за участю фахівців трьох основних напрямків паразитологічної науки — біологічного, медичного і ветеринарного (хоча Статут товариства був затверджений лише в 1956 р.). До початку 1960-х рр. товариство об'єднувало діяльність 9 філій — Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Київської, Кримської, Львівської, Одеської, Харківської, Чернівецької. З 1961 р. почало видавати збірник праць «Проблеми паразитології».

Як Українське наукове товариство паразитологів (УНТП) зареєстроване 16 лютого 1998 р. Функціонує наразі при Інституті зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України. Товариство об'єднує наукових і практичних працівників науково-дослідних установ НАН України, НААН України, Міністерства охорони здоров'я, сільського господарства, ЗВО, санітарно-епідеміологічних станцій різного рівня, ветеринарних науково-дослідних станцій, системи захисту рослин тощо.

Керівництво: акад. НАН України О. П. Маркевич (1945–1999 р.). Наразі Президентом товариства є член-кор. НАН України, проф., директор Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України — І. А. Акімов.

Склад: 156 індивідуальних членів, колективних членів немає; 15 обласних відділень (Асканійське, Волинське, Дніпропетровське, Донецьке, Житомирське, Запорізьке, Київське, Львівське, Одеське, Полтавське, Рівненське, Севастопольське, Сімферопольське, Харківське, Черкаське) — станом на 2000 р. З 1994 р. є членом Європейської федерації Паразитологів (European Federation of Parasitologists).

Статус: добровільна громадська організація спеціалістів, що працюють у галузі загальної, медичної, ветеринарної, агрономічної паразитології та в суміжних галузях біологічної науки, медицини та ветеринарії.

Мета діяльності: об'єднання дослідників, які ведуть наукові дослідження з паразитології чи виконують практичну роботу як медичні або ветеринарні паразитологи, координація наукових досліджень у галузях паразитології у різних дослідних, навчальних і практичних установах України, впровадження досягнень паразитологічної науки у медичну, ветеринарну й агрономічну практику.

Основними завданнями товариства є: 1) сприяння широкому розвитку паразитологічних досліджень в Україні, зокрема всебічному вивченні паразитів людини, свійських та мисливсько-промислових тварин, що розводяться; 2) координація зусиль паразитологів різного профілю на найбільш актуальних для умов України напрямках паразитологічних досліджень; 3) сприяння опрацюванню сучасних науково-обґрунтованих заходів боротьби з паразитарними хворобами; 4) експертна

оцінка виконаних паразитологічних досліджень і розроблення рекомендацій щодо їхнього впровадження у медичну та ветеринарну практику; 5) організація широкої допомоги членам товариства у підвищенні їхньої професійної кваліфікації та підготовці паразитологічних кадрів різного рівня; 6) популяризація та пропаганда паразитологічних знань, найновіших досягнень паразитології серед широких верств населення України, зокрема школярів та молоді; 7) участь в опрацюванні заходів щодо збереження та відновлення тваринного світу, охорони природного середовища в Україні; 8) сприяння зміцненню міжнародних зв'язків у галузі всебічного вивчення паразитичних організмів, поширення найважливіших груп паразитів, глибокого пізнання суті паразитарних хвороб людини і тварин, опрацювання заходів боротьби з ними.

Товариство з метою виконання перелічених завдань: проводить регулярні всеукраїнські наукові конференції; збирає наради, семінари, симпозиуми для обговорення найбільш актуальних проблем паразитології; організовує секції, тимчасові робочі групи для розроблення окремих важливих паразитологічних питань; видає наукові збірники праць, тези доповідей конференцій та нарад, паразитологічні визначники, монографії, методичні посібники; організовує доповіді, лекції, обговорення з окремих питань загальної, медичної та ветеринарної паразитології; сприяє організації бібліотек, виставок, лабораторій, експозицій; надає науково-методичну допомогу установам, окремим громадянам з питань загальної, медичної, ветеринарної та агрономічної паразитології [261].

Гідроекологічне товариство України

Дата заснування: після 1940 р. (на базі Української філії Всесоюзного гідробіологічного товариства (існувало з 1940 р.) при тодішньому Інституті гідробіології АН УРСР (сьогодні — Інститут гідробіології НАН України). Мало назву Гідробіологічного товариства України [93, с. 252]. Перереєстроване в Україні у 1993 р.

Керівництво: президент В. Романенко (з 1993 р.).

Склад: 13 регіональних відділень (Київське, Харківське, Одеське, Дніпропетровське, Львівське, Херсонське, Черні-

вещьке, Тернопільське, Вінницьке, Запорізьке, Житомирське, Чернігівське, Кримське).

Статус: добровільна науково-громадська організація, створена з метою об'єднання фахівців з гідробіології та гідроекології для проведення досліджень у цих галузях та суміжних з ними наук.

Мета діяльності: розроблення методологічних основ наукових і практичних аспектів збереження, охорони, екологічно обґрунтованого використання та відтворення водних і біологічних ресурсів внутрішніх водойм і морів України. Проводить роботу з екологічної освіти населення, бере участь в експертизі гідроекологічних матеріалів, має власне видання [286].

Українське товариство охорони природи (Укрприрода, УкрТОП) (м. Київ)

Дата заснування: 26 липня 1946 р. під назвою Українського товариства охорони природи; 2 грудня 1992 р. перереєстроване в Міністерстві юстиції України.

Керівництво: серед очільників товариства слід назвати акад., вченого-геолога Бориса Чернишова (1949–1950 рр.), акад., віце-президента АН УРСР, вченого-лісівника та ґрунтознавця Петра Погребняка (1950–1963 рр.), проф., ученого-зоолога Михайла Воїнственського (1963–1981 рр.), Григорія Ващенка (1981–1983 рр.), Євгена Качаловського (1983–1991 рр.), Ігоря Грінчака (1991–2003 рр.). З 2002 р. головою Президії Всеукраїнської ради Укрприроди став колишній міністр екології Василь Шевчук. Керівні органи товариства — з'їзд, Всеукраїнська рада та її Президія.

Склад: 22 обласних відділення, Київська, Севастопольська, Хмельницька міські організації. У складі обласних і міських організацій функціонує 354 районних і 70 міських осередків, до складу яких входить 23 тис. первинних організацій та більше 10 тис. колективних членів, понад 2 млн. індивідуальних членів. У системі Укрприроди діє 10 всеукраїнських та 140 обласних секцій, в основі діяльності яких лежать питання екологічної безпеки, охорони та відновлення тваринного і рослинного світу, надр, водних ресурсів, атмосфери, земельних ресурсів, рибних запасів, лісів та природно-заповідних територій, розвитку

та поширення юнатівського руху, тлумачення правових основ природокористування тощо.

Статус: всеукраїнська громадська неприбуткова екологічна організація.

Основні напрями діяльності: сприяє проведенню громадського контролю за екологічними забрудненнями внаслідок господарювання, виборюючи право громадян на чисте довкілля, та громадській обізнаності з вторинною переробкою відходів; поширює екологічну освіту у навчальних закладах усіх рівнів, місцевих громадах та серед місцевої влади. УкрТОП брало участь в усіх парламентських екологічних слуханнях у Верховній Раді України, пропагує впровадження українським бізнесом систем управління екологічними і соціальними ризиками, бізнес-моделей, що сприяють досягненню сталого розвитку через енерго- і ресурсоефективність, стале землекористування та збереження біорізноманіття тощо. Результатами роботи секцій товариства є розроблення і підготовка рекомендацій до нормативно-правових документів з охорони та раціонального використання природних ресурсів, поширення екологічних знань серед школярів, студентської молоді, населення регіонів, підготовка та впровадження методичної допомоги регіональним і місцевим осередкам Укрприроди.

Важливим питанням діяльності Укрприроди щодо залучення населення до охорони довкілля є проведення різноманітних регіональних та місцевих екологічних акцій з лісонасадження, озеленення у містах, благоустрою населених пунктів, впорядкувань берегових охоронних смуг річок і озер, ліквідації сміттєзвалищ тощо, а також екологічних суботників і толок. Товариство проводить виховну та просвітницьку роботу серед населення через видавничу діяльність (науково-популярні журнали «Рідна природа» і «Свята справа», газета «Трилистник», брошури, газети, проспекти обласних відділень), шляхом регулярних виступів у ЗМІ, насамперед, у радіо-телевізійних передачах екологічного спрямування, а також — завдяки проведенню круглих столів та семінарів, через здійснення екскурсій вихідного дня, підготовку та показ відеофільмів, організацію тематичних виставок тощо [263; 265].

Наукове товариство істориків-аграрників (м. Черкаси)

Дата реєстрації: 2000 р.

Керівництво: голова — д-р. іст. наук, проф. А. Г. Морозов, серед засновників — історики І. Фареній, С. Корновенко, І. Дарієнко, Р. Лях, В. Марочко, В. Мельниченко, Ю. Присяжнюк, А. Чабан, А. Шатохін. Функціонує при Черкаському національному університеті ім. Б. Хмельницького.

Статус: громадська наукова самоврядна неприбуткова організація, яка об'єднує на добровільних засадах істориків селянства і сільського господарства, наукових працівників, фахівців сільськогосподарських підприємств, установ, організацій різних форм власності.

Метою діяльності товариства, згідно Статуту, є організація і проведення наукових заходів з історії селянства та сільського господарства, а також дослідження, спрямовані на підвищення ефективності роботи сільськогосподарських підприємств і організацій в умовах ринкової економіки.

Одним із *основних завдань* є координація наукової роботи членів товариства в галузі дослідження історії селянства та сільського господарства, а також розроблення спільних науководослідних програм у вказаному напрямку; участь в організації історико-економічних досліджень і прикладних розробок, спрямованих на вирішення сучасних проблем сільськогосподарського виробництва та соціального розвитку села; проведення незалежних громадських експертиз різноманітних програм і проєктів у галузі сільського господарства.

Головними *напрямами діяльності* виступає вивчення господарського досвіду і традиційних форм організації праці українського селянства, його світогляду, культури та соціальної психології; історії розвитку різних галузей сільськогосподарського виробництва; місця і ролі селянства в соціальній структурі українського суспільства; історії селянського самоврядування; соціально-економічні, соціокультурні характеристики селянства на сучасному етапі розвитку суспільства; історія селянської кооперації та її сучасний стан; політична культура українського селянства [258, с. 177, 178].

Товариством започатковано перші регулярні всеукраїнські симпозиуми з проблем аграрної історії, активну участь у яких

беруть провідні фахівці Інституту історії України НАН України, історики-аграрники вузів Харкова, Одеси, Черкас, Дніпра, Кременчука, Миколаєва, Запоріжжя, Умані тощо. З 2001 р. видається науковий збірник «Український селянин» [190; 268].

Громадська організація «Всеукраїнський конгрес учених економістів-аграрників» (ГО «КЕА») (м. Київ)

Дата реєстрації: 1999 р.

Керівництво: академік НААН України П. Т. Саблук (1999–2012 рр.), нині він — почесний президент; д-р екон. наук, проф., акад. НААН України, директор Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» НААН України Ю. О. Лупенко (2012 р. — дотепер).

Склад: 4 регіональні підрозділи: центральний, західний, східний і південний. ГО «КЕА» об'єднує майже 250 докторів економічних наук і професорів, які працюють у наукових, освітніх, адміністративно-управлінських і громадських установах, а також на аграрних підприємствах. Консолідує потенціал аграрної економічної науки України на пріоритетних напрямках теоретичних і прикладних досліджень розвитку агропромислового виробництва.

Основні завдання: активізація участі вчених економістів-аграрників у формуванні й реалізації аграрної політики, розробленні економічних механізмів аграрної реформи, гарантуванні продовольчої безпеки держави, реалізації галузевих і регіональних науково-технічних програм та організації виробництва.

Як засвідчують звітні матеріали, за сприяння членів ГО «КЕА» розроблено наукові засади здійснення аграрної та земельної реформ в Україні, Національної доктрини продовольчої безпеки України, Стратегію розвитку аграрного сектору економіки України до 2020 та 2025 рр., Комплексну стратегію і план дій щодо сільського розвитку до 2025 р. За їхньою участю підготовлено низку законопроектів щодо сталого розвитку аграрного сектору й сільського розвитку. Відбувається співпраця з українськими й закордонними організаціями аграрної сфери, зокрема країн-членів ЄС, США й Канади. ГО «КЕА» є колективним членом Європейської асоціації аграрних економістів, а до 2019 р. була й членом Громадської ради Міністерства аграрної політики та продовольства України [192].

ВИСНОВКИ

Наукові товариства різного профілю у ХІХ — на початку ХХ ст. репрезентували науку, яка розвивалася на громадських засадах. У діяльності зазначених осередків вбачалося уособлення академічної автономії та свободи. Вони об'єднували як аматорів, так і знаних вчених, які в рамках ухваленої ними програми досліджень здійснювали вільний науковий пошук без огляду на регламентуючий вплив владних структур. Зусиллями багатьох дослідників вказаного періоду було закладено надійне підґрунтя для систематичних і широкомасштабних досліджень радянського періоду, що дозволило піднести науку на якісно новий рівень.

Сільськогосподарські товариства, які виникли в ХІХ ст. на теренах України і займалися вирішенням однієї з головних проблем раціоналізації — синтезом західноєвропейських інновацій у сільському господарстві та національних традицій, — впроваджували реформаторські ідеї в середовище консервативного імперського села. Доведено, що галузеві об'єднання аграріїв і товаровиробників виконували важливі функції задля розвитку сільської кооперації, поширення передових агро-економічних знань, підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва тощо. Поряд із суспільними та просвітницькими завданнями, що полягали в популяризації в селянській масі через численні заходи (у тому числі й видавничу діяльність) інноваційних знань і передового досвіду, сільськогосподарські товариства реалізовували завдання комерційного характеру.

Переконані, що модель організації наукових товариств у ХІХ — на початку ХХ ст. повною мірою відповідала принципам демократизму, ініціативності громадськості (вчених, великих землевласників, дрібних сільських господарів), тому на базі зазначених осередків (за відсутності інших міцних і надійних інституційних наукових форм на місцевому рівні) почали функціонувати дослідні станції та поля, а в подальшому постали науково-дослідні кафедри, згодом — і цілі інститути. І хоча цей процес спочатку був стихійним, не керованим з єдиного центру, громадсько-наукові об'єднання вказаного періоду відіграли генеруючу роль у формуванні нових колективних

форм роботи. На відміну від вищезазначеного структурно-функціональна модель товариств радянського періоду — кардинально інша: усі існуючі до того товариства поступово були інкорпоровані до академічних структур (ВУАН, згодом — Академії наук УРСР), або ж такими, що від самого початку сформувалися у системі підконтрольних державі органів — зокрема, профспілок, ставши у подальшому самостійними і поширивши згодом свій вплив на громадськість — робітничо-селянське середовище. Організації, які радянська влада не змогла приборкати, намагалася перетворити на своєрідні пролетарські осередки шляхом кооптування до їхнього складу комуністично-налаштованих елементів.

Не дивлячись на зовнішній культурний, ідеологічний і політичний плюралізм періоду непу (1921–1928 рр.) саме тоді закладався режим керованості наукою. Для цього періоду характерними стали: радикальний розрив між культурною, у тому числі й науковою спадщиною дореволюційного періоду та новою радянською дійсністю; стратегія «радянзації» наукових установ, культурно-освітніх закладів і громадських організацій; початок тотального одержавлення української науки; формування таких пріоритетів наукової політики, що відповідали б виключно завданням соціально-економічного розвитку (відсутність творчих ідей, наукових пошуків і дискусій). Основним інструментом підпорядкування науки владним структурам стало планування і контроль за виконанням планів, що перешкоджало пошуковим формам досліджень.

Перманентні реорганізації наукових установ і громадських організацій 1920-х рр. слугували встановленню партійно-державним апаратом пильного контролю над науковою громадськістю і громадсько-політичним життям. Діяльність науково-громадських організацій у першій половині 1930-х рр., повністю втративши підтримку владних структур, ще й наштовхувалася на їх рішучу протидію: будь-які громадські ініціативи почали розглядатися як «пережиток минулого». На посилення контролю за громадськістю були спрямовані й численні чистки 1920–1930-х рр., коли від наукової і творчої праці були усунуті відомі українські вчені. Чистки та реорганізації науково-дослідних установ призводили до розколу старої інтелігенції, на

зміну якій прийшла нова, радянського типу, яка, по суті, була одним із різновидів радянських службовців з їхньою лояльністю до режиму.

Пріоритетним для цього періоду залишався політичний і примусово-директивний вплив на науку, наслідком якого було або згортання певних дослідницьких напрямів, або оголошення їх «шкідницькими», або ж, навпаки, — надання їм статусу надактуальних. «Корпоратизація наукових розробок» на пряму почала залежати від соціально-економічного розвитку СРСР, урядових рішень і наукової компетентності політичної верхівки. Саме в той час було закладено підвалини директивно-бюрократичної моделі побудови та управління радянською наукою, а суспільство увійшло у нову фазу індустріалізації виробництва, урбанізації життя, раціоналізації, дисципліни й загальної регламентації. Наукове співтовариство набуло закритості, зазнаючи одержавлення, як і всі інші галузі народного господарства. В індустріальному суспільстві будь-які винаходи у сфері науково-технічного прогресу набували ваги державного значення і, власне, присвоювалися державою. В системі організації науки громадські об'єднання вчених займали далеко не останнє місце, проте їм відводилася роль слухняних виконавців державних директив.

Цілеспрямовано руйнувалися всі інституційні форми попереднього режиму, натомість утворилися численні, ретельно структуровані й контрольовані владою колективи учених. Інтелекція (і не лише гуманітарна) як особливий соціальний стан або свідомо нищилася, або зазнавала повної ізоляції і обмеження наукової комунікації (як з закордонними колегами, так і в середині країни). Організація системи наукової роботи з кінця 1920-х рр. була кардинально переглянута під кутом зору обслуговування завдань реконструктивного періоду п'ятирічних планів; переглянута і мережа науково-дослідних установ України, кадрове питання, плани науково-дослідних робіт, матеріально-технічна база для їхнього виконання, система взаємовідносин різних установ, організаційна побудова науково-дослідних установ, їхні зв'язки з виробництвом, суспільством і системою науково-громадських організацій. Перебудова форм організації та внутрішньої роботи науково-дослідних установ відбувалася

по лініях збільшення зв'язків і активної участі в наукових установах плануючих державних, господарчих і культурних організацій, зв'язків з робітничо-селянськими масами, розгортання елементів колективності в роботі НДІ, внесення плановості в роботу всіх інституційних форм науки (у тому числі і громадських організацій), широкої масової науково-популяризаційної роботи наукових установ серед робітників і селян. Раціоналізація науки передбачала міцну ув'язку науково-дослідної роботи з виробництвом і потребами народного господарства, диференціацію НДІ відповідно до спеціалізації виробництва за окремими галузями народного господарства, об'єднання теоретичного і прикладного напрямів роботи тощо.

Реорганізація та укрупнення наукових установ анонсувалося як вимушений захід, який не повинен був зірвати проведення наукової роботи на місцях. Тому до кінця 1920-х — на початок 1930-х рр. в організації наукової роботи в Україні партійними функціонерами констатувалися значні досягнення: збільшення кількості наукових установ, інститутів і науково-дослідних кафедр по лінії ВУАН, науково-дослідних бібліотек і музеїв, ботанічних садів, обсерваторій, гідробіологічних станцій тощо; розвиток наукового видавництва, інституту аспірантури і зв'язків зі світовою наукою; ріст мережі науково-громадських організацій. Останнє пояснювалося активним проникненням марксистської методології в наукові товариства, внаслідок чого на зміну демократичним осередкам попереднього періоду почали приходити об'єднання істориків-марксистів, аграрників-марксистів, педагогів-марксистів та ін.

Загалом, наслідком ухвалених рішень щодо реорганізації мережі науково-дослідних установ став стрімкий занепад класичних наукових товариств, які виявилися неспроможними існувати у нових умовах, що передбачало постійне втручання компетентних органів у вільний науковий пошук.

Встановлено, що на теренах України до кінця 1920-х функціонувало 5 груп громадсько-наукових об'єднань:

1) краєзнавчі товариства (бюро, комісії) — наприклад, Бердянське, Білоцерківське, Вінницьке, Волинське, Зінов'ївське, Кам'янець-Подільське, Конотопське, Коростенське, Остерське, Сосницьке та ін.;

2) універсальні наукові товариства при ВУАН — Дніпропетровське, Запорізьке, Кам'янець-Подільське, Катеринославське, Лубенське, Луганське, Миколаївське, Ніжинське, Одеське, Полтавське, Харківське, Чернігівське, Шепетівське, Товариство економістів при ВУАН, Кабінет вивчення Поділля Вінницької філії Всенародної бібліотеки України при ВУАН та ін.;

3) самостійно функціонуючі наукові товариства (поза структурою ВУАН) — Всеукраїнське агрономічне товариство, Одеське наукове товариство акліматизації тварин і рослин «Югоклімат», Українське науково-технічне товариство, Українське сільськогосподарське наукове товариство та ін.;

4) вузькоспеціалізовані сільськогосподарські товариства кооперативного спрямування — Всеукраїнське товариство насінництва, Всеукраїнський союз сільськогосподарської кооперації «Сільський господар»;

5) всесоюзні (згодом — республіканські) галузеві науково-технічні товариства, сформовані у системі профспілок, — наприклад, Українське науково-технічне товариство сільського господарства, Українське науково-технічне товариство лісової промисловості та лісового господарства та ін.

Отож, **краєзнавчі товариства**, основним завданням яких було усебічне вивчення краю, створювали переважно природничі (з географією і геологією), культурно-історичні (з археологією та етнографією), соціально-економічні секції. Формами роботи цих осередків, як, загалом, і місцевих наукових товариств при ВУАН, були: проведення щорічних засідань, на яких виголошувалися науково-популярні доповіді з питань розвитку природничих продуктивних сил, етнографії, демографії, історії, культури, літератури, освіти, економіки регіону; облаштування музеїв і бібліотек; проведення обстежень і виставок; утримання ряду станцій (метеорологічних, гідробіологічних, лікарських рослин); випуск брошур і періодики. Крім того, членами товариств готувалися наукові обґрунтування на замовлення місцевих господарчих організацій, ішла активна співпраця з ВУАН, Українським комітетом краєзнавства, а також спроба координації між усіма науково-дослідними осередками регіону.

Мережа наукових товариств при ВУАН у 1920-х рр., маючи у своєму складі ряд галузевих секцій, у тому числі — й сіль-

ськогосподарських, — здійснювала посильні, через нестачу фінансування, наукові дослідження. Вивченням рибницького та водного господарств на Дніпрі й історико-археологічними експедиціями у районі Дніпрельстану займалося Дніпропетровське товариство; вивченням подільського села, його історії, природи, техніки й економіки в широкому різноаспектному відношенні — Кам'янець-Подільське товариство, маючи у своєму складі краєзнавчу, історико-філологічну, педагогічну, природничо-математичну, соціально-економічну секції. Дослідженням археології, історії, літератури, бібліографії та природи (зокрема, фауни земноводних і гідробіології) Лубенщини займалося Лубенське товариство, володіючи, окрім іншого, Сульською біологічною станцією. Потужним було Луганське наукове товариство при ВУАН (Наукове товариство на Донбасі, Наукове товариство на Донеччині), що мало у своєму складі 8 секцій: археологічну, природознавчу, педагогічну, соціально-історичну, українознавчу, технічну, фізичної культури, продуктивних сил (планувалося також відкриття сільськогосподарської та медичної секції). Ніжинське товариство мало секції: природничу, статистично-економічну, історичну й етнографічну, а також гурток краєзнавства з природничою та соціально-економічними секціями; Одеське — соціально-економічну, історико-філологічну, природничо-математичну, згодом додалися медична, педагогічна (розділена на підсекції — дидактично-методичну та історії педагогіки), заходознавча, мистецька і технічна; Полтавське — секції історії культури й економіки (з економічною, історичною, літературно-етнографічною підсекціями), природничо-математичну (природничу і математичну підсекції), педагогічну і народної освіти, мови і термінології. Чернігівське товариство включало історико-філологічну, етнографічну та бібліографічну; Шепетівське (на Хмельниччині) — природничо-географічну, культурно-історичну, соціально-економічну секції. Харківське наукове товариство при ВУАН мало соціально-економічну, соціально-історичну, технічну, сільськогосподарську, природничу, медичну, педагогічну, мовну, бібліотечно-бібліографічну секції, а також підсекції зоотехнічну, лісову, ботанічну, мовознавчу, аерофотознімання, Постійну комісію з вивчення кров'яних угруповань людини.

На нашу думку, саме Харківське наукове товариство при ВУАН заклало підвалини для відокремлення ряду самостійних осередків, які, якби не партійно-державна політика уніфікації наукових установ та знищення системи громадських об'єднань, могли би перетворитися на міцні всеукраїнські республіканські наукові товариства.

Робота краєзнавчих і місцевих наукових товариств при ВУАН ґрунтувалася, переважно, на теоретико-гуманітарній складовій, яка з кінця 1920-х рр. поступово почала відходити на другий план як така, що суперечила концептуальним постулатам соціалістичної ідеології. Натомість, першочергове місце почало займати розроблення питань техніки, сільського господарства, природничих наук, зумовлене всезростаючою тенденцією до індустріалізації та початком науково-технічної революції, що активно розгорнулася у 50-х рр. ХХ ст. На зміну українознавчим студіям 1920-х рр., активну участь у яких приймали краєзнавчі товариства, місцеві осередки наукових товариств, на початку 1930-х рр. прийшло так зване вульгарно-ідеологізоване суспільствознавство, підтримане і пропаговане як громадськими, так і державними осередками марксистсько-ленінського спрямування (зокрема, марксистськими товариствами, ВУАМЛІН, Інститутом комуністичної освіти тощо). З початку 30-х рр. ХХ ст. утворився дисбаланс між фундаментальними (теоретичними) і прикладними (виробничо-практичними) напрямками на користь останніх. Суспільство, як і наука, набули рис «технократизації». Вважаємо, що виникнення нового типу **товариств — науково-технічних** — у системі профспілок було закономірним явищем, адже саме інженерно-технічні секції профспілок вважалися найбільш наближеними до виробничих потреб окремих професійних груп. У діяльності науково-технічних товариств була повністю стерта межа між науковістю (як певною елітарністю, прерогативою конкретної верстви населення — інтелігенції) і масовістю, що гарантувало не просто наближеність науки до широких верств населення, її всюдоступність, а й те, що наука буде поставлена на службу для вирішення питань раціоналізації виробництва у трансформаційних процесах усупільнення села, підвищення техніки сільського господарства загалом і збільшення врожайності зокрема. Саме

цим пояснюється, чому НТТ відводилася ключова роль у всіх галузях науки, техніки і виробництва, у процесах упровадження досягнень науки на місцях, чому повсякчас акцентувалася увага на їхній масовості, чому їм приписувався вплив на процеси розподілу матеріальних ресурсів, наголошувалося на тому, що саме ці осередки у своїх рядах об'єднували «борців за прогрес науки й техніки», були «справжніми помічниками соціалістичного будівництва».

З позицій сьогодення переконані, що галузеві науково-технічні товариства в умовах радянської дійсності, насправді, виконували, перш за все, роль ефективних інструментів пропаганди. Зокрема на творчі об'єднання, пов'язані з сільським господарством і сільськогосподарським виробництвом, поряд із місцевими земельними органами й відділами застосування дослідних станцій, інститутами, профшколами, технікумами, сільськогосподарськими школами, сільбудинками, сільськогосподарськими гуртками, хатами-читальнями, періодичною галузевою пресою покладалися агропропагандистські функції. Сільське господарство вимагало упровадження нових агрономічних заходів, побудованих на науковій основі, а не на попередньому, як його називали, — «архаїчному» досвіді господарювання на землі; заходів, які б гарантували збільшення урожаїв і прибутків. Новостворені товариства влилися до системи, де кожна з ланок мала злагоджено працювати у справі агропропаганди, забезпечуючи упровадження галузевих наукових здобутків і передового досвіду у сільськогосподарське виробництво з метою піднесення загального рівня сільського господарства.

Таким чином, практично всі форми та напрями роботи НТТ другої половини ХХ ст. вписувалися в концепцію соціалістичного змагання і руху за наукову організацію праці. Виконуючи настанови партії виробничого та науково-дослідного характеру, науково-технічні товариства мали підтримку державних і урядових інституцій, адже їхніми юридичними членами були міністерства і відомства (зокрема, сільського господарства, радгоспів та ін.), державні вузи аграрного спрямування, технікуми, науково-дослідні інститути, дослідні станції, обласні та районні відділи сільського господарства, колгоспи, радгоспи, МТС, ради народного господарства, комбінати, трести, профіль-

ні підприємства, проектні й конструкторські організації тощо. Тим більше, що фінансування — а це головна запорука стабільності й ефективної роботи будь-якого громадського об'єднання — здійснювалося у формі членських внесків від юридичних і фізичних осіб, цільових асигнувань господарських і профспілкових організацій.

Щодо категорій **наукових товариств поза структурою ВУАН і вузькоспеціалізованих сільськогосподарських товариств кооперативного спрямування** вважаємо, що ці осередки, дійсно, не зазнали такого відчутного впливу урядової політики, адже їхня діяльність була націлена перш за все на забезпечення галузевих виробничих потреб, популяризацію знань з агрономії, вироблення тих чи інших векторів у розвитку сільського господарства. Проте навіть наявність їхніх практичних здобутків і напрацювань не завадили уряду констатувати певний паралелізм у роботі цих громадських об'єднань і новостворених науково-технічних і інженерно-технічних секцій профспілкових організацій, що з часом призвело до призупинення роботи й ліквідації відповідних сільськогосподарських товариств. Не останнє місце у цих процесах відіграло й поступове згортання і заміна добровільного кооперування примусовою колективізацією сільського господарства.

Крім того, у 1920-х рр. у мережі Всеукраїнської академії наук почали закладатися підвалини для створення нового типу осередків — так званих **академічних наукових товариств**, які засновувалися при галузевих науково-дослідних інститутах Академії наук УРСР уже у 1940–1950-х рр. і далі. Сюди належать, наприклад, Українське товариство охорони природи та сприяння розвитку природних багатств, Українське товариство генетиків і селекціонерів ім. М. І. Вавилова, Українське фізіологічне товариство ім. П. Г. Костюка, Українське біохімічне товариство, Українське товариство фізіологів рослин, Українське ботанічне товариство, Товариство мікробіологів України ім. С. М. Виноградського, Українське наукове товариство паразитологів, Гідроекологічне товариство України. Слід констатувати, що ця категорія об'єднань не була такою мірою залежною від урядової лінії, як, скажімо, науково-технічні товариства у системі профспілок. Адже перші, функціонуючи

як громадські об'єднання вчених у структурі АН УРСР і виконуючи роль додаткових центрів для продукування галузевих знань, працювали переважно за планами наукової роботи своєї alma mater, що загалом убезпечувало їх від активного втручання урядових органів.

Саме на базі академічних наукових товариств 1940–1980-х рр. постали наукові громадські організації незалежної України, які сьогодні, перепрофілювавшись на більш демократичних засадах, є добровільними науково-громадськими організаціями фахівців певної галузі, що функціонують на принципах самоврядності, прозорості, відкритості та публічності. Серед них назвемо ті, які або є самостійними громадськими організаціями, або функціонують при НАН і НААН чи вітчизняних закладах вищої освіти: Українське товариство ґрунтознавців та агрохіміків, Українське товариство генетиків і селекціонерів ім. М. І. Вавилова, Українське фізіологічне товариство ім. П. Г. Костюка, Українське ботанічне товариство, Українське ентомологічне товариство, Товариство мікробіологів України ім. С. М. Виноградського, Українське товариство охорони природи, Українське товариство фізіологів рослин, Українське наукове товариство гербологів, Українське наукове товариство паразитологів, Наукове товариство істориків-аграрників та ін.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Архівні матеріали

1. Акт ревізії справ Полтавського наукового при ВУАН товариства, що відбулися 7 (березня, лютого) 1929 р. *Інститут рукопису НБУВ*. Ф. X — Всеукраїнська академія наук. Спр. 18959. 1 арк.
2. Видаткові кошториси науково-дослідних кафедр учбових закладів м. Одеси, Всенародної бібліотеки України при Українській академії наук і її філіалів, комісії по охороні пам'яток матеріальної культури в м. Харкові на 1926/27 рік та матеріали до них. Липень — серпень 1926 р. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 951. 438 арк.
3. Виписи з протоколів засідань Волинського окрвиконкому, Житомирської міської ради, протокол наради Волинського наукового товариства краєзнавства, проект пропозицій по доповіді та листування про стан Волинського науково-дослідного музею і його роботу. 6 вересня 1926 р. — 23 жовтня 1930 рр. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 1803. 43 арк.
4. Годовой отчет о работе Украинского отделения Всесоюзного сельскохозяйственного общества с приложениями за 1951 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 14. 28 арк.
5. Годовой отчет о работе Украинского отделения Всесоюзного сельскохозяйственного общества за 1953 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 22. 87 арк.
6. Годовой отчет о работе Украинского отделения Всесоюзного сельскохозяйственного общества за 1954 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 27. 55 арк.
7. Годовой отчет о работе Украинского республиканского правления НТО сельского и лесного хозяйства за 1955 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 32. 22 арк.
8. Годовой отчет о работе Украинского республиканского правления НТО сельского и лесного хозяйства за 1956 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 39. 27 арк.
9. Годовой отчет о работе Украинского республиканского правления НТО сельского и лесного хозяйства за 1957 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 46. 43 арк.
10. Годовой отчет о работе Украинского республиканского правления НТО сельского и лесного хозяйства за 1958 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 53. 35 арк.

11. Годовой отчет о работе Украинского республиканского правления НТО сельского и лесного хозяйства за 1959 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 63. 37 арк.

12. Годовой отчет о работе Украинского республиканского правления НТО сельского и лесного хозяйства за 1960 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 70. 40 арк.

13. Годовой отчет о работе Украинского республиканского правления НТО сельского и лесного хозяйства за 1961 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 86. 29 арк.

14. Годовой отчет о работе Украинского республиканского правления НТО сельского хозяйства за 1962 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 95. 60 арк.

15. Годовой отчет о работе Украинского республиканского правления НТО сельского хозяйства за 1963 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 111. 67 арк.

16. Годовой отчет о работе Украинского республиканского правления НТО сельского хозяйства за 1964 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 122. 107 арк.

17. Годовой отчет о работе Украинского республиканского правления НТО сельского хозяйства за 1965 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 136. 37 арк.

18. Годовой отчет о работе Украинского республиканского правления НТО сельского хозяйства за 1966 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 144. 39 арк.

19. Годовой отчет о работе Украинского республиканского правления НТО сельского хозяйства за 1967 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 151. 31 арк.

20. Годовой отчет о работе Украинского республиканского правления НТО сельского хозяйства за 1968 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 162. 20 арк.

21. Годовой отчет о работе Украинского республиканского правления НТО сельского хозяйства за 1969 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 177. 25 арк.

22. Годовой отчет о работе Украинского республиканского правления НТО сельского хозяйства за 1970 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 187. 21 арк.

23. Годовой отчет о работе Украинского республиканского правления НТО сельского хозяйства за 1971 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 198. 23 арк.

24. Годовой отчет о работе Украинского республиканского правления НТО сельского хозяйства за 1972 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 214. 11 арк.

25. Годовой отчет о работе Украинского республиканского правления НТО сельского хозяйства за 1973 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 236. 16 арк.

26. Документи до історії Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України (особові документи видатних вчених, довідки про створення та роботу Центрального науково-природничого музею АН УРСР, перелік документів І. І. Шарлеманя, які зберігаються в архіві РАН та ін.). 1913–1984 рр. *Інститут архівознавства НБУВ*. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 1 а. 339 арк.

27. Документи з історії Зоологічного музею, Зоологічної секції відділу природничих наук Українського наукового товариства Інституту зоології АН УРСР (розписки, заяви, списки, листування, акти). 1919–1948, 1956, 1963 рр. *Інститут архівознавства НБУВ*. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 3 б. 97 арк.

28. Документи про участь в роботі Українського товариства охорони природи (плани, повідомлення протоколи, довідки, резолюції, програми, звіти, акти, постанови, доповідні записки, доповіді, листи). 1949–1973 рр. *Інститут архівознавства НБУВ*. Ф. 144 — Особовий фонд П. С. Погребняка. Оп. 1. Спр. 195. 191 арк.

29. Документы (план работы, протоколы, отчеты) о работе республиканских секций Украинского общества охраны природы: охраны и развития лесов и зеленых насаждений, секции по охране водных источников за 1970 г. *ЦДАВО України*. Ф. 4698. Оп. 1. Спр. 321. 15 арк.

30. Документы (планы работы, протоколы, информации, отчеты) о работе республиканских секций Украинского общества охраны природы: охраны водных ресурсов, охраны лесов и зеленых насаждений, охраны животного мира, охраны земель и юношеской секции за 1971 г. *ЦДАВО України*. Ф. 4698. Оп. 1. Спр. 347. 117 арк.

31. Документы (положения, постановления, справки) о работе народных университетов «Природа» за 1971 г. *ЦДАВО України*. Ф. 4698. Оп. 1. Спр. 346. 58 арк.

32. Документы (списки, протоколы, анкета, доклады и др.) по вопросу организации Всеукраинской ассоциации зоологов. 1922 г. *Інститут архівознавства НБУВ*. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 16. 26 арк.

33. Документы о работе секций (информации, протоколы, отчеты) за 1975 г. *ЦДАВО України*. Ф. 4645. Оп. 1. Спр. 606. 32 арк.

34. Доповідь Наркомосу УРСР про реорганізацію науково-дослідних установ Наркомосу УРСР та проблему кадрів, списки науково-дослідних кафедр Укрнауки на 15 лютого 1930 р. та відомості про науковий склад науково-дослідних установ України. 1930. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 1464. 56 арк.

35. Звіт Полтавського наукового при ВУАН товариства за 1928 р. *Інститут рукопису НБУВ*. Ф. X — Всеукраїнська академія наук. Спр. 18960. 6 арк.

36. Звіт про діяльність Кам'янець-Подільського наукового при ВУАН товариства. Подає вчений секретар товариства Ю. П. Філь. 20 березня 1929 р. *Інститут рукопису НБУВ*. Ф. X — Всеукраїнська академія наук. Спр. 18954. 15 арк.

37. Звіти Одеського та Полтавського наукових товариств про їх роботу за 1926/27 — 1927/28 рр. Список науково-дослідних установ Укрнауки Наркомосу УРСР. 24 грудня 1926 — 10 травня 1929 рр. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 5944. 104 арк.

38. Інформація республіканських і областних правлень НТО о работе народных университетов за 1979–1980 учебный год. ЦДАВО України. Ф. 4645. Оп. 1. Спр. 645. 6 арк.

39. Матеріали (обзори деятельности, списки членов общества, программы съездов и т. д.) о деятельности в качестве вице-президента Всесоюзного энтомологического общества при АН УССР и председателя Украинского энтомологического общества. 1949–1959 гг. *Інститут архівознавства НБУВ*. Ф. 88 — Особовий фонд Є. В. Звірозомб-Зубовського. Оп. 2. Спр. 52. 168 арк.

40. Матеріали наукових товариств України про їх роботу (протоколи, звіти, плани, доповідні записки, списки наукових товариств України, повідомлення). Список членів Луганського наукового товариства на 1 лютого 1928 р. 4 травня 1926 — 12 липня 1929 рр. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 5928. 121 арк.

41. Матеріали про науково-дослідні установи та організації України (Українська академія наук, астрономічні обсерваторії, державні заповідники, ботанічні сади (проекти постанов, статутів, виписи з протоколів засідань, висновки, доповідні записки, листування, списки установ). 25 березня 1926 — 15 листопада 1928 рр. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 1187. 357 арк.

42. Матеріали про реорганізацію науково-дослідних установ України (постанови, протоколи, доповідні записки, акти, резолюції, списки установ, програми). 29 грудня 1929 — 14 липня 1930 р. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 360. 63 арк.

43. Матеріали про роботу ВУАН (протоколи засідань Президії ВУАН, інструкції, статут ВУАН, тези). 5 січня — 4 листопада 1929 р. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 363. 307 арк.

44. Матеріали про роботу Укрнауки Наркомосу УРСР (протоколи, доповідні записки, листування). 18 лютого 1929 — 12 липня 1930 р. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 348. 85 арк.

45. Матеріали про стан і роботу Коростенського музею краєзнавства (протоколи і виписки з протоколів, звіт, плани, листування). 3 березня 1926 — 11 жовтня 1930 рр. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 2021. 87 арк.

46. Матеріали про стан і розвиток культурно-освітньої і виховної роботи на Україні (циркуляри, огляди, статистичні відомості, акти, висновки, схеми, діаграми). Статуту, проекти статутів та положення культурно-освітніх товариств, спілок, установ, надіслані Наркоматом внутрішніх справ УРСР для розгляду і висновку Наркомосу та листування з цього ж питання. 25 червня 1926 — 22 вересня 1928 рр. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 563. 346 арк.

47. Обзор о деятельности Украинского общества охраны природы за 1946–1958 гг. *ЦДАВО України*. Ф. 4698. Оп. 1. Спр. 72. 22 арк.

48. Отчет о деятельности Украинского республиканского отделения НГИТОЛЕС об организационной и научно-технической работе за 1954 г. *ЦДАВО України*. Ф. 4645. Оп. 1. Спр. 142. 152 арк.

49. Отчет о работе Украинского общества охраны природы за 1952 г. *ЦДАВО України*. Ф. 4698. Оп. 1. Спр. 29. 5 арк.

50. Отчет о работе Украинского общества охраны природы за 1955 г. *ЦДАВО України*. Ф. 4698. Оп. 1. Спр. 52. 8 арк.

51. Отчет о работе Украинского общества охраны природы за 1960 г. *ЦДАВО України*. Ф. 4698. Оп. 1. Спр. 84. 17 арк.

52. Отчет о работе Украинского общества охраны природы за 1962 г. *ЦДАВО України*. Ф. 4698. Оп. 1. Спр. 108. 44 арк.

53. Отчет о работе Украинского отделения Всесоюзного сельскохозяйственного общества за I-е полугодие 1949 года. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 6. 6 арк.

54. Отчет о работе Украинского республиканского правления НТО сельского хозяйства за 1974 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 278. 17 арк.

55. Отчет о работе Украинского республиканского правления НТО сельского хозяйства за 1975 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 316. 30 арк.

56. Отчет о работе Украинского республиканского правления НТО сельского хозяйства за 1977 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 405. 15 арк.

57. Отчет Украинского инженерно-технического общества лесной промышленности и лесного хозяйства по организационной и научно-технической работе за 1946 г. *ЦДАВО України*. Ф. 4645. Оп. 1. Спр. 8. 18 арк.

58. Отчет Украинского отделения ВНИТОЛП об организации и научно-технической работе за 1947 г. *ЦДАВО України*. Ф. 4645. Оп. 1. Спр. 19. 17 арк.

59. Отчеты о работе секций Украинского республиканского правления НТО лесной промышленности и лесного хозяйства за 1976 г. *ЦДАВО України*. Ф. 4645. Оп. 1. Спр. 613. 28 арк.

60. Положение о секциях при Украинском республиканском правлении НТО леспрома. 1957 г. *ЦДАВО України*. Ф. 4645. Оп. 1. Спр. 199. 3 арк.

61. Постановление Оргбюро «УкрНИТОЛЕС» по вопросам работы научных инженерно-технических обществ УССР. 27 февраля — 28 октября 1947 г. *ЦДАВО України*. Ф. 4645. Оп. 1. Спр. 11. 4 арк.

62. Постановление президиума Украинского республиканского правления НТО лесной промышленности и лесного хозяйства о результатах проверки деятельности НТО и первичных организаций НТО за период с 27 июля 1967 г. по 3 апреля 1970 г. *ЦДАВО України*. Ф. 4645. Оп. 1. Спр. 449. 26 арк.

63. Постановление Совета Министров УССР № 1273 от 26 июля 1946 г. об организации Украинского общества охраны природы. *ЦДАВО України*. Ф. 4698. Оп. 1. Спр. 2. 7 арк.

64. Проект постанови РНК «Про реорганізацію мережі науково-дослідних установ Наркомосу УРСР», пояснююча записка до неї, статут ВУАН, доповідна записка Наркомосу УРСР до Раднаркому УРСР про поширення для науково-дослідних установ відповідних організаційних форм. 30 березня — 10 жовтня 1930 рр. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 1422. 144 арк.

65. Проекты положень про установи, підлеглі Головнопрофосу УССР. 29 вересня 1922 р. — 27 травня 1927 р. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 1155. 173 арк.

66. Протокол засідань Коростенського наукового товариства. 13.III.1929 р. *Інститут рукопису НБУВ*. Ф. X — Всеукраїнська академія наук. Спр. 18958. 1 арк.

67. Протокол зборів Полтавського наукового при ВУАН товариства. 10 березня 1929 р. *Інститут рукопису НБУВ*. Ф. X — Всеукраїнська академія наук. Спр. 18961. 1 арк.

68. Протоколи засідань Колегії Головного професу УСРР та матеріали до них. 3 березня — 24 жовтня 1922 р. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 960. 421 арк.

69. Протоколи, статuti, звіти про роботу наукових товариств України. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 1444. 13 арк.

70. Протоколи № 1 — 1 а общего собрания инициативной группы по созданию Украинского общества охраны природы и заседания Оргбюро Общества. 28 февраля — 2 марта 1945 г. *ЦДАВО України*. Ф. 4698. Оп. 1. Спр. 1. 2 арк.

71. Протоколы заседаний Энтомологического кружка при Зоологическом музее УАН за 1928 г. *Інститут архівознавства НБУВ*. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 21. 10 арк.

72. Сводные статистические отчеты (ф. № 2-НТО) Украинского республиканского и областных правлений НТО сельского и лесного хозяйства о количестве членов, о научной и издательской работе и др. за 1960 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 74. 18 арк.

73. Сводные статистические отчеты (ф. № 2-НТО) Украинского республиканского и областных правлений НТО сельского хозяйства о количестве членов, о научной и издательской работе и др. за 1962 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 100. 20 арк.

74. Сводные статистические отчеты (ф. № 2-НТО) Украинского республиканского и областных правлений НТО сельского хозяйства о количестве членов, о научной и издательской работе и др. за 1963 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 115. 23 арк.

75. Сводные статистические отчеты Украинского республиканского и областных правлений НТО лесной промышленности и лесного хозяйства с текстовыми отчетами (ф. № 2-НТО) за 1980 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4645. Оп. 1. Спр. 642. 85 арк.

76. Сводный статистический (ф. № 2-НТО) и текстовый отчеты Украинского республиканского правления НТО сельского хозяйства о работе за 1979 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 502. 12 арк.

77. Сводный статистический (ф. № 2-НТО) и текстовый отчеты Украинского республиканского правления НТО сельского хозяйства о работе за 1980 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 508. 15 арк.

78. Сводный статистический (ф. № 2-НТО) и текстовый отчеты Украинского республиканского правления НТО сельского хозяйства о работе за 1981 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 514. 13 арк.

79. Сводный статистический (ф. № 2-НТО) и текстовый отчеты Украинского республиканского правления НТО сельского хозяйства о работе за 1982 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 520. 12 арк.

80. Сводный статистический (ф. № 2-НТО) и текстовый отчеты Украинского республиканского правления НТО сельского хозяйства о работе за 1983 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 528. 12 арк.

81. Справка и отчеты о работе Украинского общества охраны природы за 1961–1965 гг. *ЦДАВО України*. Ф. 4698. Оп. 1. Спр. 175. 82 арк.

82. Справка о работе Украинского общества охраны природы за 1963 г. *Інститут архівознавства НБУВ*. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 495. 7 арк.

83. Справка о работе Украинского общества охраны природы за 1967 г. *Інститут архівознавства НБУВ*. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 603. 4 арк.

84. Текущие задачи охраны природы. Стаття П. С. Погребняка / Опублік.: Газета «Правда України», 12 лютого 1962 р. *Інститут архівознавства НБУВ*. Ф. 144 — Особовий фонд П. С. Погребняка. Оп. 1. Спр. 94. 11 арк.

85. Тимчасове організаційне положення, проект статуту та протоколи засідань Ради і Президії Харківського наукового товариства при Українській академії наук. Наукові роботи, звіти аспірантів про їх роботу, рецензії на роботи та заяви про прийом до аспірантури. 6 лютого — 5 жовтня 1926 р. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 610. 443 арк.

86. Третьяков Дмитро Костянтинович: особова справа. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 12. Спр. 7763. 9 арк.

87. Устав Всесоюзного научно-инженерно-технического общества лесной промышленности и типовое положение о первичной организации (районном отделении) НИТО на предприятии. Утверждено на заседании оргбюро ВСНИТО 26 января 1944 г. *ЦДАВО України*. Ф. 4645. Оп. 1. Спр. 1. 19 арк.

88. Устав НТО леспрома и положение о едином нагрудном значке членов ГТО СССР. 1959 г. *ЦДАВО України*. Ф. 4645. Оп. 1. Спр. 235. 21 арк.

89. Устав Украинского Зоологического Общества при ВУАН. 1919 г. *Институт архівознавства НБУВ*. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 3. 2 арк.

90. Устав Украинского общества охраны природы, утвержденный Главным управлением по заповедникам при СМ УССР 1 октября 1946 г. № 98. *ЦДАВО України*. Ф. 4698. Оп. 1. Спр. 3. 12 арк.

Література

91. Академия наук Украинской ССР. 1919–1979: Справочник / Отв. ред. В. С. Гутыря. Киев: Наук. думка, 1979. 274 с.

92. Анікіна О. П. Періодичні видання як джерело з історії агрономії в Україні 20–30-х років ХХ ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.07 / Укр. акад. аграр. наук, Центр історії аграр. науки ДНСГБ. Київ, 2004. 216 с.

93. Архівні фонди установ Національної академії наук України. Путівник / Редкол.: О. С. Онищенко (відп. ред.) та ін. Київ, 2008. 448 с.

94. Архівно-кримінальна справа В. А. Батієнка й інших фахівців у галузі сільського господарства. Грудень 1932 р. (Ф. 75163-фп, т.т. 1–49). *Голодомор 1932–1933 рр. в Україні за документами ГДА СБУ*: Анотований довідник / В. М. Даниленко (відп. упоряд.), Л. Л. Аулова, В. В. Лавренюк. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2010. 472 с.

95. Бей Р. В. Сільськогосподарські технічні журнали України у 20–30-х роках ХХ ст. *Історія науки і біографістика*. 2010. № 2. URL: http://inb.dnsgb.com.ua/2010-2/10_bey.pdf.

96. Бей-Биенко Г. Я. К 100-летию Всесоюзного энтомологического общества. *Защита растений от вредителей и болезней*. 1959. № 6. С. 15–17.

97. Бей-Биенко Г. Я. Очерк деятельности Всесоюзного энтомологического общества за 100 лет (1859–1959 гг.). *Энтомологическое обозрение*. 1960. Вып. 1. С. 5–33.

98. Бейзерт Г. В. О возможности промышленной культуры лекарственных растений на юге Украины. *Сборник по вопросам акклиматизации растений и животных «Югоклимат»: научное издание*. Ч. 5. Одесса: Пер.-Печать, 1929. С. 6–7.

99. Бейлин И. Г. Очерки по истории лесных обществ дореволюционной России. Москва: Гослесбумиздат, 1962. 158 с.

100. Бердышев А. П. Андрей Тимофеевич Болотов, 1738–1833: Основоположник русской сельскохозяйственной науки. Москва: Агропромиздат, 1988. 142 с.

101. Бердышев А. П. Роль Вольного экономического общества в развитии научных основ сельского хозяйства в России: дисс. ... д-ра с.-х. наук. Москва, 1970.

102. Біляченко Г. Громадські організації. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/78394722.pdf>.

103. Бронніков В. Синергетика як перспективна методологія у дослідженнях соціально-політичних наук. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/ukrpolituk/3/13.pdf>.

104. Бюллетень / Всеукраинское общество семеноводства. Харьков: Изд-во Всеукр. бюро по опытному делу. Нар. ком. зем. УССР, Секция опытн. дела Науч. ком. Украины, 1922–1927.

105. Вергунов В. А. Історія сільськогосподарської дослідної справи в Україні: у 3 ч. Київ: Аграрна наука, 2018. Ч. 1: Творці та розбудовники (біографічні нариси). 2018. 603 с.; Ч. 2: Науково-організаційні засади функціонування сільськогосподарської дослідної справи на теренах України (друга половина XIX — початок XXI ст.). 2018. 619 с.

106. Вергунов В. А. Науково-організаційні засади функціонування сільськогосподарської дослідної справи на теренах України (друга половина XIX — початок XXI ст.): дис. ... доктора іст. наук: спец. 07.00.07 — історія науки й техніки / Нац. наук. с.-г. бібліотека НААН. Переяслав-Хмельницький, 2018. 595 с.

107. Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект: монографія. Київ: Аграрна наука, 2012. 416 с.

108. Вергунов В. А., Глоба О. Ф. Харківський сільськогосподарський науково-освітній центр з селекції і насінництва: становлення та діяльність (друга половина XIX — початок XX століття) / Наук. ред. В. А. Вергунов, В. П. Петренкова. Харків, 2004. 171 с.; порт. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 6).

109. Винер В. В. Сельскохозяйственное опытное дело. (Краткий исторический очерк и обзор программ русских с.-х. опытных учреждений 1840–1910 гг.): Лекции, читанные на курсах по с.-х. опытному делу при Петровской с.-х. академии. Москва: Изд-во Наркомзема «Новая деревня», 1922. 112 с.

110. Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук: зб. док. і матер. / [Вергунов В. А., Гриник І. В., Кірпаль З. П., Семчук Н. І., Решетник О. П., Пильтай О. М.]; за наук. ред. В. А. Вергунова; під заг. ред. Ю. Ф. Мельника. Київ: Аграрна наука, 2006.

314 с. (Іст.-бібліогр. Серія «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії». Кн. 15).

111. Герасименко В. Звіт про діяльність «Одеського науково-товариства». Одеса: Товариство, 2-а держдрукарня ім. Леніна, 1928. 16 с.

112. Герловин Е. Ш. К истории Всесоюзного научного общества анатомов, гистологов и эмбриологов. IV. Об участии отечественных учёных-морфологов в международных морфологических, зоологических и медицинских конгрессах (1867–1957 гг.). *Архив анатомии, гистологии и эмбриологии*. 1959. № 4. С. 92–101.

113. Гідробіологічні дослідження континентальних водойм в Національній академії наук України (до 90-річчя НАН України) / НАН України, Інститут гідробіології. Київ: СПД Москаленко О. М., 2008. 264 с.

114. Гілязетдінов Р. Н. Становлення та діяльність Всеукраїнського товариства насінництва (1922–1928 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 43. С. 167–170.

115. Глазунов Г. О. Андрій Сліпанський — відомий редактор визначальних українських аграрних видань. *Історія науки і біографістика*. 2007. № 1. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2007-1/index.html>

116. Глазунов Г. О. Професор А. М. Сліпанський (1896–1942) — вчений, педагог, організатор аграрної науки в Україні: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.07 / Нац. акад. аграр. наук України, Держ. наук. с.-г. б.-ка. Київ, 2012. 218 с.

117. Голованова Л. Г. Московское общество сельского хозяйства: Очерки из истории русской общественно-агрономической мысли и сельского хозяйства в первой половине XIX в.: дисс. ... канд. ист. наук. Москва, 1953.

118. Гончаров О. Українське краєзнавство: від тернистого минулого до викликів сьогодення. *Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe*, vol. 2/2016, ss. 194–210.

119. Горский И. И. Всесоюзное палеонтологическое общество. *Записки Ленинградского горного института им. Г. В. Плеханова*. 1974. Т. 67. Вып. 2. С. 214–219.

120. Грищенко Т. Р. Становлення та перші державотворчі здобутки Всеукраїнського насінневого товариства у 1922–1923 роках. *Історія української науки на межі тисячоліть*: зб. наук. праць. Київ, 2010. Вип. 49. С. 64–68.

121. Громадська організація «Українське товариство ґрунтознавців та агрохіміків» (ГО «УТГА»): офіційний сайт Національного наукового центру «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О. Н. Соколовського». URL: <http://www.issar.com.ua/uk/gromadska-organizaciya-ukrayinske-tovarystvo-gruntoznaciv-ta-agrohimikiv-go-utga>.

122. Дармороз Т. А. Науково-популяризаторська діяльність Всеукраїнського агрономічного товариства (1920–1926 рр.): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.07 / Нац. наук. с.-г. бібліотека НААН. Київ, 2019. 234 с.

123. Демуз І. О. Наукові товариства на теренах України XIX — початку XX ст.: полілог учених і епох. Монографія. Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О. М., 2014. 681 с.

124. Демуз І. Українське товариство охорони природи та сприяння розвитку природних багатств: громадські екологічні ініціативи 40–80-х рр. XX ст. *Історія науки та біографістика*. 2023. № 1. С. 73–103. URL: <https://inb.dnsgb.com.ua/current/04.pdf>.

125. Демуз І. О. Сільськогосподарські товариства України: довідник / Вступ. слово: акад. В. А. Вергунов; Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН. Київ: Аграрна наука, 2022. 296 с.

126. Демуз І. О. Українське науково-технічне товариство сільського господарства (40-ві — 80-ті рр. XX ст.): організаційна структура і форми роботи. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. Том 33 (72) № 2, 2022. С. 117–123.

127. Демуз І. О. Українське науково-технічне товариство сільського господарства (40-ві — 80-ті рр. XX ст.): основні форми впровадження досягнень науки у сільськогосподарське виробництво. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. Том 33 (72) № 3, 2022. С. 202–208.

128. Денисенко Г. Г. Діяльність громадських організацій та наукових товариств на початку XX століття по дослідженню пам'яток воєнної історії. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти: зб. ст.* Київ, 2005. Вип. 30. С. 29–44.

129. Депенчук Л. П. Місцеві наукові товариства при ВУАН. *Вісник АН УРСР*. 1991. № 8. С. 59–66.

130. Доповідь про діяльність ВУАН, подана Президією Академії до Президії Центрального виконавчого комітету СРСР (19 квітня 1932 р.) [ЦДАВО України, ф. 4708, оп. 1, спр. 189, арк. 1–33]. *Іс-*

торія Національної Академії наук України 1929–1933: документи і матеріали / НАН України, Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського, Ін-т Укр. археол. та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; упоряд.: Т. В. Вересовська [та ін.]; редкол.: П. С. Сохань (відп. ред.) [та ін.]. Київ, 1998. 542 с. С. 232–249.

131. Дояренко А. Г. Роль опытного дела в системе государственного строительства. Избр. соч. Москва, 1926. Т. 1. 345 с.

132. Дубняк К. Вивчення продукційних сил і краєзнавство. *Краєзнавство*. 1927. № 1. С. 5–9.

133. Дудка І. О. Ботанічне товариство. *Енциклопедія Сучасної України*: електронна версія [онлайн] / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2004. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=37437.

134. «Завдання природничого фронту в світлі листа т. Сталіна». Резолюція Загальних зборів Науково-дослідних інститутів Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук м. Харкова і Всеукраїнського товариства біологів-марксистів від 15 січня 1932 р. на доповіді т. т. Фінкельштейна, Ключнікова, Лясківського [Передрук з журн.: Шляхи соціалістичної реконструкції сільського господарства. 1932. № 2–3. С. 115–117]. *Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук: зб. док. і матер.* / [Вергунов В. А., Гриник І. В., Кірпаль З. П., Семчук Н. І., Решетник О. П., Пильтай О. М.]; за наук. ред. В. А. Вергунова; під заг. ред. Ю. Ф. Мельника. Київ: Аграрна наука, 2006. 314 с. (Іст.-бібліогр. Серія «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії». Кн. 15). С. 150–157.

135. Заець Д. Я. Організація виробничого процесу н.-д. роботи: Скорочена доповідь на 2-му пленумі ВУАСГН [Передрук з журн.: Шляхи соціалістичної реконструкції сільського господарства. 1932. № 4. С. 78–82]. *Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук: зб. док. і матер.* / [Вергунов В. А., Гриник І. В., Кірпаль З. П., Семчук Н. І., Решетник О. П., Пильтай О. М.]; за наук. ред. В. А. Вергунова; під заг. ред. Ю. Ф. Мельника. Київ: Аграрна наука, 2006. 314 с. (Іст.-бібліогр. Серія «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії». Кн. 15). С. 174–182.

136. Записки Шепетівського наукового при Українській академії наук товариства. Шепетівка, 1929. 128 с.

137. Звіт про діяльність Одеського наукового при Українській Академії Наук товариства за 1926–27 академічний рік. Одеса, 1927. 16 с.

138. Звіт про діяльність Одеського наукового при Українській Академії Наук товариства за 1928–29 академічний рік. Одеса, 1930. 18 с.

139. Из жизни научных обществ. Историко-литературная секция Научного общества Харьковского института народного образования. *Наука на Украине*. № 1 (февраль). 1922. С. 88–89.

140. Из истории отечественной биологии XVIII–XIX веков [Сб. статей. Ред. Х. С. Коштоянц и С. Л. Соболев]. Москва: Изд-во Академия наук СССР, 1953. 400 с.

141. Из истории отечественной химии. Роль ученых Харьковского университета в развитии химической науки. (Сб. статей). Харьков: Изд-во Харьковского ун-та, 1952. 324 с.

142. Из истории развития физико-математических наук: Сб. научн. трудов / Редкол.: А. Н. Боголюбов (отв. ред.) и др. Киев: Наукова думка, 1981. 145 с.

143. Институт ботаники им. Н. Г. Холодного (Краткий исторический очерк) / Редкол.: К. М. Сытник (отв. ред.) и др. Киев: Наук. думка, 1976. 82 с.

144. Институт ботаники им. Н. Г. Холодного АН УССР / Отв. ред. К. М. Сытник. Киев: Наук. думка, 1985. 36 с.

145. Институт гидробиологии АН УССР: История института / Отв. ред. В. Д. Романенко. Киев: Наук. думка, 1984. 143 с.

146. Институт зоологии им. И. И. Шмальгаузена АН УССР. История создания / Отв. ред. В. А. Топачевский. Киев: Наук. думка, 1981. 116 с.

147. Институт микробиологии и вирусологии им. Д. К. Заболотного АН УРСР. Краткий исторический справочник. Киев: Наук. думка, 1979. 84 с.

148. Институт микробиологии и вирусологии им. Д. К. Заболотного АН УРСР: краткий исторический очерк / Сост. С. А. Матвеевко. Киев: Наук. думка, 1985. 59 с.

149. Институт физиологии им. А. А. Богомольца АН УССР. История создания, структура, основные направления, важнейшие результаты исследования и перспективы дальнейшего развития / Отв. ред. Ф. Н. Серков. Киев: Наук. думка, 1984. 112 с.

150. Институт физиологии им. А. А. Богомольца. (Краткий исторический очерк). Киев: Наук. думка, 1976. 78 с.

151. Институт физиологии растений АН УССР / Сост.: В. К. Мусяка, Л. Л. Полякова. Киев: Наук. думка, 1984. 32 с.

152. История биологии с древнейших времён до наших дней / Редкол.: Л. Я. Бляхер и др. Т. 1: История биологии с древнейших

времён до начала XX века / Под ред. С. Р. Микулинского. Москва: Наука, 1972. 563 с.

153. История естествознания в России. В 3-х т. Москва: Изд-во Академия наук СССР, 1962. Т. 3: Геолого-географические и биологические науки / Под ред. Л. Я. Бляхера и др. 1962. 603 с.

154. История механики с конца XVIII века до середины XX века / Ред.-сост. Н. М. Меркулова, М. М. Рожанская; под общ. ред. А. Г. Григорьяна, И. Б. Погребыского. Москва: Наука, 1972. 414 с.

155. История отечественной математики: в 4 т. / Гл. ред. И. З. Штокало (отв. ред.) и др.; АН СССР, Ин-т истории естествознания и техники; АН УССР, Сектор истории техники и естествознания Ин-та истории. Киев: б. и., 1966. Т. 2: 1801–1917 / И. З. Штокало (отв. ред.) и др. Киев, 1967. 616 с.

156. Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України (1921–2011). Віхи історії та сучасність / НАН України, Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного [редкол.: С. Л. Мосякін та ін.]. Київ: Альтер-прес, 2011. 441 с.

157. Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України: офіційний сайт. Сторінка Українського ботанічного товариства. URL: <http://www.botany.kiev.ua/ubt.htm>.

158. Інститут мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного АН УРСР / Відп. ред. І. Г. Скрипаль. Київ: Наук. думка, 1994. 112 с.

159. Інститут фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України: офіційний сайт. Сторінка Українського фізіологічного товариства ім. П. Г. Костюка. URL: <http://biph.kiev.ua/uk/UkrPhysSoc>.

160. Інститут фізіології імені О. О. Богомольця. 75 років / НАН України, Інститут фізіології ім. О. О. Богомольця; редкол.: акад. НАН України П. Г. Костюк (відп. ред.) та ін. Київ, 2009. 96 с.

161. Історія Академії наук України. 1918–1993 / Гол. ред. Б. Є. Патон. Київ: Наук. думка, 1994. 320 с.

162. Історія Академії наук Української РСР / Гол. ред. Б. Є. Патон. Київ: Наук. думка, 1982. 860 с.

163. Історія Національної академії наук України 1924–1928: документи і матеріали / Редкол.: О. С. Онищенко (відп. ред.) та ін. Київ: НБУВ, 1998. 762 с. (Джерела з історії науки в Україні).

164. Історія Національної академії наук України: 1929–1933: Документи і матеріали / Нац. акад. наук України, Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського, Ін-т Укр. археол. та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; упоряд. Т. В. Вересовська [та ін.]; редкол.: П. С. Сохань (відп. ред.) [та ін.]. Київ: НБУВ, 1998. 542 с.

165. Кармазина М. С. Деятельность добровольных обществ УССР в период социалистической реконструкции народного хозяйства. 1926–1936 гг.: Авт. дис. ... канд. ист. наук. Днепропетровск, 1989.

166. Коваленко С. Д. Система організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України (друга половина XIX — 50-ті роки XX століття): монографія. Вінниця: Корзун Д. Ю., 2019. 463 с.

167. Козлов В. В. Всесоюзное химическое общество имени Д. И. Менделеева (1868–1968) / под ред. акад. С. И. Вольфовича. Москва: Наука, 1971. 563 с.

168. Козлов В. В. Очерки истории химических обществ в СССР / под ред. акад. С. И. Вольфовича. Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1958. 610 с.

169. Колесник І. Мережева модель науки (новий проект української історіографії?). Ейдос: Альманах теорії та історії історичної науки. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. Вип. 4. С. 54–88.

170. Коновець О. Ф. Наукова комунікація в Україні в 20–30-і роки XX століття. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2002. № 8. С. 163–171.

171. Коновець О. Ф. Просвітницький рух в Україні. Київ, 1992. 286 с.

172. Коновець О. Ф. Українська наука як феномен культури: нариси історії від найдавніших часів до першої третини XX ст. Київ: Міжнародний інститут лінгвістики і права, 2000. 277 с.

173. Коржихина Т. П. История добровольных обществ и союзов в советской историографии. *Вопросы истории*. 1981. № 3.

174. Коржихина Т. П. Общественные организации СССР в переходный от капитализма к социализму период: Авт. дис. ... д. ист. наук. Москва, 1986.

175. Коржихина Т. П. Общественные организации СССР. 1917–1936 гг. Москва, 1981.

176. Коринец Р. Сельскохозяйственная обслуживающая кооперация в Украине. *Исследования по политике перехода сельского хозяйства*. № 2013–6. Изд.: ФАО Региональное бюро по Европе и Центральной Азии. URL: <https://www.fao.org/3/ar593r/ar593r.pdf>.

177. Кульчицький С., Павленко Ю., Руда С., Храмов Ю. Історія Національної академії наук України в суспільно-політичному контексті: 1918–1998. Київ: Фенікс, 2000. 527 с.

178. Кушлакова В. Науково-дослідна та організаційна діяльність сільськогосподарської секції Харківського наукового товариства в 1920–1930-і роки. *Історія науки і біографістика*. 2013. № 2. URL: http://inb.dnsgb.com.ua/2013-2/13_kushlakova.pdf.

179. Кушлакова В. Науково-технічні товариства в Україні у 1920–1930-ті роки: технічна секція Харківського наукового товариства. *Питання історії науки і техніки*. 2012. № 4. С. 50–56.

180. Кушлакова В. Харківське наукове товариство — alma mater нових громадсько-наукових об'єднань. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія «Історія і філософія науки і техніки». 2016. Вип. 24. С. 77–83.

181. Лаєвська Ю. В. Перетворення в економіці України в 1953–1964 рр.: історіографія проблеми: автор. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Донецьк, 2008. 20 с.

182. Левит Г. О. История энергетических обществ СССР. Москва; Ленинград, 1957.

183. Лист заступника голови Українського сільськогосподарського наукового товариства професора А. Сліпанського до Народного Комісара Земельних Справ УСРР М. Демченка про передачу друкованого органу НКЗС «Вісник сільськогосподарської науки» до Українського сільськогосподарського наукового товариства (2 січня 1930 р.) [ЦДАВО України, ф. 27, оп. 10, спр. 79]. *Науково-консультаційна рада Народного комісаріату земельних справ УСРР (1927–1930 рр.): зб. док. і матер.* / НААН України, ДНСГБ; уклад.: В. А. Вергунов, З. П. Кірпиць, А. С. Білоцерківська, Ю. С. Соколюк; під. заг. ред. М. В. Зубця, Ю. Ф. Мельника; наук. ред. В. А. Вергунов. Київ, 2010. 600 с. (Історико-бібліографічна серія «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 41). С. 424.

184. Лист ученого секретаря Науково-консультаційної ради НКЗС УСРР до відділу адміністративного управління Народного Комісаріату Внутрішніх Справ УСРР щодо аналізу проекту статуту Українського сільськогосподарського товариства (12 лютого 1929 р.) [ЦДАВО України, ф. 27, оп. 9, спр. 502]. *Науково-консультаційна рада Народного комісаріату земельних справ УСРР (1927–1930 рр.): зб. док. і матер.* / НААН України, ДНСГБ; уклад.: В. А. Вергунов, З. П. Кірпиць, А. С. Білоцерківська, Ю. С. Соколюк; під. заг. ред. М. В. Зубця, Ю. Ф. Мельника; наук. ред. В. А. Вергунов. Київ, 2010. 600 с. (Історико-бібліографічна серія «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 41). С. 343–344.

185. Луцкий В. К. История астрономических общественных организаций в СССР (1888–1941 гг.) / АН СССР. Институт истории естествознания и техники. Москва: Наука, 1982. 261 с.

186. Марочко В. І. Кооперативний рух в Україні [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України*: Т. 5: Кон — Кю / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2008. 568 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kooperativnii_Ruh_V_Ukraini.

187. Мацелюх Б. П. Мікробіологів України Товариство ім. С. Виноградського. *Енциклопедія Сучасної України*: електронна версія [онлайн] / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2019. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=67561.

188. Мелехов И. С. Очерк развития науки о лесе в России / отв. ред. Н. Е. Кабанов. Москва: Изд-во АН СССР, 1957. 207 с.

189. Молоткіна В. К. Головополітосвіта як орган контролю за діяльністю громадських організацій України в умовах НЕПУ (1921–1929 рр.). *Наукові записки з української історії*. Переяслав-Хмельницький, 2006. Вип. 18. С. 183–188.

190. Наукове товариство істориків-аграрників на 10-ту річницю діяльності. 2000–2010 / Десятников О. В., Земзюліна Н. І., Корновенко С. В. та ін.; наук. ред. А. Г. Морозов; упоряд. І. А. Фареній; Наукове товариство істориків-аграрників. Черкаси: Вертикаль, видавець ПП Кандич С. Г., 2010. 32 с.

191. Наукові установи та організації УСРР / Видання Державної Планової Комісії УСРР. Держтрест «Харполіграф». Харків: Друга друкарня ім. В. Блакитного, 1930. 404 с.

192. Науковці України. Еліта держави: Всеукраїнський конгрес учених економістів-аграрників. URL: <http://logos-ukraine.com.ua/project/index.php?project=nued6&id=2727>.

193. Научная деятельность: структура и институты: Сб. пер. с англ. и нем / Сост., общ. ред. и вступ. статья Э. М. Мирского, Б. Г. Юдина. Москва: Прогресс, 1980. 430 с.

194. Научно-технические общества СССР. Ист. очерк / Авт.: Гриценко Н. Н., Оранжереева В. Ф., Алексеев Д. Г. и др. Москва: Профиздат, 1968. 455 с.

195. Научные центры Академии наук Украинской ССР: (опыт и перспективы) / Г. М. Добров, В. Т. Марущак, В. В. Байдаков и др.; АН УССР. Совет по изучению производительных сил УССР. Киев: Наукова думка, 1986. 208 с.

196. Недержавна організація / Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.

197. Недокучаев Н. К. Опытное дело в полеводстве. Теория и практика. Москва: Государственное издательство, 1929. 388 с.

198. Неколяк Р. В. Державне регулювання наукової і науково-технічної діяльності: організаційно-правовий аспект: дис. ... наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2018. 222 с.

199. Николаець К. М. Суспільно-політичний розвиток УРСР у другій половині 60-х — на початку 90-х років ХХ століття: українська історіографія: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.06. Київ, 2012. 450 с.

200. Николаець К. Проблема самореалізації робітників і селян УРСР (друга половина 1960-х — початок 1980-х років): історіографія. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2009. Вип. 15. С. 293–304.

201. Николаець Ю. О. Суспільно-політичні процеси в УРСР другої половини 1940-х — першої половини 1960-х років: Українська історіографія. Вінниця: Фенікс, Інфракон, 2007. 360 с.

202. Обвинувальний висновок ЕКУ ДПУ УСРР у справі «контрреволюційної шкідницької організації в сільському господарстві України» та матеріали судового засідання. 21 травня 1930 р. (Ф. 13. Спр. 134. 175 с.). *Голодомор 1932–1933 рр. в Україні за документами ГДА СБУ: Анотований довідник* / В. М. Даниленко (відп. упоряд.), Л. Л. Аулова, В. В. Лавренюк. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2010. 472 с.

203. Онопрієнко В. І., Депенчук Л. П. Організація науки: державне управління чи самоврядування? *Вісник Академії наук України*. 1993. Вип. 1. С. 23–32.

204. Организация науки в первые годы Советской власти: 1917–1925: Сб. док. / АН СССР, Институт истории естествознания и техники. Ленинград: Наука, 1968. 417 с.

205. Орешкин В. В. Вольное экономическое общество в период разложения и кризиса феодально-крепостнической системы в России: дисс. ...канд. экон. наук. Москва, 1955.

206. Орешкин В. В. Вольное экономическое общество в России. 1765–1917: Историко-экономический очерк. Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1963. 195 с.

207. Очеретянко В. Радянізація наукових, культурно-освітніх закладів, громадських організацій наприкінці 1920 — на початку 1930-х рр. *З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ*. 2012. № 2. С. 146–165.

208. Очерки по истории биологии в Харьковском университете / Отв. ред. д-р биол. наук проф. В. Н. Никитин. Харьков: Изд-во Харьковского ун-та, 1955. 254 с.

209. Парахіна М. Внесок наукових товариств при ВУАН у розвиток етнологічних досліджень у 20-ті — на початку 30-х рр. *Український історичний журнал*. 2002. Вип. 6. С. 32–41.

210. Парахіна М. Б. Діяльність етнологічних центрів Всеукраїнської Академії наук у 1920-х — на початку 1930-х рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.05. Київ, 2002. 209 с.

211. Пелегрим О. М. В Українському ботанічному товаристві. *Український ботанічний журнал*. 2010. Т. 67. № 5. С. 773–777.

212. Періодичні видання з агрономії в Україні, 1918–1940: Журнали, «Бюлетені», «Вісті», «Наукові записки», «Збірники наукових праць», «Труди»: наук.-допом. ретросп. бібліогр. покажч. / Укр. акад. аграр. наук. Центр. наук. с.-г. б-ка; Уклад.: В. А. Вергунов, О. П. Анікіна; Наук. ред. В. А. Вергунов. Київ, 2002. 159 с.

213. Підгайна Т. М. Діяльність К. І. Осьмака з науково-організаційного забезпечення сільського господарства України (10–20 роки ХХ ст.): дис. ... канд. іст. наук, спец. 07.00.07 / Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН. Київ, 2015. 188 с.

214. Підгайна Т. М. Деякі аспекти розвитку Всеукраїнського союзу сільськогосподарської кооперації «Сільський господар». *Історія освіти, науки і техніки в Україні*: матеріали XI Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів (16 травня 2016 р., м. Київ) / Нац. акад. аграр. наук України; Нац. наук. с.-г. б-ка НААН; Ін-т кормів та сіл. госп-ва Поділля НААН [та ін.]; редкол.: В. А. Вергунов, О. П. Анікіна, А. С. Білоцерківська [та ін.]. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. С. 209–210.

215. Підгорський В. С., Курдиш І. К. До 60-річчя *Товариства мікробіологів України (ТМУ)*. *Мікробіологічний журнал*. 2019. Т. 81. № 4. С. 131–132.

216. Підсумки діяльності Українського товариства ґрунтознавців та агрохіміків у 2014–2018 рр. та актуальні завдання на перспективу. С. А. Балюк. Слайди. URL: <https://www.twirpx.com/file/2643913/>.

217. Піпан Х. М. Всеукраїнське товариство насінництва: історія заснування, структура та напрями діяльності. *Історія освіти, науки і техніки в Україні*: матеріали VIII Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, 21 травня 2013 р. Київ, 2013. С. 101–104.

218. Піпан Х. М. Історія становлення та розвитку селекції пшениці озимої в Україні (кінець XIX — початок XXI ст.): дис. ... канд. с.-г. наук: спец. 06.04.01 / Держ. наук. сільськогоспод. бібл. НААН. Київ, 2010. 287 с.

219. План Народного комісаріату освіти УСРР щодо реорганізації мережі науково-дослідних установ (23 січня 1930 р.) [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 9, спр. 1422, арк. 57–61]. *Історія Національної Академії наук України 1929–1933*: документи і матеріали / НАН України, Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського, Ін-т Укр. археол. та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; упоряд.: Т. В. Вересовська [та ін.]; редкол.: П. С. Сохань (відп. ред.) [та ін.]. Київ, 1998. 542 с. С. 47–57.

220. Положение о Научном комитете Укрглавпрофобра. *Наука на Украине*. № 1 (февраль). 1922. С. 109–112.

221. Постанова Президії ВУЦВК на доповідь Всеукраїнської Академії наук (16 липня 1932 р.) [ЦДАВО України, ф. 1, оп. 8, спр. 4, арк. 173–180]. *Історія Національної Академії наук України 1929–1933*: документи і матеріали / НАН України, Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського, Ін-т Укр. археол. та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; упоряд.: Т. В. Вересовська [та ін.]; редкол.: П. С. Сохань (відп. ред.) [та ін.]. Київ, 1998. 542 с. С. 256–260.

222. Присяжнюк М. В. Сільськогосподарська періодика в Україні: історичний екскурс (20-ті рр. XX ст.). *Історія науки і біографістика*. 2010. № 2. URL: http://inb.dnsgb.com.ua/2010-2/10_prisaz.pdf.

223. Пшеничный Н. И. Сельскохозяйственное опытное дело в России и на Украине от его зарождения до Великой Октябрьской социалистической революции: автореф. дисс. на соиск. уч. степени доктора сельхоз. наук. Киев, 1964. 59 с.

224. Пшинка А. В. Научно-техническая интеллигенция как социальный феномен советского общества: дисс. ... канд. филос. наук: 09.00.11. Харьков, 1993. 120 с.

225. Пятницкая К. Н. Вольное экономическое общество и вопросы развития сельского хозяйства в конце XVIII и первой четверти XIX века: дисс. ... канд. ист. наук. Ленинград, 1950.

226. V з'їзд Українського товариства фізіологів рослин: офіційний сайт Інституту фізіології рослин і генетики НАН України. URL: <https://www.ifrg.kiev.ua/новини-та-оголошення/v-зїзд-українського-товариства-фізіологів-рослин>.

227. Развитие естествознания в России (XVIII — начало XX в.) / Под ред. С. Р. Микулинского, А. П. Юшкевича. Москва: Наука, 1977. 353 с.

228. Реабілітовані історією. Харківська область. Книга 1. Ч. 1. / ДП «Редакційно-видавнича група Харківського тому серії «Реабілітовані історією». Київ; Харків: Оригінал, 2005. 800 с.

229. Резолюція Другої Всеукраїнської професійної агрономічної конференції на доповідь народного комісара земельних справ УСРР О. Г. Шліхтера «Чергові завдання сільськогосподарської політики та науково-дослідної роботи в сільському господарстві» [Передрук з журн.: Український агроном. 1928. № 4. С. 93–95]. *Науково-консультаційна рада Народного комісаріату земельних справ УСРР (1927–1930 рр.): зб. док. і матер.* / НААН України, ДНСГБ; уклад.: В. А. Вергунов, З. П. Кірпаль, А. С. Білоцерківська, Ю. С. Соколюк; під. заг. ред. М. В. Зубця, Ю. Ф. Мельника; наук. ред. В. А. Вергунов. Київ, 2010. 600 с. (Історико-бібліографічна серія «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 41). С. 61–64.

230. Риженко А. В. Просвітницький і педагогічний досвід природничих товариств України (друга пол. XIX — початок XX століть); Навч. посіб. Київ: Науковий світ, 2004. 106 с.

231. Савчук В. С. Українське та російське краєзнавство 1920–1930-х рр.: проблеми взаємодії та розвитку в умовах формування тоталітарної системи. *Соціальна історія отечественной науки и техники ВИЕТ*. 1997. № 4. С. 259–267.

232. Савчук В. С. Научные общества и культурная революция на Украине (1917–1931). *Вопросы истории естествознания и техники*. 1995. № 1. С. 81–91.

233. Сборник по вопросам акклиматизации растений и животных «Югоклимат»: научное издание. Ч. 4 / Одесское о-во акклиматизации; под ред. Д. К. Третякова. Одесса, 1928. 18 с.

234. Сборник по вопросам акклиматизации растений и животных «Югоклимат»: научное издание. Ч. 5-я / Одесское о-во акклиматизации; под ред. Д. К. Третякова. Одесса: Пер.-Печать, 1929. 16 с.

235. Свистович С. Громадські об'єднання у здійсненні більшовицьких культурних перетворень в Україні в 20-х — початку

30-х років ХХ ст. *Культура народів Причорномор'я*. 2006. № 95. С. 32–35.

236. Свистович С. М. Громадський вимір соціалістичного експерименту в Україні (20–30-ті рр. ХХ ст.): монографія. Київ: Варта, 2007. 565 с.

237. Свистович С. М. Громадські об'єднання України в політиці більшовицького режиму 20–30-х років ХХ ст.: дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2007. 596 с.

238. Сільське господарство УРСР та його наукове забезпечення у 1940–1946 роках: зб. док. і матеріалів / [уклад.: М. В. Присяжнюк та ін.; під заг. ред. М. В. Присяжнюка]. Київ: Нілан, 2012. 754 с.

239. Сільськогосподарська машина: місячник / Укр. НДІ с.-г. машинобудва Держ. тресту с.-г. машинобуд-ва «Укрсільмашу». Харків, 1928–1938.

240. Сільськогосподарська промисловість: місячник / Укр. наукове технічне товариство. Харків, 1930. № 1–12.

241. Склюев Н. О. Роль Вольного экономического общества в развитии и распространении сельскохозяйственных знаний в России (1861–1900 гг.): автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. экон. наук. Москва, 1952. 15 с.

242. Соловьёв С. П. Всесоюзное минералогическое общество и его роль в развитии геологических наук. К 150-летию со дня основания (1817–1967). Ленинград: «Наука», 1967. 232 с.

243. Стаття професора О. Янати в № 10 журналу «Український агроном» про досягнення сільськогосподарської науки в Україні за період 1917–1927 років [Передрук з журн.: Український агроном. 1927. № 10. С. 26–40]. *Науково-консультаційна рада Народного комісаріату земельних справ УСРР (1927–1930 рр.)*: зб. док. і матер. / НААН України, ДНСГБ; уклад.: В. А. Вергунов, З. П. Кірпаль, А. С. Білоцерківська, Ю. С. Соколюк; під. заг. ред. М. В. Зубця, Ю. Ф. Мельника; наук. ред. В. А. Вергунов. Київ, 2010. 600 с. (Історико-бібліографічна серія «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 41). С. 26–30.

244. Статут Всеукраїнської громадської організації «Українське товариство генетиків і селекціонерів ім. М. І. Вавилова» (редакція від 03.10.2017 р.): офіційний сайт Українського товариства генетиків і селекціонерів ім. М. І. Вавилова. URL: <http://ut-gis.org.ua/ua/about/statut>.

245. Статут Українського ботанічного товариства. Київ, 2017. 14 с.

246. Статут Українського ентомологічного товариства / Сторінка офіційного сайту УЕТ. URL: <https://sites.google.com/site/entomologicnetovaristvo/home/statut>.

247. Статут Українського товариства ґрунтознавців та агрохіміків. Харків, 2017. 14 с.

248. Статут Українського фізіологічного товариства. Київ, 2017. 10 с.

249. Статут Центрального українського сільськогосподарського кооперативного союзу під фірмою «Централ». *Сільський господар*. 1919. Ч. 22–23. С. 50–64.

250. Степанский А. Д. История научных учреждений и организаций дореволюционной России. Москва, 1987. 345 с.

251. Степанский А. Д. История общественных организаций России. Москва, 1975.

252. Степанский А. Д. Самодержавие и общественные организации России на рубеже XIX–XX вв. Москва, 1980.

253. Ткаченко В. В. Наука у суспільно-політичному дискурсі розвитку УРСР (20–30-ті рр. XX ст.): монографія. Київ: ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2009. 375 с.

254. Ткаченко В. Внесок громадських об'єднань Чернігівщини в розвиток історико-краєзнавчих досліджень 1920–1930-х років. *Краєзнавство*. 2009. № 1–2. С. 30–38.

255. Ткаченко В. Доля українського краєзнавства у 20–30-і роки XX сторіччя. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2007. Вип. 17. С. 335–344.

256. Ткаченко В. В. Наукові товариства України 20–30-х рр. XX ст. URL: http://www.rusnauka.com/23_D_2009/Istoria/48630.doc.htm.

257. Ткаченко В. В. Розвиток української науки в загальносоюзному суспільно-політичному контексті (20–30-ті рр. XX ст.): дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2009. 569 с.

258. Тренкін Ю. В. Фінансова діяльність сільськогосподарської кооперації Української СРР доби непу в дослідженнях представників Наукового товариства істориків-аграрників. *Гуманітарний вісник. Серія: Історичні науки*. Число 27. Вип. 11. 2018. С. 176–186.

259. Трусова Н. С., Блюмфельд О. А. Из истории возникновения и начальной деятельности Московского общества сельского хозяйства (1820–1830 гг.). *Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР*. Москва, 1959. Сб. 3. С. 280–324.

260. Українське ентомологічне товариство: офіційний сайт. URL: <https://sites.google.com/site/entomologicnetovaristvo/>.

261. Українське наукове товариство паразитологів: офіційний сайт. URL: <http://izan.kiev.ua/ussp/index.htm>.

262. Українське товариство генетиків і селекціонерів ім. М. І. Вавилова: офіційний сайт. URL: <http://utgis.org.ua/ua/>.

263. Українське товариство охорони природи / Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5_%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%BE%D1%85%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B8_%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B8.

264. Українське товариство охорони природи: 75 років діяльності і життя / Всеукраїнська рада Українського товариства охорони природи. За ред. В. Я. Шевчука. Київ: Геопринт, 2021. 83 с.

265. Українське товариство охорони природи: офіційний сайт. URL: <http://www.ukrpryroda.org/>.

266. Українське товариство фізіологів рослин: офіційний сайт Товариства фізіологів рослин Росії. URL: <http://ofr.su/ukrainskoe-obshhestvo-fiziologov-rastenij>.

267. Український ботанічний журнал: Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B6%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB.

268. Фареній І. А. Десять років діяльності Наукового товариства істориків-аграрників. *Український селянин*. 2010. Вип. 12. С. 6–8.

269. Федоренко В. П., Акімов І. А., Корнєєв В. О. Українське ентомологічне товариство — 60 років історії. *Український ентомологічний журнал*. 2010. Вип. 1 (1). С. 3–13.

270. Филиппов Н. Г. Научно-технические общества дореволюционной России. *Вопросы истории*. 1985. № 3. С. 31–45.

271. Филиппов Н. Г. Научно-технические общества России (1866–1917 гг.): Учеб. пособ. / Отв. ред. А. А. Кузин. Москва, 1975. 214 с.

272. Филлипов Н. Г. Научно-технические общества СССР (1917–1941 гг.): Учеб. пособ. / Отв. ред. А. А. Кузин. Москва, 1977. 83 с.

273. Фонды Государственного архива Российской Федерации по истории СССР. Путеводитель. Том 3. 1997. URL: <https://guides.ru-sarchives.ru/terms/6/371/nauchno-tehnicheskie-obshchestva>.

274. Харківське наукове товариство. Звіт про діяльність за 1924–26 роки. Харків, 1927. 36 с.

275. Хлівнюк О. В. Охорона культурної спадщини в Криму (1887–1941 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 26.00.05. Сімферополь, 2009. 222 с.

276. Цветаева М. С. Первый журнал по сельскому хозяйству в России. *Земледелие*. 1966. № 3. С. 75.

277. Шацилло Б. К организации в г. Одессе «Кружка экспериментальной эндокринологии». *Сборник по вопросам акклиматизации растений и животных «Югоклимат»: научное издание*. Ч. 5. Одесса: Пер.-Печать, 1929. С. 3–4.

278. Шеметів К. І. Сучасний стан Центрального українського сільськогосподарського кооперативного союзу та його завдання. *Сільський господар*. 1918. Ч. 3–4. С. 23–26.

279. Щебетюк Н. Б. Розвиток аграрної науки України наприкінці 20-х — у 30-і рр. ХХ ст.: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2017. 380 с.

280. Юдіна К. Є. Науково-організаційні засади в системі розвитку вітчизняної зоотехнічної науки з проблем фізіології травлення свиней у 20–80-х роках ХХ століття: монографія. Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2017. 102 с.

281. Юркова О. В. Укрнаука. *Енциклопедія історії України: у 10 т.* / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 10: Т — Я. С. 223.

282. Юркова О. Шепетівське наукове товариство при УАН. *Енциклопедія історії України: у 10 т.* / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 10: Т — Я. С. 631, 784 с. : іл.

283. Юркова О. В. Кам'янець-Подільське наукове товариство при ВУАН. *Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком* / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2007. 528 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Кам-Под_tovarystvo.

284. Юркова О. В. Одеське наукове товариство при ВУАН. *Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О* / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Вид-во

«Наукова думка», 2010. 728 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Odeske_naukove.

285. Юркова О. В. Харківське наукове товариство, Харківське наукове товариство при ВУАН. *Енциклопедія історії України*: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2013. 688 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kharkivske_naukove_tov.

286. Якушин В. М. Гідроекологічне товариство України. *Енциклопедія Сучасної України*: електронна версія [онлайн] / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=29493.

287. Яненко А. С. Історія археології Східної Волині 1920-х — першої половини 1930-х рр.: інституціональний вимір. *Археологія і давня історія України*. 2017. Вип. 4 (25). С. 103–116.

288. Ясман З. Д. Первая сельскохозяйственная школа в России. *Вопросы истории*. 1976. № 11. С. 203–209.

289. Ясман З. Д. Попытки введения улучшенных сельскохозяйственных орудий в помещичьих хозяйствах второй половины XVIII века (по материалам «Трудов ВЭО»). *Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы*. Москва, 1961. С. 246–255.

ДОДАТКИ

Додаток А

Установи сільськогосподарського спрямування відомчого підпорядкування на теренах України у 1929 р.

(матеріал взято із джерела: [191])

1. Український інститут прикладної ботаніки (м. Харків).
2. Український генетико-селекційний інститут (м. Одеса).
3. Державний інститут наукової та практичної ветеринарії (м. Харків).
4. Науковий інститут селекції (м. Київ).
5. Український науково-дослідний інститут економіки і організації сільського господарства (м. Харків).
6. Науково-дослідна кафедра генетики при Одеському сільськогосподарському інституті (м. Одеса).
7. Науково-дослідна кафедра рільництва (м. Харків).
8. Київська науково-дослідна кафедра рільництва і акліматизації при Київському сільськогосподарському інституті (м. Київ).
9. Науково-дослідна кафедра зоотехніки при Харківському сільськогосподарському інституті (м. Харків).
10. Науково-дослідна кафедра рослинництва при Одеському сільськогосподарському інституті (м. Одеса).
11. Науково-дослідна кафедра скотарства при Київському сільськогосподарському інституті (м. Київ).
12. Науково-консультаційна рада при НКЗС УСРР (м. Харків).
13. Кафедра сільськогосподарської зоології при Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті (м. Кам'янець-Подільський).
14. Науково-дослідна кафедра лісівництва при Харківському сільськогосподарському інституті (м. Харків).
15. Науково-дослідна кафедра економіки та організації сільського і лісового господарства при Харківському сільськогосподарському інституті (м. Харків).
16. Науково-дослідна кафедра біології сільськогосподарських рослин при Київському сільськогосподарському інституті (м. Київ).

17. Комісія вивчення підсоочки та її впливу на дерево при кафедрі біології сільськогосподарських рослин (м. Київ, ВУАН).
18. Комісія вивчення сортів та умов врожаю при кафедрі біології сільськогосподарських рослин (м. Київ, ВУАН).
19. Науково-дослідна кафедра сільськогосподарської економіки при Київському сільськогосподарському інституті (м. Київ).
20. Науково-дослідна кафедра ґрунтознавства при Харківському сільськогосподарському інституті (м. Харків).
21. Кафедра ґрунтознавства при Київському сільськогосподарському інституті (м. Київ).
22. Кафедра загальної зоотехнії та сільськогосподарської тваринної технології при Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті (м. Кам'янець-Подільський).
23. Українська станція Всесоюзного інституту прикладної ботаніки і нових культур (м. Валки, Харківщина).
24. Науково-дослідний пункт Українського інституту прикладної ботаніки при Луганському сільськогосподарському технікумі (м. Луганськ).
25. Ентомофітопатологічний пункт при Вінницькому нарісневому заводі Цукротресту (м. Вінниця).
26. Київська філія землевпорядчої секції науково-дослідної кафедри сільськогосподарської економіки при Київському меліоративному землевпорядчому політехнікумі (м. Київ).
27. Центральна агротехнічна лабораторія (м. Київ).
28. Агролабораторія Київського інституту народної освіти (м. Київ).
29. Лабораторія Уманського сільськогосподарського технікуму (м. Умань).
30. Лабораторія патологічної фізіології Київського ветеринарно-зоологічного інституту (м. Київ).
31. Перший степовий державний заповідник «Чаплі» (Асканія-Нова, Мелітопільщина).
32. Державний заповідник «Конча-Заспа» (м. Київ).
33. Державний рибний заповідник «Конча-Заспа» із дослідною рибною станцією (м. Київ).
34. Державні узморські заповідники (м. Скадовськ, Херсонщина).
35. Північна краєва меліоративна організація (м. Київ).

36. Південна краєва меліоративна організація «ПКМО» (м. Одеса).
37. Центральна торфяна частина Наркомзему УСРР (м. Київ).
38. Алешківська пісчано-меліораційна дослідна станція (м. Алешки, Херсонщина).
39. Придеснянська дослідна ярова станція (Покошиці, Глухівщина).
40. Підставська болотна дослідна станція.
41. Рудня-Радовельська болотна дослідна станція.
42. Сагайдацька дослідно-меліоративно-зрошувальна станція (Миколаївщина).
43. Дніпрова плавнева гідрометрична станція (Запоріжчина).
44. Південно-Бузька гідрометрична станція (Миколаївщина).
45. Артемівська сільськогосподарська дослідна станція Донбасу (м. Артемівськ).
46. Якимівська трактороспробна станція (Мелітопільщина).
47. Вінницька сільськогосподарська дослідна станція (м. Вінниця).
48. Дослідна станція «Вили» (м. Житомир).
49. Вознесенська сільськогосподарська дослідна станція (м. Вознесенськ, Миколаївщина).
50. Дарницька лісова дослідна станція (Бортничі, Київщина).
51. Дніпропетровська краєва сільськогосподарська дослідна станція імені І. Є. Клименка (Дніпропетровщина).
52. Драбівська сільськогосподарська дослідна станція (Полтавщина).
53. Державна іхтіологічна дослідна станція (м. Херсон).
54. Київська дослідна станція праці в сільському господарстві (м. Київ).
55. Київська краєва сільськогосподарська дослідна станція (м. Київ).
56. Центральна станція захисту рослин (м. Харків).
57. Червоноградська сільськогосподарська дослідна станція (м. Червоноград, Полтавщина).
58. Лохвицька сільськогосподарська дослідна станція (м. Лохвиця, Полтавщина).
59. Лубенська дослідна станція лікарських рослин (м. Лубни, Полтавщина).

60. Макіївська сільськогосподарська дослідна станція (Ніжинщина).

61. Маріупольська сільськогосподарська дослідна станція (м. Маріуполь).

62. Млієвська садово-городня дослідна станція (м. Городище).

63. Носівська сільськогосподарська станція імені П'ятиріччя Жовтневої революції (Ніжинщина).

64. Одеська краєва сільськогосподарська дослідна станція (м. Одеса).

65. Одеська дослідна винницька станція імені Тімірязєва (м. Одеса).

66. Дослідна станція хмелярства (м. Житомир).

67. Переволочанська дослідна тютюнова станція Укрмахортресту (с. Переволочне, Полтавщина).

68. Поліська краєва сільськогосподарська дослідна станція імені А. Н. Засухіна (Коростенщина).

69. Полтавська сільськогосподарська дослідна станція (м. Полтава).

70. П'ятихатська сільськогосподарська дослідна станція (Криворіжчина).

71. Сумська сільськогосподарська дослідна станція (м. Суми).

72. Державна Сумська протичумна станція (м. Суми).

73. Харківська краєва сільськогосподарська дослідна станція (м. Харків).

74. Харківська дослідна станція бджільництва (м. Харків, станція Артемівка).

75. Херсонська сільськогосподарська дослідна станція (м. Херсон).

76. Уманська сільськогосподарська дослідна станція (м. Умань).

77. Уманська станція шовківництва (м. Умань).

78. Чарторійська сільськогосподарська дослідна станція (Нова Чарторія, Бердичівщина).

79. Чемерська сільськогосподарська дослідна станція (Чемер, Чернігівщина).

80. Центральна Молдавська сільськогосподарська дослідна станція (станція Жеребково Південно-Західної залізниці).

81. Іванівське сільськогосподарське дослідне поле (Луганщина).

82. Боярське навчально-дослідне лісництво лісоінженерного факультету Київського сільськогосподарського інституту (станція Боярка).

83. Сортівницька та насіннева управа Цукротресту, СНУ (м. Київ).

84. Центральна державна насіннева контрольна станція (м. Харків).

85. Контрольно-насіннева станція при Вінницькому насінневому заводі Цукротресту (м. Вінниця).

86. Одеська краєва контрольно-насіннева станція (м. Одеса).

87. Київська краєва контрольно-насіннева станція (м. Київ).

88. Маріупольська районна контрольно-насіннева станція (м. Маріупіль).

89. Верхнячська селекційна станція (Уманщина).

90. Білоцерківська селекційно-дослідна станція (м. Біла Церква).

91. Весело-Подільська селекційна станція Цукротресту (Кременчуччина).

92. Іванівська дослідна селекційна станція (станція Гути Південної залізниці).

93. Миронівська дослідно-селекційна станція Цукротресту (станція Миронівка, Білоцерківщина).

94. Немирчанська дослідна селекційна станція Цукротресту (станція Немерчі, м. Могилів-Подільський).

95. Уладівсько-Люлінецька селекційна станція Цукротресту (Уладівка, Поділля).

96. Науково-дослідне бюро щодо землевпорядження при Дніпропетровському землевпорядчому технікумі (Дніпропетровщина).

97. Мало-Загорівський маточний розсадник харчових трав і насіння (Ніжинщина).

98. Полтавський ветеринарно-бактеріологічний інститут (м. Полтава).

99. Науково-дослідний і навчально-допоміжний розсадник лікарських та етероносних рослин Харківського хіміко-фармацевтичного технікуму (хутір Ласківка, м. Харків).

**Різногалузеві наукові товариства на теренах України
на кінець 1920-х рр.**

(згідно даних джерела: [256])

I. Одеса

1. Одеське хірургічне товариство.
2. Одеське епідеміологічне товариство.
3. Одеське дерматологічне та венерологічне товариство.
4. Одеське товариство музичних діячів.
5. Одеське юридичне товариство «ОДЕЮР».
6. Одеське бальнеологічне товариство.
7. Одеське товариство психіатрів і невропатологів.
8. Товариство одеських лікарів-терапевтів.
9. Одеське товариство письменників.
10. Одеське товариство акліматизації рослин і тварин.
11. Одеське товариство дослідників природи.
12. Одеське одонтологічне товариство.
13. Наукове товариство херсонських лікарів.
14. Одеське товариство науково-технічної інтелігенції.
15. Одеське філологічне товариство.

II. Київ

16. Київське офтальмологічне товариство.
17. Наукове товариство студентів-медиків при Київському медичному інституті.
18. Фізико-медичне товариство.
19. Дерматологічне і венерологічне товариство.
20. Київське товариство дитячих лікарів.
21. Акушерсько-гінекологічне товариство.

III. Полтава

22. Українське наукове товариство.
23. Наукове сільськогосподарське товариство.
24. Полтавське медичне товариство лікарів.
25. Полтавське відділення Українського юридичного товариства.

IV. Миколаїв

26. Миколаївське наукове товариство ВУАН.
27. Миколаївське товариство дослідників природи.

V. Чернігів

28. Чернігівське наукове товариство (філія ВУАН).

29. Наукове товариство лікарів у м. Ніжині.

VI. Волинь

30. Волинська етносекція ВУАН.

31. Наукове товариство лікарів.

32. Волинський етнографічний науковий комітет.

VII. Кам'янець-Подільський

33. Наукове товариство при Кам'янець-Подільському Інституті народної освіти.

34. Товариство дослідників природи.

35. Подільське відділення Всеукраїнського агрономічного товариства.

**Наукові товариства і об'єднання 1927 р.,
що існували на субсидії Наркомосу УСРР**

(матеріал взято із джерел: [40, арк. 12; 37, арк. 68])

1. Харківське наукове товариство.
2. Українське науково-технічне товариство (м. Харків) з філіями в Києві, Одесі, Дніпропетровську, Сталіно.
3. Українська асоціація сходознавства (м. Харків) з філіями в Києві, Одесі.
4. Українське товариство культурного зв'язку з закордоном (м. Харків).
5. Харківське товариство дослідників природи.
6. Київське товариство дослідників природи.
7. Одеське товариство дослідників природи.
8. Луганське наукове товариство.
9. Полтавське наукове товариство.
10. Українське товариство ботаніків (м. Київ).
11. Українське товариство зоологів (м. Київ).
12. Українське товариство патологів (м. Харків).
13. Українська асоціація робітників-винахідників «УАРЗ» (м. Харків).
14. Київське педагогічне товариство.
15. Українське товариство фізиків (м. Київ).
16. Харківське хімічне товариство.
17. Київське хімічне товариство.
18. Дніпропетровське наукове товариство.
19. Товариство охорони пам'яток мистецтва й культури (м. Харків).
20. Всеукраїнська асоціація інженерів «ВУКАІ» (м. Харків).
21. Всеукраїнське математичне товариство (м. Харків).
22. Товариство сприяння розвитку й поширення наукової української мови (м. Харків).

**Різногалузеві науково-громадські організації
на теренах України в 1929 р.
за даними Державної Планової Комісії УСРР
(матеріал взято із джерела: [191])**

1. Анан'ївський районний краєзнавчий комітет (м. Анан'їв, АМСРР).
2. Бюро для вивчення продукційних сил України при Держплані (м. Харків).
3. Всеукраїнська асоціація інженерів (ВУКАІ, м. Харків).
4. Всеукраїнська асоціація фізиків (м. Харків).
5. Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства (м. Харків).
6. Всеукраїнське етнографічне товариство (м. Київ).
7. Гурток аматорів світознавства і краєзнавства при Науковому музеї (м. Хорол, Полтавщина).
8. Гурток краєзнавства імені проф. Д. І. Яворницького (станція Єрастівка, Дніпропетровщина).
9. Дерматологічне і венерологічне товариство (м. Київ).
10. Дніпропетровська крайова інспектура охорони пам'яток природи (м. Дніпропетровськ).
11. Дніпропетровське товариство аматорів світознавства (м. Дніпропетровськ).
12. Єдине науково-медичне товариство (м. Київ).
13. Кам'янець-Подільське наукове товариство при ВУАН (м. Кам'янець-Подільський).
14. Київська крайова інспектура охорони пам'яток культури і природи (м. Київ).
15. Київська філія Всеукраїнської асоціації сходознавства (м. Київ).
16. Київське терапевтичне товариство (м. Київ).
17. Київське товариство дослідників природи (м. Київ).
18. Київське товариство педіатрів при Київському клінічному інституті (м. Київ).
19. Київське хірургічне товариство (м. Київ).
20. Комісія краєзнавства ВУАН (м. Київ).
21. Краєзнавчий гурток при Глухівському Окрплані (м. Глухів) (*ОКР — дослідно-конструкторські роботи, переклад з рос. — «опытно-конструкторские работы» — Авт.*).

22. Краєзнавчий гурток при Червоноградському педтехнікуму (м. Червоноград, Полтавщина).

23. Молдавський науково-краєзнавчий комітет (Балта, АМСРР).

24. Наукове товариство лікарів-транспортників (м. Київ).

25. Науковий краєзнавчий гурток для вивчення басейну Середнього Дінця (м. Луганськ).

26. Одеська комісія краєзнавства при ВУАН (м. Одеса).

27. Одеська крайова комісія для охорони пам'яток матеріальної культури і природи (м. Одеса).

28. Одеське бальнеологічне товариство (м. Одеса).

29. Одеське ендокринологічне товариство (м. Одеса).

30. Одеське наукове товариство акліматизації тварин і рослин (м. Одеса).

31. Одеське наукове товариство при ВУАН (м. Одеса).

32. Одеське товариство дослідників природи (м. Одеса).

33. Остерське наукове товариство краєзнавства (м. Остер, Чернігівщина).

34. Полтавське наукове товариство при ВУАН (м. Полтава).

35. Проскурівське окружне краєзнавче товариство (м. Проскурів).

36. Товариство аматорів світознавства в Одесі (м. Одеса).

37. Товариство дитячих лікарів (м. Одеса).

38. Товариство фізико-хімічних наук (м. Харків).

39. Тульчинське товариство краєзнавства (м. Тульчин).

40. Українське ботанічне товариство при ВУАН (м. Київ).

41. Українське товариство паталогів (м. Харків).

42. Українське товариство світознавства (м. Київ).

43. Українське фізіологічне товариство (м. Харків).

44. Український комітет краєзнавства (м. Харків).

45. Український комітет охорони пам'яток культури при Укрнауці (м. Харків).

46. Український комітет охорони пам'яток культури (м. Харків).

47. Фізико-медичне товариство (м. Київ).

48. Харківська філія секції «Надри» Всесоюзних з'їздів для вивчення продукційних сил (м. Харків).

49. Харківське медичне товариство (м. Харків).

50. Харківське наукове товариство (м. Харків).
51. Харківське товариство дослідників природи (м. Харків).
52. Харківське юридичне товариство (м. Харків).
53. Шевченківська окружна комісія охорони пам'яток культури і природи (м. Черкаси).
54. Шепетівське наукове товариство при ВУАН (м. Шепетівка).

Додаток Д

**Наукові установи й організації за окремими галузями знань
і регіонами України в 1929 р.
за даними Державної Планової Комісії УСРР**
(матеріал взято із джерела: [191, с. 8])

Регіон	Разом (з урахуванням технічних, фізико-математичних, хімічних, природничих, соціально-економічних, історико-філологічних, медичних, краєзнавчих, музейно-навчих і бібліотечних)	Сільськогосподарські
1	2	3
Харків і округа	138	14
Київ і округа	183	18
Одеса і округа	57	8
Дніпропетровськ і округа	27	2
Сталіно (сьогодні — Донецьк) і округа	14	0
Ніжин і округа	6	3
Кривий Ріг і округа	6	2
Артемівськ (сьогодні — Бахмут) і округа	10	1
Черкаси і округа	5	2
Бердичів і округа	2	1
Старобільськ і округа	2	0
Первомайськ і округа	1	0
Куп'янка і округа	1	0
Ізюм і округа	1	0
Полтава і округа	8	3
Кременчук і округа	2	1
Суми і округа	6	3
Запоріжжя і округа	3	0
Кам'янець-Подільський і округа	12	5
Конотоп і округа	3	0

Закінчення додатку Д

1	2	3
Прилуки і округа	3	2
Ромни і округа	4	1
Лубни і округа	4	1
Тульчин і округа	2	0
Проскурів і округа	2	0
Мелітополь і округа	4	2
Зінов'ївськ (сьогодні — Кропивницький) і округа	5	0
Житомир і округа	4	2
Шепетівка і округа	2	0
Вінниця і округа	6	3
Умань і округа	5	4
Луганськ і округа	7	2
Чернігів і округа	5	1
Глухів і округа	4	1
Миколаїв і округа	8	2
Херсон і округа	8	4
Коростень і округа	4	2
Маріуполь і округа	3	2
Біла Церква і округа	4	2
Могилів-Подільський і округа	2	1
Автономна Молдавська Соціалістична Радянська Республіка (АМСРР)	4	1
Разом	577	96

**Організаційна структура Українського
науково-технічного товариства сільського господарства**

*(складено автором на підставі аналізу
річних звітів товариства)*

Республіканське відділення з галузевими секціями	Обласні відділення з галузевими секціями
1. Агрономічна	1. Вінницьке
2. Зоотехнічна	2. Волинське
3. Механізації та електрифікації сільського господарства	3. Дніпропетровське
4. Економіки та організації сіль- ського господарства	4. Донецьке
5. Лісового господарства і поле- захисних насаджень	5. Житомирське
6. Ветеринарна	6. Закарпатське
7. Гідротехніки та меліорації	7. Запорізьке
8. Агрометеорологічна	8. Івано-Франківське
9. Бджільництва	9. Київське
10. Садівництва і виноградарства	10. Кіровоградське
11. Овочівництва	11. Кримське
12. Агропедагогічна	12. Луганське
13. Молодих учених	13. Львівське
14. Генетики і селекції	14. Миколаївське
15. Науково-технічної інформації	15. Одеське
16. Стандартизації	16. Полтавське
	17. Рівненське
	18. Сумське
	19. Тернопільське
	20. Харківське
	21. Херсонське
	22. Хмельницьке
	23. Черкаське
	24. Чернігівське
	25. Чернівецьке
Районні відділення	
Первинні осередки в аграрних вузах, НДІ, дослідних станціях, підприємствах, установах, колгоспах, радгоспах, МТС	

Додаток Ж

**Курси, проведені Українським республіканським відділенням
ВСТГ протягом 1951–1953 рр.**

(матеріал взято із джерела: [5, арк. 50, 51])

	Кількість спеціалістів сільського господарства, які відвідали курси		
	1951 рік	1952 рік	1953 рік
1. Місячні курси з відривом від виробництва (загальна кількість), з яких:	178	785	730
а) курси агрономів	170	430	158
б) курси голів колгоспів	0	0	78
в) курси інших спеціальностей сільського господарства	8	355	494
2. Семінари (5-, 10-, 15-денні) з відривом від виробництва (загальна кількість), з яких:	14	1205	916
а) ветеринарних працівників	14	123	0
б) механіків сільського господарства	0	115	0
в) агрономів	0	693	356
г) зоотехніків	0	110	0
д) завідувачів 3-річних агрозоотехнічних курсів	0	42	105
е) викладачів 3-річних агрозоотехнічних курсів	0	122	247
ж) овочівників	0	0	28
з) інших спеціальностей сільського господарства	0	0	160
к) робітників цукротрестів	0	0	20
3. Заочне навчання без відриву від виробництва (загальна кількість), з яких:	218	315	128
а) агрономів	90	60	70
б) зоотехніків	37	30	33
в) механіків сільського господарства	15	17	25
г) економістів райвідділів сільського господарства	76	208	0

Основні показники діяльності Українського науково-технічного товариства сільського та лісового господарства за 1953—1961 рр.

(складено автором на основі джерел: [5, арк. 77, 77 зв.; 6, арк. 51, 51 зв.; 7, арк. 22, 22 зв.; 8, арк. 27, 27 зв.; 9, арк. 1, 1 зв.; 10, арк. 35, 35 зв.; 11, арк. 34, 34 зв.; 12, арк. 34, 34 зв.; 13, арк. 29, 29 зв.])

Основні показники	Роки									
	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
1. Організаційний стан										
Кількість обласних (красивих, республіканських) правлінь/оргоборо	–	–	3	4	3/10	18	26	26	26	26
Кількість галузевих секцій	7	7	8	8						
Кількість первинних організацій на підприємствах і будовах	49	85	183	195	256	324	580	767	941	
Кількість первинних організацій в інститутах, проектних організаціях і установах	35	27	42	45	56	116	239	268	186	
Кількість фізичних членів товариства, які сплатили членські внески	2625	2560	4777	5320	5757	8860	17281	19694	23006	
Кількість юридичних членів товариства, які сплатили членські внески	268	500	632	858	905	1060	1617	1749	1923	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
II. Розробка творчих пропозицій членів товариства									
Кількість проведених конкурсів	1	1	1	1	1	3	25	45	48
Кількість учасників конкурсів	165	149	89			502	2500	1234	1315
Кількість представлених робіт	165	200	102		504	165	1500	860	895
Кількість премійованих робіт	42	?			32		390	267	278
III. Організація і обговорення актуальних науково-технічних питань									
Кількість проведених дискусій, конференцій, сесій, громадських оглядів	4	8	12	986	632	527	869	1080	1221
Кількість учасників дискусій, конференцій, сесій, громадських оглядів	665	1730	2692	68395	39184	30980	29027	60869	52849
IV. Підвищення ідейного і науково-технічного рівня членів товариства									
Кількість прочитаних доповідей	103	102							
Кількість лекцій, проведених: а) для членів товариства; б) для робітників	1130 2051	2434 (разом)	2472	8462	3680	4103	7006	7523	9200
Кількість охоплених ними слухачів	83200	61060	98960	19832 6	15072 0	124424	211506	216948	308540
Кількість проведених курсів, семінарів, шкіл			22	274	302	158	905	988	2358

Закінчення додатку К

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Кількість випускників курсів, семінарів, шкіл			659	6384	4783	5513	51492	39134	55751
Кількість членів товариства, які відвідали екскурсії та долучилися до наукових відряджень	1300	838	432	264	236	336	1494	1236	1366
<i>У. Редакційно-видавничча робота</i>									
Кількість праць, виданих товариством (назв)	18	38	19	26	14	36	73	89	49
Обсяг праць в авторських аркушах	20,24	60	33,4	49,3	23,45	74,35	70	63	43
Загальний тираж видань (екземплярів)	53100	111600	51450	54350	26000	53000	126400	135750	115200

**Основні показники діяльності Українського науково-технічного товариства
сізьського господарства за 1960–1980-ті рр.**

(складено автором на основі джерел: [16, арк. 107, 107 зв.; 17, арк. 37, 37 зв.; 19, арк. 31, 31 зв.; 20, арк. 20, 20 зв.; 25, арк. 2, 12, 13; 55, арк. 1, 2; 56, арк. 1, 2, 3, 12; 76, арк. 3, 4, 5; 77, арк. 1, 1 зв.; 80, арк. 1, 1 зв., 4, 5, 6])

Основні показники	Роки										
	1964	1965	1967	1968	1973	1975	1977	1979	1980	1983	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
I. Організаційний стан											
1. Кількість первинних організацій	?	2569	3265	3936	7515	7659	8007	8601	8846	9433	
1.1. на підприємствах	1530	2050	?	?	?	?	?	?	?	?	
1.2. в інститутах, проектних організаціях, вузах	222	148	?	?	?	?	?	?	?	?	
2. Кількість дійсних членів товариства	40865	53823	70678	85698	170489	190093	208551	234369	246372	285091	
2.1. молоді до 28 років	12972	13720	18098	22303	?	?	?	?	91362	?	
2.2. робітників-новаторів виробництва	6237	9853	10814	11982	?	?	?	?	29247	?	
3. Кількість юридичних членів товариства	2623	3955	6097	6765	8374	8076	8100	8679	8891	9271	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
4. Кількість районних, обласних, краєвих, республіканських правлінь	160	263	381	397	?	502	496	499	474	1 респ., 25 обл., 475 район.
ІІ. Організація і обговорення актуальних науково-технічних питань, розробка творчих пропозицій членів товариства										
5. Кількість проведених дискусій, нарад, науково-технічних конференцій, громадських оглядів	2039	3267	3848	3858	6546	5488	5232	5164	5332	6005
6. Кількість конкурсів/кількість представлених робіт/кількість премійованих робіт	87 / 1266 / 324	221 / 8897 / 294	425 / 1538 / 618	523 / 1534 / 802	1800 / ? / 2572	1556 / 7277 / ?	1397 / ? / ? / ?	1500 / ? / ? / ?	1717 / 14158 / 3457	1752 / 16081 / 3638
7. Кількість проведених курсів, семінарів, шкіл передового досвіду	5919	7549	10120	9280	14052	11198	11340	10000	11110	10490
7.1. кількість слухачів	377738	276151	345843	342609	480929	?	416300	?	407011	356483
8. Кількість лекцій і доповідей	27457	33414	44682	50415	?	?	?	?	59821	58776

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
8.1. Кількість слухачів	602020	894066	1061189	1233383	?	?	?	?	1528942	1411940
9. Кількість членів, які прийняли участь у від- рядженнях і виробни- чих екскурсіях	3403	9836	2626 / 10099	4852 / 23235	?	4515 / 51302	4936 / 49500	?	6327 / 66655	7013 / 66797
III. Громадські форми роботи										
10. Творчі бригади	219	267	477	540	?	1817	2744	2902	3132	3457
11. Громадські конст- рукторські і техноло- гічні бюро (або гро- мадські ради наукової організації праці)	64	87	99	242	?	2362	2845	?	3958	4611
12. Громадські бюро і групи економічного аналізу	219	875	3877	5238	?	6832	7431	7451	7789	8222
13. Громадські НДД, групи, лабораторії	16	23	7	7	?	117	?	?	155	135
14. Громадські бюро технічної інформації	158	280	424	614	?	1870	2843	3081	3774	4463
15. Секції та комітети	684	874	1219	1709	?	6880	?	7790	8138	10215

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
16. Громадські інститути новаторів виробництва, технічного прогресу, нової техніки тощо	5	3	?	666	?	675	?	?	128	?
17. Народні (громадські) університети сільськогосподарських знань/кількість слухачів	?	?	?	?	266	518 / 57074	?	?	?	?
IV. Редакційно-видавнича робота										
18. Кількість праць, виданих товариством (назва)	149	176	194	169	356	?	335	441	554	481
19. Обсяг праць в авторських аркушах	192,3	120,3	232	203	365	?	262,9	?	417,9	408,4
20. Загальний тираж видань (екземплярів)	14600	197250	?	?	?	?	?	?	?	?

Додаток М

Основні показники діяльності республіканського і обласних відділень Українського науково-технічного товариства лісової промисловості та лісового господарства за 1980 р.

(складено автором на основі джерела: [75, арк. 1-1 зв., 11-11 зв., 12-12 зв., 14-14 зв., 17-17 зв., 18-19, 20-20 зв., 24-24 зв., 25-25 зв., 26-26 зв., 31-31 зв., 39-39 зв., 45-45 зв., 49, 55-55 зв., 59-59 зв., 61-61 зв., 62-62 зв., 63-63 зв., 67-67 зв., 70-70 зв., 75-75 зв., 80-80 зв., 82-82 зв.])

		Республіканське та обласні відділення																							
		Республіканське	Вінницьке	Волинське	Дніпропетровське	Донецьке	Житомирське	Закарпатське	Запорізьке	Івано-Франківське	Київське	Кіровоградське	Кримське	Луганське (Ворошилов-Градське)	Львівське	Миколаївське	Одеське	Ровенське	Сумське	Тернопільське	Харківське	Херсонське	Хмельницьке	Черкаське	Чернівецьке
1		2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
1. Кількість первинних організацій		351	13	13	9	12	20	17	9	27	34	7	16	11	20	8	9	17	14	7	18	12	9	11	16
		39422	1360	892	366	638	2802	4669	194	5350	3768	460	1144	663	3739	405	597	1698	1000	909	1338	476	963	904	3224
		317	11	13	8	11	19	15	9	20	26	6	15	9	19	8	9	15	14	6	18	11	9	10	14

I. Організаційний стан

Продовження додатку М

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	
II. Організація і обговорення актуальних науково-технічних питань, розробка творчих пропозицій членів товариства																									
4. Кількість конференцій, нарад	772	27	28	21	19	71	59	21	63	73	14	33	22	42	21	10	34	36	14	20	17	23	20	31	
5. Кількість конкурсів/представлено робіт/преміювано робіт	329/ 588/ 524	26/ 41/ 22	4/ 8/ 4	5/ 12/ 3	2/ 199/ 49	17/ 68/ 45	42/ 160/ 46	1/ 12/ 4	49/ 293/ 53	18/ 60/ 33	1/ 9/ 6	30/ 53/ 25	8/ 12/ 5	15/ 109/ 38	6/ 14/ 9	8/ 27/ 15	17/ 113/ 16	9/ 22/ 12	2/ 18/ 8	4/ 39/ 12	6/ 35/ 22	13/ 25/ 68/	11/ 6	10/ 15	
6. Курси, семінари, школи передового досвіду	1481	53	32	14	33	81	88	21	115	73	15	24	17	62	22	30	75	40	19	93	15	35	29	28	
7. Лекції, доповіді	5034	223	165	44	147	312	468	44	764	366	32	172	80	218	77	62	209	180	64	297	395	84	77	246	
III. Громадські форми роботи																									
8. Творчі бригади	1051	10	70	18	9	10	146	6	184	67	26	17	23	84	29	21	35	20	31	34	19	39	31	69	
9. Громадські бюро і групи економічного аналізу	347	17	13	9	10	20	17	3	20	34	7	15	6	20	7	8	25	25	8	12	4	9	19	16	
10. Громадські НДІ, групи, лабораторії	17	0	1	0	0	1	2	9	0	6	0	1	?	6	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
11. Громадські бюро технічної інформації	302	15	15	9	10	10	30	3	19	22	7	9	4	20	7	7	17	14	6	12	12	9	10	13
12. Секції і комітети	604	15	13	7	10	5	51	3	95	63	3	38	19	107	3	21	31	13	2	13	5	12	33	10
13. Громадські ради наукової організації праці	289	17	15	9	10	20	16	?	18	25	4	7	5	15	7	6	17	13	6	12	3	9	8	18
IV. Редакційно-видавнича робота																								
14. Кількість видань	11	0	0	?	?	1	?	?	3	?	0	0	0	?	?	?	3	1	0	1	1	?	?	?

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

- Абдула-Обдулевський Г. Ф. — 43
Абелєнцев В. І. — 152
Аверін В. Г. — 143
Акімов І. А. — 185
Александров Д. В. — 94
Алов А. — 81
Алпатьєєв С. М. — 111, 112, 116, 124, 130
Антошенко І. І. — 136
Апанащенко М. М. — 43
Артеменко М. М. — 43
Архимович О. В. — 60
Афанасьєв М. — 67

Б

- Багалій Д. І. — 77, 105
Багацький Д. О. — 68, 69
Байєр М. М. — 61
Байтала В. Д. — 136
Балан А. Г. — 124
Баланін В. І. — 93
Балюк С. А. — 169
Баскін Я. О. — 66
Басов І. — 111
Батиренко В. Г. — 43
Батієнко В. А. — 43, 83
Бачинський М. — 74
Безбородько М. І. — 67, 86
Безпалько В. В. — 99
Бейзерт Г. В. — 89, 91
Белгонський І. — 81
Бельська К. — 71
Бельський Ф. А. — 70, 71
Березняк Г. Є. — 76

- Бертенсон В. О. — 89
Бичіхін О. О. — 89, 91, 92
Білецький М. Л. — 127
Білецький О. І. — 73
Білозір М. — 67
Білоусів М. — 78
Біруля О. — 67
Бованенко І. В. — 60
Богомаз К. О. — 74
Бодров В. А. — 122
Болдирев Б. Ф. — 178
Бордаченко С. — 112
Борисевич І. — 67
Борович І. — 80
Борцик В. Д. — 43, 44
Браунер О. О. — 91
Бречкевич М. В. — 66
Бровар П. А. — 43
Бровер І. — 74
Будняк С. М. — 43
Бужинський М. М. — 76
Бузинний О. Т. — 76, 77
Булаєвський Ф. — 73
Булахівський А. — 78
Булахівський Л. Я. — 73
Бунтуш Т. А. — 124
Бурмак О. Ф. — 61
Буровцев В. С. — 71
Буш Г. Є. — 64

В

- Вайсенберг С. А. — 61
Вакулюк П. Г. — 155
Варнеке Б. В. — 74
Варнеке О. — 74
Василенко А. А. — 94, 111

Василенко І. — 94
Василенко М. П. — 46
Васильєв В. П. — 179, 180
Васильківський Є. Є. — 43
Вахнін К. Д. — 111
Ващенко Г. Г. — 76
Ващенко Г. І. — 146, 187
Великий А. Я. — 59
Великохатько Ф. Д. — 60
Величко І. — 83, 84
Величковський Л. М. — 93
Вербовий К. А. — 116
Веретенников В. І. — 73
Вернадський В. І. — 33, 143
Веселовський І. В. — 182
Веселовський С. Ф. — 87
Ветухів М. О. — 81, 82, 95
Виноградський А. І. — 116
Виноградський А. П. — 126
Виноградський Ю. С. — 65
Висоцький Г. М. — 82
Віленський Д. — 78, 81
Вільямс В. Р. — 41, 110, 111, 115, 120
Власенко А. В. — 111
Власюк П. А. — 111, 116
Воблій Б. Г. — 66
Воблій К. Г. — 46, 87
Вовк П. Ф. — 87, 94
Войцеховський А. Д. — 61
Воїственський М. А. — 146, 152, 187
Волков І. Д. — 143
Волошін І. М. — 59
Волянський Б. — 75
Вольф М. М. — 87, 99
Ворона П. І. — 62
Воропай В. С. — 76, 77

Г

Гавриленко Ф. — 72
Гагенмейстер В. М. — 68
Гамченко С. С. — 86
Ганжа М. Т. — 122
Гельмер О. Ф. — 99
Генсірук С. А. — 155
Гепенер А. В. — 43, 60
Герінович В. О. — 61
Герасименко В. Я. — 69, 74
Герасименко П. Г. — 94
Гізенко О. І. — 157
Гірко Б. — 81
Гладкий П. П. — 60
Глінка Г. К. — 89
Глушко — 59
Голік Т. Н. — 85
Голобородько П. Г. — 77
Гольверк А. А. — 113
Гордієвський М. І. — 74
Горіздра І. М. — 76
Городецький С. — 67
Граве Д. А. — 46
Грановський Н. М. — 61
Гребенева С. — 71
Гришко М. М. — 111, 143
Грінчак І. Л. — 146, 187
Гродзинський М. К. — 60
Грошевий О. О. — 152
Грузинський О. С. — 73
Грушевський М. С. — 53
Грушевський С. Г. — 70, 71, 72
Гудзь В. П. — 182
Гудков Т. — 62
Гурський В. Я. — 82
Гусєв В. І. — 179
Гуссов В. М. — 76
Гущин М. Ю. — 132

Д

Дарієнко І. — 189
Дахів І. З. — 81, 93
Дворкінд — 62
Демченко А. Ф. — 132
Демченко Н. Ф. — 112
Джованні Д. О. — 87
Діамандіді В. Ф. — 91
Дібольдт Г. Г. — 43, 87, 99
Діброва П. А. — 99
Дідусенко А. Ф. — 42
Дімант Л. Н. — 43, 44
Дірш В. М. — 178
Дмитренко П. А. — 124
Добровольський В. О. — 74
Добровольський В. Ф. — 124
Доленко І. І. — 43,
Долін В. Г. — 180
Донський Ф. І. — 68
Дорохов І. П. — 136
Дроботько В. Г. — 183
Дроздов С. Л. — 60
Дубін — 62
Дубняк К. В. — 58
Дубровський В. — 78
Дувін С. Є. — 87
Дудник П. Е. — 99
Дука С. Х. — 111, 132
Душечкін О. І. — 87, 111, 116,
143

Е

Еспозіто О. К. — 43

Є

Євтушенко М. В. — 99
Єгоров М. А. — 80, 87
Єлисеєв В. С. — 44

Єлисеєв С. С. — 43
Ємалакі М. Д. — 43, 99
Ємельяненко О. Д. — 43, 94
Єрмольєв В. — 72
Єршов А. Г. — 73
Єфремов І. П. — 59
Єфремов П. О. — 66

Ж

Жигаadlo І. Л. — 77
Жихарьов І. І. — 178

З

Забарний І. М. — 59
Загоровський С. О. — 74
Заєвлошин М. М. — 74
Заславський Е. Й. — 43
Заславський Є. О. — 87
Затула Д. Г. — 183
Заушкевич Д. О. — 85
Зборовець В. С. — 68
Звіробомб-Зубовський Є. В. —
31, 143, 145, 178, 179, 180
Земельс — 94
Зеров Д. К. — 175
Зіньківський К. М. — 59
Зосимів І. — 71
Зубко В. Ю. — 85
Зуєв М. Д. — 93

І

Іванов Г. Г. — 128
Іванов С. М. — 93
Іванов Ф. М. — 60
Іващенко О. О. — 182
Ільницький Г. Я. — 94
Ісак'янци С. Г. — 66

К

- Кіпен О. А. — 89, 92
 Каган Б. — 60
 Кагаров Є. Г. — 73
 Казурський А. В. — 124
 Калачиков А. Т. — 116
 Калюжний Д. М. — 157
 Калюжний П. — 93
 Камінський Т. — 72
 Карабанович Д. І. — 61
 Караваєв В. О. — 178
 Карпович Й. Р. — 85
 Кас'яненко І. І. — 93
 Кахтай О. К. — 77
 Качаловський Є. В. — 146, 187
 Классен Х. І. — 116, 125
 Клепацький П. Г. — 76, 77
 Клименко П. В. — 67–68
 Кліменко А. — 59
 Кліменко П. — 59
 Клубний Г. М. — 99
 Ковалевич Н. К. — 121
 Коваленко Г. О. — 76
 Ковалівська О. Ф. — 71
 Ковалівський А. — 78
 Коваль Я. В. — 155
 Ковальський І. Л. — 94
 Ковбасюк С. — 74
 Ковтун І. М. — 116
 Кожевников І. А. — 99
 Кожухов О. М. — 61
 Козирев М. М. — 112
 Козубівський Ф. А. — 62, 63
 Колесніков О. І. — 78, 82
 Колкунов В. В. — 87
 Колобов А. Н. — 124
 Колосс — 136
 Комаров Б. — 74, 75
 Кондратюк П. І. — 126
 Кондрацьєєв М. Д. — 42
 Кондрацький Ф. А. — 61
 Кондрачук Ю. — 60
 Кондращенко М. Ф. — 93
 Коновал В. І. — 85
 Коноз П. Ф. — 155
 Кононенко К. С. — 42, 43
 Копержинський К. О. — 69, 74
 Корж І. О. — 60
 Корнєєв О. П. — 150
 Корнієнко В. — 67
 Корновенко С. — 189
 Король Н. Я. — 116
 Коротков І. П. — 42, 43, 87
 Коротун — 62, 64
 Корчинський М. Б. — 66
 Костецька Т. Г. — 152
 Котов М. І. — 143, 152
 Кочубей В. І. — 86
 Кошовий І. Я. — 85
 Кравченко М. А. — 116
 Красовський О. — 67
 Кривицький С. — 80
 Кривченко Г. А. — 66
 Кримський А. — 78
 Кришталь О. О. — 173
 Кроткевич П. Г. — 155
 Круликовський Л. К. — 178
 Кудя Я. М. — 87
 Кузьменко А. — 81
 Куїс М. Г. — 73
 Кулешов М. М. — 87, 99
 Кулжинський С. П. — 87
 Кулик І. Ю. — 61
 Кулінський П. — 67
 Кумов П. М. — 43
 Кунах В. А. — 170

Купін Н. Л. — 93
Курневич М. В. — 68
Кучуруба Н. В. — 112, 113
Кучма Д. П. — 61
Кушніренко В. П. — 76, 77

Л

Лавриненко Д. Д. — 155
Лагута М. — 72
Лазурський В. Ф. — 74
Лапоногов А. М. — 66
Лебедев А. Г. — 177, 178
Лебедев І. М. — 87
Левитський В. Ф. — 95
Левінсон І. Н. — 66
Левченко Ф. І. — 87
Леонов Л. — 150
Липа О. Л. — 150, 157
Лисенко В. О. — 160
Лисенко Т. Д. — 41, 110, 111
Лисицький Є. Ф. — 81, 82
Лихвар Д. Ф. — 116
Ліпорський Д. В. — 152
Літевич Д. — 67
Ліщина-Мартиненко І. — 71, 72
Логвінов М. О. — 76
Логовинський В. — 81
Лозовий О. — 78
Локтюшев С. А. — 70, 71
Лосинський Ю. — 115
Луговський Б. Л. — 85
Лук'янець Б. П. — 129
Лук'янець П. П. — 112
Лупенко Ю. О. — 190
Лучко А. С. — 124
Лучник В. — 178
Любарський І. А. — 61
Любомудров І. — 67

Любченко Ю. М. — 59,
Лятошинський М. В. — 76
Лях Р. — 189

М

Магакьян А. К. — 61
Мазуренко Ю. — 78, 83, 84
Макаревич М. Н. — 86
Макаревський А. — 81
Макарченко О. Ф. — 174
Максименко М. А. — 44
Малий І. Р. — 68
Маліновський А. — 66
Малюгін Т. Т. — 112, 122
Малюшицький М. К. — 87
Маньківський К. Г. — 87
Маньковський К. П. — 42, 43
Маркевич О. П. — 185
Марочко В. — 189
Мартинюк Л. А. — 143
Маслов О. — 93
Матківський І. — 75
Махов — 80
Мацелюх Б. П. — 183
Мацкевич Й. Г. — 43,
Мельників-Розведенків М. —
78, 83
Мельниченко В. — 189
Мірза-Авакянц Н. І. — 76
Міхновський О. В. — 76
Мовчан В. А. — 152
Могилянський М. К. — 43,
Можаровський С. П. — 60
Молякко — 62
Моргун В. В. — 170, 174
Морейніс С. Л. — 67
Морозов А. Г. — 189
Москаленко В. М. — 124

Москвичов С. М. — 87
Московець С. М. — 183
Мосякін С. Л. — 175
Мунтян В. Л. — 152

Н

Небилицький — 94
Немоловський І. П. — 78, 93
Неселовський А. З. — 61
Нікітін В. А. — 61
Ніколаєв М. Ф. — 76, 77
Ніколін Я. — 81
Нікулін — 62
Німчинов К. — 78
Новицький О. П. — 86

О

Овсянников Б. О. — 43,
Одарченко П. В. — 73
Озерянський І. — 67
Окольський Б. Є. — 89, 91
Онуфрієв В. О. — 87
Орлов Є. І. — 93
Осмоловський А. — 75
Остапенко С. — 80
Отмановський В. Д. — 67

П

П'ятницька С. — 74
Палладін О. В. — 172, 174
Пальчинський В. — 89
Пархоменко В. О. — 65
Пархомчук — 62
Пастернацька В. Ф. — 89, 92
Пастушенко В. О. — 116
Патон Б. — 162
Пашковський А. М. — 60
Педан І. С. — 76

Петришин П. — 81
Петров — 62
Петровський М. Н. — 73
Первов А. В. — 99
Писаржевський А. В. — 66
Підгорський В. С. — 183
Підоплічко І. — 150
Підоплічко М. М. — 183
Піонтковський А. А. — 87
Плескач І. В. — 70
Плетеньов О. В. — 155
Побаженко І. Я. — 116
Погребінський О. — 74
Погребняк П. С. — 31, 136,
143, 145, 148, 149, 150, 152,
155, 160, 161, 162, 187
Подольський В. К. — 43
Пожарський П. М. — 66
Покозій Й. Т. — 180
Полонський О. М. — 68, 69
Полоцький О. А. — 61
Поляков Л. Г. — 94
Помаленький Г. — 81
Попів О. — 78
Попов В. Я. — 87
Попов О. І. — 98
Попов Ф. А. — 116, 123, 124
Попов Ф. Я. — 111
Попович І. Д. — 124
Поспелов В. П. — 177, 178
Постригань С. А. — 82
Потапенко Г. О. — 92
Потебня О. О. — 78, 93
Поштаренко Я. П. — 112, 131
Прендель Р. О. — 93
Преображенський Н. М. — 92
Примаєв Ф. — 71
Присяжнюк П. Ф. — 124, 127

Присяжнюк Ю. — 189
Птуха М. В. — 66
Пустовойт — 62
Пушкар С. — 81
Пшеничний П. Д. — 116, 125

Р

Радченко Г. Х. — 126
Радченко П. — 81
Райх О. Ф. — 93
Ратур В. В. — 93
Резніков М. З. — 42, 87, 99
Рекало З. Л. — 77
Рекле — 59
Ренан В. Г. — 70
Резанов В. І. — 73
Рильський М. Т. — 143, 150
Рихлик Є. А. — 73
Ріттер П. — 78
Рожко В. — 78
Розанов А. Г. — 64
Роїк М. В. — 170
Романенко — 59
Романенко В. — 186
Романенко І. — 128
Рубашкін В. — 78, 79, 80
Рудинський Є. Я. — 76
Рудинський М. Я. — 76
Руднев Д. Ф. — 155
Рудь О. І. — 183
Румянцев М. І. — 44
Рутківський С. Т. — 44
Рутковський Б. І. — 130

С

Саблук П. Т. — 190
Савченко — 61
Савченко-Більський О. — 82

Савчук Д. — 81
Сагач В. Ф. — 174
Сазанов В. І. — 88, 99
Самійленко В. М. — 60
Самутін Ф. — 60
Сапегін А. О. — 88
Сарнавський В. І. — 71
Своєхотов Д. С. — 76
Севаст'янов О. — 67
Семеновський Г. Ф. — 126
Середа М. І. — 121
Серков П. М. — 174
Сигида П. Н. — 91
Сильванчук Ф. Ф. — 126
Симиренко В. Л. — 88
Синайський В. І. — 46
Синявський О. — 78
Ситник К. М. — 175
Сінюгін В. О. — 70
Сіцінський Є. П. — 69
Сіцінський Ю. Й. — 68
Скоморохов А. Л. — 116
Скородумов О. С. — 155, 157
Скрипка А. Н. — 59
Слабоспицький Т. П. — 111, 125
Слабченко М. — 74
Слабченко Т. — 74
Славов — 61
Славов С. Ф. — 100
Сліпанський А. М. — 95, 97
Сльозкін П. Р. — 88
Смірнов В. В. — 81, 183
Смолінський С. М. — 59, 65
Смоляр В. А. — 116
Созінов О. О. — 170
Соколовський О. І. — 78, 81, 152
Сокур І. Т. — 152

Соловейчик В. М. — 42, 43, 81,
88
Спаський — 59
Співак Х. С. — 124
Співаков Я. Б. — 44
Срібний К. Ф. — 116
Старвойтенко — 62
Степаненко О. Д. — 43,
Стефанович Н. І. — 71, 72
Стешенко П. Л. — 59
Сукачов Г. П. — 86
Сулима М. — 78
Супруненко О. — 81
Сухомлин В. В. — 93
Сухомлин П. М. — 76
Сябро М. А. — 43

Т

Талицький І. — 72
Талієв В. І. — 143
Талько-Гринцевич П. А. — 74
Таранець Т. — 81
Терниченко А. Г. — 88
Тимашенко Л. О. — 67
Тимофієв Ф. Т. — 93
Тисячний-Баличко В. В. — 60
Тичина П. — 78
Трегуб Г. А. — 126
Третьяков Д. К. — 31, 44, 89,
90, 91, 92, 143
Трилеський А. Л. — 99
Тугай — 125
Тумановський С. М. — 95
Тутковський П. А. — 86
Тущкан П. — 81
Тюленев М. О. — 88, 116, 121

У

Ульянович Ф. — 111
Уман Й. З. — 43
Уман Ю. — 81, 82
Устименко С. П. — 85
Устьянцев В. П. — 88

Ф

Фанстель В. Ф. — 60
Фареній І. — 189
Федій — 125
Федоренко В. П. — 180
Фесенко В. А. — 70, 73
Фесенко М. І. — 62
Філіповський О. К. — 42, 43, 88
Філь Ю. П. — 68
Флікштейн — 62
Фольборт Г. В. — 174
Фомін О. В. — 175

Х

Холодний Г. Г. — 85
Холодний М. Г. — 143
Хоткевич Г. — 78
Храневич В. П. — 67, 68, 69

Ц

Центилович К. Ф. — 43
Циганенко Ю. Ю. — 76
Цируль О. А. — 86
Цюритин С. Т. — 99, 100

Ч

Чабан А. — 189
Чабанівський М. І. — 143
Чайковський — 128
Чаянов О. В. — 42
Чепіга Я. — 78, 83, 84

Червак К. — 63
Чередніков О. — 67
Чернишов Б. І. — 143, 145, 187
Чечель М. Ф. — 78, 93
Чугай В. П. — 68
Чуйко В. С. — 76, 77

Ш

Шамів В. — 80
Шапошников Н. Ф. — 99
Шарлеман М. В. — 88
Шатохін А. — 189
Шацилло Б. — 89, 92
Шведов А. М. — 65
Швець І. Т. — 143
Шевченко Є. В. — 152
Шевчук В. — 187
Шейкін — 59
Шелекета В. П. — 43,
Шелюжко Л. А. — 178
Шикович Ф. І. — 91
Широких І. Й. — 44, 78, 81, 82,
83, 95
Шкварніков П. К. — 170
Шкурко — 62

Шматько М. К. — 85
Шпанівський Д. — 60
Штраус А. Я. — 89, 92
Шугаєвський В. А. — 85
Шульман Б. — 93
Шуранов М. Г. — 64

Щ

Щепотьєв В. С. — 76
Щоголів І. М. — 88

Ю

Юр'єв В. Я. — 99
Юхимчук Ф. Ф. — 124

Я

Яворницький Д. І. — 65, 70
Яворський М. І. — 78
Ямпольський Д. М. — 61
Яната О. А. — 37, 44, 46, 53–
54, 78, 80, 83, 88, 95, 175
Ярошевич А. І. — 66, 67
Яснопольський Л. М. — 66
Яхонтов І. О. — 82

ПОКАЖЧИК ТОВАРИСТВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙ

Академія наук УРСР (АН УРСР) — 14, 16, 26, 27, 30, 31, 38, 40, 46–48, 52, 56, 111–112, 116, 143–145, 149, 158, 161–163, 174, 176–180, 183, 186–187, 192, 199–200

Асоціація спеціалістів ветеринарної медицини України — 183

Бердянське краєзнавче товариство — 59, 194

Білоцерківське краєзнавче товариство — 60, 194

Вільне економічне товариство — 14

Вінницьке краєзнавче товариство — 60, 194

Волинське наукове товариство краєзнавства — 64

Волинський науково-дослідний державний музей — 64

Всеросійське товариство охорони природи — 147

Всесоюзна асоціація робітників науки і техніки для сприяння соціалістичному будівництву в СРСР (ВАРНТСО) — 15, 98

Всесоюзна та Всеросійська асоціація інженерів — 15

Всесоюзне наукове інженерно-технічне товариство агротехніки і механізації — 110

Всесоюзне наукове інженерно-технічне товариство лісової промисловості — 134

Всесоюзне наукове інженерно-технічне товариство сільськогосподарства — 110

Всесоюзне наукове інженерно-технічне товариство тваринництва — 109

Всесоюзне науково-технічне товариство сільського та лісового господарства — 110

Всесоюзне та Всеросійське міжсекційне бюро інженерів і техніків — 15, 84

Всесоюзне товариство фізіологів рослин — 174

Всеукраїнська академія наук (ВУАН), у т. ч. УАН — 18–19, 27, 31, 35, 38, 40, 44, 46–48, 50–52, 54–56, 60, 65–70, 72–75, 77, 80–81, 85–86, 90, 95, 98, 176–178, 192, 194–197, 199

Всеукраїнська академія сільськогосподарських наук (ВУАСГН) — 34, 39, 41, 44, 98

Всеукраїнська асоціація зоологів — 31

Всеукраїнська асоціація марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН) — 40, 83, 197

Всеукраїнська асоціація наукових товариств — 82–84

Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства (ВУНАС) — 83

- Всеукраїнське агрономічне товариство — 20, 26–27, 42, 49, 81, 86–89, 195
- Всеукраїнське науково-технічне товариство — 105
- Всеукраїнське товариство аграрників-марксистів — 53, 83, 98, 194
- Всеукраїнське товариство біологів-марксистів — 40, 53, 194
- Всеукраїнське товариство культурного зв'язку з закордоном — 61
- Всеукраїнське товариство мисливців та рибалок — 143
- Всеукраїнське товариство насінництва — 20, 26, 49, 99, 103, 195
- Всеукраїнський комітет охорони пам'яток природи і старовини — 19
- Всеукраїнський комітет сприяння вченим (ВУКСУ) — 105
- Всеукраїнський конгрес учених економістів-аграрників — 190
- Всеукраїнський союз сільськогосподарської кооперації «Сільський господар» — 19, 27, 81, 94, 100, 101–104, 195
- Гідроекологічне товариство України (Українське гідробіологічне товариство) — 26, 28, 186, 199
- Дніпропетровське наукове товариство при ВУАН — 65, 195, 196
- «Добробут» — 19, 103
- Ентомологічний гурток при Зоологічному музеї — 31
- Запорізьке наукове товариство при ВУАН — 66, 195
- Зінов'ївське окружне наукове краєзнавче товариство — 61, 194
- Зоологічне товариство при ВУАН — 177
- Імператорське товариство сільського господарства Півдня Росії — 49
- Кабінет антропології й етнології ім. Ф. Вовка при ВУАН — 19
- Кабінет вивчення Поділля Вінницької філії Всенародної бібліотеки України при ВУАН — 60, 67, 195
- Кам'янець-Подільське наукове товариство при ВУАН — 19, 31, 67, 75, 195–196
- Кам'янець-Подільське товариство любителів природи — 68
- Кам'янець-Подільський окружний комітет краєзнавства — 61
- Катеринославське наукове товариство при ВУАН — 19, 70, 195
- Київське товариство природодослідників (природознавців) — 49, 177
- Київське товариство сільського господарства — 178
- Конотопське окружне товариство краєзнавства — 62, 194

- «Кооптах» — 19, 103
- Коростенське бюро краєзнавства (Коростенське наукове товариство при ВУАН) — 31, 62, 70, 194
- Коростенський округовий краєзнавчий музей — 62–63
- Лубенське наукове товариство при ВУАН — 70, 195–196
- Лубенське товариство сільського господарства — 49
- Луганське наукове товариство при ВУАН (Наукове товариство на Донбасі, Наукове товариство на Донеччині) — 31, 70, 195–196
- Миколаївське наукове товариство ім. М. Аркаса при ВУАН — 19, 72, 195
- Московське товариство сільського господарства — 14
- Наукове товариство істориків-аграрників — 189, 200
- Наукове товариство при Кам'янець-Подільському Інституті народної освіти — 68
- Наукове товариство при Харківському Інституті народної освіти — 72
- Національна академія аграрних наук України (НААН) — 6, 11, 166, 169, 180, 182, 185, 190, 200
- Національна академія наук України (НАН) — 6, 15, 27–28, 166, 170, 173–175, 177, 181, 183, 185–186, 190, 200
- Ніжинське наукове товариство краєзнавства при ВУАН — 73, 195–196
- Одеське бібліографічне товариство — 75
- Одеське наукове товариство акліматизації тварин і рослин «Югоклімат» — 31, 44, 49, 89–93, 195
- Одеське наукове товариство при ВУАН — 19, 31, 49, 74, 195–196
- Одеське товариство природодослідників — 49
- Одеське товариство сільського господарства — 49
- Остерське наукове товариство краєзнавства — 64, 194
- «Плодосілка» — 19, 103
- Політехнічне товариство — 15
- Полтавське наукове товариство при ВУАН — 19, 31, 75, 195–196
- Природознавче товариство — 83
- Російське ентомологічне товариство — 178
- Секція наукових працівників (СНП) — 105 Слобожанська комісія при ВУАН — 19
- Сосницьке науково-дослідне товариство — 65, 194
- Товариство «Друзі дітей» — 19
- Товариство «Друзі радіо» — 15, 19
- Товариство «Техніка масам» — 15, 19

Товариство відновлення та украшлення сільського господарства України «Село — поміч» — 50

Товариство дослідження Прилук і повіту — 65

Товариство економістів при ВУАН — 66, 195

Товариство мікробіологів України ім. С. М. Виноградського (у т. ч. Всесоюзне мікробіологічне товариство) — 26, 183, 199, 200

Товариство російських електротехніків — 15

Товариство селекціонерів України — 49

Українське біохімічне товариство — 26, 28, 173–174, 199

Українське ботанічне товариство — 26, 28, 166, 168–169, 175–176, 199–200

Українське ентомологічне товариство (у т. ч. Всесоюзне ентомологічне товариство) — 31, 120, 166, 177, 179–182, 200

Українське мікробіологічне товариство (у т. ч. Українське відділення Всесоюзного мікробіологічного товариства) — 28, 166

Українське наукове товариство (УНТ) — 46, 49, 52–53, 85, 175

Українське наукове товариство гербології — 182, 200

Українське наукове товариство дослідження й охорони пам'яток старовини і мистецтв на Полтавщині — 19, 75

Українське наукове товариство паразитологів — 26, 180, 184, 199–200

Українське науково-технічне товариство — 49, 83, 93, 195

Українське науково-технічне товариство лісової промисловості та лісового господарства (у т. ч. Українське відділення Всесоюзного наукового інженерно-технічного товариства лісової промисловості) — 16, 26, 29, 134–142, 195, 250

Українське науково-технічне товариство сільського господарства (у т. ч. Українське відділення Всесоюзного сільськогосподарського товариства) — 16, 20, 26, 29, 109–134, 159, 195, 241–243, 246

Українське орнітологічне товариство — 180

Українське сільськогосподарське наукове товариство — 44, 83, 95, 195

Українське теріологічне товариство — 180

Українське товариство біохіміків — 172

Українське товариство генетиків і селекціонерів ім. М. І. Вавилова — 26, 28, 166, 170, 199–200

Українське товариство ґрунтознавців та агрохіміків — 169, 200

Українське товариство дослідників Криму — 83

Українське товариство охорони природи та сприяння розвитку природних багатств (Укрприрода, УкрТОП) — 20, 26, 29, 31, 120, 143–163, 166, 187–188, 199, 200

Українське товариство робітників науки і техніки для сприяння соціалістичному будівництву СРСР — 83, 98

Українське товариство фармакологів — 173

Українське товариство фізіологів — 173

Українське товариство фізіологів рослин — 26, 28, 166, 174, 199, 200

Українське товариство фізіологів, біохіміків і фармакологів — 172

Українське фізіологічне товариство ім. П. Г. Костюка — 26, 28, 172, 199–200

Український комітет краєзнавства — 57

Український науково-дослідний інститут історії матеріальної культури ім. Д. І. Багалія — 19

Український Червоний Хрест — 19

Харківське ентомологічне товариство — 182
Харківське наукове товариство (Харківське наукове товариство при ВУАН) — 19, 26, 31, 44, 49, 75, 77, 82–84, 95, 98, 195

Харківське товариство дослідників (любителів) природи — 49, 143

Харківське товариство сільського господарства та сільсько-господарської промисловості — 49, 86, 196–197

Чернігівське наукове товариство при ВУАН — 19, 85, 195–196

Шепетівське наукове товариство при ВУАН — 86, 195–196

ІСТОРИКО-БІБЛІОГРАФІЧНА СЕРІЯ

«Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»

Заснована ННСГБ НААН у 2001 р.

1. Професор **БУДРІН Петро Васильович (1857–1939)** : біобібліогр. покажч. / УААН, ЦНСГБ ; упоряд. В. А. Вергунов, С. Д. Коваленко ; наук. ред. В. А. Вергунов. — К. : Аграр. наука, 2001. — 126 с. : портр. — (Кн. 1).

2. Вергунов В. А. **Коноплярство в Україні : іст. аспекти розвитку. Погляд у минуле. Проблеми сьогодення. Перспективи** : монографія / В. А. Вергунов, С. Б. Скорченко ; УААН, ЦНСГБ. — К. : Нора-Прінт, 2002. — 155 с. — (Кн. 2).

3. Професор **ЛИХВАР Данило Федорович (1902–1986)** : біобібліогр. покажч. / УААН, ЦНСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, А. С. Щиголь ; наук. ред. В. А. Вергунов. — К. : Аграр. наука, 2002. — 258 с. — (Кн. 3).

4. Професор **ЯНАТА Олександр Алоїзович (1888–1938)** : [біобібліогр. покажч. до 115-річниці від дня народж.] / УААН, ЦНСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, Т. Ф. Дерлеменко ; наук. ред. В. А. Вергунов. — К. : Аграр. наука, 2003. — 223 с. : портр. — (Кн. 4).

5. Професор **ІВАНИЦЬКИЙ Борис Георгійович (1878–1953)** : [біобібліогр. покажч.]. До 125-річчя від дня народж. / УААН, ЦНСГБ ; уклад. О. І. Фурдичко, В. А. Вергунов, О. П. Басун ; наук. ред. В. А. Вергунов. — К. : Аграр. наука, 2004. — 184 с. : портр. — (Кн. 5).

6. Вергунов В. А. **Харківський сільськогосподарський науково-освітній центр з селекції і насінництва : становлення та діяльність (друга половина ХІХ — початок ХХ століття)** : монографія. До 100-річчя Ін-ту рослинництва ім. В. Я. Юр'єва УААН / В. А. Вергунов, О. Ф. Глоба ; УААН, ЦНСГБ ; наук. ред. В. А. Вергунов, В. П. Петренкова. — Х., 2004. — 175 с. : портр. — (Кн. 6).

7. Академік **КВАСНИЦЬКИЙ Олексій Володимирович (1900–1989)** : життєвий і творчий шлях / УААН, Ін-т свинарства ім. О. В. Квасницького, Полтав. держ. аграр. акад., ДНСГБ ; уклад. В. Ф. Коваленко, В. М. Нагаєвич, Т. П. Гармаш ; наук. ред. М. В. Зубець. — Полтава : Полтав. літератор, 2005. — 152 с. — (Кн. 7).

8. **Наука школа академіка ВАСИЛЕНКА Петра Мефодійовича** : монографія. [До 105-річчя з дня народж.] / Д. Г. Войтюк, В. А. Вергунов, О. С. Мудрук, О. П. Деркач ; УААН, ДНСГБ, Нац. аграр. ун-т ; наук. ред. М. К. Лінник. — К. : Аграр. освіта, 2005. — 71 с. : портр. — (Кн. 8).

9. Академік **Микола Іванович ВАВИЛОВ і розвиток аграрної науки в Україні** : зб. іст.-наук. нарисів, документів, біобібліогр. матеріалів. До 75-річчя створення УААН / УААН, ДНСГБ ; уклад. М. В. Зубець, В. А. Вергунов, В. М. Самородов, Т. Ф. Дерлеменко ; наук. ред. В. А. Вергунов, В. М. Самородов. — К. : Аграр. наука, 2005. — 578 с. : портр. — (Кн. 9).

10. **Академік РЕМЕСЛО Василь Миколайович (1907–1983)** : біо-бібліогр. покажч. До 100-річчя від дня народж. / УААН, ДНСГБ, Мирон. ін-т пшениці ім. В. М. Ремесла ; уклад. В. А. Вергунов, О. О. Черниш, В. І. Дубовий, Г. Ю. Борсук ; наук. ред. В. А. Вергунов ; авт. вступ. ст. Б. Є. Патон, М. В. Зубець. К. : Колообіг, 2006. 191 с. : портр. — (Кн. 10).

11. **Коломийській дослідній станції 50 років : здобутки, перспективи** / УААН, Коломий. досл. ст. Івано-Франків. ін-ту агропром. вир-ва, ДНСГБ ; уклад. Д. В. Неміш, С. О. Яцик, Г. І. Куничак, О. Л. Моцок, В. Д. Карпанюк, Т. Ф. Дерлеменко ; наук. ред. В. А. Вергунов. К. : Аграр. наука, 2006. 106 с. — (Кн. 11).

12. **Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки** / В. А. Вергунов ; УААН, ДНСГБ. — К. : Аграр. наука, 2006. — 492 с. — (Кн. 12).

13. **Г. ВАЛЬТЕР та Ю. КЛЕОПОВ і Г. МАХОВ — забуті сторінки вітчизняної науки** / УААН, ДНСГБ, «Нікіт. ботан. сад — нац. наук. центр» ; уклад. В. А. Вергунов, В. І. Мельник ; під заг. ред. В. М. Єжова ; наук. ред. В. А. Вергунов. Сімферополь : Таврида, 2006. 158 с. : портр. — (Кн. 13).

14. **Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927 рр.)** : зб. док. і матеріалів До 75-річчя створення Укр. акад. аграр. наук / УААН, ДНСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, А. С. Білоцерківська, Б. К. Супіханов, С. Д. Коваленко ; під заг. ред. М. В. Зубця, Ю. Ф. Мельника ; наук. ред. В. А. Вергунов. К., 2006. 526 с. : портр., фото. — (Кн. 14).

15. **Всеукраїнська Академія Сільськогосподарських Наук (1931–1935 рр.)** : зб. док. і матеріалів. До 75-річчя створення Укр. акад. аграр. наук / УААН, ДНСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, І. В. Гриник, З. П. Кірпаль, Н. І. Семчук, О. П. Решетнік, О. М. Пильтяй ; за заг. ред. Ю. Ф. Мельника ; наук. ред. В. А. Вергунов. К., 2006. 311 с. : портр., фото. — (Кн. 15).

16. **Українська академія сільськогосподарських наук (1956–1962 рр.)** : зб. док. і матеріалів. До 75-річчя створення УААН / УААН, ДНСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, Н. Б. Щebetюк, Б. К. Супіханов, О. Б. Бакуменко ; під заг. ред. М. В. Зубця, Ю. Ф. Мельника ; наук. ред. В. А. Вергунов. К. : Аграр. наука, 2006. 377 с. : портр., фото. — (Кн. 16).

17. **Вергунов В. А. Харківський науковий центр з селекції сільськогосподарських культур : історія і сьогодення** / В. А. Вергунов, В. П. Петренкова, В. М. Ожерельєва ; УААН, ДНСГБ, Ін-т рослинництва ім. В. Я. Юр'єва УААН ; наук. ред. В. В. Кириченко. — Х. : Магда «LTD», 2007. — 157 с. : портр. — (Кн. 17).

18. **Агрогрунтознавство в Україні (1930–1941 рр.)** : зб. док. і матеріалів / УААН, ДНСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, О. М. Пильтяй ; за ред. В. А. Вергунова ; наук. ред. В. А. Вергунов. — К., 2007. — Ч. 1 : (1930–1935 рр.). — 200 с. — (Кн. 18).

19. **Вергунов В. А. Професор СЛЬОЗКІН Петро Родіонович (1862–1927 рр.)** / В. А. Вергунов ; УААН, ДНСГБ, Укр. держ. насін-

нева інспекція. — К. : Аграр. наука, 2007. — 180 с. — (Кн. 19). — До 110-річчя створення Укр. держ. насінневої інспекції та 145-річчя від дня народж. її фундатора П. Р. Сльозкіна.

20. Вергунов В. А. Державна наукова сільськогосподарська бібліотека УААН : історія і сьогодення. До 75-річчя Держ. наук. с.-г. б-ки УААН як наук. установи / В. А. Вергунов. — К., 2007. — 480 с. — (Кн. 20).

21. Відділ сільськогосподарських наук АН УРСР (1945–1956) : зб. док. і матеріалів / УААН, ДНСГБ, НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; уклад. В. А. Вергунов, З. П. Кірпиць, Н. І. Семчук, В. М. Товмаченко, Л. Л. Ткач, О. П. Зайцева, О. С. Онищенко, Л. М. Яременко, В. А. Кучмаренко ; за наук. ред. М. В. Зубця. — К. : Аграр. наука, 2008. — 348 с. — (Кн. 21).

22. Академік ЮР'ЄВ Василь Якович (1879–1962) : [біобібліогр. показч.]. До 100-річчя заснування Ін-ту рослинництва ім. В. Я. Юр'єва УААН / УААН, ДНСГБ, Ін-т рослинництва ім. В. Я. Юр'єва ; уклад. В. А. Вергунов, В. П. Петренко, В. М. Ожерельєва ; наук. ред. В. В. Кириченко ; авт. вступ. ст. М. В. Зубець. — Х. : Магда «LTD», 2007. — 184 с. : портр. — (Кн. 22).

23. Агрономічне ґрунтознавство в Україні (1918–1930 рр.) : зб. док. і матеріалів / УААН, ДНСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, О. А. Пашківська ; за ред. В. А. Вергунова. — К., 2008. — 222 с. — (Кн. 23).

24. Вергунов В. А. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки / В. А. Вергунов ; УААН, ДНСГБ. — К. : Аграр. наука, 2008. — Ч. 2. — 563 с. — (Кн. 24).

25. Супіханов Б. К. Олійні культури : історія, сорти, виробництво, торгівля / Б. К. Супіханов, Н. І. Петренко ; УААН, ДНСГБ. — К. : ННЦ «ІАЕ», 2008. — 124 с. — (Кн. 25).

26. Вергунов В. А. Історія Української академії сільськогосподарських наук (1956–1962). До 110-річчя створення Нац. аграр. унту / В. А. Вергунов, Н. Б. Щебетюк ; УААН, ДНСГБ ; за заг ред. В. А. Вергунова. — К. : Аграр. наука, 2008. — 300 с. — (Кн. 26).

27. Мельник Ю. Ф. Сільське господарство України доби 1917–1920 рр. : міністри землеробства / Ю. Ф. Мельник, В. А. Вергунов, Г. О. Глазунов ; М-во аграр. політики України, УААН, ДНСГБ ; під заг. ред. Ю. Ф. Мельника. — К., 2008. — 87 с. — (Кн. 27).

28. Вергунов В. А. Полтавське дослідне поле : становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125-річчя державного дослідництва в агрономії та тваринництві) / В. А. Вергунов ; УААН, ДНСГБ. — К., 2009. — 220 с. — (Кн. 28).

29. Супіханов Б. К. Продовольча безпека України : історія і сьогодення / Б. К. Супіханов, О. П. Комарницька. — К. : ННЦ «ІАЕ», 2009. — 116 с. — (Кн. 29).

30. Супіханов Б. К. Зернові культури : історія сорти, виробництво / Б. К. Супіханов, Н. П. Петренко. — К. : ННЦ «ІАЕ», 2009. — 162 с. — (Кн. 30).

31. Мельник Ю. Ф. Сільське господарство України доби 1920 років : народні комісари землеробства / Ю. Ф. Мельник, В. А. Вергунов, Г. О. Глазунов ; М-во аграр. політики України, УААН, ДНСГБ ; за заг. ред. Ю. Ф. Мельника. — К., 2009. — 76 с. — (Кн. 31).

32. Вергунов В. А. Академік К. К. ГЕДРОЙЦ і Україна : невідомі сторінки творчої біографії (1929–1930 рр.) / В. А. Вергунов, О. В. Піщенко ; УААН, ДНСГБ ; під заг. ред. В. А. Вергунова. — К., 2009. — 35 с. — (Кн. 32).

33. Вергунов В. А. Агрономія і становлення науки про тваринництво на теренах України та Франції (друга половина XVIII ст. — 1917 рік) : [монографія] / В. А. Вергунов ; УААН, ДНСГБ. — К. : Аграр. наука, 2009. — 278 с. — (Кн. 33).

34. Вергунов В. А. Сельскохозяйственное опытное дело в Украине : ист.-науч. анализ организационных основ / В. А. Вергунов ; УААН, ГНСХБ. — К., 2009. — 96 с. — (Кн. 34).

35. Вергунов В. А. Василий Николаевич РЕМЕСЛО — учёный-селекционер (1907–1983) : (к 100-летию Мирон. ин-та пшеницы им. В. Н. Ремесло) / В. А. Вергунов, О. А. Черныш ; НААН, ГНСХБ ; отв. ред. М. В. Зубец. — К., 2010. — 140 с. : портр. — (Кн. 35).

36. Вергунов В. А. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки / В. А. Вергунов ; НААН, ДНСГБ. — К., 2010. — Ч. 3. — 284 с. — (Кн. 36).

37. Вергунов В. А. Еволюція наукових засад на шляху до природоохоронного адаптивно-ландшафтного меліоративного землеробства / В. А. Вергунов ; НААН, ДНСГБ. — К., 2010. — 174 с. — (Кн. 37).

38. Історія розвитку генетики та селекції : особистості і здобутки / В. І. Глазко, В. А. Вергунов, Н. В. Лопатіна, В. І. Власов ; НААН, ДНСГБ. — К., 2010. — 279 с. — (Кн. 38).

39. Сінченко В. М. Цукрові буряки : історія, сорти і гібриди, технологія, виробництво / В. М. Сінченко ; НААН, ДНСГБ, Ін-т цукрових буряків. — К. : ІЦБ НААН, 2010. — 186 с. — (Кн. 39).

40. Коваленко С. Д. Історія Ботанічної секції Сільськогосподарського наукового комітету України (1918–1927) / С. Д. Коваленко, Г. М. Красніцька ; НААН, ДНСГБ ; відп. ред. В. А. Вергунов. — К., 2010. — 169 с. — (Кн. 40).

41. Науково-консультаційна рада Народного комісаріату земельних справ УСРР (1927–1930 рр.) : зб. док. і матеріалів / НААН, ДНСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, О. О. Черниш, З. П. Кірпаль, А. С. Білоцерківська, Ю. О. Соколюк ; під заг. ред. М. В. Зубця, Ю. Ф. Мельника ; наук. ред. В. А. Вергунов. — К., 2010. — 600 с. : портр., фото. — (Кн. 41).

42. Білоцерківська А. С. Сільське господарство України першої чверті XX століття та його науково-освітнє забезпечення в контексті діяльності професора А. Г. Терниченка / А. С. Білоцерківська ; НААН, ДНСГБ ; за наук. ред. В. А. Вергунова. — К., 2010. — 179 с. — (Кн. 42).

43. Сільське господарство України 1930-х років : народні комісари землеробства / Ю. Ф. Мельник, В. А. Вергунов, Г. О. Глазунов ; М-во аграр. політики України, НААН, ДНСГБ ; під заг. ред. Ю. Ф. Мельника. — К., 2010. — 78 с. — (Кн. 43).

44. Приходько Ю. О. Становлення та діяльність Харківського науково-освітнього центру з ветеринарної паразитології кінець XIX — початок ХХІ століття / Ю. О. Приходько, Т. М. Приходько. — Х. : NTMT, 2010. — 180 с. — (Кн. 44).

45. Радченко Л. С. Академік І. І. ЛУКІНОВ — вчений, громадський діяч, організатор аграрно-економічної науки в Україні : монографія / Л. С. Радченко ; НААН, ДНСГБ, Нац. наук. центр «Ін-т аграр. економіки» ; ред. кол. : В. А. Вергунов, В. В. Юришин. — К. : ННЦ «Ін-т аграр. економіки», 2011. — 215 с. — (Кн. 45).

46. Герук С. М. Відновлення деталей сільськогосподарських машин зварюванням і наплавленням : становлення та розвиток / С. М. Герук, О. М. Сукманюк ; НААН, ДНСГБ. — К., 2011. — 198 с. — (Кн. 46). — На тит. арк. помилково : кн. 43 (слід 46).

47. Південне відділення ВАСГНІЛ (1969–1990) : зб. док. і матеріалів. До 80-річчя створення НААН / НААН, ДНСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, З. П. Кірпаль, В. І. Кучер, В. С. Лозицький, Н. І. Семчук, О. П. Зайцева ; наук. ред. М. Д. Безуглий. — К., 2011. — 544 с. : портр., фото. — (Кн. 47).

48. Черныш О. А. Академик В. Н. РЕМЕСЛО — учёный и организатор сельскохозяйственной науки (1907–1983) (к 100-летию Миrowsкого института пшеницы им. В. Н. Ремесло) / О. А. Черныш, В. А. Вергунов ; НААН, ГНСХБ ; науч. ред. Н. Д. Безуглий. — К., 2011. — 262 с. : портр., фото. — (Кн. 48).

49. Руда О. З. Олександр Гаврилович АЛЕШО (1890–1922) — вчений та організатор української науки / О. З. Руда ; НААН, ДНСГБ ; за ред. В. А. Вергунова. — К., 2011. — 164 с. — (Кн. 49).

50. Вергунов В. А. Історія аграрної науки, освіти і техніки в Україні : ретросп. наук.-доп. бібліогр. покажч. автореф. дис., вид. та публ., підготовлених у Центрі історії аграр. науки ДНСГБ НААН (2001–2011 рр.) / В. А. Вергунов ; НААН, ДНСГБ ; наук. ред. В. А. Вергунов. — К., 2011. — 384 с. — (Кн. 50). — До 80-річчя від дня заснування НААН та 10-річчя Центру історії аграр. науки ДНСГБ НААН.

51. Корзун О. В. Становлення та розвиток сільськогосподарської дослідної справи на Поділлі (кінець XIX — початок ХХ ст.) : [монографія] / О. В. Корзун ; НААН, ДНСГБ ; відп. ред. В. А. Вергунов. — К., 2011. — 252 с. — (Кн. 51).

52. Вергунова І. М. Історія процесу інформатизації в агрономії України (60-ті рр. ХХ ст. — поч. ХХІ ст.) / І. М. Вергунова, О. В. Мігульов ; НААН, ДНСГБ, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницьк. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди». — К., 2011. — 180 с. — (Кн. 52).

53. Вергунов В. А. Передумови становлення та діяльність Миронівської селекційно-дослідної станції (1911–1968). До 100-річчя засну-

вання Мирон. ін-ту пшениці ім. В. М. Ремесла НААН / В. А. Вергунов, П. П. Євич ; НААН, ДНСГБ ; за наук. ред. В. А. Вергунова. — К., 2011. — 120 с. : портр., фото. — (Кн. 53).

54. Присяжнюк М. В. Наукове забезпечення розвитку українського тваринництва у 20-х роках ХХ століття / М. В. Присяжнюк ; НААН, ДНСГБ ; за наук. ред. В. А. Вергунова. — К., 2011. — 81 с. — (Кн. 54).

55. Присяжнюк М. В. Сорто-насліднєве управління Цукротресту (1921–1927) : зб. док. та матеріалів / М. В. Присяжнюк ; НААН, ДНСГБ ; за наук. ред. В. А. Вергунова. — К., 2011. — 259 с. — (Кн. 55).

56. Радченко Л. С. Наукова школа академіка І. І. ЛУКІНОВА (1927–2004) : монографія / Л. С. Радченко ; НААН, ДНСГБ, ННЦ «Ін-т аграр. економіки». — К., 2011. — 243 с. — (Кн. 56).

57. Зубець М. М. Київська дослідна станція тваринництва «Тезине» : історія, здобутки, вчені / М. М. Зубець, І. С. Бородай ; НААН, ДНСГБ ; наук. ред. В. А. Вергунов. — Вінниця, 2011. — 208 с. — (Кн. 57).

58. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки / В. А. Вергунов ; НААН, ДНСГБ. — К., 2012. — Ч. 4 : До 90-річчя від дня створення ДНСГБ НААН. — 324 с. : портр. — (Кн. 58).

59. Бородай І. С. Теоретико-методологічні основи становлення та розвитку вітчизняної зоотехнічної науки / І. С. Бородай ; НААН, ДНСГБ ; наук. ред. В. А. Вергунов. — Вінниця, 2012. — 414 с. — (Кн. 59).

60. Вергунова І. М. Математичні методи для вирішення наукових завдань вітчизняної агрономії першої половини ХХ ст. / І. М. Вергунова, В. Й. Красніцький. — К. : ФОР Корзун Д. Ю., 2012. — 144 с. — (Кн. 60).

61. Вергунов В. А. Передумови становлення та діяльність Миронівської селекційно-дослідної станції (1911–1968). До 100-річчя заснування Миронівського ін-ту пшениці ім. В. М. Ремесла НААН / В. А. Вергунов, П. П. Євич ; НААН, ДНСГБ ; за наук. ред. В. А. Вергунова. — 2-ге вид., перероб. та доп. — К., 2012. — 172 с. : портр., фото. — (Кн. 61).

62. Сільське господарство УРСР та його наукове забезпечення у 1940–1946 роках : зб. док. і матеріалів / НААН, ДНСГБ, Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України ; уклад. М. В. Присяжнюк, В. А. Вергунов, О. О. Черниш, В. І. Кучер, А. С. Білоцерківська, Н. П. Коваленко, Н. В. Маковська, О. В. Корзун ; під заг. ред. М. В. Присяжнюка ; наук. ред. В. А. Вергунов. — К., 2012. — 756 с. — (Кн. 62).

63. Діденко О. М. Діяльність В. А. ГРИГОР'ІВА в контексті розвитку вітчизняного водного права / О. Діденко ; НААН, ДНСГБ ; за наук. ред. В. А. Вергунова. — К., 2012. — 44 с. : портр. — (Кн. 63).

64. Опара Н. М. С. Ф. ТРЕТЬЯКОВ (1872–1918) та його наукова агрономія / Н. М. Опара ; НААН ДНСГБ ; за наук. ред. В. А. Вергунова. — Полтава : Полтав. літератор, 2012. — 192 с. : портр. — (Кн. 64).

65. **Войтюк В. Д. Мобільні засоби технічного обслуговування і ремонту сільськогосподарської техніки в Україні (XX — початок XXI ст.)** / В. Д. Войтюк, С. І. Вечурко ; НААН, ННСГБ, Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України ; за наук. ред. В. А. Вергунова. — К., 2013. — 140 с. — (Кн. 63). — На обкл., тит. арк., звороті тит. арк. і надвип. даних помилково : кн. 63 (слід 65).

66. **Присяжнюк М. В. Розвиток сільськогосподарської дослідної справи УСРР у 20-х рр. XX ст. : наук.-організац. засади** / М. В. Присяжнюк ; М-во аграр. політики та продовольства України, НААН, ДНСГБ. — К., 2012. — 158 с. — (Кн. 66).

67. **Сівозміни в системах землеробства України (1958–1984 рр.)** : зб. док. і матеріалів / уклад. Н. П. Коваленко ; НААН, ДНСГБ ; наук. ред. В. А. Вергунов. — К. : Нілан-ЛТД, 2012. — 573 с. — (Кн. 67).

68. **Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування : організаційний аспект** / В. А. Вергунов ; НААН, ННСГБ. — К. : Аграр. наука, 2012. — 416 с. — (Кн. 68).

69. **Піпан Х. М. Селекція озимої пшениці в Україні : історія та здобутки** / Х. М. Піпан ; НААН, ННСГБ ; за наук. ред. В. В. Шелепова. — К. : Нілан-ЛТД, 2013. — 200 с. — (Кн. 69). — На обкл. помилково : кн. 61 (слід 69).

70. **Гриценко Н. Ф. Історія наукової думки про класифікацію ґрунтів** / Н. Ф. Гриценко ; НААН, ННСГБ ; авт. вступ. слова В. А. Вергунов. — К. : ФОП Корзун Д. Ю., 2013. — 180 с. — (Кн. 70). — До 130-річчя виходу кн. проф. В. В. Докучаєва «Російський чорнозем».

71. **Агроґрунтознавство в Україні (1930–1941 рр.)** : зб. док. і матеріалів / НААН, ННСГБ ; уклад. та наук. ред. В. А. Вергунов. — К. : ФОП Корзун Д. Ю., 2013. — Ч. 2 : 1936–1941 рр. — 368 с. : портр. ; фото. — (Кн. 71).

72. **Науково-організаційні засади розвитку аграрної науки та її управління в УРСР (1962–1969 рр.)** : зб. док. і матеріалів / НААН, ДНСГБ, ЦДАВО України ; уклад. В. А. Вергунов, О. О. Черниш, В. І. Кучер, А. С. Білоперківська, Н. П. Коваленко, Н. В. Маковська ; за заг. ред. В. Ф. Петриченка ; наук. ред. В. А. Вергунов. — Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. — 1464 с. — (Кн. 72).

73. **Волощук М. Д. Ерозія ґрунтів України : еволюція теорії та практики** : монографія / М. Д. Волощук, Н. І. Петренко, С. В. Яценко ; ННСГБ НААН, М-во освіти і науки України, Прикарп. нац. ун-т ім. Василя Стефаника ; за заг. ред. В. А. Вергунова. — К., 2014. — 326 с. — (Кн. 73).

74. **Вергунов В. А. Професор ЄНКЕН Борис Карлович (1873–1943) : нарис життя та творчої діяльності** / В. А. Вергунов ; НААН, ННСГБ. — К. : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. — 432 с. : портр. — (Кн. 74).

75. **Організація наукового забезпечення сільськогосподарської галузі УРСР у 1946–1956 роках** : зб. док. і матеріалів / ННСГБ НААН, ЦДАВО України, ЦДАГО України ; уклад. В. А. Вергунов, В. І. Кучер,

О. О. Черниш, А. С. Білоцерківська, Н. П. Коваленко, Н. В. Маковська, О. В. Бажан ; за заг. ред. Я. М. Гадзало ; наук. ред. В. А. Вергунов. — Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. — 886 с. — (Кн. 75).

76. Вергунов В. А. Полтавському товариству сільського господарства — 150 років : віхи видатних діянь на благо України / В. А. Вергунов ; НААН, ННСГБ. — К. : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. — 52 с. — (Кн. 76).

77. Вергунов В. А. Національному університету водного господарства та природокористування — 100 років : іст.-наук. аналіз передумов появи / В. А. Вергунов ; НААН, ННСГБ. — К., 2015. — 48 с. — (Кн. 77).

78. Полтавське товариство сільського господарства (журнали засідань з 5 серпня 1878 р. по 29 травня 1883 р.) / ННСГБ НААН ; уклад. В. А. Вергунов, Н. Ф. Гриценко, К. О. Черноколова, Н. М. Опара ; за заг. ред. В. А. Вергунова. — Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2015. — Вип. 1. — 356 с. — (Кн. 78).

79. Полтавське товариство сільського господарства (журнали засідань з 15 липня 1883 р. по 20 грудня 1887 р.) / ННСГБ НААН ; уклад. В. А. Вергунов, Н. Ф. Гриценко, К. О. Черноколова, Н. М. Опара ; за заг. ред. В. А. Вергунова. — Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2015. — Вип. 2, ч. 1. — 492 с. — (Кн. 79). Полтавське товариство сільського господарства (журнали засідань з 24 січня 1888 р. по 18 серпня 1893 р.) / ННСГБ НААН ; уклад. В. А. Вергунов, Н. Ф. Гриценко, К. О. Черноколова, Н. М. Опара ; за заг. ред. В. А. Вергунова. — Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2015. — Вип. 2, ч. 2. — 464 с. — (Кн. 79).

80. Полтавське товариство сільського господарства (журнали засідань з 3 листопада 1893 р. по 7 березня 1901 р.) / ННСГБ НААН ; уклад. В. А. Вергунов, Н. Ф. Гриценко, Н. М. Опара ; за заг. ред. В. А. Вергунова. — Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2015. — Вип. 3, ч. 1. — 418 с. — (Кн. 80). Полтавське товариство сільського господарства (журнали засідань з 14 березня 1901 р. по 22 грудня 1910 р.) / ННСГБ НААН ; уклад. В. А. Вергунов, Н. Ф. Гриценко, Н. М. Опара ; за заг. ред. В. А. Вергунова. — Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2015. — Вип. 3, ч. 2. — 418 с. — (Кн. 80).

81. Вергунов В. А. Професор А. К. СКОРОХОДЬКО — учений, педагог, організатор зоогігієнічної науки / В. А. Вергунов, І. С. Бородай, Ю. Д. Липова ; НААН, ННСГБ. — К. : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. — 216 с. : портр. — (Кн. 81).

82. Путівник по архівних установах України для дослідників історії аграрної науки / НААН, ННСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, С. В. Яценко, А. С. Білоцерківська, Т. П. Шепітко. — Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2015. — 216 с. — (Кн. 82).

83. Київське товариство сільського господарства та сільськогосподарської промисловості (1876–1919) : зб. док. і матеріалів / НААН, ННСГБ ; уклад. В. А. Вергунов, Н. Б. Щебетюк ; наук. ред. В. А. Вергунов. — К. : ФОП Корзун Д. Ю., 2014. — 644 с. — (Кн. 83).

84. Вергунов В. А. Полтавському товариству сільського господарства — 150 років : віхи видатних діянь на благо України / В. А. Вергунов ; ННСГБ НААН. — 2-ге вид., доп. і перероб. — Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2015. — 96 с. — (Кн. 84).

85. Вергунов В. А. Від Погарського навчально-зразкового господарства до Гадяцької сільськогосподарської дослідної станції, або історія подарунку купця В. Бойка полтавській громаді (до 150-річчя Полтавського товариства сільського господарства та 95-річчя Полтавської державної аграрної академії) / В. А. Вергунов ; ННСГБ НААН. — Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2015. — 112 с. — (Кн. 85).

86. Павлушко Ю. І. Професор БГУЦЬКИЙ Олексій Андрійович (1929–2000) — інтелектуал аграрно-економічної науки / Ю. І. Павлушко ; ДВНЗ «Переяслав-Хмельн. держ. пед. ун-т ННСГБ ; авт. вступ. ст. В. А. Вергунов. — Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. — 214 с. : портр. — (Кн. 86).

87. Вергунов В. А. Науково-організаційна діяльність професора Д. Ф. Лихваря з розвитку селекції та акліматизації сільськогосподарських рослин в Україні (20-ті–80-ті рр. ХХ ст.) : [монографія] / В. А. Вергунов, Л. К. Тараненко, Г. С. Щиголь ; НААН, ННСГБ ; наук. ред. В. А. Вергунов. — К. : ФОП «Корзун Д. Ю.», 2015. — 160 с. : портр. — (Кн. 87).

88. Державне регулювання сільськогосподарської науки в УСРР / УРСР у 1935–1940 роках : зб. док. і матеріалів / НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки, ЦДАВО України, ЦДАГО України ; уклад. В. А. Вергунов, В. І. Кучер, О. О. Черниш, А. С. Білоцерківська, Н. П. Коваленко, Н. В. Маковська, О. В. Бажан ; за заг. ред. Я. М. Гадзала ; наук. ред. В. А. Вергунов. — Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. — 474 с. — (Кн. 88).

89. Апостол М. В. Академік А. О. САПСГІН — подвижник та корифей вітчизняного природознавства першої половини ХХ ст. / М. В. Апостол ; НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки ; наук. ред. В. А. Вергунов ; вступ. слово Я. М. Гадзала. — Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. — 186 с. — (Кн. 89).

90. Бей Р. В. Еволюція наукової думки в механізації та автоматизації у тваринництві УРСР (20–80-ті рр. ХХ ст.) / Р. В. Бей ; НААН, ННСГБ ; наук. ред. В. А. Вергунов. — Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. — 380 с. — (Кн. 90).

91. Нижник С. В. Нарис життя та творчої діяльності академіка УААН В. Ф. ПЕРЕСИПКІНА (1914–2004) : монографія / С. В. Нижник. — Умань : Видавець «Сочінський М. М.», 2016. — 176 с. — (Кн. 91).

92. Вергунов В. А. Культура боліт на Полтавщині : становлення та розвиток у світлі творчої спадщини П. В. Спесивцева : [монографія] / В. А. Вергунов ; НААН, ННСГБ, Ін-т іст. аграр. науки, освіти та техніки, Полтав. обл. краєзнав. музей ім. В. Кривецького. — К., 2016. — 160 с. — (Кн. 92).

93. Апостол М.В. Теоретико-методологічні та інституціональні основи розведення сільськогосподарських тварин в Україні другої половини 60-х років ХХ — початку ХХІ ст. : наукове середовище академіка М. В. Зубця : монографія / НААН, ННСГБ ; наук. ред. В. А. Вергунов — К. : Аграрна наука, 2016. — 446 с. — (Кн. 93).

94. Вергунов В. А. Інститут історії аграрної науки, освіти та техніки ННСГБ НААН : ретроспектива становлення та перспективи (до 15-річчя діяльності) / В. А. Вергунов ; НААН, ННСГБ. — Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. — 212 с. — (Кн. 94).

95. С. Л. ФРАНКФУРТ та Україна (до 150-річчя від дня народження) : [монографія] / В. А. Вергунов ; НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки. — К., 2016. — 260 с. : портр. — (Кн. 95).

96. Колгоспна дослідна справа в УСРР/УРСР у 1934–1956 роках : зб. док. і матеріалів / Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки ННСГБ НААН, Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України, Центр. держ. архів громад. об'єднань України ; уклад. В. А. Вергунов, Н. П. Коваленко, В. І. Кучер, О. О. Черниш, А. С. Білоцерківська, М. М. Давиденко, Н. Б. Щебетюк, С. Д. Коваленко, Н. В. Маковська, О. В. Бажан ; за заг. ред. Я. М. Гадзала ; наук. ред. В. А. Вергунов. — К., 2016. — 461 с. — (Кн. 96).

97. Щебетюк Н. Б. Історія Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук (1931–1935 рр.) / Н. Б. Щебетюк ; НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки ; наук. ред. В. А. Вергунов. — К. : НУБіП України, 2017. — 168 с. — (Кн. 97).

98. Щебетюк Н.Б. Розвиток аграрної науки України наприкінці 20-х — у 30-і рр. ХХ ст. : монографія / Н. Б. Щебетюк ; НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки ; наук. ред. В. А. Вергунов. — Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута»», 2017. — 380 с. — (Кн. 98).

99. Євтушик Р. В. Історія селекції одностигмих цукрових буряків на теренах України / Р. В. Євтушик ; НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки ; наук. ред. О. Є. Тарабрін ; вступ. слово В. А. Вергунова. — К. : ЦП «Компринт», 2017. — 159 с. — (Кн. 99).

100. Вергунов В. А. Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН : історія та сучасність. До 100-річчя від дня створення / В. А. Вергунов ; ННСГБ НААН. — К. : Аграр. наука, 2017. — 464 с. — (Кн. 100).

101. Шульга В. П. Творча спадщина професора М. А. Кравченка у системі селекційно-плеїнної справи в тваринництві УСРР / УРСР (30-ті — перша половина 80-х років ХХ століття) / В. П. Шульга ; наук. ред. В. А. Вергунов. — Суми : ТОВ «ВПІ «Фабрика друку», 2018. — 468 с. — (Кн. 101).

102. Організація науково-освітнього та інформаційно-бібліотечного забезпечення аграрної галузі у роки Української революції

(1917–1921). До 100-річчя Національної академії аграрних наук України : зб. док. і матеріалів / НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. освіти, науки та техніки, ЦДАВО України, ДАКО ; уклад. : В.А. Вергунов, Н.П. Коваленко, В.І. Кучер, С.М. Клапчук, А.С. Білоперківська, М.М. Давиденко, С.М. Живора, Н.В. Маковська, С.М. Каменева ; за заг. ред. Я.М. Гадзала ; наук. ред. В.А. Вергунов. — К., 2018. — 380 с. — (Кн. 102).

103. Яцентій Б. Р. Професор О.Т. Калачиков — учений, педагог та організатор сільськогосподарської дослідної справи в Україні / Б. Р. Яцентій ; НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки ; наук. ред. В. А. Вергунов. — К., 2018. — 162 с. — (Кн. 103).

104. Апостол М. В. Теоретико-методологічні та інституціональні основи розведення сільськогосподарських тварин в Україні другої половини 60-х років ХХ — початку ХХІ ст. : наукове середовище академіка М.В. Зубця : монографія / НААН, ННСГБ ; наук. ред. В. А. Вергунов. — 2-ге вид., доп. — Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. — 412 с. — (Кн. 104).

105. Демиденко Н.М. Петро Іванович Прокопович (1775–1850) — патріарх вітчизняної бджільницької науки, видатний педагог, богослов: новий погляд на долю і творчість: монографія / НААН, ННСГБ, Ін-т сіл. г-ва Північного Сходу; за наук. ред. В. А. Вергунова. — Суми : Вид-во «МакДен», 2018. — 236 с. (Кн. 105).

106. Вергунов В. А. Історія сільськогосподарської дослідної справи в Україні. У 3 ч. / В. А. Вергунов ; НААН, ННСГБ, Ін-т аграр. науки, освіти та техніки. — К. : Аграр. наука, 2018. — Ч. 1 : Творці та розбудовники (біографічні нариси). — 604 с. (Кн. 106).

Вергунов В. А. Історія сільськогосподарської дослідної справи в Україні. У 3 ч. / НААН, ННСГБ. — К.: Аграр. наука, 2018. — Ч 2 : Науково-організаційні засади функціонування сільськогосподарської дослідної справи на теренах України (друга половина ХІХ — початок ХХІ ст.). — 620 с. (Кн. 106).

Вергунов В. А. Історія сільськогосподарської дослідної справи в Україні. У 3 ч. / ННСГБ НААН. — К.: Аграр. наука, 2018. — Ч. 3 : Урядові постанови. Відомчі рішення. Архівні матеріали. — 504 с. — (Кн. 106).

107. Вергунов В. А. Українські аграрні студії князя В. О. Кудашева : монографія / Нац. акад. аграр. наук України, Нац. наук. с.-г. б-ка, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки. — К. : Аграр. наука, 2018. — 268 с. — (Кн. 107).

108. Вергунов В. А Член-кореспондент АН УРСР М. О. Тюленев (1889–1969) — вчений, педагог та фундатор сільськогосподарської меліоративної дослідної справи в Україні (до 130-річчя від дня народження) / В.А. Вергунов ; НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки, Ін-т вод. проблем і меліорації, ННЦ «Ін-т землеробства НААН», Панфільська досл. ст., НАН України, НБУ

ім. В. І. Вернадського, Ін-т архівознавства, МОН України, Нац. ун-т водн. госп-ва і природокористування України. — Рівне : НУВГП, 2019. — 123 с. — (Кн. 108).

109. Коваленко С. Д. Система організації впровадження наукових розробок у сільське господарство України (друга половина XIX — 50-ті роки XX століття) : монографія / С. Д. Коваленко ; НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки ; наук. ред. В. А. Вергунов. — Київ, 2019. — 464 с. — (Кн. 109).

110. Мельник В. В. Науково-організаційні засади розвитку птахівництва в Україні другої половини XX — початку XXI ст / ННСГБ НААН; наук. ред. В.А.Вергунов. — Київ : ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2019. — 345 с. — (Кн. 110).

111. Вергунов В. А., Мудрук О. С., Шквира З. А. Камілл Гаврилович Шиндлер (1869–1940) / НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграрної науки, освіти та техніки ; відпов. ред. Є. М. Сенченкова ; наук. ред. В. А. Вергунов. — К. : ФОП Ямчинский О. В., 2019. — 182 с.

112. Вергунов В. А., Белова О. І. Дорадництво в Україні : історія, здобутки, перспективи : монографія / В. А. Вергунов, О. І. Белова ; ННСГБ НААН. — Київ : Аграрна наука, 2020. — 220 с. — (Кн. 112).

113. Корзун О. В. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні в роки Другої світової війни (1939–1945) : монографія / О. В. Корзун ; НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки ; наук. ред. В. А. Вергунов. — Вінниця : ТОВ «ТВОРИ» 2019. — 456 с. — (Кн. 113.).

114. Чмирь С. М. Концептуальні засади оптимізації високопродуктивних агроєкосистем у Степу України : монографія. — Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. — 120 с. (Кн. 114).

115. Чмирь С. М. Наукові основи альтернативних агрофітоценозів для виробництва органічної продукції у посушливих умовах Степу України : наук. видання. — Вінниця : ТОВ «ТВОРИ». — 2019. — 30 с. — (Кн. 115).

116. Вергунов В. А. Культура боліт та луківництва в українському Поліссі : професор Олексій Степанович Шкабара (1886–1959) / НААН, ННСГБ. — Вінниця : ТВОРИ, 2020. — 88 с. — (Кн. 116).

117. Кучер В. І. У пошуках радянської моделі аграрної науки (До 100-річчя Першого всеукраїнського аграрного з'їзду, 1920 рік / НААН, ННСГБ ; наук. ред. В. А. Вергунов. — К. : Наук. столиця, 2020. — 93 с. — (Кн. 117).

118. Таранцова Т. О. Київське агрономічне товариство (1909–1918) : монографія / НААН, ННСГБ ; наук. ред. В. А. Вергунов. — Київ, 2020. — 192 с. — (Кн. 118).

119. Вчений комітет Міністерства земельних справ (1918–1920) : зб. док. і матеріалів / НААН, ННСГБ ; уклад. Т. Р. Грищенко. — Київ, 2021. — 224 с., фото. — (Кн. 119).

120. Науково-організаційне забезпечення розвитку сільськогосподарської галузі в УСРР (1920–1930) : зб. док. і матеріалів / НААН,

ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки, ЦДАВО України ; уклад. : В. А. Вергунов, Н. Б. Щебетюк, Н. П. Коваленко, В. І. Кучер, С. М. Живора, А. С. Зотова, Н. В. Маковська, О. В. Корзун, Д. Ю. Корзун ; наук. ред. В. А. Вергунов. — Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. — Ч. 1 : (1920–1925). — 312 с. — (Кн. 120).

121. Професор Сергій Пантелеймонович Кулжинський (1880–1947) : нарис життя та вибрані праці. Т. 1. / НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки, ЦДАВО України ; уклад. В. А. Вергунов, А. С. Зотова, Н. М. Буняк, Х. М. Дмитрієва; наук. ред. В. А. Вергунов. — Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2021. — 432 с. — (Кн. 121).

123. Мій час. Моє покликання. До 70-річчя від дня народження Володимира Івановича Кравчука, д-ра техн. наук, проф., акад. НААН / НААН, ННСГБ; уклад. В. А. Вергунов, Л. М. Татарчук, О. В. Кравчук, Т. Д. Бабінець, Т. В. Гайдай, О. В. Литовченко, Ю. В. Тютюнник, О. В. Пономаренко; наук. ред. В. А. Вергунов. — Київ: Аграрна наука, 2021. — 312 с. : порт. — (Кн. 123).

124. Соловей Г. М. Протигерозійні заходи у землеробстві Західної України: історія, теорія, практика: монографія / Г.М. Соловей; ННСГБ НААН; наук. ред. В. А. Вергунов. — Київ: Аграрна наука, 2021. — 206 с. — (Іст.-бібліогр. сер.«Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 124.

125. Кучер В.І. Науково-організаційне забезпечення тваринництва України в роки Другої світової війни / В.І. Кучер ; НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки. Київ, 2022. — 222 с. — (Іст.-бібліогр. сер.«Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 125).

126. Історики аграрної науки, освіти та техніки в Україні : біо-бібліогр. довід. / НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки; уклад. В. А. Вергунов, Л. М. Татарчук, С. В. Нижник, Л. І. Лямець; авт. вступ. ст. В. А. Вергунов; наук. ред. В. А. Вергунов. — Київ, 2022. — 352 с. : портр. — (Історико-бібліографічна серія «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 126).

127. Демуз І. О., Чалаван В. А. Сільськогосподарські товариства на теренах України у 1920-х рр. — ХХІ ст.: моногр. / НААН; ННСГБ; наук. ред. В. А. Вергунов. — К. : Талком, 2023. — 280 с. — (Історико-бібліографічна серія «Аграрна наука в особах, документах, бібліографії», Кн. 127).

Наукове видання

Інна Олександрівна ДЕМУЗ,
Віктор Арісович ЧАЛАВАН

*Історико-бібліографічна серія
«Аграрна наука в особах, документах, бібліографії»
Книга 127*

**СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ТОВАРИСТВА
НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ
У 1920-Х РР. — ХХІ СТ.**

Монографія

Друкується в авторській редакції

Комп'ютерна верстка — *Світлана Думанецька*
Дизайн обкладинки — *Надія Бабинець*

Підписано до друку 17.08.2023 р.
Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 16,28.
Наклад 100 прим. Зам. № ...

*Видавець і виготовлювач ТОВ «Талком».
м. Київ, вул. Львівська, 23,
тел./факс (044) 424-40-69, 424-56-26.
E-mail: ukraina.vdk@email.ua.*

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4538 від 07.05.2013.